

В. С. Кузьмічов, Ю. М. Черноус

**Розслідування
ЗЛОЧИНІВ:
міжнародне
і національне
законодавство**

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

В.С. Кузьмічов, Ю.М. Черноус

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ:
МІЖНАРОДНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів

КВІВ
КНТ
2008

УКРАЇНА
місто Харків
АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ
НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ

№ 23464860

м. Харків, вул. Пушкінська, буд. 49.

тел. 7 15-62-08, 7 15-62-09

№ 90V нр. від 30.06.09
на № _____ від _____

ББК 67.9(4Ук)311.я7
УДК 34(477)
К 89

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1.4/18-Г-507 від 05.04.2007 р.)*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої Ради
Київського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 2 від 27.02.2007 р.)*

Рецензенти:

Бахін В.П. – доктор юридичних наук, професор.

Іщенко А.В. – доктор юридичних наук, професор.

Клименко Н.І. – доктор юридичних наук, професор.

Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М.

К 89 **Розслідування злочинів: Міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика: Навчальний посібник.** – К.: КНТ, 2008. – 448 с.

ISBN 978-966-373-302-9

Навчальний посібник підготовлено відповідно до діючих програм з курсів «Кримінальний процес» та «Криміналістика». У ньому розглядаються проблеми розслідування злочинів на сучасному етапі розвитку суспільства. Значна увага приділяється розгляду питань розвитку нових видів міжнародного співробітництва правоохоронних органів, особливостей надання правової допомоги з використанням сучасних форм і методів розслідування злочинів, враховуючи пріоритетність прав та свобод людини та громадянина.

При підготовці посібника використаний досвід діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування злочинів та проведення окремих слідчих дій.

Навчальний посібник розрахований на студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, ад'юнктів, викладачів, науковців та працівників судово-слідчих органів.

ББК 67.9(4Ук)311.я7

ISBN 978-966-373-302-9

© Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М., 2008
© КНТ, 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	8
РОЗДІЛ II. ВЗАЄМНА ПРАВОВА ДОПОМОГА У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ	50
РОЗДІЛ III. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	119
РОЗДІЛ IV. ПРИНЦИПИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	149
РОЗДІЛ V. ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ (КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)	186
РОЗДІЛ VI. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	222
РОЗДІЛ VII. ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	249
СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ	281
ОСНОВНА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	300
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	315
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	320
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	331
ДОДАТКИ	
1. Загальна декларація прав людини	335
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (витяги)	341
3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (витяги)	353

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (витяги)	361
5. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах (витяги)	374
6. Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (витяги)	382
7. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (витяги)	384
8. Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року до Конвенції»	402
9. Європейська конвенція про видачу правопорушників (витяги)	404
10. Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 р., Додаткового протоколу 1978 р. до Конвенції»	413
11. Проект Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-І) (витяги)	415

ВСТУП

Сучасна злочинність характеризується як особливий суспільно-небезпечний соціальний феномен, що розвивається за своїми власними законами і свідчить про серйозне захворювання світового суспільного організму. Актуальність проблем у сфері боротьби зі злочинністю стала потенційною небезпекою як для нашої держави, так і всіх країн світу, вимагає прийняття неординарних рішень, кардинальних змін стереотипних підходів до її розв'язання, розробки нових форм і методів розкриття, розслідування і попередження злочинів, враховуючи пріоритетність прав та інтересів людини. Значене висуває перед наукою важливі завдання, потребує залучення об'єднаних зусиль світового співтовариства, адже якісно новим формам злочинності необхідно протиставити відповідні заходи реагування правоохоронних органів.

Незважаючи на різні форми територіального устрою, приналежність до відмінних правових систем та особливостей їх функціонування, структуру і функції органів у боротьбі зі злочинністю, міжнародні правоохоронні органи та правоохоронні органи України мають багато спільного, їх поєднують пріоритетні завдання боротьби з глобальними загрозами безпеці всього людства (тероризм, організована, економічна, комп'ютерна злочинність, торгівля людьми тощо). Чинне міжнародне і національне законодавство, прагнення до взаємодії відкривають перспективи для плідної співпраці нашої держави із світовим співтовариством у боротьбі зі злочинністю, забезпечення прав і свобод людини.

З часу набуття Україною незалежності було прийнято та ратифіковано чимало необхідних законодавчих актів, міжнародно-правових актів, що поліпшило форми і методи боротьби зі злочинністю, позитивно відобразилося на становленні системи органів досудового слідства України. Однак аналіз сучасного стану розслідування злочинів вимагає нових підходів, принципів, визнаних світовою спільнотою в якості провідних.

Розбудова демократичної правової держави неможлива без створення ефективної, сучасної системи органів досудового слідства європейського рівня. Успішне розв'язання цієї проблеми залежить від цілого комплексу чинників, серед яких провідну роль відіграє стан нормативно-правової бази – від законодавчого рівня до відомчого регулювання. Досягти оптимальної інтеграції права України в європейський і світовий правовий простір – першочергове завдання сьогодення. Україна як незалежна держава послідовно і впевнено

спрямовує свої зусилля на побудову демократичного суспільства, де б забезпечувалися права і свободи людини, дотримувалося верховенство закону і справедливості.

Тенденції сучасної злочинності, особливо організованих її форм, визначають необхідність розробки ефективних механізмів і процедур надання (отримання) правової допомоги у кримінальних справах. Ефективність виконання міжнародних зобов'язань залежить від наявності дієвого механізму реалізації норм міжнародних договорів. Це зумовлює необхідність якісно нового підходу до побудови національного законодавства, що передбачає глибоке наукове осмислення процесуальних проблем міжнародного співробітництва у кримінальних справах.

Нині Україна у діяльності з розслідування злочинів активно взаємодіє з іноземними правоохоронними органами, але з істотними розходженнями у процесуальній формі, особливостях проведення процесуально-слідчих дій, критеріях допустимості доказів. Національне кримінально-процесуальне законодавство не містить механізмів регулювання проблем застосування іноземного законодавства на своїй території, не передбачає процесуального порядку реалізації багатьох положень, зазначених у міжнародних договорах, що істотно ускладнює їх виконання на практиці.

Вищезазначене у поєднанні з інтересом, який нині виявляється до розробки і розвитку нових видів міжнародного співробітництва правоохоронних органів, особливостей надання правової допомоги у кримінальних справах, додає особливої актуальності розглядуваним питанням.

Тому прийняття нового кримінально-процесуального законодавства, розробка якого здійснюється тривалий час, є першочерговою потребою суспільства. Саме в нормах Кримінально-процесуального кодексу України визначаються правові межі, у яких функціонує діяльність з розслідування злочинів, окреслюються її методи, засоби та прийоми, критерії їх допустимості у кримінальному судочинстві. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України повинен також врегулювати особливості провадження у справах, розслідування чи судовий розгляд яких неможливі без плідної співпраці двох або більше держав. Перспективи розвитку криміналістики потребують поглиблення вивчення її базових проблем. Сюди відносяться проблеми категорій розслідування злочинів, його принципів, змісту, структури, засобів, методів.

Важливим завданням кримінально-процесуальної та криміналістичної науки, нормотворчості та практики розслідування зло-

чинів є реальне забезпечення реалізації морально-етичних ідей, закріплених як у Конституції України, так і міжнародно-правових документах, вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві.

Судово-правова реформа в Україні, що відбувається протягом останніх років, має суттєве значення для реформування кримінального судочинства відповідно до демократичних європейських і світових стандартів, крім того є необхідною складовою демократичних змін в українському суспільстві, що орієнтується у своєму виборі на цивілізовані міжнародні стандарти.

РОЗДІЛ I. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Основний сенс сучасного періоду формування демократичного суспільства і розбудови правової держави в Україні полягає у створенні сприятливих умов для життя і всебічного розвитку кожного громадянина, які б цілком відповідали міжнародним стандартам і загальновизнаним у провідних країнах Західної Європи уявленням про ставлення до людини як найвищої соціальної цінності.

Це передбачає створення ефективної, сучасної системи органів досудового слідства європейського рівня. Успішне розв'язання цієї проблеми залежить від цілого комплексу чинників, серед яких провідну роль відіграє стан нормативно-правової бази – від законодавчого рівня до відомчого регулювання. Досягти оптимальної інтеграції України в європейський і світовий правовий простір – першочергове завдання сьогодні¹.

Україна як незалежна держава послідовно і впевнено спрямовує свої зусилля на побудову демократичного суспільства, де б забезпечувалися права і свободи людини, дотримувалося верховенство закону і справедливості. Реформування в Україні охоплює всі сфери суспільного життя, у тому числі й діяльність щодо боротьби зі злочинністю. З цією метою у нашій державі постійно проводиться послідовна і цілеспрямована діяльність по розробці та прийняттю нового законодавства відповідно до вимог європейського та світового рівнів. Нині міжнародне співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю активно розвивається. Враховуючи позитивні здобутки, що були отримані з часу проголошення незалежності України, не можна обминути напрацьований позитивний досвід міжнародних взаємин України з іноземними державами, коли було підписано чимало міжнародних документів щодо їх взаємодії, наразі й у сфері кримінального судочинства, а також здобутий досвід такої діяльності. Так, зокрема, важливим кроком щодо посилення міжнародного співробітництва стало підписання 1986 року Віденської конвенції. Відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, Україна підтверджує свої

¹ Пепеляев С.Г. *Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутр. справ України.* – К., 2005. – С. 1.

зобов'язання за міжнародними договорами, укладеними Українською РСР до проголошення незалежності України. Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції України та інтересам республіки (ст. ст. 6, 7).

Але на той час спостерігалися явні невідповідності національних правових актів з міжнародними пактами і конвенціями з прав людини, їх декларативне проголошення та відсутність механізму реалізації; мала місце практика публікування текстів ратифікованих документів або дуже малим накладом, або із значним запізненням. З проголошенням незалежності України, а особливо – прийняттям Конституції України, в загальній системі права України визнається верховенство міжнародного права².

З часу набуття Україною незалежності було прийнято та ратифіковано чимало необхідних законодавчих актів, міжнародно-правових актів, що поліпшило форми і методи боротьби зі злочинністю, позитивно відобразилося на становленні системи органів досудового слідства суверенної України. Плеяда видатних вчених доклали значних зусиль до наближення, адаптації вітчизняного кримінально-процесуального законодавства до міжнародних демократичних стандартів. Однак сучасний стан суспільства, виклики часу на початку третього тисячоліття вимагають нових підходів. Україна впевнено обрала курс на євроінтеграцію, що потребує подальшого реформування досудового слідства за новими принципами, визаними світовою спільнотою в якості провідних.

Поставлені завдання є актуальними та викликані об'єктивними потребами формування правової держави в Україні, необхідністю реформування діяльності правоохоронних органів, докорінним перетворенням засобів і прийомів роботи органів досудового слідства з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю та за умови забезпечення прав і свобод громадян відповідно до міжнародних демократичних стандартів.

Важливим завданням кримінально-процесуальної та криміналістичної науки, нормотворчості та практики розслідування злочинів є реальне забезпечення реалізації гуманістичних ідей, закріплених як у міжнародно-правових документах, так і в Конституції України, вітчизняному кримінально-процесуальному за-

² Сушко В.О. Аналіз міжнародно-правових документів, стандартів, які регламентують питання у сфері захисту прав людини під час відправлення правосуддя // *Одеський ін-т внутр. справ. Вісник... – Одеса, 1998. Вип. 1. – С. 36.*

конодавстві. Судово-правова реформа в Україні, що відбувається протягом останніх років, має суттєве значення для реформування кримінального судочинства, крім того є необхідною складовою демократичних змін в українському суспільстві, що орієнтується у своєму виборі на світові стандарти.

Водночас орієнтація вітчизняного кримінально-процесуального законодавства на демократичні міжнародні стандарти не означає їх механічного копіювання. Україна долучається до європейської спільноти з достатньо регламентованими демократичною Конституцією правами і свободами громадян, у тому числі й у сфері кримінального судочинства.

Реформування вітчизняного кримінально-процесуального права ґрунтується на врахуванні позитивного досвіду вітчизняного державотворення, зокрема Конституції України, де стаття 8 проголосила верховенство права, положень та норм міжнародного права, особливо таких його галузей як міжнародне право прав людини, міжнародне кримінально-процесуальне право, а також врахуванні чинного законодавства Ради Європи, Європейського Союзу.

Регламентуючи основи міжнародного співробітництва, стаття 9 визначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Отже, Конституція посідає чільне місце в системі законодавства України. Що ж до міжнародних договорів, то вони мають пріоритет перед нормами національного права у разі, коли однакові правовідносини по-різному регулюються в цих джерелах права³.

Основи правового статусу людини і громадянина, в тому числі й у сфері кримінального судочинства, а також засади міжнародного співробітництва в цій галузі, визначені у Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 року⁴. З того часу Основний закон став своєрідною нормативною програмою розвитку держави і суспільства.

Першооснову правового статусу людини і громадянина становлять особисті права і свободи: право людини на життя (ст. 27), повагу до її гідності (ст. 28), свободу та особисту недоторканість (ст. 29),

³ Філатов В.М., Солоткий С.А. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – № 7(47). – 2004. – С. 32.

⁴ Відомості Верховної Ради (ВВР), 1996, № 30. – С. 141.

недоторканість житла (ст. 30), таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32), свободу пересування (ст. 33), свободу думки, слова, вільне вираження своїх думок і переконань (ст. 34), обізнаність про свої права та обов'язки (ст. 57), надання правової допомоги (ст. 59), одноразовий та індивідуальний характер юридичної відповідальності (ст. 60), презумпція невинуватості (ст. 62), право не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ст. 63), захищеність прав і свобод людини і громадянина судом (ст. 55) та інші.

Важливим для побудови міжнародних відносин, особливо в сфері правової допомоги у кримінальних справах, є положення про те, що громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами (ст. 25). Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом (ст. 26).

Конституція України відіграє визначальне значення у закріпленні основ правового статусу людини і громадянина, зокрема й у сфері кримінального судочинства. В.Т. Маляренко відзначає, що тільки Конституція України в цілому відповідає положенням Конвенції та інших міжнародних договорів у цій сфері. Що ж до кримінально-процесуального законодавства, то воно ще не було піддане ревізії з точки зору його відповідності зазначеним міжнародним документам і ще багато в чому суперечить інтересам захисту основних прав і свобод людини⁵.

До Кримінально-процесуального кодексу України з часу прийняття – 28 грудня 1960 року і донині було внесено чимало змін і доповнень, у тому числі спрямованих на наближення його положень до міжнародних стандартів.

Проведення в кримінальних справах на території України здійснюється відповідно до кримінально-процесуального законо-

⁵ Маляренко В.Т. *Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія, практика: Монографія.* – К.: Ін Юре, 2004. – С. 116.

давства незалежно від місця вчинення злочину, із застосуванням кримінально-процесуального закону, який діє під час дізнання, досудового слідства або судового розгляду справи. Норми Кримінально-процесуального кодексу України застосовуються при провадженні в справах про злочини іноземних громадян, за винятком осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканості, а також у кримінальних справах про злочини осіб без громадянства (ст. 3).

Нині кримінальний процес України набирає обертів щодо взаємодії з іноземним кримінальним процесом, особливо що стосується розслідування особливо суспільно-небезпечних злочинів міжнародного характеру, але з істотними розходженнями у процесуальній формі, особливостях проведення процесуальних, слідчих дій, критеріях допустимості доказів, що й потребує урегулювання.

Правової регламентації міжнародної взаємодії у сфері кримінального судочинства явно недостатньо: про це веде мову лише стаття 31 КПК України: «порядок зносин судів, прокурорів, слідчих і органів дізнання з відповідними установами іноземних держав, а також порядок виконання взаємних доручень визначається законодавством України і міжнародними договорами України». На цьому правова регламентація міжнародних відносин вичерпується і, звичайно, це не задовольняє вимоги сьогодення.

Національне кримінально-процесуальне законодавство не містить будь-яких механізмів регулювання особливостей застосування іноземного законодавства на своїй території. Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України не передбачає процесуального порядку реалізації багатьох положень, зазначених у міжнародних договорах, що істотно ускладнює їх процесуальне виконання на практиці, вибір і застосування відповідної норми⁶. Все це вимагає розробки і введення в Кримінально-процесуальному кодексі України базових положень про особливості міжнародного співробітництва у кримінальних справах.

Кримінальне судочинство ґрунтується також і на Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року зі змінами і доповненнями⁷. Нерозривний зв'язок кримінального і кримінально-процесуального закону зумовлений тим, що в них спільна мета – охорона суспільства від злочинних посягань. Але при цьому вони викону-

⁶ Смирнов М. Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – № 1. – 2004. – С. 109.

⁷ Кримінальний кодекс України. Станом на 25 квітня 2006 року. – К.: Велес, 2006. – 152с.

ють різні функції. Кримінальний закон визначає межі злочинної діяльності, тобто те, яка діяльність чи бездіяльність є злочином, а також міру покарання за цей злочин. Кримінально-процесуальний закон встановлює відповідний порядок реалізації кримінального закону, найбільш правильно і точно його застосування.

Кримінальний закон, який є потужною зброєю у боротьбі зі злочинністю, потребує кримінально-процесуального закону. Обидва вони доповнюють одне одного і не можуть існувати окремо. Застосування кримінального закону поза процесуальною формою є недопустимим⁶.

У нормах Кримінального кодексу України не лише визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, але й регламентуються підстави кримінальної відповідальності, принципи чинності кримінального закону в часі, просторі і за колом осіб, підстави й умови звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання тощо.

Міжнародні відносини у сфері кримінального судочинства будуються із дотриманням принципу чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України (ст. 6). Так, особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності Кримінальним кодексом України. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України або якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не підсудні у кримінальних справах судам України, в разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом.

Питання до кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших вказаних у ст. 6 КК України громадян, вирішується дипломатичним шляхом із врахуванням їх дипломатичного імунітету.

Дипломатичними представниками іноземних держав є глави дипломатичних представництв і члени дипломатичних представництв інших держав в Україні. Вони підлягають кримінальній юрис-

⁶ Коваленко С.Г. *Кримінальний процес України: Навч. посіб.* – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 28.

дикції України лише в разі чітко висловленої згоди на це акредитуючої держави. Вказану згоду на притягнення однієї із таких осіб до кримінальної відповідальності держава висловлює позбавленням її імунітету від кримінальної юрисдикції держави перебування.

До інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами не є підсудними у кримінальних справах судам України у разі вчинення ними злочину на території України, належать, зокрема:

а) консульські посадові особи, крім випадків, коли вони переслідуються за вчинення тяжкого злочину або коли йдеться про виконання вироку (ухвали, постанови) суду, що набрав законної сили; консульські службовці – щодо діянь, вчинених при виконанні службових обов'язків;

б) глави дипломатичних представництв і члени дипломатичного персоналу дипломатичних представництв іноземних держав у третіх державах, які прямують транзитом через територію України, а також члени їх сімей, які проживають разом з ними, не є громадянами України і супроводжують зазначених осіб або прямують окремо, щоб приєднатися до них чи повернутися до своєї держави, – лише в межах, необхідних для забезпечення їх проїзду;

в) дипломатичні та консульські кур'єри, статус яких підтверджується офіційними документами, – при виконанні своїх обов'язків, у тому числі й тимчасові кур'єри – до моменту доставки ними консульської (дипломатичної) пошти за призначенням, а також дипломатичні та консульські кур'єри, які прямують транзитом через територію України;

г) члени сімей глав дипломатичних представництв і членів дипломатичного персоналу, якщо вони проживають разом з останніми і не є громадянами України;

д) члени адміністративно-технічного персоналу дипломатичних представництв і члени сімей цього персоналу, якщо вони проживають разом із першими і не є громадянами України або не проживають в Україні постійно;

е) члени обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, якщо вони не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, – щодо діянь, вчинених при виконанні службових обов'язків;

е) представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій іноземних держав, які прибувають в Україну для участі в міждержавних переговорах, міжнародних конферен-

ціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують і не є громадянами України;

ж) представники іноземних держав, члени парламентських і урядових делегацій іноземних держав, які прямують транзитом через територію України для участі в міждержавних переговорах, міжнародних конференціях і нарадах або з іншими офіційними дорученнями, а також члени їхніх сімей, які їх супроводжують і не є громадянами України, – лише в межах, необхідних для забезпечення їх проїзду;

з) Генеральний Секретар і всі помічники Генерального Секретаря ООН, їхні дружини і неповнолітні діти; інші представники держав – членів ООН у головних та допоміжних органах ООН і на конференціях, що скликаються ООН (делегати, їхні заступники, радники, технічні експерти і секретарі делегацій), якщо вони не є громадянами України, – під час виконання ними своїх службових обов'язків, проїзду до місця засідання і звітти, а також і після того, як вони перестали бути представниками держав – членів ООН; інші посадові особи ООН (відповідно до категорій, визначених Генеральним Секретарем ООН і доведених до відома Уряду України) – у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків; експерти у відрядженнях у справах ООН під час виконання службових обов'язків, а також і після того, як їх відрядження закінчилось;

і) представники держав – членів Ради Європи в Комітеті міністрів, а так само їхні заступники, радники, технічні експерти і секретарі делегацій, якщо вони не є громадянами України;

к) делегати, особи, які їх заміщують, радники, технічні експерти і секретарі делегацій держав – членів Організації економічного співробітництва та розвитку, Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), а так само її учасників, що не є членами, які акредитовані при Організації або беруть участь у роботі зібрання, що скликається Організацією; щодо дій, виконаних відповідно до їхніх службових обов'язків, у т. ч. і після закінчення їх виконання – інші посадові особи Організації (згідно зі списком, який подається Урядові України);

л) ряд інших осіб, визначених міжнародно-правовими та вітчизняними нормативно-правовими актами.

Принцип екстериторіальності відповідно до законів та міжнародних договорів України може поширюватися і на інших осіб (наприклад, на інші категорії військовослужбовців, на журналістів, представників певних міжнародних організацій тощо).

Якщо ж іноземна держава чи міжнародна організація не вважає за можливе притягнення її дипломатичного представника чи іншої особи із числа перелічених вище до кримінальної відповідальності за Кримінальним кодексом України, така особа може бути визнана Україною персоною *non grata*, що тягне видворення її за межі України у порядку, встановленому Законом України «Про правовий статус іноземців», і, за рішенням компетентних органів держави її громадянства, притягнута до кримінальної відповідальності за кримінальним законом цієї держави.

Розглядувані положення дипломатичного імунітету (ч. 4 ст. 6 КК України) не стосуються громадян України, які за законами України користуються недоторканністю. Адже щодо них вона має інший аспект – процесуальний. Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни України є рівними перед законом. Президент України, народні депутати України та судді, так само як й інші громадяни, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, але в дещо іншому, більш складному процесуальному порядку, який слугує додатковою гарантією їх політичної та професійної незалежності⁹.

Слід зазначити, що в нормах чинного Кримінального кодексу України та Кримінально-процесуального кодексу України не визначений перелік осіб, які користуються правом дипломатичної недоторканості та відповідні наслідки такого процесуального статусу. Визначення кола таких осіб можливо за результатами аналізу норм міжнародно-правових договорів та вітчизняного законодавства.

З цього приводу доцільно звернути увагу на положення Проекту Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-І), які передбачають позитивні пропозиції щодо удосконалення регулювання вказаного питання.

Так, у главі 57 «Імунітети дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав», статті 630 передбачається, що правом дипломатичного імунітету в Україні відповідно користуються:

1) глави дипломатичних представництв іноземних держав, члени дипломатичного персоналу цих представництв, а також члени їхніх сімей, якщо вони проживають разом із ними і не є громадянами України;

⁹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 жовтня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон А.С.К., 2001. – 1104с.

2) співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичних представництв і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, якщо ці співробітники та члени їхніх сімей не є громадянами України і не проживають в Україні постійно;

3) співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, які не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, – стосовно дій, вчинених ними при виконанні своїх обов'язків;

4) глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв іноземних держав у третій країні, консульські посадові особи, члени спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу, які проїжджають транзитом через територію України, і члени їхніх сімей, які супроводжують вказаних осіб або слідують окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою країну;

5) дипломатичні та консульські кур'єри – при виконанні своїх обов'язків;

6) глави консульських установ та інші консульські посадові особи;

7) члени спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу;

8) глави, члени і персонал представництв іноземних держав у міжнародних організаціях, посадові особи цих організацій – на підставі міжнародних угод або загальновизнаних міжнародних звичаїв.

Дипломатичний імунітет надає особам, вказаним у пунктах 1, 2, 4, 5, 7 статті 630 Проекту **право на особисту недоторканість**.

Глави консульських установ та інші консульські посадові особи можуть бути затримані або взяті під варту лише в разі переслідування за вчинення тяжкого злочину або при виконанні вироку суду щодо них, який набрав законної сили.

Особа, яка здійснює дізнання, слідчий або прокурор, які порушили провадження в кримінальній справі відносно особи, яка є главою консульських установ чи іншою консульською посадовою особою, або затримали чи взяли її під варту, повинні негайно повідомити про це главу консульської установи, а у разі, якщо він сам підлягає таким заходам, – державу, яку він представляє, через дипломатичні канали, а також Міністерство закордонних справ України (ст. 631 Проекту).

Особи, зазначені в пунктах 1, 2, 4, 7 статті 630 цього Кодексу, користуються й **імунітетом від кримінальної юрисдикції України**. Питання про їхню кримінальну відповідальність вирішується дипломатичним шляхом.

Співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, які не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, глави консульських установ та інші консульські посадові особи користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції України лише щодо дій, вчинених ними при виконанні службових обов'язків.

Особи, які користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції, можуть підлягати юрисдикції України в тому разі, коли відповідна іноземна держава або міжнародна організація дадуть на це згоду (ст. 632 Проекту).

У статті 633 Проекту КПК України передбачається ще один прояв дії дипломатичного імунітету – **імунітету від дачі показань**.

Отже, особи, вказані в пунктах 1, 2, 4, 7 статті 630 цього Кодексу, не зобов'язані давати показання як свідки або потерпілі, а в разі згоди давати такі показання не зобов'язані для цього з'являтися до слідчих органів, прокурора і суду. У разі одержання такої згоди, виклик, вручений цим особам, не може містити попередження про застосування заходів процесуального примусу.

Глава консульської установи та інші консульські посадові особи, а також співробітники адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу консульської установи можуть викликатися в якості свідків при провадженні кримінальних справ. Співробітники адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу консульської установи не можуть відмовитися давати показання як свідки, крім показань у питаннях, пов'язаних з виконанням ними службових обов'язків. У разі відмови консульських посадових осіб давати показання як свідки до них не можуть застосовуватися заходи примусу.

Крім того, приміщення дипломатичних представництв, резиденції глав дипломатичних представництв, жилі приміщення членів дипломатичного персоналу, особисті приміщення членів спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу, папери та кореспонденція, що їм належать, майно, яке знаходиться в них, за винятками, передбаченими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і засоби пересування є **недогорканними**. Доступ у ці приміщення може мати місце лише за згодою глави дипломатичного представництва або особи, яка його заміняє. Це правило поширюється на жилі приміщення, які займають співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, якщо ці співробітники і члени їхніх сі-

мей не є громадянами України або не проживають в Україні постійно.

Приміщення представництва та спеціальної місії, предмети їх обстановки та інше майно, що знаходиться в них, а також засоби пересування представництва і спеціальної місії користуються імунітетом від обшуку, арешту та виконавчих дій.

Приміщення, яке займає консульська установа, є недоторканим. Доступ у ці приміщення може мати місце лише за згодою глави консульської установи чи призначеної ним особи або глави дипломатичного представництва іноземної держави. Така згода може передбачитися лише у разі пожежі або іншого стихійного лиха, що потребує певних заходів захисту. Згода глав дипломатичних представництв, спеціальних місій і консульських установ на доступ у вказані приміщення, обшук, виїмку і арешт у них зацитується прокурором через Міністерство закордонних справ України. При обшуку, виїмці та арешті у згаданих приміщеннях є обов'язковою присутність прокурора та представника Міністерства закордонних справ України.

Архіви, документи і офіційне листування дипломатичних представництв, спеціальних місій та консульських установ є недоторканими. Дипломатична пошта та пошта спеціальних місій не підлягають ні розпечатуванню, ні затриманню (ст. 634 Проекту).

Відповідно до статті 7 Кримінального кодексу України, громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо такі особи за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини.

Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за межами України, регламентується статтею 8 Кримінального кодексу України. Так, якщо такі особи, що не проживають постійно в Україні, вчинили злочини за її межами, вони підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Засудження особи за межами України має наступні правові наслідки: вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України. З цих умов рецидив злочинів, не відбусте покарання або інші правові наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового злочину, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 9).

Слід додати, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути передані для відбування покарання за вчинений злочин тій державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України.

Іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду або передані для відбування покарання, якщо така видача або передача передбачені міжнародними договорами України (ст. 10).

Нині кримінально-процесуальне законодавство знаходиться на стадії оновлення – новий Кримінально-процесуальний кодекс України повинен втілити глибоко гуманістичні ідеї, закріплені в Конституції України, міжнародно-правових актах і стати «сплавом» передових наукових положень і практичного досвіду розслідування злочинів, передбачаючи дотримання загальноєвропейських міжнародних стандартів, що забезпечують права і свободи людини. Пріоритетами нового Кримінально-процесуального кодексу України повинні бути загальнолюдські цінності свободи та особистої недоторканості, поваги до честі та гідності людини, презумпції невинуватості, за умови обґрунтованості застосовуваних адекватних заходів процесуального примусу, судового контролю за законністю дій та рішень органів досудового слідства.

Нагальною є реалізація потреби імплементації українського законодавства до міжнародних правових стандартів, що є необхідною передумовою повноцінного входження України до Європейської спільноти як повноправного члена з відповідно розвинутими правовою, соціальною та культурною структурами.

Шляхи вирішення поставлених завдань полягають, перш за все, у приведенні кримінально процесуального законодавства України у відповідність із ратифікованими міжнародно-правовими актами, врахування їх положень у якості пріоритетних при формуванні нової законодавчої бази країни.

Цей принцип дістав все більшого ствердження у вітчизняній правовій системі. 29 червня 2004 року був прийнятий новий, що аніміти два попередніх, Закон України «Про міжнародні договори України». Його норми визначили порядок укладення, виконання та применшення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції та законодавстві України.

Термін «міжнародний договір України» тлумачиться як укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) (ст. 2).

Україна, відповідно до статті 15 Закону, зобов'язалася керуватись принципом сумлінного дотримання міжнародних договорів, виступила за те, щоб й інші сторони міжнародних договорів України неухильно виконували свої зобов'язання за ними.

Відповідно до статті 19 Закону, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Отже, положення міжнародних договорів мають пріоритет перед нормами національного законодавства. За наявності конкуренції правових норм міжнародного і вітчизняного законодавства необхідно застосовувати положення першого джерела права.

Загальний нагляд за виконанням міжнародних договорів України, в тому числі й іншими їх сторонами, відповідно до статті 17 Закону, здійснює Міністерство закордонних справ України. На запит органів, які застосовують міжнародні договори України, Міністерство закордонних справ України надає інформацію з питань, що виникають у зв'язку з виконанням міжнародних договорів України.

У разі невиконання або неналежного виконання зобов'язань України за міжнародними договорами Міністерство закордонних справ України інформує про це відповідно Президента України або Кабінет Міністрів України і вносить пропозиції щодо вжиття необхідних заходів.

Нині Україною укладені міжнародні договори в галузі кримінального судочинства за наступними напрямками:

а) з питань розробки міжнародних мінімальних стандартних правил функціонування правосуддя і поводження з особами, які приймають в ньому участь (наприклад, Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 р. та інші);

б) з питань криміналізації (декриміналізації) міжнародною спільнотою певних суспільно небезпечних діянь і визначення їх як міжнародних злочинів чи злочинів міжнародного характеру (наприклад, Конвенція по боротьбі із захоптом заручників 1979 року, Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, 1996 року та інші);

в) з питань обміну інформацією й досвідом роботи компетентних органів з попередження, припинення і розкриття злочинів;

г) з питань відносин з органами іноземних держав у зв'язку з провадженням по кримінальних справах (надання правової допомоги у розслідуванні, судовому розгляді кримінальних справ; захисту прав й інтересів власних громадян в іноземній державі, виконанню іноземного вироку та інших судових рішень в кримінальних справах; передачі засуджених осіб та інші).

При застосуванні кримінально-процесуальних норм слід враховувати загальновизнані принципи міжнародного права в галузі забезпечення прав людини, що містяться в актах недовірливого характеру: Загальної Декларації прав людини 1948 р., Кодексу поведінки службових осіб з підтримання правопорядку 1979 р., Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі 1988 р., Основних положеннях про роль адвокатів 1990 р¹⁰.

В основі цих міжнародних актів – людина, її невід'ємні права та свободи. Слід враховувати, що права людини перетворилися на

¹⁰ Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленына. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 9-10.

базовий правовий концепт і загально визнаний світовою спільнотою правовий регулятор сучасності. Нині права людини утворюють як вихідну основу будь-якого цивілізованого законодавства, так і мають примат над конкретними національними законодавствами¹¹.

Україна як держава учасниця наведених міжнародних документів накла на себе зобов'язання враховувати передбачені цими актами положення при розробці кримінально-процесуального законодавства, у практичній діяльності з розслідування злочинів, а також при підготовці відповідних кадрів правоохоронних органів.

У загальному значенні міжнародні стандарти прав людини розуміються як закріплені в міжнародних нормах загально визнані положення, які встановлюють мінімальний обов'язковий «поріг» забезпечення прав людини у демократичному суспільстві та визнають їх нормативний зміст на рівні національного законодавства¹².

Перш ніж перейти до ґрунтовного аналізу норм міжнародного та європейського законодавства у сфері охорони прав і свобод людини під час розслідування злочинів, слід з'ясувати сутність понять європейського та міжнародного права. Ці два терміни нині є дуже актуальними; повсякчас вживаються у науковій літературі, засобах масової інформації, у практичній діяльності правоохоронних органів, але вони потребують тлумачення, з'ясування їх сутності та співвідношення.

Отже, міжнародне право, а зокрема міжнародне право прав людини – галузь сучасного міжнародного права; сукупність норм, що регулюють співробітництво держав і міжнародних організацій у розробці міжнародних стандартів з прав людини, їх імплементації в міжнародний і внутрішній правопорядок, у створенні міжнародних органів та спеціалізованих установ з питань захисту прав людини та організації їх діяльності, а також у дотриманні процедур захисту цих прав на міжнародному рівні. Одним із основних джерел міжнародного права є Статут ООН, а також Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про громадянські та політичні

¹¹ Кондратьев Я.Ю. *Забезпечення органами внутрішніх справ прав та свобод людини в умовах політичної і правової реформи // Забезпечення прав людини та громадянина в умовах реформування політичної та правової системи України. Тези доповідей науково-практичної конференції.* – К., 2004. – С. 12.

¹² *Стан та шляхи гуманізації кримінального судочинства в Україні: Матеріали експертного дослідження / За заг. ред. О.В. Беци.* – К.: Геопринт, 2005. – С. 10. – 82с.

права (1966) та ряд інших. Як галузь міжнародне право прав людини складається із численних підгалузей¹³.

Згідно з резолюцією ГА ООН № 41/120 від 04.12.1986, внутрішньодержавні законодавчі акти з прав людини мають узгоджуватись з існуючими міжнародно-правовими нормами, бути достатньо чіткими, передбачати реальні та ефективні механізми здійснення прав людини і користуватися широкою міжнародною підтримкою.

На міжнародному рівні охорона і захист прав людини здійснюється в межах діяльності ООН та її спеціалізованих закладів: Ради Безпеки ООН, Верховного комісара про права людини, комітетів Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародного Суду ООН.

Регіональний захист прав і свобод людини здійснюється через такі регіональні утворення як Рада Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, СНД та інші. Порівняно з іншими регіональними системами, європейська система захисту прав людини є найбільш розвинутою і дієвою.

У свою чергу, європейське право у широкому розумінні – це сукупність правових норм, що містяться в актах практично всіх європейських міжнародних організацій (фактично – регіональне міжнародне право). У вузькому розумінні – сукупність правових норм із різних галузей права, які містяться в актах Європейського союзу та Європейських співтовариств. Нині європейське право є важливим інструментом забезпечення інтеграційних процесів у Європі. Його роль зростає з огляду на перспективи розширення кількості членів Європейського Союзу і посилення його впливу на європейські справи.

У правовій системі Європейського Союзу і європейських співтовариств з багатьох питань діє принцип пріоритету європейського права стосовно національного права держав-членів. Відповідно, держава-член не може ухвалювати правові акти, які не узгоджуються з правом співтовариства.

Вказаний принцип є також однією з ознак, за якою відбувається розмежування між міжнародним правом і правом європейських співтовариств. Якщо в міжнародному праві вихідним принципом є суверенітет держави, то в європейському праві – пріоритет інтересів співтовариств. У межах цих співтовариств положення міжнародного права дедалі більше заміщуються їх власним правом і автономним правом порядком. Загальні принципи міжнародного права

¹³ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Рижаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 494.*

тут діють переважно тоді, коли є прогалини в праві європейських співтовариств¹⁴.

Участь у міжнародному співробітництві означає визнання численних прав людини і приведення їх до виконання за місцевих умов. Так, на виконання таких завдань і спрямована діяльність ООН із забезпечення прав людини, заходи здійснюються у кількох напрямках: підтримка у навчанні і підготовці суддів, поліцейських, адвокатів; контролюванні виконання основних договорів з прав людини.

Важливим кроком наближення до міжнародних стандартів прав людини став вступ України до Ради Європи у жовтні 1995 року, що засвідчив демократичну послідовність нашої держави у проведенні реформ, спрямованих на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

Вступивши до Ради Європи, Україна зобов'язалася дотримуватися принципу верховенства закону та принципу, згідно з яким будь-яка особа, яка перебуває під юрисдикцією держави, повинна користуватися правами людини та основними свободами, як це зазначено у ст. 3 Статуту Ради Європи.

Орієнтування на загальнолюдські цінності потребує аналізу та дослідження принципів і стандартів захисту учасників кримінального судочинства в документах міжнародних організацій, в тому числі й тих, що діють на регіональному рівні – Ради Європи, Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського Союзу (ЄС), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Зокрема, у сфері судочинства Радою Європи прийнято понад 160 конвенцій, більшість з яких відкриті для приєднання. В них визначені базові стандарти та принципи в галузі прав людини, створено ефективну систему контрольних механізмів, які забезпечують такий захист.

Співробітництво нашої держави з Радою Європи у сфері боротьби зі злочинністю суттєво розширює можливості здійснення правової реформи в Україні, використання міжнародних документів у національній законотворчій та правозастосовній практиці захисту прав людини, в тому числі учасників кримінального судочинства¹⁵.

¹⁴ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Румаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 235.*

¹⁵ *Тарганюк Р. Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах // Право України. – № 8. – 2002. – С. 26.*

Важливою частиною загальної мети приведення законодавства України у відповідність з правовими стандартами Ради Європи, Європейського Союзу, ОБСЄ є визнання та використання міжнародних процедур, механізмів контролю, звітності, скарг. Загалом для входження у правовий простір Європи Україні потрібно прийняти нові правові акти або внести зміни до 4 тисяч чинних. Фактично йдеться про створення нового законодавства, заснованого переважно на міжнародних стандартах. Це потребує детального аналізу національного законодавства, ознайомлення з документами згаданих організацій, перекладу їх українською мовою, відпрацюванням механізму внесення змін до чинного законодавства.

Незважаючи на активізацію заходів, спрямованих на поліпшення законотворчої діяльності у державі, зближення національного законодавства з європейським правом відбувається повільно, практично немає прикладів повного впровадження ратифікованих конвенцій у чинне законодавство.

Процедура, передбачена Законом України «Про міжнародні договори», що дає змогу одночасно з ратифікацією вносити певні зміни і доповнення до чинного законодавства, сприяє підвищенню ефективності міжнародних договорів. Однак удосконалення потребує і зворотній процес, коли при опрацюванні та прийнятті національного законодавства не завжди враховуються норми обов'язкових для України міжнародних договорів¹⁶.

Основним міжнародним документом, що декларував права і свободи людини, у тому числі осіб, які потрапляють в орбіту кримінального судочинства, була **Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року**. Загальна декларація прав людини – один із найважливіших міжнародних документів, що став основою міжнародно-правового захисту прав людини і громадянина. Декларація складається із преамбули і 30 статей, пронизана ідеєю дотримання основних прав людини усіма державами-членами і народами світу, незалежно від раси, статі, мови і релігії. У Декларації регламентовані особисті, політичні та соціально-економічні права людини. Зокрема, у сфері кримінального судочинства підлягають дотриманню право на життя, свободу та особисту недоторканість; свобода від катувань, чи жорсткого, нелюдського, що принижує гідність, поводження і покарання; право на ефективне відновлення у правах; свобода від довільного арешту, затримання чи вигнання; право на

¹⁶ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Рижмаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 62.*

справедливий і гласний розгляд незалежним і безстороннім судом; право вважатися невинуватим, поки винуватість не буде встановлена; свобода від незаконного втручання в особисте і сімейне життя; право на недоторканість житла, таємницю кореспонденції та ряд інших.

В подальшому положення Декларації були розширені в Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966, Конвенції проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи ображаючих гідності видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, Декларації прав дитини від 20 листопада 1959 року, Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 року¹⁷ та інших (див. Додатки).

Згадані міжнародно-правові акти фактично є продовженням Загальної декларації прав людини на світовому рівні, спрямовані на її подальшу реалізацію. Вони стали своєрідним щитом для захисту прав людини, засобом для досягнення всіма людьми, без будь-якої різниці в расі, кольору шкіри, статі, мови тощо – тієї гідності, якою володіє людина від народження. У перелічених документах проголошуються принципові положення, закріплюються такі основні права у сфері кримінального судочинства:

- право на повагу до честі й гідності людини;
- право на свободу та особисту недоторканість;
- право на недоторканість особистого (приватного) життя людини;
- недопустимість застосування катувань і жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність людини поводження;
- недопустимість необґрунтованої підозри і обвинувачення її у скоєному злочині;
- дотримання презумпції невинуватості;
- недопустимість примушування до дачі показань проти себе чи до визнання себе винними та ряд інших.

Україна включила до своєї Конституції 1996 року чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють

¹⁷ *Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс (у трьох частинах). Частина друга. Частина третя.* / Відп. ред. Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Шемшученко Ю.С. – К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 5-10; 21-44; 46-61; 61-67; 93-122.

відповідні положення Загальної декларації прав людини чи інших міжнародно-правових актів.

Значна увага у міжнародних документах приділяється правовому регулюванню заходів процесуального примусу, зокрема затримання підозрюваного у вчиненні злочину та взяття під варту, дотриманню прав затриманих і заарештованих.

17 липня 1997 року Україна ратифікувала **Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод 1950 року** (далі – Європейська конвенція), **Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції**¹⁸, які займають особливе місце в правовому регулюванні кримінально-процесуальної діяльності (вступили в законну силу для України з 11.09.1997).

Європейська конвенція займає почесне місце у діяльності Ради Європи із забезпечення дотримання прав і свобод людини; з часу прийняття 4 листопада 1950 року – це найскладніший та найефективніший договір про права людини у світі, що став взірцем для інших регіональних договорів. Ратифікована тридцятьма з 34 держав – членів Ради Європи, вона важлива не тільки широтою прав, а й апаратом захисту (Європейська комісія з прав людини, Європейський суд з прав людини та Кабінет Міністрів), створеним у Страсбурзі для розслідування звинувачень у порушеннях та забезпечення дотримання зобов'язань за Європейською конвенцією.

Зміст Європейської конвенції відображає два основні аспекти її дії – матеріально-правовий і процесуальний. У частині її норм містяться положення про права і основні свободи, реалізація гарантується Високими Договірними Сторонами за цим міжнародним договором. Такими, зокрема, є норми статей 2-15: гарантується право на життя, свободу та особисту недоторканість, повагу до приватного і сімейного життя, забороняється катування, гарантується право на справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту, закріплена недопустимість покарання без закону тощо. Закріплені права є тими стандартами, яких повинні дотримуватись держави, що взяли на себе зобов'язання за Європейською конвенцією. Перелік гарантованих прав і свобод розширено Додатковими протоколами до Європейської конвенції.

Стаття 6 Європейської конвенції, зокрема підпункт «с» п. 3, серед інших прав людини визнає її **право захищати себе особисто чи користуватися правовою допомогою захисника на власний розсуд, або – якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допо-**

¹⁸ *Голос України, 10 січня 2001 року. – № 3(2503). – Ст. 6-8; Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – С. 263.*

моги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя.

Проблемою національного законодавства є невизначеність питань участі у кримінальному судочинстві крім адвокатів інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги, а також надання правової допомоги потерпілому та свідку¹⁹.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань. Кожний має право на правову допомогу і є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59 КУ).

Стаття 44 Кримінально-процесуального кодексу України визначає, що як захисники допускаються особи, які мають свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю в Україні та інші фахівці в галузі права, які за законом мають право на надання юридичної допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Близькі родичі обвинуваченого, його опікуни і піклувальники в якості захисників допускаються до участі в справі з моменту пред'явлення обвинуваченому матеріалів досудового слідства.

Аналіз значення понять «адвокат» і «захисник», вжитих у частинах 1 і 2 ст. 59 Конституції, свідчить, що слово «адвокат» вказує на професійну належність, а слово «захисник» є ширшим за змістом, оскільки означає діяльність, пов'язану із захистом чи представництвом будь-чийх інтересів у суді²⁰.

Рішення Конституційного Суду від 16 листопада 2000 року положення ч. 1 ст. 59 Конституції про те, що кожний є вільним у виборі захисника своїх прав, тлумачить як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого і підсудного при захисті від обвинувачення, з метою отримання правової допомоги, вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Проте Пленум Верховного Суду України у Постанові від 24 жовтня 2003 року № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» роз'яснив, що при вирішенні питання про наявність фахівців у галузі права пов-

¹⁹ Чорноус Ю.М. Проведення допиту за участю захисника // *Право України*. – № 9. – 2006. – С. 81-86.

²⁰ Тесленко М. Про право кожного бути вільним у виборі захисника своїх прав // *Право України*. – № 3. – 2002. – С. 55-57.

новажень на здійснення захисту у кримінальній справі належить з'ясувати, яким саме законом їм надано право брати участь у кримінальному судочинстві як захисникам. У зв'язку з цим Пленум визнав правильною практику цих судів, які за відсутності спеціального закону не допускають таких фахівців до здійснення захисту у кримінальних справах.

Отже, виникає необхідність правового регулювання цієї складної ситуації – де межі компетенції фахівця у галузі права, що дають йому право виконувати функції захисника?

Забезпечення права на захист – один із основних принципів кримінального процесу України. Право підозрюваних, обвинувачених, підсудних на захист включає в себе як право захищатися від підозри та обвинувачення, так і право захищати свої особисті інтереси. Допомогає певною мірою реалізувати ці права захисник – один із центральних учасників кримінального процесу, котрий в передбаченому законом порядку уповноважений здійснювати захист прав та законних інтересів підозрюваних, обвинувачених, підсудних, засуджених, виправданих, надавати їм необхідну юридичну допомогу²¹.

У відповідності із кримінально-процесуальним законодавством, кожний затриманий, взятий під варту, підозрюваний та обвинувачений у вчиненні злочину мають право користуватися допомогою захисника з моменту затримання, взяття під варту чи пред'явлення обвинувачення.

Захисник, залучений до участі у справі, набуває кола передбачених законом прав та обов'язків. Зокрема, п. 4. ч. 2 ст. 48 КПК України визначає право захисника бути присутнім на допитах підозрюваного, обвинуваченого та при виконанні інших слідчих дій за їх участю або за їх клопотанням чи клопотанням самого захисника, а при виконанні інших слідчих дій – з дозволу дізнавача, слідчого.

У той час як забезпечення права підозрюваного і обвинуваченого на захист регламентовано у законодавстві, права свідка та потерпілого на правову допомогу, забезпечення їх процесуальних гарантій потребують удосконалення.

Ситуація ускладнюється тим, що нерідко, як свідчать результати вивчення практики, особа, щодо якої є дані про її причетність до злочину, або навіть щодо якої порушено кримінальну справу, допи-

²¹ Титов А. Участь захисника в кримінальних справах за призначенням: окремі проблеми // *Право України*. – № 3. – 2002. – С. 87-90.

тується в якості свідка, чим суттєво порушуються її права, зокрема, право на захист²².

Крім того, часто свідок і потерпілий потребують правової допомоги у вигляді консультацій з правових питань, складення процесуальних документів тощо.

Стаття 52 КПК України веде мову про представника потерпілого – адвоката, близького родича, законного представника, а також іншу особу, яка залучається до участі у справі за постановою особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді або за ухвалою суду.

Проте процесуальний статус, права і обов'язки представника і захисника суттєво відрізняються, що не повною мірою дозволяє реалізувати конституційне право потерпілого на правову допомогу.

Щодо свідка, то його право на правову допомогу стаття 69-1 КПК України не передбачає. Проте, виходячи зі змісту ст. 59 Конституції України, свідок має право на захисника. В.Т. Маляренко, Ю.П. Алєнін вважають, що право адвоката повинно бути аналогічним праву захисника, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 48 КПК України – бути присутнім на допитах свідка, а при провадженні інших слідчих дій – з дозволу дізнавача, слідчого²³.

Вважаємо доцільним закріпити у кримінально-процесуальному законодавстві України положення про права свідка, потерпілого на таку правову допомогу, визначити порядок її реалізації.

З цього приводу заслуговує уваги Проект Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-І). Так, п. 4 статті 62 проекту передбачає, що потерпілий має право мати представника або користуватись правовою допомогою адвоката чи іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Стаття 76 ч. 6 п. 3 проекту закріплює право свідка на правову допомогу адвоката чи іншого фахівця в галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Такі законодавчі зміни теж позитивно вплинули б на забезпечення конституційного права свідка, потерпілого на захист.

²² Тертишник В.М. *Уголовный процесс*. – Харьков: Арис-ЛТД, 1997. – С. 25-26; Алєнін Ю.П. *Процессуальные особенности производства следственных действий*. – К-д, Центр-укр. изд. – 2002. – С. 90; Смітєнко З., Казаренко М. *Представництво та свідок у кримінальному процесі: вирішення питання // Право України*. – № 4. – 1998. – С. 90.

²³ *Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Алєніна*. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 11. 246с.

Отже, нині у кримінальному судочинстві адвокат виступає, з одного боку, як захисник підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого (ст. 44 КПК України), а з іншого – як представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача (ст. ст. 49, 50, 51, 52 КПК України).

Захисник (у тому числі адвокат), окрім надання юридичної допомоги у вигляді консультацій, роз'яснення чинного законодавства, складання документів, які мають правове значення, бере участь у досудовому слідстві у кримінальних справах, у різних стадіях судочинства, використовуючи всі передбачені законом засоби захисту.

Таким чином, проблема участі в кримінальному судочинстві фахівців у галузі права на сьогодні залишається відкритою. Відсутність спеціального закону, що чітко визначав би, яким вимогам вони повинні відповідати, їх правовий статус, гарантії здійснення їх діяльності, відповідальність за неналежне виконання обов'язків, призводить до того, що питання допуску цих осіб у кримінальному судочинстві органами досудового слідства та судами вирішується неоднаково²⁴, із відривом від вимог міжнародно-правових актів.

Низка законодавчих змін, перебудова суспільства та діяльності правоохоронних органів вимагають від України перегляду правомірності реалізації процесуальних дій, що обмежують права і свободи громадян, приведення їх у відповідність до європейських демократичних, гуманістичних стандартів.

Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року, ст. 5 регламентує наступне важливе право – **право на свободу та особисту недоторканість**, зокрема: нікого не може бути позбавлено свободи інакше, ніж згідно процедури, встановленої законом, і в законодавчо передбачених випадках; кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього; кожен заарештований або затриманий повинен негайно постати перед судьою чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Кожен потерпілий від арешту або затримання на порушення положень цієї статті має захищене позовом право на відшкодування.

Пленум Верховного Суду України у пункті 6 своєї Постанови «Про застосування законодавства, що забезпечує право на захист у

²⁴ Філатов В.М., Солоткий С.А. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – № 7(47). – 2004. – С. 33.

кримінальному судочинстві» від 24.10.2003 року № 8, відповідно до визначеного у пункті 3 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року порядку затримання та взяття під варту, визначив, що судді повинні вимагати від органів дізнання та досудового слідства роз'яснювати підозрюваним під час їх затримання право кожної особи, арештованої чи затриманої на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, постати перед суддею та бути вислуханим з питань, пов'язаних із їх триманням під вартою.

Нещодавно це важливе забезпечувальне положення знайшло своє відображення в актах відомчого регулювання. Наказом МВС України № 338 від 18.04.2006 року «Про зачитування прав громадян, які затримуються за злочин або адміністративне правопорушення» відбулося його нормативне закріплення. Так, при затриманні особи за підозрою в учиненні злочину безпосередньо на місці затримання працівниками міліції зачитується перелік таких основних прав:

«Ви затримані за підозрою у вчиненні злочину ...

Згідно з Конституцією України та чинним законодавством Ви маєте право на захист.

Ви є вільним у виборі захисника, маєте право на побачення з ним до першого допиту.

Ви маєте право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання; вимагати перевірки судом чи прокурором правомірності затримання.

Ви маєте право знати, у чому ви підозрюєтеся, подавати докази, заявляти клопотання і відводи.

Ви маєте право давати показання або відмовитися давати показання».

Безумовно, такі зміни свідчать про подальше реформування порядку застосування правообмежувальних заходів відповідно до європейських гуманістичних стандартів.

Резолюція № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі» визначає основні положення, яких мають дотримуватися особи, які проводять арешт. Положення Зводу принципів закріпили гуманні основи поводження із затриманими та ув'язненими, повагу до їх гідності та дотримання законних прав. Так, поряд із заборобою застосування тортур чи жорстоких, нелюдських чи принижуючих гідність видів поводження і покарання, роз'яснюється значення вказаних термінів. Так, передбачається, що термін «жорстокі, нелюдські чи принижуючі

гідність види поводження і покарання» повинен тлумачитися таким чином, щоб забезпечити найширший захист проти зловживань фізичного чи психологічного характеру, включаючи утримання затриманої чи ув'язненої особи в умовах, які тимчасово чи постійно позбавляють її будь-якого з природних почуттів: зору, слуху, просторової або часової орієнтації» (принцип 6).

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року, серед широкого переліку прав і свобод закріпив заборону свавільного чи незаконного втручання в особисте і сімейне життя особи, посягання на честь та репутацію, таємницю кореспонденції. Кожна людина має право на захист закону від таких посягань (ст. 17). Ці положення важливо враховувати під час провадження слідчих дій, пов'язаних із обмеженням прав і свобод людини: обшуку, виїмки, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку тощо.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року, ратифікована 26 січня 1987 року, складається з преамбули, 5 глав і 23 статей, а також Додатку. Ця Конвенція була прийнята з метою розширення положень Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року, зокрема, ст. 3 що «жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання».

З цією метою Конвенція тлумачить термін «катування» як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або фізичне чи моральне страждання, з метою: отримання від неї або від третьої особи показань чи визнання; покарання її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється; залякування чи примушування її або третьої особи; з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (стаття 1).

В окремих актах Європейського Суду зазначається, що до актів жорстокого, нелюдського і принижуючого гідність поводження слід відносити такі: багатогодинне стояння біля стіни з розпластанням по ній; одягання капюшонів; утримання в приміщенні з постійним та голосним звуком або в підвалі, де особа ризикує нара-

злитися на небезпеку нападу щурів; позбавлення сну, харчування їв'язи; розлучення матері з немовлям; поміщення здорової людини до психіатричного відділення тощо. Принизити гідність особи можуть такі дії, як поголошення голови, виставлення оголеної людини на очі інших людей, примушування одягатися так, щоб це викликало шемішки, примушування їсти екскременти або інші неїстівні речовини²⁰.

Ів ратифікацією передічених міжнародних актів Україна зобов'язана вжити ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань, а у випадку їх виникнення забезпечити їх швидке та неупереджене розслідування відповідно до кримінального законодавства. У зв'язку з цим, Україна та інші держави-учасниці Конвенції зобов'язуються надіати одна одній найповнішу допомогу у розслідуванні вказаних злочинів, подавати докази, які необхідні для вірного вирішення справи. З метою запобігання катуванням передбачено вивчення відповідних навчальних матеріалів співробітниками правоохоронних органів, опрацювання інструкцій, методів і практики проведення допиту, затримання, ув'язнення та тримання під вартою.

Стаття 15 Конвенції проти катувань звертає увагу на те, що показання особи, які були отримані в результаті катування, не допускаються як докази у справі, за винятком тих, які викривають діяльність особи, обвинуваченої в катуванні. Положення Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі визначає, що забороняється зловживати положенням затриманого чи ув'язненого з метою примушування до самовикриття чи дачі показань проти будь-якої особи. Жодна затримана особа не повинна піддаватися під час допиту насиллю, погрозам чи таким методам дізнання, які порушують її можливість приймати рішення чи формулювати судження. Жодна затримана чи ув'язнена особа навіть з її згоди не повинна піддаватися будь-яким медичним чи науковим досліддам, що можуть зашкодити її здоров'ю (принципи 21, 22).

З метою забезпечення дотримання прав людини, передбачених виключно Конвенцією та іншими міжнародними документами, створено контрольний механізм, заснований на системі відвідувань, здійснюваних незалежними експертами в різних областях –

²⁰ Пестельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацішин В.С., Старушкевич А.В. *Специальні провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник.* – К.: НАВС, 2001. – С. 8-9.

Європейським комітетом з попередження катувань і нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання. Комітет відвідує місця, де утримуються особи, позбавлені волі за рішенням державної влади: в'язниці, колонії для неповнолітніх, поліцейські установи тощо. Комітет виконує свої завдання на основі принципів конфіденційності і співробітництва. Доповіді, підготовлені ним за підсумками свого відвідування, є початком взаємного діалогу Комітету із зацікавленою державою з метою знайти шляхи і методи створення прийнятних умов поводження із позбавленими волі особами²⁶.

Кодекс поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17 грудня 1979 року, зобов'язує працівників правоохоронних органів, зокрема тих, хтс здійснює розслідування, поважати й захищати гідність та права людини; зберігати у таємниці відомості конфіденційного характеру, що вони отримують у процесі своєї діяльності, якщо інтереси правосуддя не вимагають іншого; нетерпимо ставитись до будь-яких дій, які містять нелюдські чи принижуючі гідність людини форми стосунків, не допускати зловживання владою та вчинення корупційних дій тощо. За умов потреби удосконалення діяльності слідчих підрозділів цей Кодекс має бути основою відбору, навчання, підготовки відповідного персоналу, пропаганди і запровадження у практичну діяльність задекларованих принципів.

Окрім того, Україна зобов'язується запобігати на своїй території іншим актам жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження й покарання, що не підпадають під визначення катування, якщо такі дії здійснюються посадовими особами або іншими офіційними особами чи з їх підбурювання, відома, мовчазної згоди. З метою нагляду за дотриманням державами – учасниками положень Конвенції створюється спеціальний орган – Комітет проти катувань.

Декларація про поліцію була прийнята 8 травня 1979 року парламентською асамблеєю Ради Європи. Відтоді проводиться її активне розповсюдження. І хоча юридичної сили вона не має, чимало поліцейських установ узяли її за основу для визначення стандартів своєї діяльності. Норми Декларації про поліцію підтверджують ряд положень, розроблених у Кодексі посадових осіб із підтримки

²⁶ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Румаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 178.*

правопорядку, деталізуючи їх із врахуванням досвіду поліцейської діяльності в європейських країнах.

У Декларації значна увага приділяється визначенню норм поведінки службовця поліції (міліції), його обов'язку діяти чесно, неупереджено і гідно, забороняється шкестосонувати у своїй діяльності катування, інші форми нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження чи покарання. Службовець поліції не зобов'язаний виконувати наказ, що суперечить вимогам закону. Дії службовця у такому випадку ґрунтуються на його моральному виборі, незважаючи на китеторичність наказу. Вільне того, Декларацією передбачено, що проти поліцейського, який відмовився виконати незаконний наказ, у жодному випадку не можуть вживатися заходи кримінального чи дисциплінарного характеру. Службовець поліції не погоджується на еспірацію, коли йдеться про стеження, арешт, вартування або переселення осіб, які не підозрюються у вчиненні незаконних дій, але ропинуються, затримуються або переслідуються через свою расову належність, релігійні або політичні переконання.

Службовець поліції, який виконує положення Декларації про поліцію, має право розраховувати на активну моральну і фізичну підтримку громади, якій він надає свої послуги²⁷.

Крім того, співробітники вітчизняних правоохоронних органів у своїй діяльності повинні дотримуватись Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, що були розроблені у грудні 1988 року у Лондоні спільно з експертами та поліцейськими різних країн. Вони ґрунтуються на стандартах ООН щодо правоохоронних органів, кримінальних процедур та прав людини.

1-й стандарт розкривається так: кожна людина має право на рівний захист закону, без дискримінації за будь-якими ознаками, особливо від насильства і погроз;

2-й стандарт націлює на прояв співчуття та поваги до всіх жертв злочину, на охорону їх безпеки та приватного життя;

3-й стандарт передбачає, що застосування сили можливе лише у тих випадках, коли це необхідно, і тією мірою, що є мінімально необхідною за певних обставин;

4-й стандарт звертає увагу на уникнення застосування сили проти незаконних, але мирних зібрань. Під час розгону зібрань немирного характеру слід застосовувати мінімальну силу;

²⁷ Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Ринальдо, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Проти людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 117-118.

5-й стандарт – силу, що призведе до загибелі людини, слід застосувати лише там, де це неминуче, щоб врятувати своє життя або інших людей;

6-й стандарт торкається арешту, що має здійснюватися за достатніх підстав та згідно із законними процедурами;

7-й стандарт – важливо, щоб усі затримані відразу після арешту мали доступ до своїх рідних, юридичних представників, а також мали необхідну медичну допомогу;

8-й стандарт розкривається у контексті гуманного поводження із затриманими. За жодних обставин не слід вдаватися, ініціювати і завжди протидіяти будь-яким актам катувань або нелюдського поводження, а також відмовлятися виконувати накази щодо здійснення таких актів;

9-й стандарт зобов'язує не брати участі у «швидкому» суді або «зникненні» людей, не видавати накази про здійснення таких дій і не брати участі у їх прикритті, відмовлятися виконувати відповідні накази;

10-й стандарт наголошує: про всі порушення цих основних стандартів слід повідомляти свого старшого начальника і прокуратуру. Слід робити все для того, щоб забезпечити розслідування таких порушень.

Захист прав і свобод за сферою дії поділяється на внутрішньодержавний, що здійснюється за допомогою внутрішньодержавних засобів захисту прав і свобод особи, і міжнародний, що здійснюється на основі загально визнаних принципів і норм, які регулюють сферу захисту прав і свобод як окремих індивідів, так і соціальних спільностей (народів, націй) міжнародними установами та організаціями, що наділені відповідними функціями та повноваженнями.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, громадяни України та інші особи, що перебувають під її юрисдикцією, мають право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Згідно п. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу і протоколів №№ 2, 4, 7 й 11 до Конвенції» від 17.07.1997 Україна повністю визнає на своїй території дію ст. 25 Європейської конвенції щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про пору-

шення Україною прав, викладених у Європейській конвенції, та ст. 46 Європейської конвенції відносно визнання обов'язковою і без складення спеціальної угоди юрисдикції Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Європейської конвенції.

Отож, кожна особа має право звернутися і заявою про порушення її прав, зазначених у Європейській конвенції, до Європейського суду з прав людини – найвпливовішого в Європі міжнародного судового органу.

Першою стадією використання такого механізму захисту прав людини стала процедура Європейської комісії з прав людини як неавтоматичного і безстороннього органу. Комісія виступила фільтруючим органом, розглядаючим скарги про порушення Європейської конвенції з метою вирішення, чи є справа прийнятною для детального розгляду. З 1954 року до 1998 року до Європейської комісії з прав людини надійшло близько 26 тис. скарг, але тільки близько 6% цих петицій Комісія визнала прийнятними.

Тобто, Комісія займала посередницьку функцію у системі європейського права у галузі прав людини. З одного боку, призначення Комісії – служити «бар'єром» для Суду від можливого потоку індивідуальних скарг; з іншого – Комісія стала міжнародною установою, доступною для окремих осіб. Комісія, що утворена і діяла на основі компромісу, таким чином виступала посередником як між окремими особами і урядами, так само між окремими особами і Європейським судом.

Після набрання 1 листопада 1998 року чинності за протоколом № 11 цієї Конвенції²⁸ структуру наглядового механізму було суттєво змінено: функції, що раніше виконувала Європейська комісія з прав людини, передано новому *sui generis* органу – Європейському суду з прав людини. Водночас питання компетенції або юрисдикції Суду важливе для розуміння особливостей його діяльності і має не лише теоретичне, а й велике практичне значення²⁹.

Згідно з п. 1 ст. 32 Європейської конвенції, юрисдикція Суду поширюється на всі питання, що стосуються тлумачення та застосу-

²⁸ Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Протокол ратифіковано із застереженнями Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97.

²⁹ Андріанов К.В. Особливості діяльності контрольних органів Європейської конвенції з прав людини // Науковий вісник НАВСУ. – № 3. – 1999. – С. 13-19.

вання вказаної Конвенції й її протоколів. Суд може розглядати два види справ: міждержавні справи, порушені на підставі заяви однієї з держав-членів Ради Європи про невиконання будь-якою іншою державою-членом положень Конвенції та її протоколів, і справи, порушені на підставі індивідуальних заяв (ст. ст. 33, 34). За цих умов лише сам Суд може вирішувати всі спірні питання щодо його юрисдикції. Європейська конвенція надає йому велику свободу дій для ефективнішого забезпечення захисту прав людини у процесі розгляду конкретної справи. Судді Європейського суду з прав людини є абсолютно незалежними, а їх рішення – обов'язковими для причетних держав. Рішення виносяться на відкритому суді і оскарженню не підлягають. Скаржникам, які виграють справи, виплачується компенсація і вони звільняються від сплати судових витрат.

Згідно із ст. 19 Європейської конвенції основним завданням Суду є «забезпечення виконання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами». Суд може виконувати дві основні функції: розглядати спори щодо застосування і тлумачення Європейської конвенції та її протоколів; консультативну юрисдикцію.

Договірна сторона може передати на розгляд Суду будь-яке питання про порушення положень Конвенції іншою договірною стороною (ст. 33), зокрема прав людини, передбачених розділом I Європейської конвенції. Аналогічно діє Суд й при отриманні індивідуальної заяви.

Індивідуальні заяви можуть подаватись проти будь-якої держави члена Ради Європи. Правом подавати індивідуальні петиції може скористатися будь-яка особа, група осіб, неурядова організація, незалежно від місця постійного проживання, громадянства та національної належності.

Статус постраждалого або жертви (victim) є необхідною умовою виникнення індивідуального права доступу до Суду. У своїй заяві індивід стверджує, що він став жертвою порушення з боку держави і намагається це довести. Наглядові органи Конвенції приймають рішення щодо права на індивідуальне звернення.

Практика контрольних органів Ради Європи показує, що навіть при зникненні обставин заяви заявник має право звертатися до Суду.

Комісією з прав людини та Судом було розроблено так звану доктрину потенційної жертви, про те, що певний законодавчий акт не обов'язково має безпосередньо застосовуватися до індивіда, сам

факт його існування може викликати обмеження або перешкоджання реалізації його прав та свобод.

Водночас Судом та Комісією була розроблена ще одна доктрина непрямої жертви (*indirect victim*), якими можуть бути визнані близькі родичі потерпілого та особи, які мають особливі стосунки іншого характеру з потерпілим або особи, які понесли певних збитків внаслідок порушення, спрямованого безпосередньо проти потерпілого, інші особи, в чий інтересах є припинення порушення або зменшення його негативним наслідкам.

Згідно з положеннями п. 2 ст. 32 Європейської конвенції, у своїй практиці як Суд, так і Комісія завжди ґрунтувалися на принципі максимально можливого розширення своєї компетенції, прагнучи забезпечити постійний розвиток механізму захисту прав людини, створеного Європейською конвенцією з прав людини, враховуючи можливість ревізії попередньої практики. Тому наглядові завдання Суду полягають у тому, щоб, застосовуючи максимально гнучкий підхід і маніпулюючи при цьому конвенційними положеннями та принципами, забезпечити максимально ефективний захист прав людини при кожному порушенні. Така ситуація обумовлена загальністю як конвенційних положень щодо переліку прав людини, які захищаються, так і розпливчастістю положень щодо меж юрисдикції наглядових органів.

Унікальність існуючого контрольного механізму Європейської конвенції полягає у наявності ефективного механізму притягнення держав до міжнародної відповідальності за порушення норм міжнародного права. Якщо Суд встановлює, що певні норми внутрішнього права не відповідають Конвенції, то за міжнародним правом держава зобов'язана змінити своє право. Проте Суд не уповноважений змінювати національне право, як і не може вказувати державам, яким чином це слід робити, що підтверджується практикою Суду³⁰.

Отже, рішення Європейського суду мають великий вплив на країни Європи. У багатьох випадках, коли Суд визнавав порушення Конвенції, причетні держави були змушені змінювати свої закони, щоб гарантувати повагу до прав людини і громадянина.

Такий історичний та безпрецедентний крок у міжнародному праві є згодою суверенних держав дозволити наднаціональному суду здійснювати перегляд рішень національних судів та

³⁰ Андріанов К.В. Особливості діяльності контрольних органів Європейської конвенції з прав людини // Науковий вісник НАВСУ. – № 3. – 1999. – С. 14.

зобов'язання держав виконувати рішення цього суду – з урахуванням ризику того, що держава буде поставлена перед необхідністю змінити своє законодавство та виплатити відшкодування. Теорія, згідно з якою права людини мають універсальний характер – що підносить їх над внутрішнім законодавством та державною діяльністю – була реалізована на практиці³¹.

На основі аналізу практики Європейського суду випливають такі висновки:

- по-перше, саме тільки використання Європейської конвенції не позбавляє особу права звернутись до Європейського суду з прав людини зі скаргою про порушення в державі-стороні Конвенції прав, гарантованих цим міжнародним документом;
- по-друге, саме тільки використання норм Європейської конвенції при винесенні рішення національним судом не є гарантією того, що Європейський суд автоматично погодиться із позицією національного суду і не констатуватиме порушення прав, гарантованих Конвенцією.

При цьому використання як норм Європейської конвенції, так і рішень Європейського суду в практиці національних судових органів має бути розумним, тобто з розумінням не тільки «букви», але й «духу» Конвенції. По-друге, використання норм Європейської конвенції має бути доцільним. У випадку, коли в національному законодавстві питання повністю врегульовано і це законодавство відповідає міжнародним стандартам у галузі прав людини, використання Конвенції може тільки переобтяжити рішення суду.

Закономірно постає запитання: коли суддя обов'язково повинен використати Європейську конвенцію виходячи з норм національного законодавства? По-перше, у випадку, коли в національному законодавстві не врегульовано питання щодо права, яке гарантується Конвенцією. По-друге, коли національне законодавство не повною мірою відповідає тому «духові» Конвенції, про який йшлося вище³².

³¹ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Рижмаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – С. 56; 181.*

³² *Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – № 8. – 2004. – С. 30-32.*

Прикладом першого випадку використання Конвенції може стати рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сем Меріт проти України» від 30 березня 2004 року³³. Коротко суть справи можна викласти таким чином. Пан Меріт, громадянин Ізраїлю, займався в Україні комерційною діяльністю. У зв'язку з підозрою у вчиненні декількох несвідомих злочинів щодо нього було порушено кримінальну справу, його було затримано і обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Це сталося 1998 року. Хоча після того щодо заявника було обрано інші запобіжні заходи – спочатку підписки про невиїзд, а потім зобов'язання з'являтися на виклик органів слідства і заявник мав можливість залишити територію України, кримінальна справа протягом шести років все продовжувала розслідуватися. Не торкаючись питання, що змусило органи слідства так довго розслідувати кримінальну справу, звернемо увагу на інший аспект рішення Європейського суду – на аспект тривалості кримінального обвинувачення стосовно заявника. З точки зору Європейського суду з прав людини, судовий розгляд справи стосовно кримінального обвинувачення має розглядатись у розумні строки. Це поняття є достатньо широким, а тому за роки своєї діяльності Європейський суд неодноразово вказував, що встановлені три критерії, згідно з якими визначається «розумність» строку розгляду справи: складність справи, поведінка заявника, поведінка органів влади. Зрозуміло, виходячи з фактів цієї справи, тривалість розслідування кримінальної справи протягом шести років не могла бути визнана Європейським судом такою, що відповідає принципу «розумності» строків розгляду справи. Але визначивши, що строк був нерозумним, Європейський суд зробив ще одне зауваження Україні – в рішенні зазначено, що в українському законодавстві відсутні як засіб захисту особи від порушення строків розгляду, так і можливість отримання компенсації у випадку, коли строки вже порушені. Таким чином, якби сьогодні особа звернулась до суду із заявою про нерозумні строки розгляду її справи судом, то при винесенні рішення національний суд може застосовувати Конвенцію на пряму, оскільки національне законодавство не врегульовує вказане питання.

Отже, у випадку, коли б особа звернулась до суду зі скаргою на порушення її права на судовий розгляд протягом розумного строку, при вирішенні цього питання суд мав би керуватись нормами Кон-

³³ *Справа «Меріт проти України» // Право України. – № 12. – 2004. – С. 120-123.*

венції про захист прав і основних свобод людини та практикою Європейського суду з прав людини³⁴.

Прикладом другого випадку застосування норм Європейської конвенції в українському судочинстві може бути правова ситуація, розглянута апеляційним судом м. Києва. Позивачі звернулись до суду з позовом про відшкодування моральної (немайнової) шкоди, оскільки п'ять місяців до того скінчився термін тримання під вартою, але їх не було звільнено з-під варти, чим порушено права. Ухвалою суду першої інстанції в задоволенні позову було відмовлено, оскільки кримінальна справа стосовно позивачів не закінчена, а тому вони не мають права порушувати питання стосовно відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Апеляційним судом при розгляді апеляційної скарги було проаналізовано українське законодавство стосовно тримання особи під вартою та підстав такого тримання, крім того, визначено, що питання стосовно відшкодування моральної (немайнової) шкоди мало б бути розглянуто після того, як буде закрито кримінальну справу стосовно позивачів шляхом винесення судового вироку. Але при цьому суд зазначив, що відмова суду першої інстанції розглянути позов порушує ст. 6 Європейської конвенції, згідно з якою гарантується доступ до суду. Пославшись на згадану статтю Конвенції, апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції.

Тут необхідно зауважити, що національне законодавство України передбачає відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданими незаконними діями правоохоронних органів, органів виконавчої влади та суду тільки у випадку, коли особа визнана судом невинуватою у вчиненні інкримінованих їй злочинів. Однак Європейська конвенція передбачає право на відшкодування не в залежності від того, винна особа чи ні у вчиненні злочину, а залежно від того, чи сталося порушення її права.

Таким чином, у випадку, коли суд стикається із правовою ситуацією, вирішення якої в національному законодавстві не відповідає гарантіям, встановлених Європейською конвенцією, суд може застосовувати більш демократичний і гуманний підхід Європейської конвенції та Європейського суду з прав людини.

Однак необхідно зазначити, що посилання тільки на статтю Європейської конвенції або навіть на конкретний параграф статті не є переконливим, що видно із наведених вище прикладів. Безперечно,

³⁴ Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – № 8. – 2004. – С. 30-31.

для «розумного» застосування унікального міжнародного документа, яким є Конвенція, необхідно знати практику Європейського суду з прав людини, який не тільки дає взірць застосування тієї чи іншої статті, але й тлумачить кожне поняття³⁵.

Як показує практика Європейського суду, питання про правовідносини дуже часто виникають у сферах, пов'язаних із діяльністю правоохоронних органів. У разі, якщо Європейський суд визнає порушення прав людини у своєму рішенні, держава-сторона Конвенції буде зобов'язана не тільки виплатити особі певну, визначену в рішенні суму як справедливу сатисфакцію внаслідок порушеного права, але й вжити цілий ряд заходів, які можна поділити на дві групи: заходи індивідуального характеру, спрямовані на відновлення порушеного права, та заходи загального характеру, мета яких – запобігти зверненню з того самого питання до Європейського суду інших осіб, тобто внести певні зміни в національне законодавство або змінити правозастосовну практику³⁶.

У зв'язку з цим виникають дві проблеми: по-перше, Європейський суд з прав людини може модернізувати свої підходи до певної правової проблеми з врахуванням правової ситуації в Європі, нових тенденцій і понять в людському житті тощо. Відповідно, суддя, який хоче застосовувати рішення Європейського суду в своїй практиці, буде змушений постійно стежити за рішеннями цього суду.

Щоправда, Рада Європи проводить велику просвітницьку роботу з метою ознайомлення широкої громадськості з діяльністю Європейської комісії з прав людини та Європейського суду з прав людини, зокрема регулярно видається «Щорічник Європейської конвенції про права людини», у якому подаються тексти окремих рішень. Публікуються щорічні «Огляди діяльності Європейського суду», видаються прес-релізи³⁷. Але слід визнати, що в практиці вітчизняних органів кримінального судочинства такі рішення практично не аналізуються і не використовуються.

Крім того, застосування судами Конвенції та рішень Європейського суду з прав людини можливе тільки після того, як будуть вста-

³⁵ Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини // *Право України*. – № 8. – 2004. – С. 32.

³⁶ Заборона катування. *Практика Європейського суду з прав людини*. – К.: Український Центр Правничих Студій, 2001. – С. 5-7.

³⁷ *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Рижмаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко*. – К.: *Ін Юре*, 2005. – Т. II. *Права людини у контексті поліцейської діяльності*. – С. 237.

новлені певні критерії такого застосування, що повинен зробити Верховний Суд України, прийнявши відповідну Постанову³⁸.

Ю.П. Аленін та В.Т. Маляренко справедливо зауважують, що за даних умов такі тлумачення Європейського суду з прав людини мають прецедентний характер³⁹. Адже відповідно до Розділу 2 Європейської конвенції, Протоколу до неї від 11 травня 1994 року, при виконанні зобов'язань за міжнародним договором слід враховувати тлумачення Європейського суду з прав людини. Це впливає зі ст. 32 Конвенції, згідно з якою юрисдикція Суду поширюється на всі справи, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї.

Отже, новим для вітчизняного кримінального судочинства є те, що крім положень національного законодавства, при застосуванні норм Європейської конвенції з метою їх тлумачення можливе застосування рішень Європейського суду з прав людини, що мають прецедентний характер. Наприклад, судом у деяких рішеннях були сформульовані позиції Європейського суду відносно заборони катування, нелюдського поводження чи покарання (ст. 3 Конвенції): поняття катування і оскарження таких протиправних дій (Аксой проти Туреччини), негуманного поводження (Кемпбелл і Созанс проти Сполученого Королівства), ведення справи органами влади (рішення у справі Вемхофф проти Німеччини, Мюллер проти Франції) та інші.

Україна, визнаючи на своїй території чинність Конвенції, повинна і на національному рівні забезпечити гарантії дотримання прав людини. Це означає, що і національне законодавство, і правозастосовна практика мають відповідати вимогам Конвенції, а також тій прецедентній базі, що напрацьована Європейським судом з прав людини.

У зв'язку з цим кожна держава – сторона Конвенції має подбати про переклад рішень Європейського суду з прав людини національною мовою, щоб забезпечити використання, у разі необхідності, цих рішень у практиці тих органів, діяльності яких вони стосуються.

Нині виникла нагальна потреба в ознайомленні органів дізнання та досудового слідства, суддів України з вимогами Конвенції про

³⁸ Лутковська В. Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини // *Право України*. – № 8. – 2004. – С. 30-31.

³⁹ *Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 10.*

захист прав людини і основних свобод, з рішеннями Європейського суду з прав людини, а також у постійному застосуванні ними цих вимог і рішень у повсякденній практиці.

Україна не може залишатися на узбіччі розвитку європейського та міжнародного законодавства. Їй потрібно сприймати та враховувати чинне міжнародне законодавство і законодавство, що панує в державах Євросоюзу, але не менш важливим є завдання скоріше стати рівноправною стороною як в європейському, так і в міжнародному аквизиторному процесі. Зрозуміло, що бажання та наміри української держави інтегрувати у європейську спільноту стануть реальними лише за умови приведення вітчизняного законодавства у відповідність з нормами та положеннями європейського та міжнародного законодавства⁴⁰.

Важливою подією у правовому житті нашого суспільства стало прийняття 21 листопада 2002 року Закону України, яким схвалено Концепцію загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу⁴¹.

Багато в чому Концепція має загальний характер, визначає основні напрями і підходи поетапної адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Крім того, Концепція містить ряд положень, які вимагають додаткового роз'яснення чи офіційного тлумачення, а тому заслуговує на увагу з боку фахівців міжнародного та європейського права, а також юристів-науковців, які опікуються проблемами вітчизняного законодавства.

Загальнодержавна програма спрямована на створення передумов та підготовку законодавства України для його успішного входження в законодавче поле Євросоюзу. Серед завдань, що вказані у програмі, відзначимо найбільш актуальні, а саме:

а) забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з Договору про партнерство і співробітництво між Україною та Євросоюзом;

б) розвиток законодавства України в напрямку його наближення до законодавства Євросоюзу;

в) створення правової бази для інтеграції України в Євросоюз.

⁴⁰ Савонюк Р. *Законодавство Європейського Союзу та кримінальний процес України // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України.* – № 2. – 2003. – С. 19.

⁴¹ *Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України № 228-IV від 21 листопада 2002 року // Голос України.* – 2002. – 19 грудня.

Не менш важливим є вирішення проблем вітчизняного досудового слідства, приведення законодавства, що його регламентує, у відповідність до вимог і стандартів законодавства Євросоюзу. Це сприятиме вирішенню таких актуальних проблем:

- а) забезпечення прав осіб, які постраждали від злочину;
- б) підвищення ефективності дії інституту захисту прав та інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;
- в) удосконалення інституту доказування та доказів у кримінальному судочинстві;
- г) зміцнення становища та процесуального статусу слідчого;
- д) максимально повна правова регламентація кримінально-процесуальних відносин, які регламентуються нормами європейського чи міжнародного законодавства⁴².

Важливим напрямом є вивчення практики застосування законодавства Євросоюзу, зокрема у сфері кримінального судочинства.

Питання для самоконтролю:

1. *Яким чином Конституція України закріплює основи правового статусу людини і громадянина у сфері кримінального судочинства?*
2. *Із дотриманням яких норм Кримінально-процесуального та Кримінального кодексів України реалізується міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю?*
3. *Визначте осіб, які користуються дипломатичною недоторканістю та правові наслідки такого статусу у сфері кримінального судочинства відповідно до норм чинного КПК України та Проекту КПК України.*
4. *За якими напрямами у сфері кримінального судочинства Україною укладені міжнародні договори?*
5. *Дайте визначення поняттю «міжнародний договір України». Яке значення вони відіграють у правовій регламентації діяльності з розслідування злочинів?*
6. *Розкрийте зміст поняття «міжнародне» та «європейське право людини у сфері кримінального судочинства, їх співвідношення.*

⁴² *Савонюк Р. Законодавство Європейського Союзу та кримінальний процес України // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 16 річчя незалежності України. – № 2. – 2003. – С. 22.*

7. *Розкрийте сутність співробітництва нашої держави із Радою Європи та іншими міжнародними, регіональними організаціями у сфері боротьби зі злочинністю.*
8. *Перерахуйте основні міжнародно-правові акти, які регламентують права людини у сфері кримінального судочинства.*
9. *Право особи на захист: міжнародні вимоги та проблемні питання його реалізації у вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві.*
10. *Портуйте правові гарантії особи на свободу та особисту недоторканість у міжнародному та вітчизняному законодавстві.*
11. *Назвіть основні положення Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року.*
12. *Розкрийте вимоги до діяльності співробітників правоохоронних органів згідно з Кодексом поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку 1979 року, Декларацією про поліцію 1979 року, Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів 1988 року та інших.*
13. *Розкрийте особливості міжнародного захисту прав і свобод людини. За яких підстав та якими органами він здійснюється?*
14. *Європейський суд з прав людини: особливості функціонування, значення прийнятих рішень у правовій системі України.*
15. *Визначте напрями становлення України у світовому і міжнародному законотворчому процесі.*

РОЗДІЛ II. ВЗАЄМНА ПРАВОВА ДОПОМОГА У РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Поняття міжнародної (взаємної) правової допомоги у розслідуванні злочинів розуміється у двох значеннях: як окрема форма міжнародного співробітництва (вузьке розуміння) чи як комплексний міжгалузевий інститут, який об'єднує декілька форм співпраці держав (широке розуміння).

У літературі міжнародне співробітництво держав у сфері кримінального судочинства розглядають не лише як один із інститутів міжнародного кримінального права, а врегульовану міжнародними договорами та (або) внутрішньодержавним кримінально-процесуальним законодавством чи засновану на принципі взаємності різноманітну за напрямками і формами взаємодію правоохоронних і судових органів України з відповідними компетентними органами держав або міжнародних організацій, здійснювану на всіх стадіях кримінального процесу, спрямовану на вирішення загальних завдань кримінального судочинства, пов'язану з порушенням, розслідуванням, розглядом і вирішенням кримінальних справ, а також виконанням прийнятих процесуальних рішень, захистом прав та законних інтересів осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві⁴³.

Взаємодія держав у сфері кримінального судочинства здійснюється за наступними основними напрямками:

а) взаємодія з питань розробки міжнародних мінімальних стандартних правил функціонування правосуддя та звернення до осіб, які приймають у ній участь;

б) взаємодія з питань криміналізації (декриміналізації) міжнародним товариством окремих суспільно небезпечних діянь та встановлення їх як міжнародних злочинів або злочинів міжнародного характеру;

в) формування та спільна участь в діяльності міжнародних юрисдикційних органів юстиції;

г) взаємодія з питань порушення, розслідування та судового розгляду кримінальних справ (надання правової допомоги в розсліду-

⁴³ Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцв'язку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 9.

ванні, судовому розгляді кримінальних справ; прийняття кримінального переслідування (кримінальної справи); видача можливих правопорушників; захист прав та інтересів власних громадян в іноземній державі);

д) взаємодія в питанні виконання вироку та інших судових рішень у кримінальних справах (передача засуджених осіб; передача нагляду на умовно засудженими або умовно звільненими особами);

е) взаємодія в питанні обміну інформацією та досвідом роботи компетентних органів в попередженні, припиненні та розкритті злочинів, проведенні загальних методичних, навчальних, інформаційних, наукових заходів.

Основними процесуальними видами взаємодії в кримінальному судочинстві є:

а) міжнародна правова допомога у кримінальних справах (у вузькому розумінні), тобто виконання (або надання допомоги в проведенні) процесуальних дій на території іноземної держави: проведення слідчих дій, вручення документів, передача предметів, надання документів та виконання інших процесуальних заходів (наприклад, надання допомоги в конфіскації майна); представництво та захист інтересів власних громадян на території іноземних держав;

б) видача (екстрадиція) осіб, підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні злочинів;

в) передача засуджених осіб;

г) передача кримінального переслідування (кримінальної справи);

д) виконання рішення у кримінальних справах (як правило, в частині, яка стосується цивільного позову).

Взаємодія держав у кримінальних справах може будуватися лише на діючих в міжнародному праві та національних правових системах приписах. У попередньому розділі ми розглянули основні міжнародно-правові акти, із безумовним дотриманням положень яких повинна провадитись діяльність із розслідування злочинів.

Після сформувався наступна система нормативно-правових актів, які діють в Україні і регламентують питання, пов'язані зі взаємодією держав у сфері боротьби зі злочинністю:

а) універсальні багатосторонні міжнародні договори з питань прои людини (що встановлюють міжнародні стандарти здійснення кримінального судочинства), зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 року, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших

жорстоких нелюдських чи ображаючих гідність видів поводження покарання 1984 року, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 року та інші;

б) спеціальні багатосторонні міжнародні договори з питань боротьби з окремими видами правопорушень та злочинів, в яких питанням взаємодії держав з надання допомоги з розслідування вказаних злочинів присвячені окремі частини договору;

в) універсальні багатосторонні міжнародні договори з питань правової допомоги, серед яких можливо назвати Конвенцію про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладену державами-членами СНД в м. Мінську 22 січня 1993 року;

г) універсальні багатосторонні міжнародні договори з питань кримінального судочинства (що регламентують окремі види взаємодії) – Європейські конвенції про видачу правопорушників 1957 року та додаткові протоколи до них; про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 року; про передачу провадження по кримінальних справах 1972 року; Конвенції ООН про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом 1990 року та інше;

д) двосторонні договори України про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах;

е) двосторонні договори бувшого СРСР про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, щодо яких згідно з Законом України від 12 листопада 1991 року «Про правонаступництво України» (ст. 7), Віденською конвенцією про правонаступництво держав відносно договорів від 23 серпня 1978 року, з нотами України, направленими посольствами іноземних держав, Україна є правонаступником та в ній застосовуються положення цих міжнародних договорів СРСР;

є) консульські конвенції та угоди, які регламентують окремі питання взаємодії держав в галузі кримінального судочинства, наприклад, статті 15-17 Консульської конвенції між Україною та Республікою Болгарія від 24 липня 1996 року, де передбачається можливість проведення процесуальних дій за кордоном консульськими працівниками за дорученням слідчих та судових органів України;

ж) відомчі міжнародні договори. Наприклад 24 березня 1992 року в Алма-Аті було підписано Угоду про взаємодію міністерств внутрішніх справ незалежних держав у сфері боротьби зі злочинністю. Генеральна прокуратура України також має свою базу міжвідомчих договорів з відповідними органами іноземних держав;

з) закони України, що містять положення, які регламентують порядок надання правової допомоги у кримінальних справах. Так, цим питанням присвячено розділ 4 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року;

і) підзаконні нормативно-правові акти, зокрема накази Генерального прокурора України: «Про організацію роботи органів прокуратури України в галузі міжнародного співробітництва та правової допомоги» № 8 від 20.10.2002 року; «Про введення в дію Інструкції про порядок підготовки, передачі та виконання органами прокуратури України звершень про правову допомогу по кримінальних справах» № 8/1 від 20.01.2002 року; «Про забезпечення виконання органами прокуратури України «Угоди між Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції Республіки Польща про правову допомогу та правові відносини по цивільних та кримінальних справах від 25 травня 1993 року» № 7 від 16 листопада 1998 року; Про затвердження Інструкції «Про порядок відносин органів прокуратури України з компетентними установами іноземних держав» від 29 грудня 1998 року, а також загальні нормативно-правові акти відомств України, наприклад, Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей Національного центрального бюро Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів від 9 січня 1997 року⁴⁴.

Взаємодія у сфері розслідування злочинів у широкому розумінні охоплює наступні процесуальні форми співробітництва:

- 1) проведення процесуальних, слідчих дій;
- 2) перейняття кримінального переслідування;
- 3) видача осіб;
- 4) визнання і виконання іноземних судових рішень у кримінальних справах⁴⁵.

Необхідність співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю викликана насамперед потребою України в допомозі при розслідуванні і розгляді кримінальних справ, ускладнених «іноземним» або «міжнародним» елементом. Тенденція до співробітництва органів юстиції, судочинства різних держав у сфері кримінального процесу неминуче спричинює і розширення екстратериторіальної дії кримі-

⁴⁴ *Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. В.Т. Малащенко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2006. – С. 108-117.*

⁴⁵ *Миланюк Л.Г. Проведення у кримінальних справах, пов'язане із міжнародними відносинами, за законодавством України: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. 12.00.09 / Академія адвокатури України. – К., 2004. – С. 6-7.*

нально-процесуального права, застосування однією державою законодавства іншої держави у сфері своєї територіальної юрисдикції.

Нині кримінальний процес України активно взаємодіє з іноземним кримінальним процесом, але з істотними розходженнями у процесуальній формі, особливостях проведення процесуально-слідчих дій, критеріях допустимості доказів.

Національне кримінально-процесуальне законодавство не містить будь-яких механізмів регулювання щодо проблеми застосування іноземного законодавства на своїй території. Чинний Кримінально-процесуальний кодекс України не передбачає процесуального порядку реалізації багатьох положень, зазначених у міжнародних договорах, що істотно ускладнює їх процесуальне виконання на практиці, вибір і застосування відповідної норми⁴⁶.

Щоправда, позитивні зрушення в удосконаленні міжнародної взаємодії у розслідуванні злочинів вже є: так, розділ 12 Проекту Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-І) присвячений регламентації питань провадження у кримінальних справах, пов'язаного з міжнародними відносинами (див. Додатки).

Однією з форм міжнародного співробітництва і його пріоритетним напрямом є права допомога у розслідуванні злочинів.

Серед напрямів міжнародної взаємодії у сфері кримінального судочинства слід розрізняти:

- власне правову допомогу у кримінальних справах;
- видачу, кримінальне переслідування, передачу засудженого у країну свого громадянства для відбування покарання;
- співробітництво при розслідуванні окремих видів злочинів чи їх груп;
- співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності, на що далі буде звернена більш ґрунтовна увага.

Однією з умов успіху розслідування злочинів, ускладнених іноземним елементом, є своєчасна, надана з дотриманням встановлених правил і процедур, права допомога. Тенденції сучасної злочинності, особливо організованих її форм, визначають необхідність розробки ефективних механізмів і процедур надання (отримання) правової допомоги у кримінальних справах, оскільки принципово важливе значення для розслідування і розгляду кримінальних справ у контексті правової допомоги має оперативність та ефективність дій органів юстиції, правоохоронних органів договірних

⁴⁶ Смирнов М. Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – № 1. – 2004. – С. 109.

сторін з повагою до їхнього суверенітету та територіальної цілісності. Зокрема, сторони, які розробляють договори про правову допомогу у кримінальних справах, мають забезпечити, щоб ці договори сприяли прискоренню надання правової допомоги, спрощенню порядку одержання доказів і проведенню процесуальних, слідчих дій, а також відбивали принцип необхідності збирання доказів з використанням способів, бажаних для запитуючої сторони⁴⁷.

Вищевказане, у поєднанні з інтересом, який нині виявляється до розробки і розвитку нових видів міжнародного співробітництва правоохоронних органів, особливостей надання правової допомоги у розслідуванні злочинів, додає особливої актуальності розглядуваним питанням.

Отже, Віденська конвенція про право міжнародних договорів⁴⁸, приєднання до якої відбулося 14.04.1986 року, а набуття чинності для України – 13.06.1986 року⁴⁹, була першим міжнародним документом, що регламентував основи розвитку мирного міжнародного співробітництва. У Віденській конвенції проголошено пріоритет принципів вільної згоди і добросовісності, мирного способу розв'язання спорів, відповідно до принципів справедливості, рівноправності, суверенної рівності і незалежності всіх держав, невтручання у внутрішньодержавні справи, заборони погроз силою або її застосування, загальної поваги і додержання прав людини й основних свобод та інших принципів міжнародного права, втілених у Статуті Організації Об'єднаних Націй.

Положення Віденської конвенції детально регламентують порядок взаємовідносин держав у сфері підготовки, укладення, підписання, виконання положень міжнародних договорів; визначаються нормативні акти, які регламентують порядок виконання міжнародних договорів та багато інших процедурних питань.

Слід наголосити на тому, що відповідно до статті 27 Віденської конвенції, держава-учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання договору.

⁴⁷ Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцз'язку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 1.

⁴⁸ Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К.: Фенікс. – 2006. – С. 704-732.

⁴⁹ Указ Президії Верховної Ради УРСР № 2077-XI від 14.04.86.

Передбачається, що міжнародні договори може бути змін за угодою між учасниками. При внесенні поправок до змісту багатороннього договору договірні держави повинні повідомляти про всі пропозиції, які стосуються таких поправок, причому кож з них має право брати участь у обговоренні та прийнятті рішен щодо кожної пропозиції, переговорах і укладенні будь-якої уг про внесення поправок до договору.

Існують підстави визнання міжнародних договірів недійсним через помилку (ст. 48), обман (ст. 49), підкуп чи примус предет ника держави (ст. 50, ст. 51), протиріччя договору на момент ук дення імперативній нормі загального міжнародного права (ст. 53

Передбачені й умови припинення договору, виходу з нього зупинення дії: відповідно до положень договору або за згодою уч ників (ст. 54, ст. 57), припинення договору або зупинення його внаслідок його порушення (ст. 60) тощо.

Загалом у Віденській конвенції кодифіковані найшвидше по ження загального міжнародного права, включаючи характерн для нього принцип взаємності у відносинах між державами, не з глиблюючись до міжнародних стандартів забезпечення прав ос бистості.

На відміну від Віденської конвенції, у таких ратифікованих У раїною міжнародно-правових документах, як, наприклад, Євр пейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 19 року, покладено не принцип взаємності, а навпаки – принцип, ві повідно до якого держави беруть на себе односторонні зобов'язани що свідчить про зростання значення дотримання прав і свобод л дини, зокрема й у сфері кримінального судочинства у світовом вимірі.

Україна приєдналася до Віденської конвенції відповідно до Ук зу Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 198 року з деякими застереженнями і заявою⁵⁰ про те, що вона зберіг за собою право вживати будь-яких заходів по охороні своїх інтер сів у разі недодержання іншими державами положень Віденськ конвенції про право міжнародних договорів.

Важливим спеціалізованим багатостороннім міжнародним д говором, який регламентує питання надання (отримання) прав вої допомоги у кримінальних справах, є **Європейська конвенці про взаємну допомогу у кримінальних справах** (далі – Конвенці (Страсбург, 20 квітня 1959 року), ратифікована Законом Україн

⁵⁰ *Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – С. 343.*

від 16 січня 1998 року із рядом заяв та застережень, а також Додатковий протокол 1978 року до Конвенції⁵¹, які були підписані 29 травня 1997 року в м. Страсбурзі.

Україна взяла на себе зобов'язання надавати іншим країнам – членам Ради Європи якнайширшу взаємну допомогу у реалізації кримінального переслідування правопорушень у визначених міжнародними договорами межах.

Поняття взаємної правової допомоги у розслідуванні злочинів нині стало особливо актуальним, що пов'язано із розвитком нових форм і потреб міжнародного співробітництва у кримінальному судочинстві, а також недослідженістю багатьох теоретичних і практичних питань надання чи отримання правової допомоги у кримінальних справах.

Отже, правову допомогу у розслідуванні злочинів можна визначити як передбачену міжнародними договорами, національним кримінально-процесуальним законодавством або засновану на принципі взаємності діяльність компетентних органів запитуваної договірної сторони з проведення на її території або сприяння в проведенні на її території запитуючої договірної сторони процесуальних дій з метою сприяння розслідуванню, розгляду і вирішенню кримінальної справи, що знаходиться в провадженні компетентних органів запитуючої договірної сторони⁵².

Договірні Сторони зобов'язалися надавати одна одній, відповідно до положень Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких на момент прохання про надання допомоги підпадає під юрисдикцію судових органів запитуючої Сторони (за винятком арешту, виконання вироків або правопорушень, передбачених військовим правом, які не визнаються злочинами за звичайним кримінальним правом).

Країни-учасниці Конвенції мають право відмовитися від надання такої допомоги у випадках: якщо прохання про надання допомоги стосується правопорушення, яке, на думку запитуваної Сторони, є політичним правопорушенням, правопорушенням, пов'язаним з політичним правопорушенням, або податковим правопорушенням; якщо запитувана Сторона вважає, що задоволення прохання може

⁵¹ Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К.: Фенікс. – 2006. – С. 112-206.

⁵² Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцв'язку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 4-5.

зашкодити суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам її країни.

Окрім загальних підстав відмови, передбачених статтею 2, Законом України про ратифікацію Конвенції⁵³ внесено зауваження, що Україна залишає за собою право не виконувати запит про подання допомоги, якщо:

а) є достатні підстави вважати, що він спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

б) виконання запиту є несумісним з принципом «*non bis in idem*» («немає двох покарань за один злочин»);

с) запит стосується правопорушення, яке є предметом розслідування або судового розгляду в Україні.

Порядок виконання судових доручень передбачає, що запитувана Сторона виконує, у передбачений її законодавством спосіб, будь-які судові доручення, які стосуються кримінальної справи і які надсилаються їй судовими властями запитуючої Сторони з метою забезпечення показань свідків або передачі предметів-речових доказів, матеріалів судової справи або інших документів.

Якщо запитуюча Сторона бажає, щоб свідки або експерти давали показання під присягою, вона вказує це у своєму проханні. Якщо законодавство запитуваної Сторони не містить заборон з цього приводу, вона його виконує.

Законодавство багатьох європейських країн передбачає дачу показань під присягою. Так, відповідно до процедури кримінального судочинства в Англії, дачі свідком показань передуює приведення до присяги – на Біблії чи Євангелії: «Я клянусь всемогутнім Богом, що буду говорити суду правду й лише правду. Нехай допоможе мені Бог». Якщо свідок заперечує проти принесення присяги під приводом того, що він невіруючий або посилається на те, що принесення присяги суперечить його релігійним переконанням, він може дати суду урочисте запевнення в правдивості показань, яке прирівнюється до присяги. Вказані вимоги стосуються й експерта – він під при-

⁵³ Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року» // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 130. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1298-XIV від 15.12.99 // ВВР. – 2000. – № 1. – С. 3.)

сягою може давати показання про проведені ним дослідження та їхні результати, а також має право висловити свою думку.

Кримінальне судочинство Франції передбачає, що перед допитом свідки приносять присягу про те, що вони будуть «говорити без нещастя й стриху всю правду й нічого, крім правди». Потерпілі теж допитуються як свідки. Забороняється допитувати як свідків осіб, проти яких є серйозні докази їх вини, коли це завідомо тягне порушення права на захист. Не можуть заслуховуватися під присягою покриття батька, матері, сина, дочки та інших родичів обвинуваченого по висхідній і низхідній лінях, братів і сестер, свояків, подружок, в тому числі й після розлучення, цивільного позивача (потерпілого), дітей віком до 16 років. Однак, коли хто-небудь з цих осіб був допитаний під присягою, то це не означає недійсності його показань, якщо ні прокурор, ні жодна із сторін не заперечують проти принесення присяги. У разі ж заперечень свідок може бути заслуханий у порядку одержання відомостей так званого довідкового характеру. Експерти у кримінальній справі приносять присягу перед слідчим суддею чи магістром, призначеним судовим органом, за кожним викликом.

У Німеччині якщо свідок без поважних причин відмовляється від дачі показань або від проголошення присяги, то він зобов'язаний відшкодувати завдані його відмовою збитки. Одночасно на нього може бути покладено штраф або адміністративний арешт строком до шести місяців. Присяга може даватися як в релігійній, так і нерелігійній формі, залежно від переконань людини. Якщо свідок заявляє, що він як член релігійного товариства бажає проголосити формулу присяги свого товариства, то він має на це право. Той, хто приносить присягу, має піднести праву руку⁵⁴.

У вітчизняному кримінально-процесуальному законодавстві відсутній інститут присяги у кримінальному судочинстві. З метою забезпечення повноти й достовірності отримуваної доказової інформації, підвищення відповідальності особи за свої показання, кримінально-процесуальне законодавство передбачає можливість настання кримінальної відповідальності за недобросовісне виконання своїх обов'язків свідком, потерпілим чи експертом як на стадії досудового слідства, так і судового розгляду справи. Так, відповідно до ст. 167 КПК України, перед допитом свідка слідчий після встановлення особи свідка, повідомлення його про суть справи,

⁵⁴ Молдован В.В., Молдован А.В. Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібник. – К.: Юрінком інтер, 1999. – С. 68-69; 69-71; 75.

попереджує про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і дачу завідомо неправдивих показань відповідно до ст. ст. 384, 385 Кримінального кодексу України. Перед початком допиту потерпілого, згідно зі ст. 171 КПК України, слідчий попереджає його про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за статтею 384 Кримінального кодексу України.

Відповідно до ст. 196 КПК України, слідчий повідомляє експерта про відповідальність за ст. 385 КК України за відмову покладених на нього обов'язків, а також про відповідальність за ст. 384 КК України за дачу завідомо неправдивого висновку.

Під час судового слідства, відповідно до статті 302 КПК України, перед дачею кожним свідком чи потерпілим показань головуючий судового засідання встановлює його особу, роз'яснює його права та обов'язок повідомити все, що він знає у справі, та попереджає його про кримінальну відповідальність за статтями 384 і 385 КК України за дачу суду завідомо неправдивих показань і за відмову давати показання. Потерпілому головуючий роз'яснює його права і попереджає про його кримінальну відповідальність за статтею 384 КК України за завідомо неправдиві показання.

Вирішення питання про притягнення до відповідальності за завідомо неправдиві показання і неправдивий висновок суд має право порушити під час судового розгляду справи та винесення вироку. Так, відповідно до ст. 279 КК України, одночасно з винесенням вироку суд своєю ухвалою, а суддя постановою вправі поставити перед прокурором питання про притягнення до відповідальності свідка, експерта за завідомо неправдиві показання чи висновок.

Повертаючись до положень Конвенції, слід зазначити, що значна увага спрямована на **процедурні питання забезпечення можливості надання правової допомоги при провадженні у кримінальних справах.**

Так, запитувана Сторона може передавати запитуючій Стороні засвідчені копії, фотокопії, а на прохання – оригінали вказаних у проханні матеріалів судової справи або документів. Запитувана Сторона на прохання запитуючої Сторони повідомляє їй дату і місце виконання судового доручення, в за домовленістю сторін – забезпечується присутність відповідних посадових, зацікавлених осіб (ст. 3).

Запитувана Сторона має право відстрочити передачу будь-яких запитуваних речей, матеріалів судової справи або документів, якщо вони необхідні їй для закінчення кримінального провадження. Будь-яка річ, оригінали матеріалів судової справи або документів,

передані на виконання судового доручення, повертаються запитуючою Стороною запитуваній Стороні найшвидше, якщо остання Сторона не відмовиться від їх повернення (ст. 6).

Особливий правовий порядок передбачений щодо виконання судових доручень з обшуку та арешту майна. Законом України про ратифікацію Конвенції⁵⁵ внесено зауваження, що Україна виконуватиме судові доручення щодо обшуку або арешту майна за умови, якщо виконання судового доручення буде сумісним з вітчизняним законодавством.

На запитувану Сторону покладається обов'язок вручати письмові документи і письмові доручення суду, які надсилаються запитуючою Стороною. Вручення може здійснюватися шляхом їх прямої передачі відповідній особі, або за проханням запитуваної Сторони – шляхом їх вручення у спосіб, передбачений її власним законодавством для аналогічних документів, або у інший спеціальний спосіб. Підтвердження вручення засвідчується розпискою або заявою запитуваної Сторони про вручення, в якій зазначається його спосіб і дата. Один з цих документів негайно надсилається запитуючій Стороні. Вказаним Законом України про ратифікацію Конвенції⁵⁶, внесено зауваження, що повістка про виклик до суду обвинуваченої особи, яка перебуває на території України, повинна передаватися відповідним органам не пізніше як за 40 днів перед датою, встановленою для явки.

В особливих випадках запитуюча Сторона може висловити прохання про особисту присутність свідка або експерта в її судових органах. При цьому вона здійснює виплату таким особам коштів, включаючи добові, компенсує дорожні витрати. Якщо свідок чи експерт не з'явиться до суду згідно з врученою повісткою, але у подальшому добровільно з'явиться на території запитуючої Сторони і буде знову належним чином викликаний до суду, він звільняється від будь-якого покарання або запобіжного заходу.

Згідно з ст. 11 Конвенції, Другим додатковим протоколом до неї від 8 листопада 2001 року⁵⁷, особа, яка тримається під вартою і її

⁵⁵ Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року» // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 130. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1298-XIV від 15.12.99 // ВВР. – 2000. – № 1. – С. 3.)

⁵⁶ Там само – С. 130.

⁵⁷ Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К.: Фенікс. – 2006. – С. 207-222.

присутність для цілей доказування у справі є необхідною для запитуючої Сторони, може тимчасово переміщатися до місця проведення слідчих дій, але за умови її повернення у строки, вказані запитуючою стороною. У переміщенні особи, що тримається під вартою, може бути відмовлено: за відмовою цієї особи; якщо її присутність необхідна для виконання завдань кримінального провадження на території запитуючої Сторони; якщо її переміщення може привести до продовження строків тримання під вартою; за інших важливих обставин.

Свідок або експерт, які постають перед судовими органами запитуючої Сторони за повісткою про виклик до суду, користуються правовим імунітетом. Так, незалежно від громадянства, свідок або експерт не можуть притягуватися до відповідальності, утримуватися під вартою, підлягати будь-якому іншому обмеженню особистої свободи на території цієї Сторони за діяння або обвинувальні вироки, які передували їх від'їзду з території запитуючої Сторони (ст. 11). Це стосується й особи, яка викликана в судові органи запитуючої Сторони для відповіді за діяння, які є предметом кримінального переслідування, порушеного проти неї.

Розглянутий імунітет закінчується, якщо свідок, експерт або притягнута до відповідальності особа протягом п'ятнадцяти днів від дати, з якої необхідність у її присутності для судових органів вичерпалась, за можливості залишити територію запитуючої Сторони, все ж таки залишилася або, виїхавши з неї, знову туди повернулася.

Запитувана Сторона зобов'язується надсилати виписки із судових матеріалів та іншу необхідну інформацію для розгляду кримінальної справи у обсязі, у якому вони можуть надаватися її власним судовим органам в аналогічних випадках.

Судові доручення, складені із дотриманням вимог статті 14 Конвенції, надсилаються міністерством юстиції запитуючої Сторони міністерству юстиції запитуючої Сторони і повертаються по тих же каналах.

Законом України про ратифікацію Конвенції⁵⁸ визначено, що органами України, на які покладаються вказані повноваження, є Міністерство юстиції України (щодо доручень судів) і Генеральна

⁵⁸ Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додаткового протоколу 1978 року» // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 130. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1298-XIV від 15.12.99, ВВР. – 2000. – № 1. – С. 3.)

прокуратура України (щодо доручень органів досудового слідства). У термінових випадках судові доручення можуть надсилатися безпосередньо судовими органами запитуючої Сторони судовим органам запитуваної Сторони. Для України судовими органами слід вважати суди загальної юрисдикції, прокурорів всіх рівнів, органи досудового слідства. У випадках, коли Конвенція дозволяє безпосередній зв'язок, він може здійснюватися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол).

Положення Конвенції не залишають без уваги порядок повідомлення про злочини у зв'язку з провадженням у справі та обміну інформацією щодо судових вироків. Так, стаття 21 зазначає, що повідомлення однієї Договірної Сторони про злочин з метою розгляду в судах другої Сторони надсилаються і отримуються відповідними міністерствами юстиції, якщо Договірними Сторонами не визначений інший порядок. Запитувана Сторона інформує запитуючу Сторону про будь-які дії, здійснені у зв'язку з таким повідомленням, і надсилає копію відповідного судового рішення. Кожна Договірна Сторона інформує іншу Сторону про всі обвинувальні вирoki і подальші заходи щодо громадян останньої Сторони по цих вироків. Міністерства юстиції повідомляють таку інформацію одне одному принаймні один раз на рік. Коли та чи інша особа вважається громадянином двох або більше інших Договірних Сторін, відповідна інформація надається кожній з цих Сторін, якщо ця особа не є громадянином Сторони, на території якої вона була засуджена.

З метою сприяння застосуванню Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах в галузі фінансових правопорушень та в ряді інших випадків державами-членами Ради Європи 17 березня 1978 року у Страсбурзі був прийнятий Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1978 року.

Додатковий протокол передбачив, що Договірні Сторони не користуються правом відмови у наданні правової допомоги на підставі того, що прохання про надання допомоги стосується правопорушення, яке, на думку запитуваної Сторони, є фінансовим правопорушенням. У проханні про надання допомоги не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитуваної Сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту таким же чином, як законодавство запитуючої Сторони.

Положення Додаткового протоколу також застосовуються до вручення документів, що стосуються виконання вироку, стягнення

штрафу або сплати судових витрат; заходів, що стосуються відстрочення ухвали вироку або його виконання, умовного звільнення відстрочення виконання вироку або припинення його виконання (ст. 3).

Європейський комітет Ради Європи з проблем злочинності і формується щодо застосування як положень Конвенції, так і цього Протоколу, і вживає всіх необхідних заходів для сприяння дружньому врегулюванню будь-яких труднощів, які можуть виникнути зв'язку з його виконанням.

Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 8 листопада 200 року⁵⁹ був прийнятий державами – членами Ради Європи, зокрем Україною, з метою виконання своїх зобов'язань за Статутом Рад Європи, сприяння захисту прав людини, затвердження верховенства права та підтримання демократичного суспільного ладу, вважаючи за доцільне з цією метою посилити індивідуальні та колективні можливості розслідування злочинів.

Другий додатковий протокол 2001 року вдосконалює та доповнює у деяких аспектах Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, а також Додатковий протокол до неї 1978 року. Цей Протокол враховує положення Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 року, а також Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки дани особистого характеру 1981 року.

Положення Другого додаткового протоколу містять уточнюючі доповнюючі положення щодо забезпечення особистої присутності особи, яка утримується під вартою, для цілей доказування запитуваної Сторони, порядку оформлення та надсилання прохання про надання взаємної правової допомоги, інші важливі питання, що стосуються реалізації правової допомоги.

Виконання прохання запитуваною Стороною може бути відкладено, якщо такі дії можуть зашкодити розслідуванню, кримінальному переслідуванню або пов'язаними з ними провадженнями, що здійснюються її органами. Перш ніж відмовити у допомозі або відкласти її надання, запитувана Сторона, за необхідності – після консультацій із запитуваною Стороною, вирішує, чи може прохання бути виконано частково або за умов, які вона вважає необхідними. Якщо виконання прохання відкладається, повинні бути зазначені його причини (ст. 7).

⁵⁹ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 207-222.

Положення Другого додаткового протоколу запроваджують новий спосіб отримання доказової інформації у справі – **отримання показань шляхом використання відеоконференцв'язку.**

Норми, що стосуються визначення стандартів використання відеоконференцв'язку, у тому числі при наданні правової допомоги у кримінальних справах, відносяться й в інших міжнародно-правових документах.

Проведення процесуальних дій з використанням відеоконференцв'язку є новим процесуальним інститутом спрощеного провадження, який жодним чином не суперечить законодавству України, однак потребує переосмислення деяких понять кримінально-процесуального права. Проблема застосування методу відеоконференцв'язку при наданні (отриманні) правової допомоги у кримінальних справах має фінансову, технічну, організаційну, процесуально-правову і навіть психологічну сторони.

Приводом до надання правової допомоги у кримінальних справах з використанням відеоконференцв'язку є передбачене міжнародним договором або засноване на принципі взаємності прохання відповідної процесуальної форми слідчого, прокурора, суду або судді, у провадженні яких знаходиться кримінальна справа, до компетентного органу запитуваної сторони про проведення процесуальних (слідчих або судових) дій з використанням відеоконференцв'язку.

Отже, як зазначає ст. 9 Другого додаткового протоколу, якщо особа перебуває на території однієї Сторони та повинна давати показання як свідок або експерт судовим органам іншої Сторони, остання може, якщо особиста явка особи для надання показань на її території є небажаною або неможливою, просити про отримання показань шляхом відеоконференції. Запитувана Сторона погоджується на отримання показань шляхом відеоконференції за умови, що використання відеоконференції не суперечить основним принципам її законодавства та за наявності технічних засобів для цього. Якщо запитувана Сторона не має доступу до технічних засобів для проведення відеоконференції, вони можуть надаватися їй запитуючою Стороною за взаємною згодою.

Прохання про отримання показань шляхом відеоконференції повинно містити виклад причин, з яких особиста присутність свідка або експерта є небажаною або неможливою, назву судового органу та дані осіб, які отримуватимуть показання. Судовий орган запитуваної Сторони викликає відповідну особу для явки відповідно до норм свого законодавства.

До отримання показань шляхом відеоконференції застосуються такі правила:

а) представники судового органу запитуваної Сторони беруть участь у отриманні показань, за необхідності користуючись допомогою перекладача; вони несуть відповідальність як за встановлення особи того, хто дає показання, так і за дотримання основних принципів законодавства запитуваної Сторони. Якщо представники судового органу запитуваної Сторони вважають, що під час отримання показань порушуються основні принципи її законодавства, во негайно вживають необхідних заходів для їх забезпечення;

б) у разі необхідності компетентними органами запитуючої запитуваної Сторони погоджуються заходи щодо захисту особи, я дає показання;

с) отримання показань проводиться безпосередньо судовими органами запитуючої Сторони або під їхнім керівництвом відповідно до норм її національного законодавства;

д) у разі потреби на прохання запитуючої Сторони або особи, я дає показання, запитувана Сторона забезпечує для неї послуги і перекладача;

е) особа, яка дає показання, може скористатися правом відмовитися від показання, яке їй надається законодавством запитуваної запитуючої Сторони.

Із дотриманням заходів, які використовуються для захисту осіб, судові органи запитуваної Сторони на завершення отримання показань складають протокол, зазначаючи дату та місце їх отримання, особу того, хто давав показання, імена та посади всіх інших осіб, які брали участь у отриманні показань у запитуваної Сторони, будь яку складену присягу, а також технічні умови, за яких відбувалося слухання. Документ надсилається компетентним органом запитуваної Сторони компетентному органу запитуючої Сторони.

Кожна Сторона вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб до свідків або експертів, які допитуються на її території відповідно до ст. 9 Другого додаткового протоколу та відмовляються давати показання за наявності такого обов'язку або дають неправдиві показання, її національне законодавство застосовувалося у такий же спосіб, коли б ці показання давалися в межах національного провадження.

Сторони також можуть на свій розсуд, коли це доцільно і узгоджено із судовими органами, а також з метою отримання показань підозрюваного або обвинуваченого, застосовувати відеоконференцію. У цьому разі рішення та спосіб проведення відеоконференції

погоджуються між Сторонами відповідно до їхнього національного законодавства та відповідних міжнародних інструментів. Отримання показань за участю обвинуваченої або підозрюваної особи проводиться лише за її згоди.

Аналізуючи зміст Другого додаткового протоколу та інших міжнародно-правових документів, слід виділити наступні підстави використання відеоконференцв'язку при наданні правової допомоги у кримінальних справах:

1) необхідність одержання і дослідження доказів в умовах, що унеможливають або виключають в якихось причин об'єктивного і (або) суб'єктивного характеру присутність першоджерела доказів (обвинуваченого, потерпілого, свідка, експерта та інших осіб) у місці їх одержання і дослідження протягом тривалого чи невизначеного періоду часу, тобто необхідність забезпечення віддаленої присутності учасників процесуальної дії, досудового розслідування, судового розгляду, що перебувають за межами України;

2) необхідність одержання показань від осіб, що утримуються під вартою, засуджених і що відбувають покарання на території іноземної держави;

3) необхідність одержання згоди засудженого на передачу його з однієї країни в іншу для виконання вироку;

4) необхідність забезпечення безпеки учасника процесуальної дії при наданні правової допомоги у кримінальних справах;

б) наявність заявленого клопотання обвинуваченого про виклик і допит свідка, який викриває його у вчиненні злочину і що перебуває на території іноземної держави, тобто використання відеоконференцв'язку як реальної реалізації права конфронтації;

6) особлива важливість доказів у кримінальній справі, ускладнений іноземним елементом, і неможливість або особлива їх складність одержання традиційним способом.

На підставі аналізу проведених теоретичних досліджень, положень міжнародних договорів визначені процесуальні особливості проведення слідчих (судових) дій з використанням відеоконференцв'язку. До них, зокрема, можна віднести такі:

1) при використанні відеоконференцв'язку процесуальні дії здійснюються для запитуючої сторони в режимі «реального часу»;

2) метод відеоконференцв'язку дозволяє посадовим особам компетентного органу запитуючої держави безпосередньо проводити необхідні їм у зв'язку з розслідуванням і розглядом кримінальної справи процесуальні дії, з дотриманням законодавства цієї держа-

ви, фізично не перетинаючи кордони запитуваної держави, при дотриманні суверенітету і територіальної цілісності останньої;

3) процесуальна дія з використанням відеоконференцзв'язку має бути організована таким чином, щоб виключити можливість визнання отриманих доказів недопустимими через певний вплив на допитуваного або іншого учасника слідчої (судової) дії з боку присутніх осіб при проведенні процесуальної дії;

4) при використанні методу відеоконференцзв'язку при одержанні і перевірці доказів у кримінальних справах деякі особливості має тактика проведення слідчих дій (зокрема, встановлення комунікативного контакту при проведенні вербальних слідчих дій);

5) відеоконференцзв'язок є свого роду посередником, проміжною ланкою між судом, наділеним обов'язком безпосереднього сприйняття доказів, і першоджерелом доказів;

6) має свої особливості процесуальне оформлення ходу і результатів відповідних дій, проведених за допомогою відеоконференцзв'язку.

Кожна сторона повинна мати можливість направляти протокол слідчої дії, проведеної за допомогою відеоконференцзв'язку, використовуючи оперативні засоби зв'язку, включаючи факсимільний зв'язок або електронну пошту тією мірою, в якій такі засоби забезпечують відповідні рівні безпеки і підтвердження дійсності. На прохання запитуючої сторони в кожному такому випадку протокол відповідної дії з відеозаписом останньої та інші матеріали виконаного доручення одночасно направляються центральним органам запитуючої сторони через центральні органи запитуваної сторони⁶⁰.

Отже, перспективи використання відеоконференцзв'язку визначають необхідність кримінально-процесуального регулювання його використання у внутрішньодержавному законодавстві. Детальна регламентація процедурних питань надання (отримання) правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку дозволить, насамперед, забезпечити виконання в Україні запитів іноземних держав, а також захист прав і законних інтересів осіб, за участю яких можуть проводитися процесуальні дії.

Стаття 10 Другого додаткового протоколу передбачає можливість отримання показань шляхом телефонної конференції. За

⁶⁰ Смирнов М.І. Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференцзв'язку: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – С. 11-15.

умови коли особа перебуває на території однієї Сторони і повинна бути допитана як свідок або експерт судовими органами іншої Сторони остання може, якщо це передбачено її національним законодавством, звернутися до першої з проханням про надання допомоги в утриманні показань шляхом телефонної конференції. Отримання показань шляхом телефонної конференції можливо лише за згодою свідка або експерта та якщо показань не суперечить основним принципам законодавства запитуваної Сторони. Заінтересовані Сторони погоджують практичні питання отримання показань. При погодженні таких домовленостей запитувана Сторона зобов'язується:

а) повідомити відповідного свідка або експерта про час та місце отримання показань;

б) забезпечити встановлення особи свідка або експерта;

в) переконатися у тому, що свідок або експерт дає згоду на отримання показань шляхом телефонної конференції.

Слід додати, що компетентні органи однієї Сторони можуть без попереднього прохання надіслати компетентним органам іншої Сторони інформацію, отриману в межах власних розслідувань, якщо на їх переконання така інформація може допомогти Стороні, яка одержує інформацію, у порушенні або проведенні розслідування, судового розгляду або надсилання прохання цією Стороною згідно з Конвенцією або Протоколами до неї.

Стаття 13 Другого додаткового протоколу регламентує порядок тимчасової передачі затриманих осіб запитуваної Стороні. Отже, якщо є домовленість між компетентними органами заінтересованих Сторін, Сторона, яка запитала проведення розслідування, для виконання завдань якого необхідна особиста присутність особи, утримуваної під вартою на її території, може тимчасово передавати цю особу на територію тієї Сторони, де буде проводитись розслідування. Така домовленість повинна передбачати умови тимчасової передачі особи та дату повернення цієї особи на територію запитуючої Сторони. Строк перебування під вартою на території запитуваної Сторони зараховується до строку утримання під вартою, який особа зобов'язана або буде зобов'язана відбутися на території запитуючої Сторони.

Стаття 17 Другого додаткового протоколу містить поняття «трансграничного спостереження» і порядок його реалізації. Отже, співробітники поліції однієї зі Сторін, які в межах кримінального розслідування здійснюють у своїй країні спостереження за особою, яка підозрюється у вчиненні злочину, що може тягнути видачу, або на особу, щодо якої є обґрунтовані підстави вважати, що вона

може сприяти встановленню вищезгаданої особи або її місцезнаходження, уповноважуються продовжувати спостереження за нею на території іншої Сторони, якщо остання дозволила транскордонне спостереження у відповідь на попередньо направлене прохання про надання допомоги. Дозвіл може супроводжуватися певними умовами, а також на прохання нагляд може бути доручений співробітником поліції Сторони, де він проводиться.

У разі, якщо з причин особливої терміновості попередній дозвіл іншої Сторони не може бути запитаний, співробітники поліції, які здійснюють спостереження у рамках кримінального розслідування, уповноважуються продовжувати за кордоном спостереження за особою, яка, як припускається, вчинила спеціально передбачені злочини (вбивство з політичних мотивів; вбивство; зґвалтування; підпал; підробку; збройне пограбування та придбання викрадених речей; вимагання; викрадення людей та захоплення заручників; торгівлю людьми; незаконну торгівлю наркотичними засобами та психотропними речовинами; порушення законів щодо поводження зі зброєю та вибуховими речовинами; використання вибухових речовин; незаконне перевезення отруйних та небезпечних відходів; ввіз нелегальних мігрантів; незаконні статеві зносини з неповнолітніми та їх розбещення) за умови, що виконуються такі вимоги:

а) призначені органи Сторони, на території якої має продовжуватись спостереження, повинні бути негайно, під час здійснення спостереження, повідомлені про перетин кордону;

б) прохання про надання допомоги, яке визначає підстави для перетину кордону без попереднього дозволу, повинно направлятися без затримки.

Спостереження припиняється одразу ж на вимогу Сторони, на території якої воно здійснюється, у відповідь на повідомлення, згадане у підпункті а), або прохання, згадане у підпункті б), або якщо дозвіл не був отриманий протягом п'яти годин після перетину кордону.

Спостереження, про яке йдеться, здійснюється лише за таких загальних умов:

а) співробітники поліції, які здійснюють спостереження, повинні дотримуватись положень ст. 17 Другого додаткового протоколу та законодавства Сторони, на території якої вони діють; вони повинні виконувати інструкції територіальних компетентних органів;

б) крім вищевказаних винятків, співробітники поліції під час здійснення спостереження повинні мати при собі документ, який засвідчує, що дозвіл був отриманий;

с) співробітники поліції, які здійснюють спостереження, повинні у будь-який час бути готові надати підтвердження того, що вони діють офіційно;

д) співробітники поліції, які здійснюють спостереження, можуть мати при собі зброю під час здійснення спостереження, якщо запитувана Сторона не прийняла рішення про інше; її застосування вважатиметься, крім випадків законної самооборони;

е) вхід до приватних будинків та у місця, куди немає публічного доступу, забороняється;

ф) співробітники поліції, які здійснюють спостереження, не можуть заарештувати, допитувати або заарештувати особу, яка перебуває під спостереженням;

г) всі дії викладаються у звіті органам Сторони, на території якої вони були здійснені; може вимагатись особиста присутність співробітників поліції, які здійснюють спостереження;

h) органи Сторони, з якої прибули співробітники поліції, які здійснюють спостереження, на прохання органів Сторони, на території якої проводилось спостереження, надають сприяння у проведенні розслідування, включаючи судовий розгляд, що відбувається після операції, в якій вони брали участь.

Сторони можуть на двосторонньому рівні розширювати сферу дії цих положень та вживати додаткових заходів для їх виконання.

Кожна Сторона зобов'язалася забезпечити, щоб у відповідності із статтею 18 Другого додаткового протоколу та на прохання іншої Сторони на її території дозволялися **контрольовані поставки** у межах кримінальних розслідувань злочинів, що можуть тягнути видачу. Рішення про проведення контрольованих поставок приймається у кожному конкретному випадку компетентними органами запитуваної Сторони з дотриманням національного законодавства цієї Сторони. Компетентні органи запитуваної Сторони уповноважені здійснювати, спрямовувати та контролювати такі дії.

Запитуюча та запитувана Сторони можуть домовитись надавати одна одній допомогу в проведенні розслідувань злочину співробітниками поліції, які діятимуть під прикриттям або за вигаданими прізвищами (**таємні розслідування**). Рішення щодо прохання приймається у кожному конкретному випадку компетентними органами запитуваної Сторони з дотриманням її національного законодавства та процесу. Тривалість таємного розслідування, детальні умови та правовий статус причетних співробітників поліції під час таємних розслідувань погоджуються Сторонами з дотриманням їхнього національного законодавства. Залучені Сторони співпрацюють для

забезпечення підготовки та контролю розслідування, а також домовляються про заходи безпеки для співробітників поліції, які працюють під прикриттям або за вигаданими прізвищами (ст. 19).

Важливим кроком у підвищенні ефективності взаємодії міжнародних органів у сфері кримінального судочинства є діяльність спільних слідчих груп відповідно до ст. 20 Другого додаткового протоколу. За взаємною згодою компетентні органи двох або більше Сторін можуть створити спільну слідчу групу для конкретної мети на обмежений період часу, який може бути продовжений, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї або декількох Сторін, що створили групу. Склад групи визначається в угоді.

Спільна слідча група може бути створена за таких умов:

а) розслідування злочинів Стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими Сторонами;

б) декілька Сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають вжиття скоординованих спільних дій залучених до розслідування Сторін.

Прохання про створення спільної слідчої групи може подаватися будь-якою із заінтересованих Сторін. Група створюється на території однієї зі Сторін, де, як передбачається, проводитиметься розслідування. Прохання про створення спільної слідчої групи включає пропозиції щодо складу групи.

Спільна слідча група здійснює свою діяльність на території Сторін – засновників групи відповідно до таких загальних умов:

а) керівник групи є представником компетентного органу, який бере участь у кримінальному розслідуванні від Сторони, на території якої діє група. Керівник групи діє в межах своєї компетенції за національним законодавством;

б) група здійснює свою діяльність відповідно до законодавства тієї Сторони, на території якої вона працює. Члени та відряджені члени групи виконують свої завдання відповідно до вказівок керівника групи, з урахуванням умов, визначених їхніми власними органами в угоді про створення групи;

с) Сторона, на території якої працює група, вживає всіх необхідних організаційних заходів для забезпечення її роботи.

Слід враховувати, що члени спільної слідчої групи від Сторони, на території якої працює група, визначаються як «члени», у той час як члени від інших Сторін, крім Сторони, на території якої працює група, визначаються як «відряджені члени».

Відряджені члени спільної слідчої групи мають право бути присутніми під час здійснення слідчих заходів на території Сторони, де працює група. Проте керівник групи може з особливих причин відповідно до законодавства Сторони, на території якої діє група, прийняти інше рішення.

Відрядженим членам спільної слідчої групи відповідно до законодавства тієї Сторони, на території якої діє група, її керівник може доручити вжити певних слідчих заходів, якщо таке рішення було схвалено компетентними органами Сторони, на території якої діє група, та Сторони, яка відряджає.

У разі, якщо спільній слідчій групі необхідно провести слідчі заходи на території однієї зі Сторін, що створили групу, члени групи, відряджені нею, можуть звернутися з проханням про здійснення таких заходів до власних компетентних органів. Такі заходи вживаються у цій Стороні на тих самих умовах, які б застосовувалися при проведенні розслідування у межах національної процедури.

Якщо спільній слідчій групі необхідна допомога іншої Сторони, крім тих, що створили групу, або третьої держави, компетентні органи держави, на території якої діє група, можуть звертатися з проханням про надання допомоги до компетентних органів такої держави згідно з відповідними документами або домовленостями.

З метою кримінальних розслідувань, що проводяться спільною слідчою групою, її відряджений член може згідно з національним законодавством своєї держави та в межах компетенції надавати групі інформацію, наявну у Сторони, яка його відрядила.

Законно отримана членом або відрядженим членом спільної слідчої групи інформація, до якої в іншому випадку компетентні органи заінтересованих Сторін не мають доступу, може використовуватися для таких цілей:

- a) цілей, для яких була створена група;
- b) за умови отримання попередньої згоди Сторони, на території якої отримана така інформація, для виявлення, розслідування і переслідування інших злочинів. У такій згоді може бути відмовлено тільки у випадках, коли використання такої інформації може зашкодити розслідуванню кримінальних справ, що проводиться на території відповідної Сторони, або щодо яких ця Сторона могла б відмовити у наданні взаємної допомоги;
- c) для негайного запобігання серйозній загрозі суспільній безпеці та без шкоди для підпункту b), якщо згодом було порушено кримінальну справу;

d) для інших цілей у тій мірі, в якій це погоджено Сторонами, що створили групу.

Якщо Сторона запитує допомогу стосовно свідка, щодо якого існує ризик залякування або необхідність захисту, то компетентні органи запитуючої та запитуваної Сторін узгоджують заходи для забезпечення захисту такої особи згідно зі своїм національним законодавством (ст. 23).

На прохання запитуючої Сторони запитувана Сторона згідно зі своїм національним законодавством може вживати тимчасових заходів для збереження доказів, підтримання існуючої обстановки або захисту законних інтересів, яким загрожує небезпека. Запитувана Сторона може виконувати прохання частково або на певних умовах, зокрема, щодо часових меж.

Запитуюча Сторона може вимагати, щоб запитувана Сторона зберігала конфіденційність факту та змісту прохання, за винятком обсягу, необхідного для виконання прохання, а також дотримання вимог щодо захисту даних особистого характеру (ст. ст. 25, 26).

Європейський комітет з проблем злочинності постійно інформується щодо тлумачення та застосування Конвенції та Протоколів до неї, а також докладає всіх необхідних зусиль для мирного врегулювання будь-яких складнощів, які можуть виникнути у процесі їхньої реалізації.

Наступним важливим міжнародним документом, що регламентує порядок міжнародних відносин у сфері кримінального судочинства, є **Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року**⁶¹, ратифікована Законом України від 22 вересня 1995 року⁶².

Конвенція підписана державами – членами Ради Європи, з метою підвищення взаємодії у галузі кримінального судочинства щодо реалізації справедливого і ефективного покарання, вважаючи за доцільне забезпечити засновану на взаємній довірі організацію кримінального судочинства на міжнародному рівні, усунути небажані наслідки, що випливають із спорів про підсудність.

З метою реалізації положень Конвенції будь-яка Договірна Держава має повноваження переслідувати у судовому порядку згідно із своїм законодавством будь-який злочин, до якого застосовуєть-

⁶¹ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 297-311.

⁶² *Відомості Верховної Ради.* – 1995. – № 31. – С. 250. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1300-XIV від 15.12.99. – ВВР. – 2000. – № 1. – С. 5.)

ся кримінальне законодавство іншої Договірної Держави. Вказані повноваження можуть здійснюватися лише за клопотанням про порушення кримінального переслідування, що подається іншою Договірною Державою. З метою реалізації положень Конвенції будь-яка Договірна Держави має повноваження переслідувати у судовому порядку згідно із своїм законодавством будь-який злочин,

Видь-яка Договірна Держави, що відповідно до власного законодавства має повноваження переслідувати за вчинення злочину, може згідно з Конвенцією відмовитися або утримуватися від кримінального переслідування підозрюваної особи, яка вже притягнута або буде притягнута до відповідальності іншою Договірною Державою за вчинення того ж злочину.

Договірна Держави може звернутися до іншої Договірної Держави із клопотанням про порушення кримінального переслідування у таких випадках:

a) якщо підозрювана особа має постійне помешкання в запитуваній державі;

b) якщо підозрювана особа є громадянином запитуваної держави або якщо ця держава є країною його походження;

c) якщо підозрювана особа відбуває або повинна відбувати в запитуваній державі покарання, яке передбачає позбавлення волі;

d) якщо в запитуваній державі за той же самий злочин або за інші злочини проти підозрюваної особи порушено кримінальне переслідування;

e) якщо вона вважає, що передача провадження виправдана інтересами встановлення істини, і зокрема, що найбільш суттєві докази знаходяться в запитуваній державі;

f) якщо вона вважає, що виконання в запитуваній державі вироку, у разі його винесення, може збільшити можливість соціальної реабілітації засудженого;

g) якщо вона вважає, що присутність на судовому засіданні підозрюваної особи не може бути забезпечена в запитуючій державі, в той час як її присутність на судовому засіданні може бути забезпечена в запитуваній державі;

h) якщо вона вважає, що не може сама виконати вирок, навіть з використанням екстрадиції, в той час як запитувана держава спроможна це зробити (ст. 8).

Згідно із статтею 9 Конвенції, компетентні органи запитуваної держави розглядають клопотання про порушення кримінального переслідування. Вони визначають у відповідності до власного законодавства, яких дій слід вжити.

У запитуваної держави є право відмовитись від виконання клопотання: зокрема, якщо клопотання не відповідає вимогам щодо його підстав та умов; пов'язано із неможливістю особи бути двічі притягнутою до кримінальної відповідальності, засудженою або примушеною зазнавати будь-яку міру покарання в іншій Договірній Державі; якщо на час подання клопотання вже закінчились строки притягнення до кримінальної відповідальності згідно із законодавством запитуючої держави (ст. 10).

Всі такі клопотання виконуються в письмовій формі, надсилаються або міністерством юстиції запитуючої держави до міністерства юстиції запитуваної держави, або, за окремою взаємною домовленістю, безпосередньо органами запитуючої та запитуваної держав; відповіді надсилаються у такий же спосіб. У термінових випадках клопотання і повідомлення можуть надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол). Органами України, на які відповідним законом покладені такі повноваження, є Міністерство юстиції України (щодо клопотань судів) і Генеральна прокуратура України (щодо клопотань органів досудового слідства)⁶³.

Клопотання про порушення кримінального переслідування супроводжується оригіналом або засвідченою копією кримінальної справи, а також іншими необхідними документами. Запитуюча держава письмово інформує запитувану державу про процесуальні дії та про всі заходи провадження, які здійснено в запитуючій державі після передачі клопотання, що супроводжується необхідними документами. Запитувана держава також інформує запитуючу державу про припинення провадження або про рішення, яке винесено по завершенні судового розгляду. Запитувана держава негайно інформує запитуючу державу про своє рішення щодо клопотання про порушення кримінального переслідування. Запитувана держава

Реалізація положень Конвенції передбачає можливість застосування примусових заходів. Зокрема, за умови оголошення запитуючою державою наміру подати клопотання про порушення кримінального переслідування, запитувана держава може на її прохання вдатися до тимчасового арешту підозрюваної особи:

а) якщо законодавство запитуваної держави дозволяє утримання під вартою за вчинений злочин;

б) якщо існують підстави вважати, що підозрювана особа зникне або сприятиме знищенню доказів.

⁶³ Закон із змінами, внесеними згідно із Законом № 1300-XIV від 15.12.99.

У проханні про тимчасовий арешт вказується наявність ордеру на арешт або іншого документа такої ж сили, що був виданий відповідно до законодавства запитуючої держави, вказується злочин, за який вимагається кримінальне переслідування, дата і місце його вчинення, стислий виклад обставин справи, детальні відомості про підозрювану особу. Прохання про тимчасовий арешт надсилається безпосередньо органами запитуючої держави відповідним органам запитуваної держави або поштою, або телеграфом, або у будь-який інший спосіб, який дозволяє мати письмове підтвердження або який визнається запитуваною державою. Запитуюча держава без зволікань інформується про результат розгляду її прохання (ст. 27).

Після отримання клопотання про порушення кримінального переслідування разом із відповідними документами запитувана держава має право вживати всіх тимчасових заходів, у тому числі утримання підозрюваної особи під вартою, накладення арешту на майно, які могли б бути застосовані за її власним законодавством, якби злочин, за який вимагається кримінальне переслідування, був вчинений на її території. Такі тимчасові заходи регулюються положеннями цієї Конвенції і законодавством запитуваної держави. Слід зауважити, що термін такого утримання під вартою ні за яких обставин не повинен перевищувати 40 днів (ст. 28).

Положення цієї Конвенції не зачіпають прав і обов'язків, що випливають з договорів про екстрадицію і багатосторонніх міжнародних конвенцій, що стосуються окремих питань і положень. Договірні Держави можуть укладати між собою двосторонні або багатосторонні угоди з метою доповнення положень Конвенції або сприяння застосуванню принципів, які в ній містяться.

Європейський комітет Ради Європи з проблем злочинності інформується щодо застосування цієї Конвенції і вживає всіх необхідних заходів для сприяння дружньому врегулюванню будь-яких труднощів, які можуть виникнути у зв'язку з її застосуванням.

Положення розглянутих Віденської конвенції про право міжнародних договорів, Європейської конвенції про взаємну допомогу в кримінальних справах 1959 року та Додаткових протоколів до неї, Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах створили підґрунтя для розвитку міжнародних відносин у сфері кримінального судочинства, укладення між державами двосторонніх або багатосторонніх угод. Так, це стосується **Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року**, підписаної від імені України в м.

Мінську 22 січня 1993 року⁶⁴, ратифікованої Законом України від 10 листопада 1994 року⁶⁵.

Ця Конвенція була укладена між державами – членами Співдружності Незалежних Держав, виходячи із прагнення забезпечити громадянам Сторін чи особам, які проживають на їх територіях, правовий захист їх прав, а також забезпечити розвиток співробітництва в галузі надання установами юстиції правової допомоги з цивільних, сімейних і кримінальних справ.

У подальшому держави-учасниці внесли до Конвенції зміни та доповнення, виклали їх у Протоколі до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року⁶⁶, що був ратифікований Законом України від 3 березня 1998 року⁶⁷ з рядом застережень.

Відповідно до статті 6 Протоколу до Конвенції, Договірні Сторони надають одна одній правову допомогу шляхом виконання процесуальних та інших дій, передбачених законодавством запитованої Договірної Сторони, у тому числі складання та пересилки документів, проведення оглядів, обшуків, вилучення та передачі речових доказів, проведення експертизи, допиту сторін, третіх осіб, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих, свідків, експертів, розшуку осіб, здійснення кримінального переслідування, видачі осіб для притягнення їх до кримінальної відповідальності або приведення вироку до виконання, визнання та виконання судових рішень у цивільних справах, вироків у частині цивільного позову, виконавчих приписів, а також шляхом вручення документів.

При виконанні доручення про надання правової допомоги запитована установа застосовує законодавство своєї країни. За проханням запитуючої установи вона може застосувати і процесуальні норми запитуючої Договірної Сторони.

Конвенція регламентує порядок взаємообміну Договірних Сторін інформацією з правових питань, а також питання вибору мови взаємовідносин: договірні сторони користуються або своїми державними мовами, або російською мовою.

⁶⁴ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 463-487.

⁶⁵ *Відомості Верховної Ради.* – 1994. – № 46. – С. 417.

⁶⁶ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 490-495.

⁶⁷ *Відомості Верховної Ради.* – 1998. – № 26. – С. 162.

Прохання про надання правої допомоги може бути відхилено, якщо надання такої допомоги може нанести шкоду суверенітету, безпеці чи суперечить законодавству запитуваної Договірної Сторони.

Порядок надання правової допомоги і правових відносин у кримінальних справах (ст. ст. 56-80) передбачає зобов'язання сторін у відповідності з визначеними умовами на вимогу видавати одна одній осіб, які знаходяться на їх території, для притягнення до кримінальної відповідальності чи для звернення вироку до виконання. Видача для притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку проводиться за такі діяння, які за законами запитуючої та запитуваної Договірних Сторін є караними, за їх вчинення передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше одного року (шести місяців для виконання вироку), чи більш тяжке покарання.

Вказана видача не проводиться:

- якщо особа, видача якої вимагається, є громадянином запитуваної Договірної Сторони;
- на момент отримання вимоги кримінальне переслідування згідно із законодавством запитуваної Договірної Сторони не може бути порушене чи вирок не може бути виконаний у зв'язку із закінченням строку давності чи за іншою законною підставою;
- відносно особи, видача якої вимагається, на території запитуваної Договірної Сторони був винесений вирок чи постанова про припинення провадження у справі;
- злочин відповідно до законодавства запитуючої чи запитуваної Договірної Сторони переслідується у порядку приватного обвинувачення.

У видачі може бути відмовлено, якщо злочин, у зв'язку з яким вимагається видача, вчинений на території запитуваної Договірної Сторони. У випадку відмови у видачі запитуюча договірна сторона повинна бути інформована про її умови.

Статті 60-65 Конвенції із змінами, внесеними Протоколом до неї, регламентують порядок розшуку та взяття під варту з метою видачі особи.

Так, після отримання вимоги про видачу запитувана Договірна Сторона негайно вживає заходів до розшуку і взяття під варту особи, видача якої вимагається, за винятком випадків, коли видача не може бути здійснена. Якщо особа, видача якої вимагається, притягнута до кримінальної відповідальності чи засуджена за інший злочин

на території запитуваної Договірної Сторони, її видача може бути відстрочена до припинення кримінального переслідування, приведення вироку до виконання чи до звільнення від покарання. Якщо відстрочка видачі може потягнути закінчення строку кримінального переслідування чи інакше заподіє шкоду розслідуванню злочину, особа, видача якої вимагається за клопотанням, може бути видана тимчасово. Така особа повинна бути повернута після проведення дій за кримінальною справою, але не пізніше як через три місяці після її передачі, крім обґрунтованих винятків. Якщо вимоги про видачу надійдуть від декількох держав, запитувана Договірна Сторона самостійно вирішує, яка з цих вимог повинна бути задоволена.

Відповідно до статті 66 Конвенції, без згоди запитуваної Договірної Сторони видану особу не можна притягнути до кримінальної відповідальності чи піддати покаранню за вчинений до її видачі злочин. Без згоди запитуваної Договірної Сторони особа не може бути видана третій державі. Згода запитуваної Договірної Сторони не вимагається, якщо видана особа до закінчення одного місяця після закінчення кримінального переслідування, а у випадку засудження – до закінчення одного місяця після відбування покарання чи звільнення від нього не залишить територію запитуючої Договірної Сторони чи якщо вона туди добровільно повернеться. У цей термін не включається час, протягом якого видана особа не могла залишити територію запитуючої Договірної Сторони не за своєю виною.

Договірні Сторони зобов'язалися повідомляти одна одній про результати провадження за кримінальною справою щодо виданої їм особи.

Крім того, кожна Договірна Сторона зобов'язана за дорученням іншої здійснювати у відповідності зі своїм законодавством кримінальне переслідування власних громадян, якщо вони підозрюються в тому, що вони вчинили на території запитуючої Договірної Сторони злочин (ст. ст. 72-77).

Статті 78-80 Конвенції регламентують питання надання (отримання) правової допомоги у кримінальних справах. Договірні Сторони зобов'язані за проханням передавати одна одній:

а) предмети, які були використані при вчиненні злочину, що обумовив видачу особи у відповідності із Конвенцією, у тому числі й знаряддя злочину, предмети, отримані у результаті вчинення злочину;

б) предмети, які можуть мати значення доказів у кримінальній справі. Такі предмети передаються, якщо видача злочинця неможлива через його смерть, втечу чи за інших обставин.

Якщо запитуваній Договірній Стороні вказані предмети необхідні в якості доказів у кримінальній справі, їх передача може бути відстрочена до закінчення провадження у справі. При передачі предметів дотримуються права третіх осіб.

Протокол до Конвенції доповнив її зміст статтею 78-1 «Передача тимчасово особи, яка знаходиться під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі». Отже, за необхідності допитати у якості свідка чи потерпілого особу, яка знаходиться під вартою або відбуває покарання у вигляді позбавлення волі на території іншої Договірної Сторони, а також провести іншу слідчу дію за її участю ця особа незалежно від її громадянства за обґрунтованим проханням заінтересованої Договірної Сторони може бути за рішенням Генерального прокурора (Прокурора) запитуваної Договірної Сторони передана тимчасово за умови її утримання під вартою і повернення у встановлений строк. Передача особи не здійснюється:

- а) якщо не отримано її згоду на таку передачу;
- б) за необхідності її присутності на досудовому слідстві чи судовому розгляді на території запитуваної Договірної Сторони;
- в) якщо така передача може потягти порушення встановлених строків утримання цієї особи під вартою або відбування нею покарання у вигляді позбавлення волі.

Кожна із Договірних Сторін зобов'язалася щорічно повідомляти іншим Договірним Сторонам відомості про обвинувальні вироки, що вступили в законну силу, винесені її судами щодо громадян відповідної Договірної Сторони, водночас надсилаючи відбитки пальців засуджених (ст. 79).

Важливим міжнародно-правовим документом у сфері боротьби зі злочинністю, що регламентує відносини з приводу видачі правопорушників між державами-членами Ради Європи, є **Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року**⁶⁸, а також **Додатковий протокол 1975 року та Другий додатковий протокол 1978 року до Конвенції, ратифіковані Законом України від 16 січня 1998 року**⁶⁹ із низкою заяв та застережень.

⁶⁸ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 10-21.

⁶⁹ *Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» від 16 січня 1998 року // Відомості Верховної Ради.* – 1998. – № 23. – С. 129. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1299-XIV від 15.12.99 // ВВР. – 2000. – № 1. – С. 4.)

Перш за все, держави взяли на себе зобов'язання видавати правопорушників одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених у Конвенції. Це стосується осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою.

Видача правопорушників запитуваній державі проводиться із дотриманням норм національного законодавства. Так, відповідно до ст. 25 Конституції України, громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство. Громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі. Україна гарантує пількування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами. Відповідно до статті 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом.

Стаття 2 Конвенції передбачає, що видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання повинен складати не менше чотирьох місяців.

Наша держава при ратифікації Конвенції⁷⁰ висловила зауваження, що Україна залишає за собою право не здійснювати видачу, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без завдання шкоди її здоров'ю. Крім того, здійснюватиметься видача лише тих осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням.

Якщо запит про видачу правопорушника стосується декількох окремих правопорушень, кожне з яких за законами запитуючої

⁷⁰ *Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 129. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1299-XIV від 15.12.99 // ВВР. – 2000. – № 1. – С. 4.)*

Сторони і запитуваної Сторони карається позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою, але якщо деякі з них не задовольняють умови стосовно тривалості терміну покарання, яке може бути призначено, запитувана Сторона має також право здійснювати видачу за остаточної правопорушення.

Видача не здійснюється, якщо правопорушення розглядається запитуваною Стороною як політичне або правопорушення, пов'язане з політичним. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана Сторона має достатні підстави вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був здійснений з метою переслідування або пошуків особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути погіршене з будь-якої з цих причин. Для цілей цієї Конвенції вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням (ст. 3).

Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1975 року розширює тлумачення політичних правопорушень.

Слід враховувати, що до політичних правопорушень не відносяться:

а) злочини проти людства, зазначені в Конвенції про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього, яка була ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 року;

б) порушення, зазначені у статті 50 Женевської Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (1949 р.), статті 51 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, із складу збройних сил на морі (1949 р.), статті 130 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими (1949 р.) та статті 147 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.);

в) будь-які аналогічні порушення законів війни, діючих на час набрання цим Протоколом чинності та існуючих на цей час звичаїв війни, які не передбачені у вищезазначених положеннях Женевських конвенцій.

Видача за правопорушення, які передбачені військовим правом і які не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, не застосовується (ст. 4). При ратифікації Конвенції до цієї статті Законом України були внесені зауваження: видачу правопорушників за вчинення загальнокримінальних правопорушень, що також

є військовими правопорушеннями, може бути здійснено Україною лише за умови, якщо особу, видача якої запитується, не буде піддано кримінальному переслідуванню за військовим правом або законом.

Щодо фінансових правопорушень, то стаття 5 Конвенції із доповненнями, передбаченими Другим додатковим протоколом, зазначає: за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, видача здійснюється між Договірними Сторонами за попередньою ухвалою ними такого рішення, відповідно до положень Конвенції, якщо правопорушення за законодавством запитуваної Сторони відповідає правопорушенню такого ж самого характеру. У видачі правопорушника не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитуваної Сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту таким же чином, як законодавство запитуючої Сторони.

Стаття 6 Конвенції передбачає, що Договірна Сторона має право відмовити у видачі своїх громадян. Україна, ратифікуючи Конвенцію⁷¹, скористалася ним і визначила, що не видаватиме іншій державі громадян України. При цьому для цілей Конвенції громадянином України вважається будь-яка особа, яка відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу є громадянином України.

Громадянство визначається під час ухвалення рішення стосовно видачі правопорушника. Однак, якщо відповідна особа вперше визнається громадянином запитуваної Сторони впродовж періоду від моменту ухвалення рішення і до моменту передбаченої видачі, запитувана Сторона може скористатися положенням щодо права відмови у видачі своїх громадян.

Якщо запитувана Сторона не видає свого громадянина, вона на прохання запитуючої Сторони передає справу до своїх компетентних органів для того щоб у разі необхідності можна було здійснити її розгляд. З цією метою документи, інформація та речові докази, які стосуються правопорушення, надсилаються безкоштовно по передбачених Конвенцією каналах. Запитуюча Сторона інформується про результати розгляду її запиту.

⁷¹ Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1957 рік, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» від 16 січня 1998 року // Відомості Верховної Ради. – 1998. – № 23. – С. 129. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1299-XIV від 15.12.99 // ВВР. – 2000. – № 1. – С. 4.)

Запитувана Сторона може відмовити у видачі відповідної особи за правопорушення, яке за її законодавством вважається вчиненим повністю або частково на її території або в місці, яке розглядається як її територія (ст. 7); також якщо компетентні органи цієї Сторони переслідують її у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача (ст. 8).

Видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитуваної Сторони прийняли остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача. У видачі може бути відмовлено, якщо компетентні органи запитуваної Сторони ухвалили рішення або не порушувати, або припинити переслідування у зв'язку із таким самим правопорушенням (правопорушеннями) (ст. 9).

Крім того, видача особи, щодо якої було постановлене остаточне судове рішення в третій державі, яка є Договірною Стороною Конвенції, за одне правопорушення (або декілька правопорушень), у зв'язку з яким був зроблений запит про видачу, не здійснюється:

- а) якщо вищезгаданим судовим рішенням вона була виправдана;
- б) якщо термін ув'язнення або інший захід, який був їй призначений:
 - був відбутий повністю;
 - повністю або у невиконаній його частині, не відбувався через помилування чи амністію;
- в) якщо суд визнав правопорушника винним, але без призначення міри покарання.

Однак у вказаних випадках видача правопорушника може здійснюватися:

- а) якщо правопорушення, у зв'язку з яким було постановлене судове рішення, було вчинене проти особи, установи або будь-якого майна, що має публічний статус в запитуючій державі;
- б) якщо особа, щодо якої було постановлене судове рішення, сама мала публічний статус у запитуючій державі;
- в) якщо правопорушення, у зв'язку з яким було постановлене судове рішення, було вчинене повністю або частково на території запитуючої держави або у місці, яке розглядається як її територія (відповідно до доповнень Додаткового протоколу 1975 року до Конвенції).

Щодо видачі правопорушників діє строк давності: видача не здійснюється, якщо відповідна особа, згідно із законодавством запитуючої або запитуваної Сторони, не підлягає переслідуванню чи покаранню у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 10).

Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої Сторони і якщо законодавство запитуваної Сторони не передбачає її застосування або вона, як правило, не виконується, у видачі може бути відмовлено, якщо запитуюча Сторона не надасть запитуваній Стороні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання (ст. 11).

Запит про видачу складається у відповідності з вимогами статті 12 Конвенції, статті 5 Другого додаткового протоколу у письмовій формі і надсилається Міністерством юстиції запитуючої Сторони міністерству юстиції запитуваної Сторони, можуть використовуватись й дипломатичні канали. Інші шляхи передачі запитів можуть бути встановлені за прямою згодою між Сторонами.

Видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, і її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків:

а) якщо Сторона, яка її видала, на це згодна. Запит про згоду складається та надсилається відповідно до встановлених вимог;

б) якщо ця особа, маючи можливість залишити територію Сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася (ст. 14).

Запитуюча Сторона може, однак, вжити будь-яких необхідних заходів для видворення цієї особи із своєї території або будь-яких заходів, необхідних згідно з її законодавством для запобігання будь-яким юридичним наслідкам закінчення строку давності, включаючи розгляд справи за відсутності обвинуваченої особи.

Якщо кваліфікація правопорушення, у зв'язку з яким пред'являється обвинувачення, змінюється в ході розгляду справи, видана особа може переслідуватися або засуджуватися, тільки коли кваліфікуючі ознаки нового складу правопорушення свідчать про те, що це правопорушення є таким, що тягне видачу.

У термінових випадках компетентні органи запитуючої Сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи відповідно до статті 16 Конвенції. Компетентні органи запитуваної Сторони вирішують це питання відповідно до свого законодавства. У запиті наводяться правові підстави затримання та правопорушення, за яке буде запитуватися видача, місце і час

його проведення, за можливістю – опис зовнішності розшукуваної особи.

Запит про тимчасовий арешт надсилається компетентним органом запитуваної Сторони або дипломатичними каналами, або безпосередньо поштою, або телеграфом, або через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол), або у будь-який інший спосіб, який дозволяє мати письмове підтвердження або який визнається запитуваною Стороною. Запитуючий орган без зволікань інформується про результати розгляду його запиту.

Тимчасовий арешт може бути припинений, якщо впродовж 18 днів після арешту запитувана Сторона не отримує запиту про видачу правопорушника і необхідних документів. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 днів від дати здійснення такого арешту.

Стаття 18 Конвенції регламентує порядок передачі особи, яка підлягає видачі: запитувана Сторона інформує запитуючу Сторону визначеними каналами про своє рішення щодо видачі. Якщо запит задовольняється, запитуюча Сторона інформується про місце і дату передачі правопорушника та про тривалість строку, впродовж якого відповідна особа утримувалась під вартою з метою її передачі. Якщо відповідна особа не була прийнята у визначений день, вона може бути звільнена через 15 днів і у будь-якому випадку звільняється через 30 днів.

Якщо Сторона з незалежних від неї обставин не може передати або прийняти особу, яка підлягає видачі, вона повідомляє про це іншу Сторону. Обидві Сторони домовляються про нову дату передачі правопорушника.

Крім того, запитувана Сторона, в межах свого законодавства і на прохання запитуючої Сторони, вилучає і передає власність:

а) яка може бути необхідна як доказ;

б) яка була отримана внаслідок правопорушення і яка на час арешту знаходилася у володінні відповідної особи або була виявлена пізніше (ст. 20).

З метою ефективної реалізації положень Конвенції, слід керуватися правилом, що якщо у її нормах не передбачено інших правил, процедура видачі правопорушників, тимчасового арешту регулюється виключно законодавством запитуваної Сторони (ст. 22).

Крім того, Договірні Сторони можуть укладати між собою двосторонні або багатосторонні угоди з метою доповнення положень Конвенції або сприяння застосуванню принципів, що в ній містяться.

Зміст Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1978 року передбачає ряд положень доповнюючого, уточнюючого характеру Конвенції. Зокрема Конвенція доповнюється положеннями про застосування амністії: видача не здійснюється за правопорушення, щодо яких була проголошена амністія в запитуваній державі і за яке ця держава мала компетенцію переслідувати згідно з її кримінальним законодавством.

Чимало важливих міжнародно-правових документів присвячені питанням забезпечення боротьби з окремими видами чи групами злочинів, надання (отримання) правової допомоги при провадженні відповідних кримінальних справ державами-учасницями. Зокрема це Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1950 року, Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року, Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 року, Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року, Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 року, Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року, Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року та багато інших.

У зв'язку із значним поширенням міжнародної злочинності в сфері економіки, удосконаленням її форм і методів, проникненням у стратегічно важливі сфери державного та суспільного життя, вважаємо за доцільне звернути увагу на положення Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року⁷², ратифікованої Законом України від 17 грудня 1997 року⁷³.

Метою підписання Конвенції є об'єднання членів Ради Європи, переконання у необхідності проведення спільної кримінальної політики, спрямованої на захист суспільства, боротьбу з тяжкими злочинами, що стали зростаючою міжнародною проблемою. Вказане

⁷² *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 390-405.

⁷³ *Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік» // Відомості Верховної Ради.* – № 16. – 1998. – С. 72.

вимагає застосування сучасних і ефективних методів на міжнародному рівні, зокрема, одним з них є позбавлення злочинців доходів, одержаних злочинним шляхом.

Кожна Сторона зобов'язалась вживати необхідних законодавчих та інших заходів, які необхідні їй для забезпечення можливості конфіскувати активи, доходи або відповідну доходам власність, а також вилучити її використанню, передачі або розпорядженню.

У зв'язку із складністю, але в той же час і складністю поставлення завдань, Конвенція зобов'язала Сторони вживати належних законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для уповноваження її судів або інших компетентних органів видавати розпорядження про надання банківських, фінансових або комерційних облікових документів або про їх вилучення з метою розслідування та забезпечення збереження коштів, майна тощо. Сторони не повинні ухилятися від вжиття таких заходів на підставі банківської таємниці.

Кожна Сторона повинна забезпечувати ефективне виявлення, встановлення, дослідження доходів і збирання пов'язаних з ними доказів, що може передбачати постанови про підслуховування, нагляд, перехват телекомунікаційних повідомлень, доступ до комп'ютерних систем і постанови про надання конкретних документів.

Разом з цим Сторони зобов'язалися вживати законодавчих та інших заходів для забезпечення прав і свобод осіб, щодо яких проводяться відповідні правообмежувальні заходи, забезпечення їм ефективних засобів правового захисту.

У статті 6 Конвенції визначено перелік навмисних злочинів, які вважаються пов'язаними з відмиванням доходів:

а) перетворення або передача власності, усвідомлюючи, що така власність є доходом, з метою приховування або маскуванню незаконного походження власності або з метою сприяння будь-якій особі, причетній до вчинення предикатного злочину, уникнути правових наслідків її дій;

б) приховування або маскуванню справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, стану, переміщення, прав власності або володіння нею, усвідомлюючи, що така власність є доходом;

с) набуття, володіння або використання власності, усвідомлюючи під час отримання, що така власність була доходом;

д) участь у вчиненні, об'єднання або змова з метою вчинення, замах на вчинення, пособництво, підмова, сприяння і поради щодо вчинення будь-якого із вказаних злочинів.

Кожна Сторона може у відповідності із своїм внутрішнім законодавством кваліфікувати як злочинні всі або деякі із вказаних дій, а також в будь-якому випадку, коли правопорушник:

- а) повинен був припускати, що власність є доходом;
- б) діяв з метою одержання прибутку;
- в) діяв з метою сприяння продовженню злочинної діяльності.

Міжнародне співробітництво у сфері боротьби з відмиванням, пошуком, арештом та конфіскацією доходів, одержаних злочинним шляхом, базується на таких основних засадах:

- активна, з використанням всіх можливих способів, співпраця між Сторонами з метою розслідування і судового розгляду справ, що стосуються конфіскації засобів і доходів;

- використання кожною Стороною необхідних законодавчих та інших заходів, з метою забезпечення прохань щодо конфіскації конкретних предметів власності, що є доходами або засобами, а також стосовно конфіскації доходів у вигляді вимоги сплати грошової суми, еквівалентної вартості доходів;

- задоволення прохань про допомогу у проведенні слідства та прелімінарних заходів з метою використання вказаної форми конфіскації.

Також, відповідно до прохання, Сторони у найбільш доцільний спосіб надають одна одній допомогу у встановленні і розшуку засобів, доходів та іншої власності, що підлягають конфіскації. Така допомога включає надання і забезпечення доказів стосовно існування, місцезнаходження або пересування, характеру, юридичного статусу чи вартості вищезгаданої власності. Заходи з допомоги надаються у межах і відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної Сторони згідно з визначеними у проханні процедурами, якщо вони не суперечать її внутрішньому законодавству. Крім того, у порядку співробітництва, можливе надання іншій Стороні інформації про засоби і доходи без попереднього прохання, коли це не шкодить власному розслідуванню чи судовому розгляду держави.

На прохання Сторони, яка порушила кримінальне переслідування або судовий розгляд справи з метою конфіскації, інша Сторона вживає необхідних прелімінарних заходів, таких як заморожування чи накладення арешту, з метою запобігання будь-якому використанню, передачі або розпорядженню власністю, яка пізніше може бути предметом клопотання про конфіскацію або у подальшому може відповідати вимогам клопотання (ст. 11).

Процедура конфіскації регулюється законодавством запитуваної Сторони (ст. 14). Запитувана Сторона розпоряджається будь-якою конфіскованою власністю відповідно до свого внутрішнього законодавства, якщо зацікавлені Сторони не дійдуть іншої згоди (ст. 15).

Стаття 18 Конвенції передбачає наступні підстави відмови від співробітництва:

а) захід, що вимагається, може суперечити фундаментальним принципам правової системи запитуваної Сторони;

б) задоволення клопотання може завдати шкоди суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам запитуваної Сторони;

с) на думку запитуваної Сторони важливість справи, якої стосується клопотання, не виправдовує здійснення заходу, що вимагається;

д) злочин, якого стосується клопотання, є політичним чи фінансовим злочином;

е) запитувана Сторона вважає, що вжиття заходу, що вимагається, може суперечити принципу *ne bis in idem*;

ф) злочин, якого стосується клопотання, не вважався б злочином за законодавством запитуваної Сторони у разі, якби підлягав її юрисдикції. Проте така підстава для відмови поширюється на співробітництво тільки в тій мірі, в якій допомога, що вимагається, передбачає примусові дії та деякі інші випадки.

Запитувана Сторона може відкласти застосування заходів за клопотанням, якщо такі заходи завдадуть шкоди розслідуванню або судовому розгляду, що здійснюється її органами.

Перед тим як відмовити або відкласти співробітництво запитувана Сторона за необхідності після консультацій із запитуючою Стороною розглядає питання стосовно можливості задоволення клопотання частково або за умов, які вона вважає необхідними.

Центральними органами України, на які покладаються повноваження згідно з цією Конвенцією щодо надсилання порушених клопотань, відповідей на них, за виконання цих клопотань або їх передачу компетентним інстанціям для здійснення, є Міністерство юстиції України (щодо судових рішень) і Генеральна прокуратура України (щодо процесуальних дій під час розслідування кримінальних справ)⁷⁴.

⁷⁴ Закон України від 17 грудня 1997 року «Про ратифікацію Конвенції про відмовання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 рік» // Відомості Верховної Ради, 1998. – № 16. – С. 72.

Запитувана Сторона може обумовити задоволення клопотання тим, що отримані інформація або докази, без її попередньої згоди, не використовуватимуться і не передаватимуться владою запитуючої Сторони для проведення розслідування або судового розгляду, не зазначеного у клопотанні.

Запитуюча Сторона, якщо це не суперечить фундаментальним засадам її національного законодавства та за наявності відповідного прохання, забезпечує конфіденційність будь-яких доказів та інформації, наданих запитуваною Стороною, крім випадків, коли їх розголошення є необхідним для проведення слідства або судового розгляду, зазначеного у клопотанні (ст. 32).

Положення Конвенції не зачіпають прав і зобов'язань, що випливають з міжнародних багатосторонніх конвенцій, які стосуються спеціальних питань. Учасники Конвенції можуть укладати між собою двосторонні або багатосторонні угоди з питань, які розглядаються в цій Конвенції, з метою доповнення, посилення її положень або сприяння їх застосуванню.

Європейський комітет з проблем злочинності постійно інформується про тлумачення і застосування цієї Конвенції. У разі виникнення між Сторонами спорів щодо її тлумачення чи застосування вживаються заходи щодо врегулювання спору шляхом переговорів або у будь-який інший мирний спосіб.

Наступним важливим міжнародно-правовим актом, що регламентує порядок надання допомоги при розслідуванні окремих видів злочинів, є **Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року**⁷⁵, ратифікована Постановою Верховної Ради України 25 квітня 1991 року⁷⁶.

Відповідно до змісту Конвенції, Сторони домовилися вживати всіх необхідних заходів для визнання кримінальними злочинами згідно зі своїм законодавством ряду навмисних протиправних дій:

- виробництва, виготовлення, екстрагування, приготування, пропозиції, пропозиції з метою продажу, розповсюдження, продажу, постачання на будь-яких умовах, посередництва, переправлення, транзитного переправлення, транспортування, імпорту або експорту будь-якого наркотичного засобу чи

⁷⁵ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 655-666.

⁷⁶ *Відомості Верховної Ради.* – 1991. – № 24. – С. 277.

будь-якої психотропної речовини на порушення положень Конвенції 1961 року, цієї Конвенції з поправками або Конвенції 1971 року;

- культивування опійного маку, кокаїнового куща або рослини каннабіс з метою виробництва наркотичних засобів на порушення положень Конвенції 1961 року і цієї Конвенції з поправками;
- зберігання або купівлю будь-якого наркотичного засобу або психотропної речовини для цілей будь-якого з видів діяльності, перелічених вище;
- організацію, керівництво або фінансування будь-яких правопорушень, перелічених вище та ряду інших дій, пов'язаних із незаконним поводженням з наркотичними засобами, включаючи дії, що стосуються придбання, володіння або використання власності, якщо в момент її одержання було відомо, що така власність отримана внаслідок правопорушення або правопорушень, пов'язаного із незаконними діями з наркотичними засобами.

Сторони зобов'язалися забезпечити врахування судами та іншими компетентними органами тяжкий характер перелічених правопорушень та вживати необхідних заходів для встановлення своєї юрисдикції відповідно до вказаних у статті підстав.

З метою виконання поставлених завдань Сторонами застосовується конфіскація:

- доходів, отриманих у результаті скоєння правопорушень, незаконних дій з наркотичними засобами, або власності, вартість якої відповідає таким доходам;
- наркотичних засобів і психотропних речовин, матеріалів та обладнання чи інших засобів, що використовувалися або призначалися для використання будь-яким чином при вчиненні правопорушень (ст. 5).

Кожна Сторона вживає необхідних заходів для визначення, виявлення та заморожування або арешту доходів, власності, засобів або будь-яких інших належних предметів з метою наступної конфіскації компетентними органами.

Сторона, що конфіскувала доходи або власність на підставі нижцелі вказаного, розпоряджається ними відповідно до свого національного законодавства та адміністративних процедур. Діючи на прохання іншої Сторони, вона може окремо розглянути можливість укладання угод про: передачу суми таких доходів і власності або засобів, отриманих внаслідок їх реалізації міжурядо-

вим органам, що спеціалізуються в галузі боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин; передачу іншим Сторонам на регулярній або разовій основі частини таких доходів або власності чи засобів, отриманих внаслідок реалізації таких доходів або власності, відповідно до її національного законодавства, адміністративних процедур чи двосторонніх або багатосторонніх угод.

Боротьба із цими небезпечними, і в той же час поширеними злочинами, неможлива без взаємної правової допомоги Сторін у провадженні кримінальних справ (ст. 7). Так, Сторони надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні і судовому розгляді, що стосуються таких злочинів. Вона може запитуватися з метою:

- a) збирання доказів або показань;
- b) ознайомлення з матеріалами судового розгляду;
- c) проведення обшуків і арештів;
- d) обстеження предметів і місць;
- e) надання інформації і речових доказів;
- f) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи банківські, фінансові, фірмові або комерційні документи;
- g) визначення або виявлення доходів, власності, засобів або інших речей для цілей доказування.

Сторони можуть надавати одна одній будь-які інші форми взаємної юридичної допомоги, які дозволяються національним законодавством запитуваної Сторони.

Згідно з проханням Сторони полегшують або заохочують, наскільки це допускається їх національним законодавством і практикою, присутність або доступність осіб, включаючи осіб, які знаходяться під вартою, які згодні надавати допомогу в розслідуванні або брати участь у судовому розгляді.

Особливе місце в структурі злочинності останніми рокам зайняла організована злочинність. Вона визначається як стійке об'єднання двох або більше осіб для здійснення систематичної злочинної діяльності, що має ієрархічну структуру, засноване на співпорядкуванні і дисципліні, створене з метою одержання незаконного прибутку або досягнення визначених політико-правових переваг. Організаційно така злочинність виражається у створенні організованих формувань: груп, організацій, об'єднання організацій для здійснення злочинної діяльності.

Сьогодні реалізується прагнення закордонних злочинних формувань (різноманітних країн Азії та Європи) до розширення їхніх сфер впливу шляхом проникнення в Україну. Активно налагоджуються зв'язки між злочинними угрупованнями України й інших країн. Серйозну загрозу мають злочинні угруповання, створені за етнічним принципом, закордонного походження⁷⁷.

Нині Україна як центральносиронейська держава, що займає важливе геополітичне становище, перебуває в епіцентрі інтересів міжнародних організованих злочинних угруповань. Зарубіжні злочинні угруповання намагаються розширити сфери впливу за рахунок проникнення до нашої країни, використовуючи набутий кримінальний досвід, валютні кошти, ультрасучасне технічне забезпечення, апробують нові способи вчинення злочинів і захисту своєї злочинної діяльності. Така ситуація вимагає прийняття неординарних і кардинальних рішень щодо організації протидії діяльності й розвитку в країні злочинних угруповань та за її межами⁷⁸.

Отже, організована злочинність вже тривалий час становить серйозну загрозу для всієї міжнародної спільноти, і для боротьби з нею необхідні згуртовані зусилля.

З метою активізації та підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю, резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 року була прийнята **Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності**⁷⁹, ратифікована Законом України від 4 лютого 2004 року⁸⁰ з низкою заяв і застережень.

Слід пояснити використання термінів «транснаціональна» та «організована» злочинність. Отже, у кримінології під *трансна-*

⁷⁷ Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д. *Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні* // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 4. – 1999. – С. 40-41.

⁷⁸ Чаплинський К.О. *Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: Монографія.* – Дніпропетровськ, 2004. – С. 9.

⁷⁹ *Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори.* – К.: Фенікс. – 2006. – С. 552-551.

⁸⁰ *Закон України від 4 лютого 2004 року «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють (Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря)»* // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 19. – С. 263.

ціональною організованою злочинністю розуміється одна із форм злочинності; сукупність вчинених за певний період злочини (осіб, що їх вчинили), що заподіюють шкоду двом або більше державам або інтересам юридичних, фізичних осіб двох або більше держав⁸¹.

Мета цієї Конвенції саме й полягає у сприянні співробітництву з ефективного попередження та боротьби з транснаціональною організованою злочинністю.

Перш за все, слід зупинитися на найбільш важливих термінах, що тлумачаться у ст. 2 Конвенції.

Під *організованою злочинною групою* розуміється структурно оформлена група в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду.

Термін «серйозний злочин» означає злочин, який карається позбавленням волі на максимальний строк не менше чотирьох років або більш суворою мірою покарання.

При ратифікації Конвенції⁸² до цього пункту було внесено зауваження про те, що в українському кримінальному законодавстві поняття «серйозний злочин» відповідають поняття «тяжкий» і «особливо тяжкий злочин». При цьому тяжкий злочин – це злочин, за який передбачено такий вид покарання, як позбавлення волі на строк не менше п'яти і не більше десяти років (ч. 4 ст. 12 Кримінального кодексу України), а особливо тяжкий злочин – за який передбачено такий вид покарання, як позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі (ч. 5 ст. 12 Кримінального кодексу України).

Поняття «майно» включає будь-які активи, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі, виражені в речах чи у правах, а також юридичні документи або акти, які підтверджують право на такі активи або інтерес у них.

«Доходи від злочину» – це будь-яке майно, придбане чи отримане, прямо або посередньо, в результаті вчинення будь-якого злочину.

⁸¹ *Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – С. 481.*

⁸² *Закон України від 4 лютого 2004 року «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють» // Відомості Верховної Ради, 2004. – № 19. – С. 263.*

Терміни «арешт» або «виймка» означають тимчасову заборону передачі, перетворення, відчуження або пересування майна, або тимчасовий вступ у володіння таким майном, або тимчасове здійснення контролю над ним за постановою суду або іншого компетентного органу.

«Контрольована поставка» означає метод, при якому допускається вивезення, провезення або ввезення на територію однієї або декількох держав незаконних або таких, що викликають підозри, партій вантажу з відома та під наглядом їхніх компетентних органів з метою розслідування будь-якого злочину і виявлення осіб, які беруть участь у вчиненні цього злочину.

Отже, Конвенція застосовується з метою попередження, розслідування і кримінального переслідування злочинів, пов'язаних із участю в організованій злочинній групі, кримінальному відмиванні доходів від злочинів, кримінальній корупції та перешкоджанню здійсненню правосуддя кримінального характеру у спеціально передбачених Конвенцією випадках, а також вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо ці злочини носять транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи (ст. 3).

Слід враховувати, що злочин носить транснаціональний характер, якщо:

- a) він вчинений у більш ніж одній державі;
- b) він вчинений в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю має місце в іншій державі;
- c) він вчинений в одній державі, але за участю організованої злочинної групи, яка здійснює злочинну діяльність у більш ніж одній державі;
- d) він вчинений в одній державі, але його істотні наслідки мають місце в іншій державі.

Держави-учасниці здійснюють свої зобов'язання із дотриманням принципів суверенної рівності та територіальної цілісності держав, принципу невтручання у внутрішні справи інших держав (ст. 4).

Кожна Держава-учасниця прагне забезпечити використання будь-яких передбачених у її внутрішньому законодавстві дискреційних юридичних повноважень, що відносяться до кримінального переслідування осіб за відповідні злочини, для досягнення максимальної ефективності правоохоронних заходів з їх розслідування та попередження.

Зокрема, Держави-учасниці вживають заходів щодо забезпечення можливої конфіскації, а також виявлення, відстеження, арешту або виїмки з метою подальшої конфіскації:

- a) доходів від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів;
- b) майна, устаткування або інших засобів, які використовувалися або призначалися для вчинення злочинів, що охоплюються цією Конвенцією (ст. 12).

Держави-учасниці зобов'язалися надавати одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді злочинів, що охоплюються цією Конвенцією. Взаємна правова допомога надається в обсязі, максимально можливому відповідно до законів, договорів, угод і домовленостей запитуваної Держави-учасниці (ст. 18).

Взаємна правова допомога може запитуватися з метою:

- a) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб;
- b) вручення судових документів;
- c) проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту;
- d) огляду об'єктів і ділянок місцевості;
- e) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів;
- f) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи;
- g) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доказування;
- h) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці;
- i) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної Держави-учасниці.

Компетентні органи Держави-учасниці можуть без попереднього прохання та шкоди для внутрішнього законодавства передавати інформацію, що стосується кримінально-правових питань, компетентному органу в іншій Державі-учасниці у випадках, коли така інформація може надати допомогу цьому органу у здійсненні чи успішному завершенні розслідування, кримінальному переслідуванні або може привести до складання прохання.

Компетентні органи, що одержують таку інформацію, виконують прохання про збереження конфіденційного характеру цієї інформації навіть на тимчасовій основі чи дотримуються обмежень її використання. Однак це не перешкоджає Державі-учасниці, що одержує інформацію, за попереднім повідомленням іншої сторони,

розкривати в ході проведеного в ній провадження ту інформацію, яка виправдовує обвинувачуваного. Відмова у наданні взаємної правової допомоги відповідно до цієї статті на підставі банківської таємниці не допускається.

Держави-учасниці можуть відмовити у наданні взаємної правової допомоги на підставі відсутності обов'язкового визнання відповідного діяння злочином. Однак запитувана Держава-учасниця може надати допомогу, обсяг якої вона визначає на власний розсуд, незалежно від того, чи є відповідно діяння злочином згідно з її внутрішнім законодавством.

Особа, що перебуває під вартою або відбуває термін тюремного ув'язнення на території однієї Держави-учасниці та присутність якої в іншій Державі-учасниці необхідна з метою встановлення особи, давання показань або надання іншої допомоги в одержанні доказів для розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, може бути передана із дотриманням таких умов:

а) ця особа вільно дає на це свою свідому згоду;

б) компетентні органи обох Держав-учасниць дійшли згоди щодо умов виконання такої правової допомоги.

Кожна Держава-учасниця призначає центральний орган, що несе відповідальність за одержання прохань про надання взаємної правової допомоги, їхнє перепровадження чи виконання.

Україна, ратифікуючи Конвенцію⁸³, визначила, що центральними органами в Україні, на які покладаються повноваження згідно з вказаними положеннями, є Міністерство юстиції України (щодо судових рішень) і Генеральна прокуратура України (щодо процесуальних дій під час розслідування кримінальних справ).

Прохання направляються в письмовій формі або, якщо це можливо, за допомогою будь-яких інших засобів, що дають можливість скласти письмовий запис, мовою, прийнятною для запитуваної Держави-учасниці, за умов, що дозволяють цій Державі-учасниці встановити автентичність. Запитувана Держава-учасниця може запросити додаткову інформацію, якщо ця інформація є необхідною для виконання прохання відповідно до її внутрішнього законодавства, або якщо ця інформація може полегшити виконання такого прохання.

⁸³ Закон України від 4 лютого 2004 року «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та протоколів, що її доповнюють» // Відомості Верховної Ради, 2004 № 19 С. 263.

Прохання виконується відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної Держави-учасниці і в тій мірі, в якій це не суперечить її внутрішньому законодавству, по можливості, відповідно до зазначених у проханні процедур.

У відповідності із внутрішнім законодавством запитуваної Держави-учасниці, якщо особа знаходиться на її території і повинна бути заслухана як свідок або експерт судовими органами іншої Держави-учасниці, перша Держава-учасниця може на прохання іншої дозволити проведення заслуховування за допомогою відеозв'язку, якщо особиста присутність відповідної особи на території запитуваної Держави-учасниці неможлива або небажана.

Запитуюча Держава-учасниця може вимагати збереження запитуваною Державою конфіденційності наявності і суті прохання, за винятком того, що необхідно для його виконання. Якщо запитувана Держава-учасниця не може виконати вимогу про конфіденційність, вона негайно повідомляє про це запитуючу Державу.

У взаємній правовій допомозі може бути відмовлено:

a) якщо прохання не було надано відповідно до положень статті 18 Конвенції;

b) якщо запитувана Держава-учасниця вважає, що виконання прохання може завдати шкоди її суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим життєво важливим інтересам;

c) якщо внутрішнє законодавство запитуваної Держави-учасниці забороняє її органам здійснювати запитувані заходи щодо будь-якого аналогічного злочину, якби такий злочин був предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в межах її юрисдикції;

d) якщо виконання прохання суперечило б правовій системі запитуваної Держави-учасниці стосовно питань взаємної правової допомоги.

Держави-учасниці не можуть відмовляти у виконанні прохання про взаємну правову допомогу лише на тій підставі, що злочин вважається також пов'язаним із податковими питаннями. Будь-яка відмова у наданні взаємної правової допомоги мотивується.

Запитувана Держава-учасниця виконує прохання про надання взаємної правової допомоги у можливо короткі строки і, наскільки це можливо, повністю враховує будь-які крайні строки, що запропоновані запитуючою Державою-учасницею і мотивовані у проханні. Надання взаємної правової допомоги може бути відстрочено запитуваною Державою-учасницею на тій підставі, що це перешкодить здійснюваному розслідуванню, кримінальному переслідуванню або судовому розгляду.

Держави-учасниці розглядають за необхідності можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод, домовленостей, які спрямовані на надання (одержання) взаємної правової допомоги та забезпечували б дію Конвенції на практиці або зміцнювали її положення.

Стаття 19 Конвенції передбачає можливість проведення спільних розслідувань. Так, Держави-учасниці розглядають можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод, домовленостей у зв'язку зі справами, що є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній або декількох державах, з метою створення заінтересованими компетентними органами спеціальних органів з проведення спільних розслідувань. За відсутності таких угод або домовленостей спільні розслідування можуть проводитися за угодою в кожному окремому випадку. Відповідні Держави-учасниці забезпечують повну повагу суверенітету Держави-учасниці, на території якої повинно бути проведено таке розслідування.

Кожна Держава-учасниця, у межах своїх можливостей і на умовах, встановлених її внутрішнім законодавством, вживає необхідних заходів для того, щоб дозволити належне використання контрольованих поставок та, за доцільності, використання інших спеціальних методів розслідування, таких як електронне спостереження або інші форми спостереження, а також агентурні операції, здійснювані її компетентними органами на її території з метою проведення ефективної боротьби з організованою злочинністю (ст. 20).

З метою розслідування злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, Держави-учасниці заохочуються до укладання, у разі необхідності, відповідних двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей для використання таких спеціальних методів розслідування в контексті співробітництва на міжнародному рівні.

Стаття 23 Конвенції передбачає залучення ряду заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, недопущення неправомірного тиску на органи правосуддя. Кожна Держава-учасниця зобов'язалася вживати законодавчих та інших заходів для визнання в якості кримінально караних діянь, коли вони вчиняються навмисно:

а) застосування фізичної сили, погроз, залякування, обіцянок, промови або надання неправомірної переваги з метою схилення до давання неправдивих показань, втручання у процес давання показань, подання доказів у ході провадження у зв'язку із вчиненням злочинів, що охоплюються цією Конвенцією;

б) застосування фізичної сили, погроз, залякування з метою втручання у виконання службових обов'язків посадовою особою судових або правоохоронних органів у ході провадження у зв'язку із вчиненням злочинів, що охоплюються цією Конвенцією.

Кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, спрямованих на забезпечення ефективного захисту від ймовірної помсти або залякування щодо свідків, а також потерпілих (ст. 24), які беруть участь у кримінальному провадженні та дають показання у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і, у відповідних випадках, щодо їхніх родичів та інших близьких осіб.

Вказані заходи застосовуються за умови недопущення порушення чи обмеження прав обвинувачуваного та можуть включати:

а) встановлення процедур для фізичного захисту осіб (їх переселення в інше місце, не розголошення чи обмеження інформації щодо осіб, які підлягають захисту);

б) прийняття правил доказування, які дозволяють давати показання способом, що забезпечує безпеку свідка чи потерпілого (наприклад, дозвіл давати показання за допомогою засобів зв'язку: відеозв'язку або інших належних засобів).

Кожна Держава-учасниця встановлює належні процедури для забезпечення доступу до компенсації і відшкодування збитків потерпілим від злочинів, що охоплюються цією Конвенцією.

Кожна Держава-учасниця зобов'язалася вживати відповідних заходів для заохочення осіб, які беруть або брали участь в організованих злочинних групах, до надання інформації, корисної для компетентних органів, з метою розслідування і доказування, яка стосується ідентифікаційних даних, характеру, членського складу, структури, місцезнаходження або діяльності організованих злочинних груп; зв'язків, в тому числі міжнародних, з іншими організованими злочинними групами; злочинів, що вчинені або готуються організованими злочинними групами; надання фактичної, конкретної допомоги компетентним органам, що може сприяти позбавленню організованих злочинних груп їхніх ресурсів або доходів від злочинів.

Кожна Держава-учасниця розглядає питання про те, щоб передбачити можливість пом'якшення, у відповідних випадках – покарання обвинувачуваної особи або надання особі імунітету від кримінального переслідування, якщо вона істотно співробітничала у розслідуванні або кримінальному переслідуванні у зв'язку з будь-яким злочином, що охоплюється цією Конвенцією (ст. 26).

Держави-учасниці тісно співробітничать одна з одною, діючи відповідно до своїх внутрішніх правових та адміністративних сис-

тем, з метою підвищення ефективності правозастосовних заходів для боротьби зі вказаними злочинами.

Зокрема, кожною Державою-учасницею вживаються ефективні заходи, спрямовані на:

а) зміцнення або встановлення каналів зв'язку між їхніми компетентними органами, установами і службами для забезпечення надійного і швидкого обміну інформацією щодо всіх аспектів злочинів, передбачених Конвенцією, включаючи, за розсудом Держав-учасниць, зв'язки з іншими видами злочинної діяльності;

б) співробітництво з іншими Державами-учасницями у проведенні розслідувань у зв'язку з передбаченими Конвенцією злочинами, з метою виявлення місцезнаходження і діяльності осіб, підозрюваних у їх вчиненні, а також інших причетних осіб; переміщення доходів чи майна, отриманих у результаті злочинної діяльності; переміщення майна, устаткування або інших засобів, що використовувалися чи призначалися для використання при вчиненні таких злочинів; надання у відповідних випадках необхідних предметів або речовин з метою аналізу чи розслідування;

с) сприяння ефективній координації між їхніми компетентними органами, установами і службами і заохочення обміну співробітниками й іншими експертами;

д) обмін з іншими Державами-учасницями інформацією про конкретні засоби і методи, які застосовуються організованими злочинними групами, включаючи, у відповідних випадках, маршрути і засоби транспорту, а також використання підроблених посвідчень особи, змінених чи підроблених документів або інших засобів приховування їхньої діяльності;

е) обмін інформацією і координацію адміністративних та інших заходів, що вживаються у відповідних випадках з метою завчасного виявлення злочинів, що охоплюються цією Конвенцією (ст. 27).

З метою практичного застосування Конвенції Держави-учасниці можуть розглядати можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей про безпосереднє співробітництво між їхніми правоохоронними органами. За відсутності таких угод чи домовленостей Держави-учасниці можуть розглядати цю Конвенцію як основу для взаємного співробітництва. Держави-учасниці прагнуть співробітничати, у межах своїх можливостей, з метою протидії транснаціональним організованим злочинам, які вчиняються з використанням сучасних технологій (ст. 27).

Також Держави-учасниці зобов'язалися, наскільки це можливе та у координації одна з одною, а також з міжнародними і регіональними організаціями докладати конкретних зусиль для:

а) активізації свого співробітництва на різних рівнях з країнами, що розвиваються, в цілях зміцнення можливостей цих країн галузі попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею;

б) розширення фінансової і матеріальної допомоги в цілях підтримки зусиль країн, що розвиваються, щодо ефективної протидії транснаціональній організованій злочинності та надання їм допомоги для успішного виконання цієї Конвенції;

с) надання технічної допомоги країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою в цілях сприяння задоволенню їхніх потреб у зв'язку з виконанням цієї Конвенції. Для цього Держави-учасниці прагнуть вносити на періодичній основі достатні добровільні внески на рахунок, конкретно призначений для цієї мети в механізмі фінансування, створеному Організацією Об'єднаних Націй;

д) заохочення і переконання інших держав і фінансових установ, у відповідних випадках, приєднатися до них у таких зусиллях, у тому числі шляхом забезпечення для країн, що розвиваються, більшого обсягу програм підготовки кадрів і сучасного устаткування (ст. 30).

Держави-учасниці підтримали прагнення розробляти й оцінювати ефективність національних проектів, а також виявляти і впроваджувати оптимальні види практики і політики, спрямовані на попередження транснаціональної організованої злочинності.

Держави-учасниці відповідно до основних принципів свого внутрішнього законодавства зобов'язалися скорочувати існуючі чи майбутні можливості для організованих злочинних груп діяти на законних ринках при використанні доходів від злочинів за допомогою вжиття належних законодавчих, адміністративних або інших заходів. Такі заходи повинні зосереджуватися на:

а) зміцненні співробітництва між правоохоронними органами чи органами прокуратури і відповідними приватними організаціями, у тому числі з різних секторів економіки;

б) сприянні розробці стандартів і процедур, призначених для забезпечення сумлінності в роботі публічних і відповідних приватних організацій, а також кодексів поведінки для представників відповідних професій, зокрема адвокатів, нотаріусів, консультантів з питань оподаткування і бухгалтерів;

с) попередженні зловживань з боку організованих злочинних груп процедурами торгів, що проводяться публічними органами, і субсидіями та ліцензіями, що видаються публічними органами для здійснення комерційної діяльності;

д) попередженні зловживань з боку організованих злочинних груп юридичними особами (ст. 31).

Держави-учасниці висловили прагнення співробітничати одна з одною і з відповідними міжнародними, регіональними організаціями у розробці та сприянні вжиттю заходів, передбачених Конвенцією. Це включає участь у міжнародних проектах, спрямованих на попередження транснаціональної організованої злочинності, аналіз існуючих правових документів і видів адміністративної практики з відповідних питань з метою виявлення їхньої уразливості з погляду зловживань з боку організованих злочинних груп, сприяння поглибленню розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру транснаціональної організованої злочинності, а також загроз, створюваних нею.

Безперечно, коло міжнародно-правових документів, які регламентують порядок надання правової допомоги у боротьбі зі злочинністю, є набагато ширшим. **Ми спробували зупинитися на найбільш фундаментальних міжнародно-правових актах, які окреслюють основи міжнародного співробітництва у процесі розслідування злочинів, надання допомоги при провадженні кримінальних справ. Не дивлячись на різні аспекти регулювання міжнародного співробітництва, можна виділити основні положення, на яких ґрунтується така взаємодія.**

Отже, основною підставою до взаємодії з іноземними судовими та правоохоронними органами є **міжнародне слідче чи судове доручення**, тобто засноване на міжнародно-правових нормах та звичаях прохання слідчого, прокурора, суду або судді України до компетентного органу юстиції іноземної держави або міжнародної організації про проведення окремих процесуальних дій, вручення документів, порушення або прийняття кримінального переслідування, видачі або передачі осіб та предметів, отримання інформації, що здійснюється згідно діючого кримінально-процесуального законодавства обох держав.

У міжнародних договорах доручення мають різні найменування: прохання (ст. 14 Європейської конвенції про взаємну допомогу по кримінальних справах 1959 р.); запит (ст. 12 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 р.); вимога (ст. 58 «Видача» Міської конвенції 1993 р.); клопотання (розд. 1 Європейської кон-

венції про передачу кримінального переслідування 1972 р.); доручення (ст. 7, ст. 73 Мінської конвенції 1993 р.).

Стаття 369 глави 58 «Правова допомога у кримінальних справах при провадженні окремих слідчих дій» Проекту КПК України (реєстр. № 3456-І) передбачає, що правова допомога повинна надаватися на підставі доручення. Зміст та форма доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах повинні відповідати вимогам відповідних міжнародних договорів.

Отже, доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах (міжнародне слідче доручення про проведення процесуальних дій на території іншої держави) повинно містити:

1) назву органу, у провадженні якого перебуває справа, та закордонної установи, до якої звернено доручення;

2) посилання на чинний міжнародний договір про надання правової допомоги, учасницею якої є як Україна, так і держава, до якої звернено доручення;

3) найменування справи, в якій запитується правова допомога;

4) опис діянь, що є предметом розслідування, їх юридична кваліфікація;

5) дані про пред'явлення обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;

6) прізвище, ім'я, по батькові та процесуальне становище осіб, з якими необхідно виконати процесуальні дії, відомості про їхнє місце проживання або перебування, рід занять, а також інші наявні дані, що можуть полегшити виконання доручення;

7) чіткий перелік процесуальних дій, які підлягають виконанню;

8) у разі необхідності – дані про працівників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, присутність яких при виконанні процесуальних дій вважається потрібною, і обґрунтування цієї потреби;

9) у разі, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, або на вимогу компетентного органу держави, який виконуватиме звернення, міжнародне доручення може містити й інші дані.

Доручення органів досудового слідства і судів України про надання правової допомоги та документи, що додаються до них, супроводжуються засвідченим перекладом на мову, визначену міжнародним договором, а за його відсутності – на мову відповідної іноземної держави або на англійську мову.

Доручення про правову допомогу і додані до них процесуальні рішення та інші документи повинні бути засвідчені підписом ком-

петентної службової особи та скріплені гербовою печаткою органу, який складає доручення.

Передбачається, що доручення про міжнародну правову допомогу повинно надсилатися за кордон поштою, а у невідкладних випадках попередньо може бути передано електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку, причому оригінал доручення невідкладно надсилається поштою.

Доручення компетентного органу іноземної держави, яке передано електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку, приймається на території України до виконання за умови обов'язкового підтвердження спрямування оригіналу доручення поштою (ст. 640 Проекту).

Документи, які направляються у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі компетентним державним органом або офіційною особою і скріплено гербовою печаткою на території іноземної держави, приймаються на території України без будь-якого додаткового засвідчення (легалізації).

Докази, здобуті у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги компетентними органами іноземної держави на її території та у відповідності з її законодавством, мають доказову силу на території України і легалізації не потребують.

Документи, які здобуто на території України або на території іноземних держав у зв'язку з дорученням про правову допомогу на підставі цього Кодексу або міжнародного договору, розглядаються як офіційні документи і користуються на цих територіях доказовою силою офіційних документів (ст. 641 Проекту).

Отже, міжнародні слідчі та судові доручення можуть виконуватися за наявності наступних підстав:

а) правових підстав – наявності міжнародно-правових угод або дотримання (гарантоване) принципу взаємності;

б) наявність порушеної кримінальної справи у запитованій стороні;

в) відсутність дефектів кримінально-процесуальної процедури в запитуючій державі відносно гарантованих прав людини;

г) дотримання принципу *ne bis in idem* (з лат. «не двічі за те саме»);

д) відсутність суттєвих інтересів запитованій держави⁸⁴.

⁸⁴ Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленына. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 111-112.

Міжнародна правова допомога у розслідуванні злочинів (у вузькому розумінні) – це передбачена національним кримінально-процесуальним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами (договорами, конвенціями, пактами, протоколами, регламентами, угодами тощо), підписаними Україною, або учасницею яких є Україна, або права та обов'язки, що перейшли до України в порядку правонаступництва, процесуальна форма провадження на території іноземної держави процесуальних дій з встановлення визначеного статусу суб'єктів кримінального судочинства, збирання, перевірки доказів; пошуку та арешту майна; надання інформації про іноземне та міжнародне право та практику його застосування; забезпечення захисту та представлення інтересів іноземців, іноземних держав та юридичних осіб, міжнародних організацій в кримінальному судочинстві.

Предметом міжнародної правової допомоги, як правило, є діяльність з проведення процесуальних дій на території іноземної держави. У зв'язку з цим виділяються наступні групи дій, що охоплюють поняття міжнародної правової допомоги (відносно кримінально-процесуального законодавства України):

а) процесуальні дії, передбачені діючим КПК: слідчі дії, інші процесуальні дії, направлені на збирання доказів; пошук майна, вкладів та цінностей; накладення арешту на майно, вклади та цінності; вилучення арештованого майна; захист та представлення інтересів іноземних держав, іноземців та міжнародних організацій;

б) процесуальні дії, передбачені міжнародними угодами: вручення документів; виклик свідків, потерпілих, експертів, цивільних позивачів, цивільних відповідачів для участі в іноземному кримінальному судочинстві; доставка осіб, які утримуються під вартою, для допиту в якості свідків або потерпілих; пошук та передача предметів (речових доказів, засобів, отриманих злочинним шляхом); встановлення адрес та інших даних (місця роботи, прибутків) осіб, до яких пред'явлені майнові вимоги); надання свідчень про засуджених; надання інформації про право іноземної держави; створення можливості самостійного провадження процесуальних дій іноземними установами та території держави, якою надається правова допомога.

Відповідно до статті 638 Проекту КПК України, на виконання доручення про надання правової допомоги можуть бути проведені такі процесуальні дії:

1) допит свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів та інших учасників кримінального процесу;

- 2) виклик осіб до органу досудового розслідування або суду;
- 3) обшук приміщень і осіб, виймка предметів і документів;
- 4) вручення документів особам або установам;
- 5) огляд місця події, документів, речових доказів;
- 6) арешт грошових коштів і майна, а також їх конфіскація;
- 7) збирання та передача речових доказів;
- 8) контрольована поставка;
- 9) прикордонне переслідування;
- 10) оперативно-розшукові заходи;
- 11) інші процесуальні дії, передбачені Кримінально-процесуальним кодексом України. Також у порядку надання правової допомоги можуть бути виконані й інші дії.

Потреба застосування іноземного кримінально-процесуального права у провадженні по кримінальних справах може виникнути при необхідності допиту свідка, потерпілого, експерта та інших учасників кримінального процесу, що знаходяться в іншій державі. Застосування кримінально-процесуального права іноземної держави на території України обмежено окремими слідчими діями. Процесуальні чи слідчі дії, що підлягають виконанню, повинні бути передбачені законодавством обох договірних держав. Мінська конвенція (ст. 6) та інші міжнародні угоди України визначення обсягу процесуально-слідчих дій відносять до компетенції виконуючої сторони. Доручення слідчих або судових органів може бути виконане в межах передбаченого обсягу правової допомоги з державою, що виконує доручення та за наявності в її законодавстві такої слідчої дії. У разі відсутності в законодавстві запитованої держави такої слідчої дії у виконанні прохання компетентних органів запитуючої сторони може бути відмовлено.

Застосування іноземного кримінально-процесуального права здійснюється в межах національного законодавства і міжнародних зобов'язань держав. Більшість дво- або багатосторонніх угод про правову допомогу у кримінальних справах містять загальне **правило**, відповідно до якого при виконанні доручення про надання правової допомоги запитована Сторона застосовує **законодавство своєї країни**; на прохання запитуючої сторони вона може застосувати і процесуальні норми запитуючої Договірної Сторони, якщо тільки вони не суперечать законодавству запитованої Договірної Сторони.

Звичайно, що клопотання запитуючої держави про правову допомогу не може цілком відповідати нормам матеріального і процесуального права виконуючої сторони. Отже, слід зауважити, що в

даному випадку мова йде про непротириччя прохання основним принципам Договірної Сторони.

Протириччя кримінально-процесуального законодавства запитуючої держави нормам запитуваної може бути виражене в тому, що доручення про надання правової допомоги містить прохання про виконання процесуальної (слідчої) дії, не передбаченої законодавством виконуючої держави; прохання суперечить кримінально-процесуальному законодавству запитуваної сторони щодо кола осіб і характеру можливих обмежень їхніх прав, привілеїв та імунітетів; доручення стосується процесуальної дії, яка може бути виконана тільки на визначеній стадії кримінального процесу⁸⁵.

Вручення документів. Міжнародні договори не вказують коло документів, вручення яких можливе в порядку надання міжнародної правової допомоги. Як правило, це повістки, постанови про визнання особи учасником процесу, вирок, постанови судів та інші процесуальні документи, що складаються під час провадження у кримінальній справі.

Існують наступні способи вручення документів:

а) через дипломатичні та консульські установи – власним громадянам згідно національного кримінально-процесуального права;

б) через відповідні правоохоронні та судові органи іноземної держави згідно її законодавства, що регулює порядок вручення документів, за умови, що документи складені мовою виконуючої держави або мають завірений переклад (або на одну з мов Ради Європи згідно Європейської конвенції про взаємну допомогу з кримінальних справ 1959 року).

За відмови особи від отримання документів необхідно скласти протокол, в якому повинно бути вказано місце, час, спосіб, яким здійснювалося вручення, детальні відомості про особу, яка вручила документ, мотиви відмови отримання документу (якщо таким мотивом є відсутність перекладу, ці документи повинні бути направлені для перекладу до дипломатичних або консульських установ запитуючої держави). Якщо неможливо вручити документи за вказаною адресою, то необхідно вжити заходів щодо встановлення адреси особи, якій направлені документи (п. 2 ст. 10 Мінської конвенції 1993 року).

Розписка про вручення (підтвердження), що дає особа, яка отримала документи, направляється запитуючій державі. В ній повин-

⁸⁵ Смирнов М. Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – № 1. – 2004. – С. 109.

но бути вказано: місце та час вручення, реквізити (дані) та підпис особи, яка отримала документи; відбиток печатки виконуючого органу.

Виклик свідків. Свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, їх представники, а також експерт, які за викликом, отриманим від установи запитуваної сторони зобов'язані з'явитися до установи запитуваної сторони, не можуть бути, незалежно їх громадянства, притягнуті на території запитуваної іноземної держави до кримінальної або адміністративної відповідальності, взяті під варту та піддані покаранню за діяння, скоєні до перетину державного кордону. Такі особи не можуть бути взяті під варту чи піддані покаранню у зв'язку з їх показаннями як свідків або висновками як експертів, у кримінальній справі, щодо якої вони прибули (ст. 9 Мінської конвенції 1993 рік. Аналогічні положення про виключення вказаних осіб із кримінальної і адміністративної юрисдикції містять практично всі ратифіковані Україною міжнародні договори про правову допомогу, а також Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, 1959 рік). В даному випадку вказані суб'єкти наділені окремим імунітетом від кримінальної та адміністративної юрисдикції запитуючої держави. Разом з тим, даний імунітет розповсюджується на викликаних осіб протягом визначеного періоду після того, як вони були проінформовані про те, що їх участь в судочинстві більш не потрібна та вони повинні залишити територію держави протягом реального терміну (за ст. 12 Європейської конвенції про взаємну допомогу по кримінальних справах 1959 року – 15 діб, за ст. 66 Мінської конвенції 1993 року – 1 місяць).

Транзит свідка, який знаходиться під вартою, не допускається, якщо особа на це не згодна; його присутність необхідна для кримінального судочинства в запитуючій державі; якщо його транзит може викликати збільшення строків утримання під вартою; транзит стосується власних громадян.

Передача предметів. Під час розслідування злочинів можливі ситуації, коли предмети, що мають значення для встановлення істини по справі, знаходяться за межами держави, в якій здійснюється провадження. Міжнародними договорами встановлюється процедура витребування таких предметів з інших держав.

Сторони зобов'язуються за проханням передавати одна одній: а) предмети, що були використані під час скоєння злочину, щодо якого вимагається видача особи згідно міжнародного договору, у тому числі знарядь злочину; б) предмети, що були придбані у результаті

злочину або отримані в якості винагороди за нього, або предмети, які злочинець отримав замість предметів придбаних таким чином; в) предмети, що можуть бути доказами в кримінальній справі. Такі предмети передаються і в тому випадку, коли видача злочинця не може бути здійснена у зв'язку з його смертю, втечею або з інших обставин.

Якщо запитуваній стороні предмети необхідні в якості доказів у кримінальній справі, їх передача може бути відстрочена до закінчення провадження справи у відношенні особи, яка може бути видана з часом.

Права третіх осіб на передані предмети залишаються в силі. Після закінчення провадження у справі ці предмети повинні бути безплатно повернуті стороні, що їх передала.

Вилучені в процесі провадження кримінальної справи предмети повинні бути детально оглянуті з дотриманням процесуального закону, відповідним чином упаковані. Прийняття рішення про визнання їх речовими доказами та приєднання до матеріалів кримінальної справи обов'язкове. За можливості ці предмети повинні бути сфотографовані, бажано в різних ракурсах, з метою фіксації індивідуальних ознак. Потрібно враховувати можливості псування або пошкодження предметів під час перевезення, що змушує слідчого вжити запобіжних заходів. Якщо вилучені предмети повернуті потерпілим – власникам, то це фіксується документально в матеріалах кримінальної справи. Якщо предмети передаються іноземній державі на певний час, то повинен бути вказаний термін їх повернення. Слідчий передачу оформлює мотивованою постановою, відображаючи детально обставини виявлення даних предметів, їх значення для встановлення істини у справі, кому вони належать. Предмети, вилучені з обігу країни, передачі іноземній державі не підлягають (наркотики, радіоактивні речовини, психотропні засоби та інше). Їх доля вирішується у встановленому національним законодавством порядку.

Видачею є заснований на міжнародних угодах та визначених принципах міжнародного права акт процесуальної взаємодії держав, що складається в передачі обвинуваченого або засудженого державою, на території якої він знаходиться, державі, що вимагає його передачі, на території якої така особа вчинила злочин або громадянином якої вона є, або державі, що постраждала від злочину, для притягнення його до кримінальної відповідальності або для приведення вироку до виконання. Синонімом терміну «видача» є екстрадиція.

Виділяють наступні види видачі: повна видача; тимчасова видача (до 3 місяців – ст. 64 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року; відстрочена (умовна) видача (ст. 19 Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 рік); повторна видача (ст. 68 Мінської конвенції 1993 року).

Суб'єктами видачі, тобто особами, які можуть бути видані, є: підозрювані, обвинувачені, засуджені або інші особи, які відповідають вказаним особам за процесуальним статусом згідно законодавства іноземної держави та відносно яких розслідується кримінальна справа.

Пленум Верховного Суду України встановив наступні особливості провадження затримання та арешту осіб під час вирішення питання, пов'язаного з екстрадицією: а) суди повинні приймати до свого провадження та розгляду по суті подання прокурорів або узгоджені з ними подання органів, що виконують міжнародні доручення про видачу, про надання дозволу на затримання особи та доставки її під вартою до компетентних органів іноземної держави, а також про застосування до особи тимчасового арешту у випадках, передбачених міжнародними угодами; б) розгляд вказаних подань судами провадиться за правилами, встановленими ст. 165-2 КПК України; в) під час перевірки подань суд повинен перевірити наявність запиту та відповідних документів, угод, на підставі яких вимагається екстрадиція особи, а також відсутність обставин, що їй перешкоджають; г) у відповідності до ч. 3 ст. 29 Конституції України суди повинні приймати до свого провадження та розглядати по суті скарги осіб, затриманих на підставі запиту іншої держави про екстрадицію, про незаконність затримання, а також скарги їх захисників та законних представників⁸⁶.

Існують наступні підстави та приводи видачі:

а) нормативно-правові підстави: наявність міжнародної угоди; відповідних положень національного законодавства про видачу; кримінальної юрисдикції запитуючої держави;

б) екстрадиційність злочину, що визначається наступними критеріями: шляхом перерахування складу злочинів у міжнародних угодах про видачу; за критерієм суворості кримінально-правових санкцій (Мінська конвенція 1993 р. ст. 56 п. 2; Європейська кон-

⁸⁶ *Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 «Про деякі питання застосування законодавства, що регулює порядок та строки затримання (арешту) осіб під час вирішення питання, пов'язаного з екстрадицією» від 08.10.2004 року.*

венція про видачу правопорушників 1957 р. ст. 2 п. 1 – видача допустима за злочини, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді позбавлення волі строком не менше ніж на 1 рік); подвійна кримінальність: діяння, що обумовлює видачу, повинно бути кримінально караним як за законодавством запитуваної, так і за законодавством запитуючої держави.

Процесуальною підставою видачі є вимога про видачу (доручення) та засвідчуючі документи⁸⁷.

Відповідно до статті 660 Проекту КПК України, передбачається, що запит про видачу (екстрадицію) іноземною державою особи, яка вчинила злочин, повинен направлятися в разі, якщо справа підсудна суду України, а також якщо відносно даної особи є невиконаний вирок суду України.

Запит про видачу направляється за умови, якщо за законодавством України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше чотирьох місяців.

Запит про видачу (екстрадицію) обвинуваченого направляє Генеральна прокуратура України за поданням прокурора, який здійснює нагляд за розслідуванням справи. Матеріали запиту про видачу особи з метою притягнення до кримінальної відповідальності готуються органом досудового слідства, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа.

Запит про видачу (екстрадицію) особи з метою судового провадження або відбування покарання у вигляді позбавлення волі направляє Міністерство юстиції України за поданням суду, у провадженні якого знаходиться справа.

Вищевказані уповноважені органи також розглядають відповідні запити про видачу, які надходять від іноземних держав (ст. 661 Проекту).

Правова допомога надається на добровільній основі за однакових повноважень договірних держав, дотриманні суверенітету, взаємної поваги. Відповідно до Проекту КПК України, ст. 635, передбачається, що на території України міжнародна правова допомога у кримінальних справах надається та запитується на підставі чинних міжнародних договорів України. При необхідності надання

⁸⁷ Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 1114-1117.

чи отримання правової допомоги за відсутності міжнародного договору з відповідною державою допомога може бути надана чи запитана на засадах взаємності.

Проте при наданні правової допомоги виконуюча сторона займає визначальні позиції, оскільки їй належить право ухвалення остаточного рішення про виконання (або невиконання) доручень про проведення процесуальних (слідчих) дій. Саме вона визначає обсяг правової допомоги у межах свого законодавства, розв'язує питання про можливість застосування іноземного кримінально-процесуального права у сфері своєї юрисдикції, про відповідність прохання запитуючої держави її законодавству; вирішує питання кримінального переслідування суб'єктів злочинів, правової оцінки їх дій, визначення терміну давності, а також видачі. Повноваження виконуючої сторони настільки значні, що вона може відмовити у виконанні доручення навіть при ймовірній можливості заподіяння шкоди її суверенітетові, безпеці, державним та іншим важливим інтересам. При цьому в міжнародних договорах не зазначені підстави, що створюють загрозу суверенітетові, безпеці, державним або іншим важливим інтересам. Тобто, підставою для відмови є не сам факт заподіяння шкоди, а лише можливість її настання.

У разі звернення України до іноземної держави про надання правової допомоги на засадах взаємності **Генеральна прокуратура України чи Міністерство юстиції України** гарантує від імені України цій іноземній державі надання правової допомоги на її доручення. Гарантія надання правової допомоги на засадах взаємності підтверджується письмовим зобов'язанням вищезазначених органів. Надання правової допомоги іноземній державі на засадах взаємності провадиться лише за наявності письмового зобов'язання останньої щодо виконання в майбутньому доручення України.

Договори про взаємну правову допомогу у розслідуванні злочинів не допускають переваги іноземного кримінально-процесуального права над внутрішньодержавним. Загальним правилом є застосування при виконанні доручень законодавства запитуваної держави, останнє і визначає обсяг співробітництва. При цьому доручення може стосуватися тільки виконання прийнятого запитуючою стороною рішення, а не прийняття самого процесуального рішення.

Неприпустимо клопотати про прийняття процесуальних рішень, що може бути розцінено як порушення державного суверенітету і спричинити заподіяння шкоди самій запитуючій стороні. Запитуюча сторона може просити про застосування її кримінально-про-

цесуального законодавства при виконанні її доручення про провадження процесуальних (слідчих) дій, якщо процесуальні норми цієї країни не суперечать кримінально-процесуальному законодавству запитуваної держави.

Можливість застосування іноземного кримінально-процесуального права залежить виключно від волі та розсуду запитуваної сторони.

Співробітництво між державами здійснюється за їх згодою, на основі взаємності та поваги законів одне одного. Отримані на прохання запитуючої сторони із застосуванням іноземного кримінально-процесуального закону відомості про факти повинні визнаватися доказами судом цієї країни й одержати оцінку допустимих.

Людина, що потрапляє в орбіту кримінального судочинства, володіє визначеним процесуальним статусом, сукупністю прав і обов'язків, що належать їй у визначеній правовій системі. При переміщенні її в сферу дії іншої правової системи вона не повинна позбавлятися своїх прав, особливо це стосується привілеїв та імунітетів. Права, створені в межах однієї національної правової системи, повинні визнаватися в сфері дії іншої.

Правова допомога державам, з якими немає відповідних угод, повинна надаватися на основі взаємності при обов'язковому підтвердженні готовності співробітництва письмовим зобов'язанням Міністерства закордонних справ України, Міністерства юстиції України, Верховного Суду України або Генеральної прокуратури України. Питання про допустимість отриманих таким чином відомостей про факти як доказів по конкретній кримінальній справі повинні розв'язуватися судами України.

Положення міжнародних договорів і національного законодавства у процесі надання взаємної правової допомоги у розслідуванні злочинів повинні застосовуватися у сукупності при пріоритеті норм внутрішнього права, тому що правила міжнародних договорів мають загальний характер, не передбачають деталізації процедур надання правової допомоги при порушенні, розслідуванні, розгляді та вирішенні кримінальних справ і не можуть без національного кримінального процесу забезпечити високу ефективність взаємодії або заповнити його прогалини⁸⁸.

⁸⁸ *Смирнов М. Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – № 1. – 2004. – С. 110-111.*

Питання для самоконтролю:

- 1. За якими основними напрямками здійснюється взаємодія держав у сфері боротьби зі злочинністю? Визначте основні процесуальні види взаємодії.*
- 2. Назвіть міжнародно правові акти, ратифіковані Україною, які регламентують питання правової допомоги держав у розслідуванні злочинів.*
- 3. Розкрийте зміст поняття «міжнародна (власна) правова допомога у розслідуванні злочинів».*
- 4. Визначте основні положення Європейської конвенції про алимну правову допомогу у кримінальних справах. Яким чином вони впливають на розвиток міжнародного співробітництва?*
- 5. Які процесуальні та слідчі дії можуть проводитись запитуваною Стороною у порядку виконання судових доручень і які основні вимоги до їх проведення?*
- 6. На які компетентні органи України покладаються повноваження виконання судових доручень іноземних правоохоронних органів?*
- 7. Визначте підстави використання відеоконференц'язку при наданні правової допомоги у розслідуванні злочинів. За якими правилами відбувається отримання показань шляхом відеоконференції?*
- 8. Розкрийте зміст понять «транскордонне спостереження», «контрольована поставка», «таємне розслідування», їх підстави та значення для боротьби зі злочинністю на міжнародному рівні.*
- 9. Визначте основні засади діяльності спільних слідчих груп та їх значення у наданні допомоги у кримінальних справах.*
- 10. Шляхом виконання яких процесуальних (слідчих) дій відповідно до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року Договірні сторони можуть надавати одна одній правову допомогу?*
- 11. Визначте порядок розшуку та взяття під варту особи, вдача якої вимагається Договірною стороною відповідно до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року.*

12. Назвіть основні положення Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року, Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року.
13. Які міжнародно-правові акти присвячені питанням забезпечення боротьби з окремими видами чи групами злочинів? Чим це обумовлено?
14. На яких основних засадах ґрунтується міжнародне співробітництво у сфері боротьби з відмиванням, пошуком, арештом та конфіскацією доходів, одержаних злочинним шляхом?
15. Відповідно до змісту Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року поясніть зміст термінів «транснаціональна», «організована» злочинність, «організована злочинна група», «серйозний злочин», «майно», «доходи від злочину», «арешт», «виїмка», «контрольована поставка».
16. Розкрийте підстави та порядок проведення спільних розслідувань відповідно до Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року.
17. Розкрийте зміст окремих процесуальних дій, що передбачені міжнародними угодами і виконуються у порядку надання правової допомоги у кримінальних справах: вручення документів, виклик свідків, передача документів, видача.

РОЗДІЛ III. РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Розвиток багатьох країн світу, в тому числі й України, є досить показовим у співіснуванні старих і нових форм злочинної діяльності, що охоплюють всі сфери, втручаються в економіку, політику, ідеологію, соціальні відносини. Це проявляється у вчиненні таких видів злочинів, як тероризм, торгівля людьми, убивства на замовлення, незаконні дії зі зброєю, наркотичними речовинами, злочини у фінансово-кредитній, інтелектуальній сфері, характеризуються зухвалістю й жорстокістю дій злочинців, підвищенням професіоналізації злочинності та її організованості. Криміналітет намагається проникнути й заволодіти пріоритетними, стратегічно важливими сферами економіки, електроенергетичним, агропромисловим комплексами, металургією, зовнішньоекономічною діяльністю тощо. Злочинність набула яскраво вираженого міжнародного і транснаціонального характеру.

Сучасний стан злочинності характеризується тим, що нині вона не має тенденції до зменшення, залишається напруженою і в ряді регіонів світу має тенденцію до все більшого загострення та розширення меж. Не є виключенням в цьому і певні райони України. Цілком очевидно, що гострота проблем у сфері боротьби зі злочинністю стає потенційною небезпекою для держави та вимагає прийняття неординарних рішень, кардинальних змін стереотипних підходів до її розв'язання, розробки нових форм боротьби зі злочинністю, враховуючи пріоритетність інтересів людини і громадянина.

Про те, що криза в діяльності з розслідування злочинів ще не минула й відсутні тенденції до цього, свідчать результати вивчення практики діяльності правоохоронних органів. Причина становища, що склалося сьогодні, полягає не лише в роботі правоохоронних органів, але й у недостатньому пізнанні природи й змісту цього виду діяльності, прийомів і засобів її здійснення, приведення їх у відповідність до визнаних світових та європейських демократичних стандартів.

Необхідність пошуку шляхів виходу із цієї актуальної проблемної ситуації пов'язана із створенням досконалої правової бази, яка б забезпечила можливість правоохоронним органам законно та ефек-

тивно вирішувати завдання боротьби зі злочинністю. З початку 90-х років ХХ сторіччя Україна активізувала діяльність щодо укладення чи ратифікації міжнародних договорів у сфері міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства. Сьогодні є підстави констатувати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України фактично відстає від рівня міжнародно-правової бази України в цій сфері. В той же час загальновідомо, що ефективність виконання міжнародних зобов'язань залежить від наявності дієвого механізму реалізації норм міжнародних договорів. Це зумовлює необхідність якісно нового підходу до побудови національного законодавства, що передбачає глибоке наукове осмислення процесуальних проблем міжнародного співробітництва у кримінальних справах⁸⁹.

Тому прийняття нового кримінально-процесуального законодавства, розробка якого здійснюється тривалий час, є першочерговою потребою суспільства. Саме в нормах Кримінально-процесуального кодексу України визначаються правові межі, у яких функціонує діяльність з розслідування злочинів, окреслюються її методи, засоби та прийоми, критерії їх допустимості у кримінальному судочинстві. Новий Кримінально-процесуальний кодекс України повинен також врегулювати особливості провадження у справах, розслідування чи судовий розгляд яких неможливі без плідної співпраці двох або більше держав. Перспективи розвитку кримінального процесу та криміналістики потребують поглиблення вивчення їх базових проблем. Сюди відносяться проблеми категорій розслідування злочинів, його принципів, змісту, структури, засобів, методів.

У зв'язку із вказаним особливе значення має ґрунтовне та всебічне дослідження окресленого кола проблемних питань. Інтерес до цих проблем визначається перш за все тлумаченням поняття «розслідування злочинів».

Розслідування злочинів – це пізнання подій минулого за залишеними матеріальними й ідеальними слідами. З цим пов'язані дві основні його особливості: по-перше, відсутність безпосереднього сприйняття того, що пізнається, по-друге, вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників на сліди події, яка пізнається. Розслідування за формою та змістом являє собою складну динамічну систему, основна функція якої полягає в ефективному протистоянні злочин-

⁸⁹ Маланюк Л.Г. *Провадження у кримінальних справах, пов'язане із міжнародними відносинами, за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академія адвокатури України. – К., 2004. – С. 1.*

ній діяльності, що ускладнює ряд чинників, зокрема, перешкоджання отриманню повної та об'єктивної інформації зацікавленими особами, труднощі з правильним декодуванням отриманої інформації тощо. Розслідування протікає у складній психологічній обстановці внаслідок досить частого зіткнення інтересів осіб, які приймають участь у цій діяльності⁹⁰.

У зв'язку з цим розслідування злочинів характеризується не тільки елементами, що визначають загальний порядок, засоби і прийоми його реалізації, але й особливостями його здійснення в складних, несприятливих ситуаціях, коли зацікавлені особи перешкоджають процесу встановлення істини у кримінальній справі.

Причини протидії розслідуванню різноманітні. Це і сильна емоційна напруженість у процесуальної особи, апатія, негативне ставлення до слідчого або процесу розслідування, бажання уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин тощо.

Протидія може здійснюватися у вигляді спеціальних акцій (діяльності), спрямованих на приховання події і слідів злочину, їх інсценування та фальсифікацію, включаючи розробку і створення різноманітних комбінацій, легенд, алібі, тобто, зацікавлені особи виконують не одну, а цілий комплекс дій.

Протидія може здійснюватися як у стадії підготовки, так і під час виконання або після вчинення злочину. Часто протидія в цілому або у окремих моментах тісно взаємопов'язана зі злочином і утворює самостійний склад злочину.

Протидія як самостійний злочин і протидія, що не входить до складу злочину, можуть відрізнитися один від одного цілями, прийомами, засобами тощо. Протидія може здійснюватися не тільки особою, що вчинила злочин. У якості організаторів і виконавців цього виду діяльності можуть виступати й інші особи: свідки, потерпілі, організації в особі їх представників, родичі, знайомі підозрюваних (обвинувачених), захисники, особи, які здійснюють і беруть участь у розслідуванні злочину тощо, які з тих чи інших міркувань не зацікавлені у виявленні і розкритті злочину⁹¹. Їх дії можуть утворювати склад іншого злочину, наприклад: завідомо неправдиві показання (ст. 384 КК України); відмова свідка від да-

⁹⁰ Тіщенко В.В. *Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. - Х., 2003. - С. 17.*

⁹¹ Шехавцов Р.М. *Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. наук. спраи України. - К., 2003. - С. 9.*

вання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК України), перешкоджання явці свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від дачі показань або висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, підкуп свідка, потерпілого, експерта з тією ж метою, а також погроза вчинити дії з помсти за раніше дані показання чи висновок (ст. 386 КК України), приховання майна, що підлягає конфіскації або на яке накладено арешт чи описано (ст. 388 КК України), приховування злочину (ст. 396 КК України), втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України), погрози або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України) тощо. Протидію можуть чинити особи, які введени в оману злочинцем щодо його справжніх задумів та не усвідомили, що своїми діями вони перешкоджають діям слідчого, встановленню об'єктивної істини у справі. Проблеми протидії розслідуванню, її форми, способи та суб'єкти, прийоми приховування факту злочину, його сліди, знаходяться в центрі уваги вчених-криміналістів.

Ця проблема є предметом дослідження, порівняльного аналізу у практиці міжнародної правоохоронної діяльності, спрямована на вироблення заходів та засобів безпеки від тяжких злочинів, тероризму та організованої злочинності транснаціонального характеру.

Кримінальні справи, при розслідуванні яких правопорушниками і зацікавленими у їх долі особами не вживалися б заходи протидії встановленню істини, тобто не було конфлікту, що потребує свого розв'язання, складають меншість.

Під час розслідування злочинів конфлікт може бути визначений як протиприборство суспільних суб'єктів із метою реалізації суперечливих, протилежно спрямованих цілей, позицій, цінностей і поглядів; процес різкого загострення протиріч, відсутність згоди і боротьба двох або більше сторін для вирішення проблеми, яка має особисту значущість для кожного із учасників⁹².

Протидія розслідуванню виражається у формі своєрідного виду цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, полягає у вчиненні окремих умисних дій або наперед спланованої низки різних дій з метою досягнення поставленої мети щодо

⁹² Кришевич О.В. *Психологічні аспекти розв'язання конфліктів у слідчій діяльності МВС України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України.* – К., 2002. – С. 4.

приховування, зміни, знищення інформації, що має доказове значення, а також її носіїв, перешкоджання розслідуванню та встановленню причетних до злочину осіб⁹³.

Протидія розслідуванню є видом людської діяльності, детермінована об'єктивними і суб'єктивними чинниками. До об'єктивних чинників належить обстановка вчинення злочину, умови діяльності правоохоронних органів, які здійснюють розкриття і розслідування злочинів. Серед суб'єктивних чинників визначальними виступають цілі такої протидії, що переслідує конкретна особа, властивості особистості, знання, вміння, навички, а в деяких випадках і службове положення суб'єкта протидії. Протидія розслідуванню злочину може бути відкритою чи замаскованою, вільно обраною чи примусовою, фізичною чи психологічною, спрямованою на приховання чи пом'якшення вини, виходити від різних учасників кримінального судочинства і навіть осіб, які не мають безпосереднього відношення до розслідування⁹⁴.

На різних етапах розслідування протидія виступає як фактично виявлена (відмова давати показання, повідомлення неправдивої інформації тощо), і як реально можлива, обумовлена поведінкою злочинця у момент вчинення злочину. У першому випадку сам факт надання протидії є підставою і приводом до вибору відповідної тактики дій слідчого, у тому числі використання тактичних засобів подолання протидії розслідуванню. У другій ситуації необхідність застосування зазначених засобів повинна визначатися з урахуванням ступеня можливості чинення протидії, а головне – оцінки характеру можливих негативних наслідків у випадку, якщо попереджувальні заходи не будуть вжиті.

Протидія зацікавлених осіб багато в чому визначає особливості пошуку, збирання доказів при розслідуванні злочинів. У криміналістичній літературі зазначається, що розв'язати задачу по подоланню протидії шляхом проведення окремих слідчих дій не завжди можливо. Для цього потрібен комплекс цілеспрямованих, заздалегідь спланованих і скоординованих дій, тобто проведення тактичних операцій. Так, для подолання протидії розслідуванню можуть

⁹³ Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. *Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: Навчальний посібник.* – Луганськ: РВВ ЛІВЧІС, 2004. – С. 22.

⁹⁴ Зав'ялов С.М. *Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09.* / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – С. 12-13.

плануватися і проводитися одночасні затримки підозрюваних, обшуки в декількох осіб одночасно, допити тощо.

Інший аспект подолання протидії розслідуванню полягає в необхідності використання таких засобів і прийомів збирання інформації, які б компенсували або нейтралізували негативні умови і складнощі пізнання. Це забезпечується максимальним використанням науково-технічних досягнень для розширення кола джерел інформації, пошуком засобів виявлення слідів, що мають певну давність, акцентуванням уваги на слідах, що залишаються поза контролем злочинця (мікросліди), розробкою методик відновлення зумисне пошкоджених джерел інформації (відновлення номерів на металі); застосуванням прийомів відновлення забутого, викриття неправдивих показань; дослідженням усної мови людини, іншої акустичної інформації, відображеної на матеріальному носії – фонограмі (сигналограмі); виявленням, фіксацією і використанням ідеальних відображень людини за допомогою безконтактних технічних засобів тощо.

Функціональне призначення засобів подолання протидії розслідуванню злочинців полягає в забезпеченні:

1) найбільш повного пізнання події злочину шляхом сприяння формуванню сприятливої слідчої ситуації для виявлення, фіксації, вилучення й дослідження доказів;

2) пізнання супутніх вчиненню й розслідуванню конкретного злочину явищ протидії розслідуванню, відображення яких у матеріалах кримінальної справи дозволяє розкрити їх вплив на формування доказів, ступінь суспільної небезпечності осіб, які вчинили злочин, а також зібрати дані для притягнення до відповідальності осіб за протидію розслідуванню, за наявності передбачених законодавством підстав⁹⁵.

З урахуванням зазначеного потрібне цілеспрямоване спеціальне вивчення існуючої практики подолання протидії розслідуванню (як позитивної, так і негативної) і організація на цій основі навчання відповідних співробітників засобам і прийомам її застосування.

Проблема протидії нерозривно пов'язана з питанням правомірності, а отже – допустимості психологічного впливу при розслідуванні злочинів. В юридичній літературі мають місце висловлення про неправомірність застосування великої групи прийомів, засно-

⁹⁵ Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. *Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: Навч. Посібник.* – Луганськ, 2004. – С. 84-85.

ваних на психологічних закономірностях сприйняття суб'єктом зазначених дій слідчого. Це «слідчі хитрощі», «психологічні пастки», «раптовість», «допит на місці вчинення злочину», «емоційний експеримент», «відволікання уваги» тощо. Деякі вчені (С.Г. Любичев, І.Ф. Пантелеев, І.Л. Петрухін, М.С. Строгович, М.П. Яблоков та інші) виступили проти психологічного впливу в кримінальному процесі. Інші науковці (В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.Г. Гончаренко, В.О. Коновалова, В.Г. Луканевич, Є.Д. Лук'янчиков, М.В. Салтевський та інші) обґрунтовують принципову допустимість застосування зазначених вище прийомів психологічного впливу.

Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених цій проблемі, переконливість аргументів, що наводяться авторами, питання про правомірність психологічного впливу при розслідуванні злочинів залишається не вирішеним.

Словосполучення «психологічний вплив» означає розмаїття використуваних у розслідуванні засобів і прийомів. Якщо робити акцент на слові «вплив», то цілком доречною є відповідь – неприпустимий. Проте, якщо звернути увагу на сутність процесу розслідування, який, в основному, складається з заходів впливу у зв'язку та з приводу його здійснення, то існуючі психологічні закономірності спілкування, обов'язковим елементом якого є вплив, говорять про необхідність і відповідність впливу природі розслідування злочинів, але з урахуванням і в рамках законоположень, що не допускають обману, фальсифікації, приниження людської гідності й обмеження законних прав.

Висловлена в літературі думка про неправомірність психологічного впливу, на наш погляд, є неточною. **Виключити психологічний вплив у процесі розслідування неможливо**, оскільки він органічно властивий діяльності з розслідування злочинів, зміст, засоби і форми здійснення якої дуже своєрідні відповідно до специфіки правоохоронної сфери. Крім того, будь-які дії слідчого, наприклад, навіть такі елементарні як залучення понятих, запрошення на допит, тією чи іншою мірою торкаються інтересів особи, справляють на неї вплив. Закон це передбачає і враховує як необхідний захід забезпечення розв'язання задач кримінального судочинства.

Крім того, застосування термінів «боротьба», «протиборство», «конфлікт» у юридичній літературі, законодавчій практиці, діяльності з розслідування злочинів, звичайно, умовне, під ним розуміється психологічне протиборство, а саме протиборство інтелекту, волі, характеру, моральних принципів слідчих і осіб, що їм протистоять в умовах конфліктної ситуації розслідування.

Законність у діяльності з розслідування злочинів полягає не у відсутності впливу на учасників кримінального судочинства, а у правомірному використанні засобів і прийомів впливу, тобто використання саме тих і тоді, коли вони необхідні для усунення або локалізації протидії встановленню істини і не обмежують законних прав особи, відповідають моральним принципам, не принижують честь і гідність людини, не впливають на позицію невинного для того, щоб сприяти визнанню ним неіснуючої вини, не використовують правову непоінформованість особи, незнання нею своїх прав та обов'язків, релігійні переконання тощо⁹⁶.

Під час розслідування злочинів не допускається обман, особливо пов'язаний із психологічним насиллям, що передбачає відсутність свободи вибору варіантів поведінки, а також означає перекладання обов'язку доказування на власне допитуваного (підозрюваного, обвинуваченого), що суперечить презумпції невинуватості, визначеній Конституцією та кримінально-процесуальним законодавством⁹⁷.

При цьому, як зазначає В. Гончаренко, критерієм морально і етично допустимого впливу у відносинах між людьми психологія вважає можливість для людини, на яку справляється вплив, альтернативного і вільного вибору варіантів поведінки, формування висновків⁹⁸.

Ніким і ніколи не піддавалася сумніву правомірність раптового та несподіваного для конкретної особи проведення затримання підозрюваного (або обшуку) за наявності достатніх фактичних даних і процесуальних основ його проведення. Така дія є вибором доцільного моменту законного проведення слідчої дії для забезпечення її результативності.

Так само може бути проведена будь-яка інша слідча дія або тактичний прийом, якщо вони законні згідно зі своїми фактичними і правовими основами. Що можна побачити протиправного в пред'явленні підозрюваному не передбачуваного ним у наявності у

⁹⁶ Белкин Р.С. *Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики.* – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – С. 113-114.

⁹⁷ Постовалов О. *Процесуальные проблемы криминалистической тактики в свете современных научных концепций // Уголовное право.* – 2003. – № 1. – С. 98-101.

⁹⁸ Гончаренко В. *Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України.* – № 2 (33) – № 3 (34). – Х.: Право, 2003. – С. 703.

слідства доказу, несподіванка появи якого вимагає від нього швидкої оцінки наявної ситуації і призводить до усвідомлення марності спроби обдурити слідчого або побудови нових (нерідко недостатньо продуманих) пояснень обставин розслідуваної події?

На підставі цього В.О. Коновалова зазначає: «... порушення продуманої логіки викладення, у тому числі «логіки брехні», можна вважати аморальним?... Це не хитрість, не виверт, а прояв обраної позиції, системи правомірних дій для досягнення мети, обміркована логіка поведінки в конкретній ситуації спілкування»⁹⁹.

Використання психологічних прийомів не може розглядатися лише як засіб впливу на підозрюваного для одержання його показань, в яких він зізнається у вчиненні злочину, адже вони самі по собі, без даних, що підтверджують і які впливають із них, нічого не означають. Психологічні прийоми, як і будь-які інші, є засобом виявлення джерел інформації, що сприяють встановленню обставин розслідуваних подій.

Аналізуючи допустимість і правомірність використання прийомів і засобів під час розслідування злочинів, необхідно виходити з їх сутності та сумлінності осіб, що їх застосовують через те, що, як зазначав відомий юрист А.Ф. Кони: «Які б гарні не були правила діяльності, вони можуть загубити свою силу і значення у недосвідчених, грубих або несумлінних руках»¹⁰⁰.

Оцінка кожного засобу і прийому повинна визначатися ступенем його відповідності природі, сутності і меті діяльності з розслідування злочинів.

Мета була завжди рушійною силою будь-якого виду людської діяльності. У діяльності з розслідування злочинів мета виражена у формі вимог кримінально-процесуального закону, що визначає засоби її досягнення. Проблема співвідношення цілей і засобів у розслідуванні злочинів багатогранна, їй присвячено низку наукових досліджень у кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі.

Основне питання співвідношення цілей і засобів полягає у використанні у процесі розв'язання завдань кримінального судочинства так званих «антигуманних» заходів. До них у філософії і психології відносять дії, що не відповідають загальнолюдським цінностям, пов'язані з неповагою до людини, її прав і свобод.

⁹⁹ Коновалова В.Е. *Нравственные начала советского судопроизводства* // *Соц. закон.* 1984. – № 5. – С. 35.

¹⁰⁰ Кони А.Ф. *Собр. соч.* – М., 1967. – Т. 4. – С. 34.

В юридичній літературі та у слідчій практиці використання «антигуманних» засобів, як правило, пов'язують із фізичним і психологічним примусом. У даному питанні необхідно, на наш погляд, виділити дві сторони – фізичний і психологічний примус у вигляді державного примусу. Дана форма примусу під час розслідування злочинів конкретизована заходами кримінально-процесуального примусу, які забезпечуючи процесуальні інтереси однієї із сторін кримінального судочинства, мають наслідок обмеження обсягу прав і свобод іншої сторони, завдяки чому виступають і засобом правоохорони, і засобом правообмеження у кримінальному судочинстві.

Проблема кримінально-процесуального примусу, його поєднання з охороною прав і законних інтересів громадян має визначальне значення для удосконалення кримінально-процесуального законодавства, досягнення завдань кримінального судочинства. Важливим уявляється не стільки визнання об'єктивної необхідності примушування під час розслідування злочинів, скільки виявлення конкретних форм і меж примусового впливу¹⁰¹. Цьому питанню протягом усього періоду розвитку кримінально-процесуальної, криміналістичної науки присвячено низку ґрунтовних досліджень провідних вчених. Водночас, зміст цих праць повністю не розкриває інший бік проблеми, як-от: використання «антигуманних», «незаконних» засобів, не передбачених кримінально-процесуальним законом. До таких засобів, насамперед, варто віднести прийоми і засоби психологічного впливу.

Вище ми згадували про причини невирішуваності цієї проблеми, але ще раз зазначимо, що на основі їх аналізу, вивчення відповідних розділів філософії, етики, права, психології, соціології та результатів слідчої практики спробуємо викласти власне бачення цієї проблеми.

Отже, будь-які примусові заходи, у тому числі психологічні, з погляду загальнолюдських ідеалів і цінностей є за своєю природою антигуманними. Проте сучасний рівень і стан розвитку суспільства не дозволяють розв'язувати завдання кримінального судочинства без використання «антигуманних» засобів.

Тому цілі і засоби розслідування злочинів є похідними від державних і суспільних, безпосередньо обумовлені станом і рівнем розвитку всіх сторін державного і громадського життя. Цілі і засоби розслідування злочинів мають відносну самостійність і усталеність,

¹⁰¹ *Строков І.В. Загальні умови примусу при розслідуванні кримінальних справ // Науковий вісник УАВС. – 1998. – № 2. – С. 57-58.*

оскільки вони формулюються і закріплюються в нормах кримінально-процесуального закону для реалізації специфічних функцій на певний час. Їх досягнення є обов'язковим, оскільки вони включені в зміст кримінально-процесуального закону у вигляді директивних розпоряджень.

При досягненні цілей розслідування злочинів, у принципі, можливе використання «антигуманних» прийомів і засобів. Так, Г.А. Туманов наголошує, що «... суб'єктивним волевим актом можна намітити, в принципі, будь-яку мету, але це аж ніяк не буде означати, що система її виконає, більш того, об'єктивна природа системи може призвести до того, що необґрунтована мета всупереч всім зусиллям залишиться не більше, ніж благим наміром і система буде функціонувати у звичних рамках»¹⁰².

У юридичній літературі розглядаються різноманітні аспекти діяльності з розслідування злочинів: правовий, криміналістичний, морально-етичний, психологічний, організаційний тощо.

Це важливі сторони діяльності з розслідування злочинів, але вони недостатні для характеристики її природи, що визначає відмінність від інших видів людської діяльності, а також специфіки засобів і прийомів реалізації. У кримінально-процесуальному аспекті ці засоби і прийоми, а також найбільш загальні правила їх використання визначені досить чітко і конкретно. Водночас практика їх застосування потребує гнучкого тактичного вирішення. Різноманітні слідчі ситуації породжують багато питань, на які немає прямих і чітких відповідей у загальному плані. Їх вирішення повинно бути виведене із сутності розслідування злочинів, тобто того, без чого воно немислимо, втрачає свою природну сутність.

Мета розслідування злочинів – встановлення об'єктивної істини в межах конкретної кримінальної справи, тому засоби і прийоми її здійснення мають повністю виключати помилкове рішення. Саме цим визначається чітка конкретизація законом процесуальної форми розслідування стосовно суб'єктів засобів і прийомів її здійснення.

Відмова від усталеної форми пізнання при розслідуванні – суть її порушення – позбавляє отриманих результатів доказової сили. Водночас, невідповідність засобу або прийому розслідування процесуальній формі не завжди є свідченням їх неякісності. Слідча практика багата прикладами, коли народжувалися нові засоби і прийоми, непередбачені законом, іноді навіть такі, що суперечать йому (слідчий експеримент, перевірка показань на місці, проведення огляду

¹⁰² Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. М., 1972. – С. 81.

місця події до порушення кримінальної справи тощо). Подібні проблемні питання існують і нині, будуть з'являтися надалі відповідно до потреб розвитку й удосконалення розслідування злочинів.

Всі види людської діяльності супроводжуються певним рівнем і формами спілкування її учасників. Залежно від змісту і характеру діяльності, порядку і правил взаємозв'язку її учасників, формуються особливості їх спілкування, переважання свободи волевиявлення або обмеженості у взаємостосунках.

Комунікативна діяльність слідчого базується на загальних закономірностях людського спілкування, оскільки на основі спілкування здійснюється активний цілеспрямований пошук найрезультативніших засобів і прийомів одержання доказової інформації. Так, слідчий шляхом спілкування з підозрюваним визначає його позицію (сприяння або протидії слідству), її мотиви і мету, ступінь причетності та поінформованості щодо розслідуваної події. На основі отриманої інформації про ці факти слідчий визначає доцільну систему прийомів, реалізація яких у процесі спілкування сприяє досягненню поставленої мети, встановленню психологічного контакту. Комунікативність виявляється й у виховному аспекті діяльності слідчого, особливістю якої є те, що розслідування злочинів та їх попередження органічно пов'язане з вихованням громадян, охоплюється завданнями кримінального судочинства.

Під час розслідування злочинів найхарактернішими і найважливішими є взаємовідносини слідчого й осіб, з якими він контактує у процесі встановлення істини у кримінальній справі, це насамперед підозрювані, обвинувачувані, потерпілі, свідки. Всі вони мають права й обов'язки, що покликані забезпечити розв'язання завдань кримінального судочинства: слідчий – розслідувати злочин, дотримуючись законних прав та інтересів учасників; інші залучені у процесі особи – взяти участь у встановленні істини і мати можливість захистити, реалізувати свої права. Якщо для слідчого вказане – це робота з усіма видами відповідальності за її порушення, то для інших осіб участь у розслідуванні, як правило, – це неприємна і небажана обставина. Отже, їх реальна участь у процесі розслідування може бути забезпечена, в основному, за двох умов: по-перше, за наявності законодавчого припису щодо сприяння розслідуванню злочинів (це – привід, затримання, відповідальність за відмову від дачі показань тощо); по-друге, надання засобів і сприяння подоланню протидії, що чиниться розслідуванню.

Це і є, на наш погляд, змістовною характеристикою діяльності з розслідування злочинів, що спостерігаються при аналізі всіх її

сторін і особливостей – активний (наступальний) характер, який забезпечується можливістю примусового здійснення у випадку протидії встановленню істини у кримінальній справі.

У загальноприйнятому розумінні злочин – це порушення встановленого в суспільстві порядку, а розслідування – його розкриття, доведення вини і покарання винного. Саме з цього виникають усі примусові елементи діяльності з розслідування злочинів як стосовно процесуальної форми, так і стосовно можливості їх примусової реалізації.

Проведення процесуальних, слідчих дій, оперативно-розшукових заходів поза встановленою законом формою і порядком є шийґрубішим порушенням конституційних прав і свобод, а при дотриманні вимог закону – правомірними, бажаними і необхідними засобами розслідування злочинів.

Закріплення в Кримінально-процесуальному кодексі України (ст. ст. 70, 71) обов'язку свідка давати показання та кримінальної відповідальності у випадку відмови або дачі неправдивих показань, також є примусом. Законодавець передбачив такий характер розвитку подій у процесі розслідування, оскільки без цього розв'язання задач кримінального судочинства буде або неможливим, або вкрай утрудненим і залежатиме не стільки від бажання і можливостей органів розслідування, скільки від інтересів і намірів зацікавлених осіб. Торкаючись питання про допустимість примусового впливу на учасників розслідування у випадках їхньої протидії варто мати на увазі, що не може бути однозначного рішення щодо заборони без конкретизації, засобів, прийомів і умов їх застосування. Коли «утискуються» у деяких випадках інтереси підозрюваного й обвинувачуваного, то не варто забувати, що це крайній і вимушений захід щодо захисту інтересів, як у цілому всього суспільства, так і окремих громадян, а отже, необхідні відповідні засоби і прийоми захисту не тільки від зазіхання, але і від спроб уникнути відповідальності, перешкодити провадженню розслідування. За даних умов заходи процесуального примусу направлені на забезпечення безперешкодного розвитку кримінально-процесуальної діяльності, виконання її завдань, оскільки прапн особи, яка притягується до відповідальності, ні в якому разі не повинні забезпечуватися за рахунок прав та інтересів потерпілого, на шкоду їм.

Існуючий характер суспільних відносин, зацікавленість членів суспільства в ліквідації злочинних проявів, реальна боротьба з ними визначають, що основна частина заходів у розслідуванні зло-

чинів, залучення громадян здійснюється на основі добровільності, без використання примусових заходів. Водночас потенційна можливість їх застосування в необхідних випадках не тільки відображає сутність і завдання розслідування злочинів, але й у ряді випадків є своєрідним стимулятором належної поведінки громадянина під час розслідування. Так, наприклад, громадянин з'являється і свідчить не тому, що сам бажає цього, а в зв'язку з тим, що знає про наслідки неявки і відмови дати показання.

Все це дозволяє констатувати, що примус об'єктивно властивий діяльності з розслідування злочинів як складовій частині діяльності суспільства по боротьбі зі злочинністю, відображає її природу і характер та виявляється в процесуальних і тактичних заходах подолання протидії.

Вчені, які висловлюються за заборону використання засобів і прийомів розслідування, що містять елементи психологічного впливу, на наш погляд, по-перше, не враховують зазначеного характеру розслідування злочинів, і, по-друге, виявляють явну непослідовність, оскільки не піддають сумніву примусовий характер передбачених законом засобів і прийомів, а для невідображених у законі засобів та прийомів вважають таке неприродним і неприпустимим. Існують такі незаперечні принципові положення:

- 1) примусовий характер діяльності з розслідування злочинів;
- 2) неприпустимість приниження людської честі і гідності;
- 3) неприпустимість одержання інформації шляхом погроз, насильства, обману, шантажу тощо, за відповідності яким може й повинна оцінюватися допустимість конкретних засобів і прийомів.

Демократизація суспільства торкнулася і кримінального судочинства, зокрема одним із нових, актуальних напрямів є забезпечення і розширення меж гласності у процесі розслідування.

Проблема гласності кримінального судочинства була актуальною у часи Київської Русі та інші періоди розвитку суспільства. Відомий юрист А.Ф. Коні в роботі «Історія розвитку кримінально-процесуального законодавства» писав про те, що досудове слідство і судовий розгляд побудовані таким чином, «що особа, яка знаходиться під слідством, не знала про матеріали слідства, не знала свідків, що задіяні у цій справі, а підсудний не знав навіть про його майбутню долю, оскільки розслідування справи проходило без його участі. Неприпустимість такого порядку речей тривалий час не звертала до себе увагу законодавця і мало цікавила науку, що брид-

ливо відверталася від дійсності, йшла у глиб віків, витончувалась у дослідженнях про куни і вири з Руської правди або раболіпно співала дифірамби нашому судочинству»¹⁰³.

Цьому питанню приділяється певна увага не лише у засобах масової інформації, а й у юридичній літературі. Дана проблема стала предметом дисертаційних досліджень, їй присвячені праці не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній літературі.

Аналіз літератури свідчить, що основними аспектами вивчення виступають поняття і форми гласності, її доцільність, допустимість, межі дії. Проте дотепер недостатньо висвітлені питання, що розкривають саму природу і сутність гласності, її категорії і поняття, співвідношення із таємницею, засобами і методами реалізації, часом настання, що є основою для її забезпечення на досудовому слідстві й у суді. Наприклад дискусія про обмеження гласності при проведенні розслідування і розгляду справи в суді призводить до того, що практичні працівники через відсутність єдиного підходу вирішують ці питання неоднозначно, за своїм розсудом, що у ряді випадків призводить до порушення законності, передчасному розкриттю обставин справи, розголошенню відомостей, що торкаються інтимних сторін життя осіб, які беруть участь у справі. На наш погляд, дослідження цієї, безумовно, важливої й актуальної проблеми повинно бути здійснено, принаймні, в історичному, соціально-політичному, методологічному, правовому та організаційному аспектах.

Законодавче вирішення проблеми гласності у процесі розслідування злочинів нам бачиться, по-перше, у тому, що має бути даний вичерпний перелік відомостей, що не підлягають розголошенню. По-друге, необхідно чітко визначити права та обов'язки учасників кримінального судочинства із забезпеченням їх поінформованості про ці права й обов'язки, а також із наданням можливостей для їх реалізації. По-третє, законодавство має передбачати механізми (порядок, засоби тощо), що забезпечують реалізацію гласності. За даних умов особливої уваги набуває дотримання та розробка принципу публічності кримінального судочинства¹⁰⁴.

З організаційного аспекту необхідно передбачити застосування комплексу заходів, що сприятимуть забезпеченню гласності при

¹⁰³ Кони А.Ф. *Собрание сочинений*. – С. 325.

¹⁰⁴ Миллеренко В.Т. *Перебудова кримінального процесу України в контексті Європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис. у р. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого*. – Х., 2005. – С. 23.

розслідуванні злочинів. Організаційний аспект включає питання різної спільності та рівня. З одного боку, це питання забезпечення в цілому діяльності з розслідування злочинів – від фахової підготовки кадрів до організаційно-технічного забезпечення, з іншого боку – конкретні заходи, що забезпечують гласність у процесі провадження слідчих дій. Кожний елемент забезпечення гласності має бути обміркований і оцінений слідчим.

Так, слідчий планує забезпечити гласність шляхом повідомлення представникам засобів масової інформації певних відомостей стосовно кримінальної справи, яка знаходиться у нього в провадженні. Коли і які відомості повідомити? Обмежитися лише повідомленням власне факту вчинення злочину? (Але це навряд чи розв'яже поставлене завдання). Поінформувати про отримані докази і ті, що це необхідно зібрати? Розповісти про позицію, яку зайняв обвинувачуваний? Або ж надати можливість самому обвинувачуваному зустрітися з представниками засобів масової інформації? (Що не заборонено законом). Тому слідчий має заздалегідь визначити і вирішити, який аспект забезпечення гласності найважливіший і бажаний, і, отже, передбачити організацію і використання саме його.

Одним з елементів організації забезпечення гласності є взаємодія слідчого з представниками засобів масової інформації. Форми такої взаємодії можуть бути різноманітними, наприклад, надання офіційної інформації, участь журналістів у проведенні конкретних слідчих дій, звернення до населення через засоби масової інформації з певним повідомленням тощо.

Взаємодія слідчого з представниками засобів масової інформації повинна ґрунтуватись на чіткій і гнучкій системі випереджаючого інформування журналістів про обставини, що на даний момент можуть і повинні стати надбанням гласності. Це базується на тому, що в умовах підвищення демократії факт вчинення і розкриття злочину повинен бути оприлюднений. Особливо вказане стосується вчинення тяжких злочинів, що викликали в суспільстві великий суспільний і психологічний резонанс. Це завдання в ряді випадків успішно розв'язують рубрики судової хроніки, відкриті в засобах масової інформації.

Оперативне інформування журналістів необхідне у випадках винесення судом виправдувального вироку, припинення кримінальної справи за реабілітуючими підставами, коли відомості про засудження, притягнення до кримінальної відповідальності або про взяття під варту були опубліковані в пресі. Це важливо для відновлення чесного імені незаконно засуджених громадян.

Виходячи з інтересів і перспектив розслідуваної кримінальної справи, особистості обвинувачуваного, форми взаємодії із засобами масової інформації, час їх інформування, коло відомостей, які можуть бути їм надані, вирішується у кожному конкретному випадку індивідуально і лише з дозволу уповноважених осіб.

У випадках розголошення без дозволу уповноважених на те осіб даних досудового слідства та визнання відповідальності для представників засобів масової інформації повинна настати на підставі ст. 387 КК України.

Таким чином, інформування членів суспільства про вчинений злочин повинно розв'язати, щонайменше, чотири завдання:

- а) анулювати громадян до розслідування злочинів;
- б) попередити поширення неправдивих чуток;
- в) задовольнити інтереси громадян;
- г) сприяти контролю суспільства за розслідуванням злочину.

У криміналістичному аспекті дослідження, а отже, забезпечення гласності, бачиться у двох напрямках.

1. Перед вченими-криміналістами постає завдання розробки тактики забезпечення гласності. Для обвинувачуваних вказана тактика стане найкращою можливістю реалізації їх права на захист. Система тактичних прийомів забезпечення гласності дозволить особам, які здійснюють розслідування, найефективніше і раціональніше вирішувати питання часу, місця, кола та характеру відомостей, що підлягають оголошенню.

Вибір слідчим того або іншого тактичного прийому буде залежати від обставин розслідуваної кримінальної справи, конкретної слідчої ситуації, наявності протидії та її міри з боку окремих учасників розслідування. Тактичні прийоми, що забезпечують гласність, можуть бути найрізноманітнішими і можливі на будь-якому етапі розслідування, за будь-яких дій слідчого.

2. Забезпечити поінформованість всіх учасників кримінального судочинства про науково-технічні можливості збирання, дослідження доказів (методики, засоби, прийоми), розроблені наукою досягнення. Це необхідно для повноцінного використання наукових здобутків і передового досвіду слідчої і судової діяльності. Так, для осіб, що здійснюють розслідування, таке забезпечення сприятиме успішній реалізації ст. 2 КПК України. Особи, що виступають у кримінальному процесі як обвинувачені, володіючи такою інформацією, зможуть ефективно здійснювати свій захист від пред'явленого обвинувачення. Рівень поінформованості для суддів стане критерієм визначення істинності та достовірності наявних у справі доказів.

Тенденція зростання злочинності, певна «уцінка» традиційних, класичних джерел, засобів і прийомів одержання доказів, неукомплектованість слідчих підрозділів істотно збільшили обсяг навантаження слідчих. Це знову обумовлює проведення досліджень **проблеми процесуальної економії**, тобто пошуку шляхів, які без істотного збільшення сил і засобів дозволили б забезпечити належну ефективність розслідування злочинів.

Розв'язання поставлених задач із найменшими витратами сил, засобів, часу завжди виступає однією з головних умов людської діяльності. Не є винятком у цьому відношенні і діяльність з розслідування злочинів, швидкість досягнення результатів якої є законодавчою вимогою. А тактика її здійснення, як засіб досягнення мети, є сукупністю найдоцільніших прийомів і засобів діяльності. Але оскільки результатом розслідування виступає подальша доля людини, мета економії засобів і сил при провадженні розслідування не може ставитися безвідносно до сутності слідчої діяльності. Тому у найзагальнішому плані подібна економія повинна розумітися, насамперед, як забезпечення організації розслідування, що відповідає максимально повному і достовірному встановленню фактів, що з'ясовуються. Такий підхід конкретизується:

а) повним вибором найдоцільніших і найраціональніших засобів та прийомів досягнення мети;

б) широким залученням до досягнення цілей розслідування відповідних спеціалістів і громадськості;

в) активним і одночасним використанням при проведенні низки заходів (наприклад, пошукових) значних сил і засобів.

Звідси доцільність і економія під час розслідування злочинів підпорядковані як досягненню його завдань, так і забезпеченню правомірного способу дій слідчого при встановленні істини. У той же час це не виключає необхідності враховувати і реалізовувати традиційну економію сил і засобів. Дана обставина обумовлена двома чинниками:

- по-перше, раціоналізація діяльності є неодмінною умовою її розвитку й удосконалення;
- по-друге, постійно зростаюче навантаження органів досудового слідства не дозволяє їм без пошуку і використання нових засобів процесуальної економії якісно виконувати весь обсяг роботи, що постійно збільшується.

Відмова визнати наявні соціально-економічні причини злочинності призвела до її помітного зростання та структурних змін.

Проблема раціоналізації засобів і прийомів розслідування злочинів неодноразово піднімалася на різного роду нарадах, конференціях та сторінках юридичної преси. Нині необхідно констатувати першочерговість цього завдання з урахуванням гострого і постійного браку державних ресурсів, для забезпечення умов повноцінного і якісного функціонування слідчих органів старими прийомами та засобами¹⁰⁶. Зперечення наявності та правомірності такої постановки питання є не лише ігноруванням об'єктивних умов і закономірностей розвитку суспільства, але й передбачає самостійний пошук практичними працівниками шляхів виходу зі становища, що склалося.

Гострою є проблема експертних досліджень. Законодавча заборона проведення експертиз ще до порушення кримінальної справи давно і явно суперечить принципу оперативності і, у цілому, логіці розслідування, що змушує практичних працівників шукати інших шляхів вирішення проблемних питань. Наприклад, встановлення ступеня тілесних ушкоджень, приналежності виявлених речовин до наркотичних тощо. Для вирішення цієї проблеми давно пропонується дозволити проводити експертизи ще до порушення кримінальної справи або ж надати попереднім дослідженням статус експертизи для економії часу і сил при подальшому призначенні експертизи для вирішення вже з'ясованих питань. Такий підхід дозволив би, принаймні, виконати два завдання:

- 1) усунути наявні організаційні труднощі у використанні допомоги спеціалістів на стадії вирішення питань про порушення кримінальних справ.

- 2) виключити ставлення спеціалістів до попередніх досліджень як до роботи «другого сорту», оскільки між попереднім дослідженням і експертизою змістовних розходжень немає.

Є ще один важливий аргумент на користь запропонованого вирішення проблеми. Наприклад у процесі перевірки підстав порушення кримінальних справ по ряду злочинів у ході здійснення оперативно-розшукових заходів, широко здійснюються попередні дослідження, результати яких дозволяють фіксувати не тільки факти і характер злочинної діяльності, але й їх систему і послідовність у часі. Так, при фальсифікації (наприклад, харчової) продукції виконання негласних закупівель і попереднє дослідження доз-

¹⁰⁶ Бахин В., Мынзату Л. *О современных проблемах соотношения прав личности и методов борьбы с преступностью // Закон и жизнь. – 2004. – № 12. – С. 18; Тошин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства. – М., 1991. – С. 27-45.*

воляють документально підтвердити, що неякісність продукції є результатом порушень технології, пов'язаних із розкраданням, а не з випадковою відсутністю, на яку міг би посылатися підозрюваний при одиничному варіанті експертизи після порушення кримінальної справи.

Сьогодні подальше використання результатів таких досліджень у процесі досудового і судового слідства для встановлення найважливіших обставин справи залежить від суб'єктивного розсуду слідчих і суддів, а не базується на чіткій законодавчій основі.

Проведення експертизи за матеріалами досудового слідства було б необхідним лише у випадках, коли потрібне дослідження додаткових питань або заперечуються його результати¹⁰⁶. Таке вирішення проблеми, по-перше, забезпечить економію сил і засобів органів досудового слідства, по-друге, істотно скоротить завантаженість співробітників експертних установ.

Заборону провадження слідчих дій до порушення кримінальних справ пояснюють тим, що це може спричинити обмеження прав та інтересів громадян. Проте так стверджували й стосовно огляду місця події. Але після отримання дозволу його проведення у виняткових невідкладних випадках для вирішення питання про порушення кримінальних справ практика не фіксувала фактів порушення прав та інтересів громадян¹⁰⁷.

У рамках робочого часу слідчого творчість (аналіз і оцінка інформації, визначення і реалізація тактики проведення слідчих дій) займає невеличку частину. Велика частина часу витрачається ними на вирішення організаційних питань (підготовка до проведення слідчих дій, оформлення їх результатів, направлення запитів, ведення відповідної звітності тощо). Такого роду робота не тільки впливає на якість роботи слідчого, але й певною мірою позначається на повноті і якості використання науково-технічних засобів для збирання і фіксації доказової інформації. Вивчення слідчої практики свідчить про те, що наявні науково-технічні досягнення використовуються недостатньо¹⁰⁸. Нині застосування звукозапису,

¹⁰⁶ Аленин Ю.П. *Процессуальные особенности производства следственных действий*. – К-д, Центрально-украинское издательство, 2002. – С. 32-36; 250-251.

¹⁰⁷ Толин В.Т. *Острые углы уголовного судопроизводства*. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 69-70; 97-98.

¹⁰⁸ Бахин В.П., Карпов Н.С. *Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.)* – К., 2002. – С. 124-134.

кінозйомки, відеозапису при проведенні слідчих дій (відповідно до ст. ст. 85-1, 85-2 КПК України) обертається для слідчого значними витратами сил і часу порівняно з витратою часу для протокольної форми фіксації). У зв'язку з цим, для економії часу слідчі нерідко підмовляються від застосування таких технічних засобів. До причин недостатнього використання науково-технічних засобів практичні працівники відносять, зокрема, відсутність необхідних технічних засобів і умов для їх застосування, надмірну зайнятість слідчих роботою, відсутність у слідчих необхідних умінь і навичок роботи з технікою, а також брак технічних помічників. Посади техніків криміналістики дозволила б значно скоротити зайнятість слідчих технічними видами робіт, розширити їх можливості для повнішого виконання творчих операцій, підвищити рівень використання науково-технічних засобів.

Окрім того, рекомендації криміналістичної тактики все більше передбачають застосування технічних засобів, а **пріоритетним напрямом розвитку криміналістики є вдосконалення технічних засобів розслідування**, створення нових приладів для збирання доказів. Важливим напрямом є інформування слідчого про новинки науково-технічного прогресу, бо через стрімку появу різних технічних засобів слідчий нерідко не має можливості вчасно ознайомлюватися з ними та використовувати під час розслідування. Ще одним важливим аспектом є вдосконалення діяльності спеціальних експертно-криміналістичних підрозділів, поліпшення надання професійної допомоги слідчому шляхом застосування експертно-криміналістичними підрозділами сучасних науково-технічних засобів¹⁰⁹.

Результативність діяльності з розслідування злочинів значною мірою обумовлена рівнем розробки її тактичних проблем, оскільки свою діяльність людина, як правило, прагне здійснювати якомога ефективніше, адже це забезпечує якість виконаних завдань, дозволяє економити сили, кошти і ресурси. У більшості випадків це досягається за рахунок використання виконавцем раціональних прийомів, відповідних умінь і навичок. Але існує низка професій, де цього недостатньо і додатково необхідна наявність спеціально підготовленого працівника, що має певні особистісні властивості та якості (сюди відносяться, наприклад, диспетчери аерослужб, оператори енергетичних об'єктів). Крім того, є й такі

¹⁰⁹ *Ищенко Е.П. Криминалистическая тактика: направления совершенствования // Актуальные проблемы современной криминалистики. Материалы международной научно-практической конференции. Ч. 1. – Симферополь: Доля, 2002. – С. 128.*

специфічні сфери діяльності, де крім виконання технологічних (процедурних) операцій від людини вимагається досягнення конкретних цілей. Це – спорт, військова діяльність, розслідування злочинів тощо.

Тактика необхідна там, де зустрічається протидія цілям даної діяльності з досягнення конкретного результату, і спрямована на подолання та нейтралізацію такої протидії.

Тактичні аспекти діяльності виникають за наявності:

- а) протилежності інтересів взаємодіючих сторін;
- б) складних екстремальних ситуацій;
- в) необхідності вибору найдоцільнішого рішення з ряду можливих варіантів дій;
- г) тактичного ризику при подібному виборі і вмінні (здібності) приймати відповідні рішення.

Під час розслідування злочинів тактичні дії слідчого у процесі збирання і використання доказової інформації відіграють важливу роль, оскільки не лише підозрювані й обвинувачені (через прагнення уникнути відповідальності або пом'якшити свою вину), але й свідки (та навіть потерпілі) досить часто намагаються уникнути свідчення або дають неправдиві показання. Нерідко підозрювані, обвинувачувані та їх спілсьники вживають заходів щодо приховування і знищення слідів злочинної діяльності, залякують і підкуповують потерпілих та свідків. Більш того, останнім часом стають звичайними погрози, підкуп і провокації щодо працівників слідства і суду, замаху на їх життя. У таких умовах вирішення завдань кримінального судочинства має забезпечуватись, передусім, за рахунок майстерності і вміння слідчого подолати всілякі перешкоди під час збирання доказової інформації для встановлення істини. Тому основним засобом досягнення вказаного виступають тактичні прийоми діяльності у зв'язку з тим, що інші засоби впливу (погрози, обман тощо) при розслідуванні є неприпустимими і заборонені Законом (ст. 22 КПК України).

У військовій сфері тактику (гр. *taktica* – майстерність побудови війська) визначають як складову частину воєнного мистецтва, включаючи теорію і практику підготовки та ведення бою; способи та прийоми, обрані для ведення бою¹¹⁰. У даному визначенні сутність тактики розуміють як вміння знайти або створити ситуацію, при якій вирішальний удар буде завдано супротивнику в найураз-

¹¹⁰ *Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 497.*

лівіше для нього місце (позицію), тобто – це вміння перехитрити супротивника.

У криміналістиці тактику визначають по-різному. Так, О.М. Васильєв вбачає в ній складову частину криміналістики щодо системи прийомів розслідування злочинів, В.О. Коновалова – систему наукових прийомів проведення окремих слідчих дій, О.Я. Баєв додає спрямованість на подолання протидії.

В.Ю. Шепітько визначає криміналістичну тактику як відносно самостійний розділ науки криміналістики, який включає систему наукових положень і рекомендацій з організації та планування досудового і судового слідства, розроблених на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, направлених на дослідження і збирання доказів і встановлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів.

Таким чином, криміналістичну тактику можна охарактеризувати як:

- складову частину науки криміналістики;
- систему наукових положень;
- сукупність рекомендацій.

Р.С. Белкін наголошує, що тактика – це теорія і практика ведення бою¹¹¹. Тому й криміналістичну тактику необхідно розглядати як теоретичні основи діяльності з розслідування злочинів і як практичну реалізацію рекомендацій стосовно прийомів і способів даної діяльності, тобто практику, вивчення якої дає можливість формулювати і розвивати її теоретичні основи.

Що ж таке тактика у розслідуванні злочинів в практичному аспекті? З чого вона складається?

Тактика у розслідуванні злочинів складається з прийомів, спрямованих на подолання протидії встановленню істини у кримінальній справі та має ситуативний характер. Її зміст полягає у необхідності переграти противника, опонента за рахунок використання певних прийомів, що базуються на знанні психології людини. Певна річ, тактика слідчого обмежена рамками допустимості, аби не допустити приниження честі і гідності, а також фізичного та психічного насильства над особою.

Беззаперечно, що застосування тактичних прийомів у боротьбі зі злочинністю пов'язано із низкою умов, найважливішою з яких є його правомірність, тобто відповідність тактичного прийому системі встановлених Конституцією, законами і підзаконними актами

¹¹¹ Белкин Р.С. *Очерки криминалистической тактики.* – Волгоград, 1993. – С. 11.

принципів і правил¹¹², що визначають умови допустимості, зміст, мету і завдання застосування цих прийомів слідчим¹¹³.

Уточнення поняття, змісту криміналістичної тактики має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення, оскільки сприяє конкретизації і розробці рекомендацій, які відповідають нагальним потребам практики, зокрема таким, що стосуються тактичних аспектів розслідування злочинів.

Тактичні елементи можуть бути присутніми при проведенні будь-якої слідчої дії: допиту, очної ставки, пред'явлення для впізнання тощо. Навіть під час призначення і проведення експертизи тактика має місце тоді, коли у справі з'являється обвинувачений і слідчому потрібно вирішувати питання, пов'язані з його ознайомленням з постановою про призначення експертизи і матеріалами експертизи. Він вирішує, чи не буде призначення експертизи завчасним розкриттям планів і можливостей слідства; як і які формулювати запитання експерту з урахуванням позиції обвинувачуваного; які пояснення (наприклад, про можливість експертизи і наміри слідства) слід зробити при ознайомленні; як відобразиться на позиції обвинувачуваного висновок експерта, який стверджує про неможливість вирішення поставленого запитання тощо. Таким чином, тактика необхідна там і тоді, коли слідчому протистоїть особа з протилежними інтересами. Причому ця протилежність може проявлятися навіть у випадках, коли загальні цілі співпадають. Так, при взаємодії слідчого і оперативних працівників у процесі розкриття і розслідування злочинів, активність останніх значною мірою буде визначатися тим, які підходи і прийоми використовує слідчий для її стимулювання, встановить психологічний контакт, що забезпечить розвиток спілкування у певному напрямі з досягнення спільної мети, тобто, як він вирішить цю проблему тактично.

У зв'язку з цим досить актуальною є проблема визначення: що в «криміналістичній тактиці» є тактичним. Р.С. Белкін у змісті криміналістичної тактики виділяє наступне:

- загальні положення криміналістичної тактики;
- розділи вчення про криміналістичну версію, що відносяться до слідчих, судових, оперативно-розшукових версій;
- планування розслідування;

¹¹² Шелітько В.Ю. *Теоретичні прийоми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. - Х., 1996. - С. 11-12.*

¹¹³ Белкин Р.С., Лившиц Е.М. *Тактика следственных действий.* - М., 1997. - С. 4-8.

- принципи реалізації в процесі розслідування заходів організаційного та технічного характеру;
- принципи здійснення в процесі розслідування взаємодії між слідчим та іншими працівниками органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю;
- принципи використання даних, отриманих із оперативних джерел;
- рекомендації з використання на досудовому і судовому слідстві техніко-криміналістичних засобів, прийомів збирання та дослідження доказів;
- рекомендації з використання на досудовому і судовому слідстві спеціальних знань, допомоги спеціалістів;
- рекомендації з використання допомоги громадськості;
- тактичні прийоми і рекомендації з проведення окремих слідчих дій¹¹⁴.

Як із змістом розділу криміналістичної тактики з цим переліком доречно погодитись, але щодо розслідування злочинів з позицій тактики необхідно розмежовувати: організаційні аспекти розслідування; правила здійснення слідчого пізнання; тактичні прийоми проведення окремих слідчих дій.

До організаційних аспектів відноситься те, що сприяє найбільш раціональному проведенню розслідування, планування розслідування, підготовка і проведення слідчих дій з метою забезпечення їх результативності та якісного використання науково-технічних засобів, організація взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами тощо.

Правила у розслідуванні злочинів – це підходи і способи її здійснення, які складають науково обґрунтовані і апробовані практикою найдоцільніші процедурні і технологічні прийоми виявлення, збирання, дослідження і використання доказової інформації. До них належать правила роботи з різними видами слідів, послідовність і методичність огляду, висунення і перевірка версій, опис за ознаками зовнішності, підбір зразків для експертного дослідження тощо. Вони відображають, що і як повинно виконуватись при слідчому пізнанні для забезпечення оптимальної діяльності слідчого з метою встановлення об'єктивної істини у справі.

Тактичні аспекти розслідування відображають загальні підходи до розв'язання завдань розслідування, прийняття тактичних рішень і визначення своєчасності проведення слідчих дій, оцінки не-

¹¹⁴ Белкин Р.С., Лившиц Е.М. *Тактика следственных действий.* – М., 1997. – С. 4.

обхідності здійснення намічених заходів з урахуванням пов'язаного з цим тактичного ризику, рішення про пред'явлення доказів (з подальшою деталізацією прийомів пред'явлення), визначення обсягу і характеру інформації при зверненні за допомогою в розшуку до населення і засобів масової інформації, встановлення цілей і переліку дій при плануванні і проведенні тактичних операцій. Це те, що називають «тактичним рівнем організації розслідування»¹¹⁵, що у процесі розслідування злочинів конкретизується в межах наявної слідчої ситуації, шляхом застосування відповідних тактичних прийомів.

Отже, на нашу думку, треба чітко розмежовувати організацію і тактику у розслідуванні злочинів.

Своєрідною спробою розмежувати тактику і організацію під час розслідування злочинів є поділ слідчих дій на вербальні, невербальні та змішані, при якому враховуються особливості отримання інформації – з матеріальних чи ідеальних джерел, тобто, залежно від наявності або відсутності спілкування слідчого з учасниками кримінального судочинства¹¹⁶.

В.Ю. Шепитько зазначає: «Рациональність і ефективність способу дії (тактичного прийому) є однією з його істотних ознак. Разом з тим вказана ознака ще не дає змоги відокремити тактичний прийом від інших способів дій (організаційних, підготовчих, технічних тощо). Відокремлення тактичного прийому від інших способів дій, на нашу думку, полягає в його психологічній сутності, в особливостях психологічного механізму його реалізації. Такий механізм реалізації тактичного прийому припускає:

1) його психологічну направленість, пов'язану з викриттям неправди, актуалізацією забутого, відтворенням події, що відбулася, виявленням прихованого тощо;

2) безпосередню або опосередковану взаємодію між слідчим (суддею) та їх респондентами;

3) психологічний ефект від його використання (що пов'язано з отриманням об'єктивних показань, виявленням слідів і знарядь злочину, встановленням місцезнаходження схованки тощо)¹¹⁷.

¹¹⁵ Белкин Р.С. *Очерки криминалистической тактики.* – Волгоград, 1993. – С. 16.

¹¹⁶ Салтєвський М.В. *Криміналістика: Підручник у 2-х ч. Ч. 2.* – Х.: Консул, 2001. – С. 128-153.

¹¹⁷ Шепитько В.Ю. *Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике.* – Харьков, 1995. – С. 10.

Із викладеного можна дійти висновку, що забезпечення чіткого розмежування організації і тактики у розслідуванні злочинів – не чисто теоретичний винахід, а гарантія і умова предметної і повної розробки проблем криміналістичної тактики.

Тактика у розслідуванні злочинів – це вибір і використання різноманітних способів (засобів і прийомів) досягнення необхідного результату при розв'язанні конкретних завдань розслідування. Це – найраціональніший шлях одержання доказової інформації по розслідуваній кримінальній справі, який відповідає специфіці слідчої ситуації і цілям дій, спрямованих на її вирішення.

З урахуванням викладеного вище тактика у розслідуванні злочинів полягає у використанні специфічних способів дії для одержання доказової інформації. До них відноситься реалізація відповідних характеру ситуації розслідування тактичних прийомів, спрямованих на подолання та нейтралізацію протидії встановленню об'єктивної істини у справі.

Тактика злочинців проявляється при підготовці і вчиненні злочинів, а також у процесі розслідування. Перше, передусім, є характерним для способу вчинення і приховання злочинів, наприклад, коли необхідно увійти в довіру до майбутньої жертви. Так, керівник підприємства А. на відпочинку «випадково» зустрівся з молодим чоловіком К., який за пред'явленими документами був заступником директора фірми, що займалась збутом кольорових металів. За його словами, він прибув для укладення договору про постачання своєї продукції з місцевим підприємством. А., підприємство якого відчувало велику потребу у цій продукції, почав умовляти свого нового знайомого «переадресувати поставку» і отримав від того попередню згоду. Наступного дня, очікуючи приходу знайомого, А. замислився про простоту, з якою вирішується його проблема, і загадав, що коли К. з'явиться у точно визначений час з пляшкою коньяку (вчора вони добряче «підзарядилися»), то, певно, він аферист. Його знайомий не з'явився, а пізніше зателефонував і повідомив, що вирішив укласти раніше запланований договір з місцевим підприємством. Тоді А., забувши про свої сумніви, почав його переконувати і нарешті «умовив» на угоду з ним. Договір було укладено, а пізніше виявилось, що передплата готівкою була здійснена колишньому співробітнику фірми, яка давно припинила своє існування¹¹⁸.

¹¹⁸ *Криміналістика. Расследование преступлений в сфере экономики. – Нижний Новгород, 1995. – С. 281-282.*

При проведенні розслідування тактичні хитрощі злочинців спрямовані на встановлення рівня інформованості слідчого; отримання від нього інформації про певні обставини, що їх цікавлять; відволікання слідчого від вирішення намічених завдань; провокування слідчого з метою вивести його з рівноваги, щоб ухилитися від «наполегливих атак»; дискредитацію зібраних слідчим доказів тощо. Так, для отримання можливості передати інформацію співнику, затриманий назвав в якості співучасника одного свого знайомого. Звичайно, той все заперечував. Тоді слідчий провів їм очну ставку. На ній підозрюваний відмовився від своїх показань відносно цього знайомого. Подальшою перевіркою була встановлена його непричетність до злочину, а також те, що він став «каналом» для передачі необхідної інформації справжнім співучасникам¹¹⁹.

Отже, для того, щоб тактично грамотно вести розслідування, треба добре знати тактику дій злочинців і володіти арсеналом достатніх засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів. Звідси випливає необхідність криміналістичного вивчення злочинної діяльності як соціального явища (а не тільки способів вчинення злочинів) і такого її елемента, як тактика. На нашу думку, криміналістична тактика як розділ науки, повинна включити як складову частину «Тактику діяльності злочинців»¹²⁰.

Наведені аспекти удосконалення діяльності з розслідування злочинів і деякі із зазначених напрямів вирішення її проблем, зрозуміло, не вичерпують усього розмаїття можливостей. Адже розслідування злочинів, як і будь-яка діяльність людей, підпорядковується вимогам об'єктивних законів, їй притаманна певна циклічність розвитку. Досягаючи певного рівня вона накопичує фактори:

- а) невідповідність сил і засобів потребам практики;
- б) застарілість структури і організації діяльності органів розслідування злочинів;
- в) недостатність технічних засобів і матеріалів для виявлення, фіксації, дослідження доказів;
- г) необхідність запровадження нових методів, засобів і прийомів розкриття і розслідування злочинів.

Ці фактори негативно впливають на її результати, врешті-решт вони є гальмом, стримуючим моментом її функціонування із всі-

¹¹⁹ Вакутин Ю.А. *Способы маскировки преступного поведения.* – Омск, 1987. – С. 44.

¹²⁰ Бахін В.П., Кузьмічов В.С., Весельський В.К. *Тактика слідчої діяльності: поняття, сутність, зміст // Науковий вісник НАВСУ.* – 1998. – № 2. – С. 224.

ми наслідками, як явними, так і прихованими. Зазначене, на наш погляд, свідчить про нагальну потребу перетворень, оскільки, за справедливими зауваженнями В.П. Бахіна, «якісні зміни сучасної злочинності та умов боротьби з нею вимагають не лише вироблення нових засобів і методів діяльності, але й перегляду арсеналу раніш запропонованих прийомів і засобів»¹²¹.

Таким чином, діяльність з розслідування злочинів характеризується такими основними рисами:

- а) є специфічним видом людської діяльності;
- б) відповідає чинному законодавству й узвичаєним нормам моралі;
- в) об'єктом є суспільні відносини, регулювання яких припускає не просто виконання передбачених кримінально-процесуальним законодавством дій, а творчий пошук істини, нерідко з використанням незвичних для інших видів діяльності засобів і прийомів;
- г) засоби і прийоми її реалізації обумовлені цілями та є взаємозалежними з правами і свободами особи та відповідають загальнодержавним;
- д) досягнення цілей розслідування злочинів припускає правомірне використання засобів і прийомів примусу;
- е) змістовні риси діяльності з розслідування злочинів: демократизм, гуманізм, примус знаходяться між собою в діалектичній єдності.

З урахуванням зазначеного діяльність з розслідування злочинів – це специфічний вид соціальної практики, що полягає в пізнанні подій протиправного характеру за допомогою відповідних закону засобів і прийомів, включаючи їх примусову реалізацію у випадку чинення протидії.

Питання для самоконтролю:

1. Які завдання з удосконалення діяльності з розслідування злочинів потребують вирішення на нинішньому етапі судово-правової реформи в Україні?
2. Розкрийте зміст поняття «розслідування злочинів».
3. Які причини виникнення та чинення протидії розслідуванню злочинів?

¹²¹ Бахін В.П. Криміналістика для криміналістики или для практики // Актуальні проблеми сучасної криміналістики. Матеріали міжнар. науково-практичної конференції. У 2-х ч. Ч. 1. – Сімферополь. – С. 15.

4. В яких діях може виражатися протидія розслідуванню і які заходи спрямовані на її подолання?
5. Чим зумовлені доцільність і економія у процесі розслідування злочинів?
6. Які чинники впливають на удосконалення засобів і методів діяльності з розслідування злочинів?
7. Поясніть зміст і співвідношення понять «криміналістична тактика» й «тактика у розслідуванні злочинів».
8. Чи допустимо під час розслідування злочинів використовувати прийоми психологічного впливу? Визначте межі їх застосування.
9. Розкрийте взаємозв'язок мети і засобів розслідування злочинів.
10. Поясніть зміст і межі гласності у процесі розслідування злочинів.
11. Яке значення криміналістичної тактики у розробці і застосуванні засобів і прийомів розслідування злочинів?
12. Що передбачає механізм реалізації тактичних прийомів?
13. Які основні риси діяльності з розслідування злочинів?

РОЗДІЛ IV. ПРИНЦИПИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Характер змісту діяльності з розслідування злочинів, її відмінність від інших галузей людської практики обумовлює необхідність подальшої конкретизації і розвитку її принципів, які є підґрунтям для підвищення якості і результативності розслідування злочинів, а також визначають амбітовану спрямованість даної діяльності.

Ми розглянемо систему принципів розслідування злочинів, сферою реалізації яких є розробка і застосування кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів. Новим і актуальним напрямом дослідження є визначення та дослідження принципів злочинної діяльності, їх співвідношення із принципами розслідування злочинів, що виявляється, насамперед, через мету і об'єкт діяльності – правові відносини і соціальні цінності, які злочинна діяльність прагне використати у своїх протизаконних, аморальних цілях, а розслідування – захистити і попередити ці посягання. Таке дослідження дозволить більш глибоко пізнати злочинність та визначити оптимальні заходи боротьби з нею.

У основі розробки і застосування кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів розслідування злочинів лежать певні вихідні положення. Ці вихідні положення виступають у ролі принципів, оскільки вони акумулюють закономірності, що лежать у сфері практичного застосування засобів і прийомів розслідування злочинів і є сформульованим результатом їх теоретичного осмислення.

До статусу принципів розслідування злочинів можуть бути зведені лише ті вихідні положення, без яких застосування кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів неможливе або вкрай утруднене.

Демократичні процеси, що відбуваються в суспільстві, зміни в психології і свідомості людей закономірно призводять до змін змісту діяльності з розслідування злочинів. Одним з аспектів перетворення повинно стати формування принципів, що відображають гуманістичні витоки кримінального судочинства.

Поняття «принцип», його зміст і значення є одним з основних і складних питань будь-якої галузі наукового знання, будь-якого виду людської діяльності.

Термін «принцип» має дуже багато значень. Так, в одному із словників англійської мови наводиться десять, в іншому – тринадцять

цять значень цього слова. В українських і російських словниках цим словом охоплюється зміст більш двадцяти значень. Це породжує, у свою чергу, проблему їх узагальнення й уніфікації. Мова повсякденного людського спілкування не потребує вирішення подібних проблем, у той час як у науковому обігу (особливо в юридичному) кожен термін повинен мати одне, притому достатньо точне значення, зафіксоване в його визначенні¹²².

У загальному значенні поняття принцип тлумачиться як науковий чи моральний початок (основа), правило, від якого не відступають; основоположна, керівна ідея, основне правило поведінки, діяльності, дій; вихідне положення теорії, вчення, науки; переконання, погляд на речі; основна особливість в побудові чого-небудь.

Під принципами криміналістичної науки розуміють ті основні умови, які визначають гносеологічну спрямованість криміналістичних наукових досліджень, розглядаючи останні як один із різновидів єдиного процесу наукового пізнання¹²³.

У свою чергу, принципи розслідування злочинів можна визначити як вираз закономірностей розслідування, як керівні вимоги, дотримання яких гарантує успішне вирішення завдань кримінального судочинства.

Принципи криміналістики, а зокрема розслідування злочинів, не достатньо висвітлені у літературі та потребують подальшого ґрунтовного наукового аналізу. Пізнання принципів розслідування злочинів покликане забезпечити пізнання її сутності, основних положень, що справляють суттєвий вплив на практичну реалізацію конкретних норм, які базуються на вказаних положеннях.

Реалізація всіх принципів у їх сукупності, в системі, взаємозв'язку і взаємодії сприяє виконанню поставлених завдань. Можливість застосування кожного принципу повинна бути врегульована таким чином, щоб жодний принцип не заперечував інший¹²⁴.

Так, наприклад, будь-яка галузь наукового дослідження базується на **принципі історизму**, який визначає, що предмет пізнання необхідно розглядати з моменту його виникнення, розвитку,

¹²² Радецька В.Я. Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – С. 7-8.

¹²³ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криміналістика: Учебник для вузов. Под ред. Р.С. Белкина. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 53-54.

¹²⁴ Коваленко С.Г. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 46.

становлення та зникнення. Завданням історичного дослідження є розкриття конкретних умов розвитку тих чи інших явищ. Жодне явище не може бути вивчено, якщо розглядати його ізольовано від усього оточуючого, без зв'язку з іншими явищами, у відриві від його історії¹²⁵.

У кримінальному процесі принцип історизму дозволяє простежити процес розвитку основних кримінально-процесуальних інститутів, здійснити їх порівняльний аналіз з інститутами чинного кримінального судочинства.

У криміналістиці принцип історизму, наприклад, дозволяє встановити період зародження знань про засоби і прийоми боротьби зі злочинністю, виявити причини й обставини, що обумовили їх появу і застосування, а також відповісти на цілий ряд інших питань, що мають принципове значення для теорії криміналістики.

Формулюючи принципи розслідування злочинів, необхідно чітко й однозначно визначити – чи йде мова про них в розумінні принципів науки, або ж в аспекті принципів практичної діяльності.

Візьмемо, наприклад, принцип законності, що відображає два аспекти.

1. Науковий. Про законність науки криміналістики необхідно говорити в аспекті відповідності та підпорядкування розроблюваних наукових рекомендацій вимогам кримінально-процесуального законодавства.

2. Практичний. Будь-яка дія особи, що провадить розслідування злочинів, повинна відповідати духові і букві закону.

У такому ж розумінні можна вести мову і про інші принципи: науковості, етичності, економічності тощо. Подібне співвідношення принципів, що аналізуються, засноване на діалектичній єдності науки і практики, які дозволяють цілеспрямовано пізнавати та перетворювати оточуючу дійсність.

У свій час Луї Пастер зазначав, що науки і застосування наук пов'язані між собою, як плід і дерево, що його породило¹²⁶. Принципи розслідування злочинів об'єктивні за своєю природою і не можуть конструюватися довільно.

Отже, процес формулювання принципів розслідування злочинів відбувається двома шляхами: теоретичним і емпіричним.

¹²⁵ Австриянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. *Криминалистика: Учебник для вузов. Под ред. Р.С. Белкина.* – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 53-54.

¹²⁶ *Актуальные проблемы советской криминалистки.* – М., 1980. – С. 15.

Таким чином, принципи розслідування злочинів можна визначити як вираз закономірностей розслідування, як керівні вимоги, дотримання яких гарантує успішне розв'язання завдань кримінального судочинства.

Багатоаспектність діяльності з розслідування злочинів відображається в системі принципів, що характеризують її різні прояви: кримінально-процесуальний, морально-етичний, організаційно-управлінський і криміналістичний.

Кримінально-процесуальні принципи мають для розслідування злочинів визначальне значення, адже розслідування регулюється правом, що акумулює в собі основні ідеї української держави у галузі кримінальної політики, які відображають об'єктивні закономірності боротьби зі злочинністю. Ці принципи конкретизуються в нормах кримінально-процесуального законодавства, що детально регламентує дії суб'єктів розслідування на всіх стадіях провадження кримінальної справи.

Морально-етичні принципи виражаються у тому, що при розслідуванні злочинів припустимим є застосування лише тих прийомів і засобів, які виключають порушення традиційних норм моралі й етики, заподіяння фізичних страждань, приниження честі і гідності особи. Морально-етичні вимоги, зазначає В.О. Коновалова, передбачають їх неухильне дотримання у всіх сферах кримінального судочинства¹²⁷.

Організаційно-управлінський аспект обумовлений тим, що з позиції науки управління зміст процесу розслідування злочинів є завжди цілеспрямований, свідомий вплив суб'єкта управління на об'єкт для приведення його у певний стан, що відповідає цілям управління, характеризує специфіку організаційної діяльності правоохоронних органів на всіх її рівнях. Організаційно-управлінські принципи розслідування злочинів базуються на загальних принципах, сформульованих наукою управління стосовно будь-якої організаційної системи.

Закономірності і природа розслідування злочинів не вичерпуються розглянутими принципами. Відображаючи різні сторони діяльності з розслідування злочинів, вони, у свою чергу, є основою для розкриття принципів, що відображають змістовну сторону цієї діяльності, її криміналістичний характер.

¹²⁷ Коновалова В.Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальные проблемы криминалистики. Материали міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: Гриф, 2003. – С. 68-69.

Перша згадка про принципи криміналістики пов'язана з виданням у 1935-1936 рр. першого підручника з криміналістики, в якому одна з глав називалася «Основні принципи криміналістики». Проте класифікація принципів та їх характеристики не розглядалися¹²⁸. Пізніше це питання неодноразово порушувалось у зв'язку з розробкою окремих проблем криміналістики.

Цільовою роботою, присвяченою принципам криміналістики, стала книга А.Я. Гінзбурга, що побачила світ у 1974 році, «Принципи радянської криміналістики», присвячена розгляду системи й змісту основних принципів криміналістики¹²⁹. Після її виходу принципи криміналістики як і раніше залишались предметом дослідження, хоча окремих монографічних досліджень, присвячених цій проблемі, більше не проводилося.

У криміналістичній літературі були спроби класифікувати принципи слідчої діяльності. Найпоширенішим підходом став розподіл принципів розслідування злочинів на загальні та окремі.

Розмежування принципів на загальні та окремі є методологічною основою для їх систематизації, визначення взаємозв'язку і рівнів проявів.

До загальних принципів належать ті положення, що характерні для всіх аспектів і видів діяльності. Так, наприклад, принцип законності не тільки відображає сутність розслідування злочинів, але й у цілому діяльність усієї системи державних органів нашого суспільства. Без цього неможливий демократичний характер держави. У свою чергу, поза рамками принципу науковості, особливо на сучасному етапі, не може здійснюватися розробка і використання засобів та прийомів будь-якої сфери діяльності.

Стосовно діяльності з розслідування злочинів загальними принципами виступають: законність, етичність, науковість, взаємодія, економічність, планомірність. До окремих принципів належать оперативність, конспірація, раптовість, вибірність.

Значення загальних принципів полягає в тому, що вони є основою для прояву і реалізації окремих принципів, які виражають конкретний аспект розслідування злочинів. Без дотримання загальних принципів, їх ігнорування у процесі розслідування, використання кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів буде не результативним або протизаконним чи аморальним.

¹²⁸ *Криминалистика: Кн. 1. Техника и тактика расследования преступлений. Т. 1. Основные принципы криминалистики.* – М., 1935.

¹²⁹ *Гинзбург: А.Я. Принципы советской криминалистики.* – Караганда, 1974.

Наведений перелік загальних і окремих принципів розслідування злочинів, зрозуміло, не є вичерпним, але, на наш погляд, найбільш повно і точно відображає характер та специфіку вимог, яким повинні відповідати зміст кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів, а також їх практичне застосування.

Найбільш вираженим, за даними опитування практичних працівників та вивчення нормативних і літературних джерел, є принцип законності. У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі аналізоване поняття «традиційно» виступає у ролі принципу.

Принцип законності виражає вимогу безумовної і суворої відповідності прийомів і засобів діяльності, тактики їх застосування букві і духу закону, оскільки для досягнення завдань кримінального судочинства – захисту і відновлення порушених прав – можуть використовуватися лише передбачені законом засоби та прийоми у встановленому законом порядку. Законність виступає всеосяжним принципом і за своїм змістом та характером є специфічним явищем, яке пов'язане із забезпеченням відповідності конкретних дій закону та з неухильним виконанням його вимог всіма учасниками суспільних відносин.

Діяльність з розслідування злочинів у цілому і кожний її аспект зокрема регламентовані кримінально-процесуальним законодавством, що виражається у пріоритеті правової норми перед рекомендаціями криміналістичної науки. Рекомендації науки не можуть протиставлятися кримінально-процесуальному законодавству, оскільки це означало б прямиий чи побічний підрив одного із основних принципів криміналістики – принципу законності. Правові основи криміналістики передбачають систему встановлених законом і підзаконними актами принципів і правил, які визначають умови допустимості, характер і зміст, мету і порядок їх застосування. Кримінально-процесуальне законодавство передбачає свободу дій слідчого, інших уповноважених осіб у певних заздалегідь окреслених законом, межах. Проте правові норми не завжди визначають, у яких випадках і у якій послідовності варто застосовувати засоби і прийоми розслідування. Врахувати це неможливо, оскільки закон не може передбачити всіх слідчих ситуацій, які можуть виникнути у процесі розслідування злочинів.

Водночас, як зазначає В.М. Тертишник, правовий принцип «дозволено все, що не заборонено законом» при розслідуванні злочинів

має діяти як «дозволено лише те, що передбачено законом і у визначеній законом формі»¹³⁰.

У свою чергу криміналістичні рекомендації передбачають зв'язок з кримінально-правовими нормами. Вони можуть справляти відповідний вплив на закон. Розвиток слідчої практики на певному етапі може спонукати законодавця до обґрунтованого переведення її унормувань до рангу процесуального закону. Так, свого часу специфічні відгалуження допиту знайшли законодавче втілення у вигляді пред'явлення для впізнання.

Кримінально-процесуальне законодавство встановлює оптимальний порядок і основні правила виконання слідчих та інших процесуальних дій, порушення яких неприпустиме ні за яких обставин. У той же час слідчому надані широкі можливості для вибору і застосування криміналістичних засобів і прийомів розслідування. Він сам вирішує питання про необхідну тактику слідства, про вибір відповідних засобів і прийомів¹³¹.

З огляду на великий арсенал засобів і прийомів розслідування, ухвалення рішення про їх вибір відображає пошуковий характер роботи слідчого зі збирання доказів.

Проте, незалежно від того, яка саме тактика використовується, вона ні в якому разі не повинна суперечити вимогам кримінально-процесуального закону, протиставляти доцільність законності. Ігнорування закону під «маскою» доцільності є не що інше як беззаконня – порушення принципу законності. «Суспільству і державі потрібно не будь-яке розкриття злочинів. Суспільству і державі потрібно лише законне розкриття злочинів»¹³². *Dura lex, sed lex* – говорили древні римляни. Закон суворий, але це закон.

Отже, зміст принципу законності у процесі розслідування злочинів включає декілька аспектів. Це не тільки відповідність кожної дії слідчого нормам матеріального і процесуального права, а й забезпечення використання в кожній ситуації, що складається під час розслідування, найдоцільніших засобів і прийомів розслідування. При збереженні пріоритету охорони прав і свобод людини важливо дотримуватися балансу між завданнями охорони прав

¹³⁰ Тертишник В.М. *Проблеми розкриття злочинів і забезпечення прав і свобод людини // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю.* – К., 2000. – С. 90-97.

¹³¹ Барялін О.В. *Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України.* – К., 2000. – С. 6-7.

¹³² Баяв О.Я. *Тактика следственных действий.* – С. 18.

особи у кримінальному судочинстві і боротьби зі злочинністю, розглядаючи їх як дві сторони однієї проблеми підвищення ефективності судочинства. Активна, наступальна боротьба зі злочинністю є гарантією дотримання прав особи, захисту громадян держави від злочинних посягань¹³³. Інтереси держави в боротьбі зі злочинністю потребують як дотримання наданих учасникам процесу прав, а для обвинувачуваних особливо права на захист у повному обсязі, так і застосування законних засобів і прийомів попередження, розкриття злочинів, що дають змогу успішно боротися зі злочинністю.

Так, відмова від використання в конфліктній ситуації кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів викриття є не що інше, як невиконання розпоряджень закону, що виявляється в незабезпеченні того, «... щоб кожен, хто вчинив злочин, був справедливо покараний і жоден невинний не був притягнутий до кримінальної відповідальності та засуджений» (ст. 2 КПК України).

Застосування кримінально-процесуального закону в розслідуванні злочинів повинно найбільшою мірою забезпечувати його об'єктивність, етичність, відповідати тенденціям демократизації і гуманізації кримінального судочинства, розширенню гарантій прав і законних інтересів громадян.

Точне і неухильне дотримання будь-якого принципу слідчої діяльності (науковості, етичності, взаємодії, оперативності тощо) одночасно є реалізацією принципу законності, а порушення будь-якого принципу слідчої діяльності неминуче викликає порушення законності. Так, швидко і повне розкриття злочинів можливе тільки узгодженими зусиллями слідчих, експертних і відповідних оперативних підрозділів. Відсутність належної взаємодії призводить до низької результативності розслідування, тобто в остаточному підсумку – до невиконання розпорядження закону. На думку Аристотеля: «Все встановлене законом у певному розумінні справедливе, тому що усе, що призначено законодавцем, законно, і кожна його постанову ми називаємо справедливою»¹³⁴.

Принцип етичності. Слідча етика як наука про мораль даної фахової групи осіб виникла порівняно недавно. Останнім часом дослідженню її проблем присвячено низку наукових праць. Їх аналіз дозволяє дійти висновку, що сьогодні накопичено великий матеріал

¹³³ Джиґа М.В. Проблеми співвідношення доцільності та законності при розслідуванні злочинів // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – № 4. – С. 8.

¹³⁴ Аристотель. Етика. – СПб., 1908. – С. 84.

з різноманітних питань етики взаємовідносин слідчого з учасниками проведення окремих слідчих дій. Найбільша кількість робіт присвячена етичним засадам допиту, пильна увага приділяється моральним аспектам освідування, розглядаються етичні вимоги до одержання зразків для експертного дослідження тощо. Піднімається проблема визначення комплексу моральних якостей, які повинен мати слідчий та інші уповноважені службові особи правоохоронних підрозділів.

Проте безпосередньо моральні засади діяльності з розслідування злочинів досліджені недостатньо, стан їх розробки не відповідає сучасним потребам практики.

Законодавець, встановлюючи порядок збирання доказів, детально регламентуючи його процедуру, передбачив у нормах кримінально-процесуального закону відповідні моральні вимоги. Кримінально-процесуальне законодавство у ряді випадків передбачає певну свободу вибору слідчим своєї тактичної поведінки, використання тактичних прийомів і рекомендацій. Разом з тим, законодавець надав певним морально-етичним вимогам силу закону, визначивши їх імперативний характер (ст. ст. 22, 185, 194 КПК України та інші). Проте норми кримінально-процесуального закону відображають лише найбільш загальні моральні вимоги, якими повинен керуватися слідчий. Таке становище обумовлює необхідність застосування ширшого кола етичних вимог, чим це відображено в законі, що і є проявом принципу етичності у розслідуванні злочинів.

Засоби і прийоми розслідування злочинів повинні відповідати не лише положенням Конституції України, кримінально-процесуального законодавства, а також вимогам міжнародних стандартів етичності¹³⁵. Право і мораль, перебуваючи у тісному взаємозв'язку, виконують властивими їм засобами функції соціальної регуляції, контролю, оцінки, виховання. Захищаючи одні й ті ж соціальні цінності, правові і моральні норми можуть або дублювати одне одного, підвищуючи надійність захисту, або доповнювати одне одного, усуваючи проблеми нормативного регулювання¹³⁶.

У процесі застосування прийомів і засобів розслідування злочинів виникають складні моральні відносини, які торкаються суттєвих інтересів суспільства, слідчого й осіб, які залучені до

¹³⁵ Коновалова В.Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальні проблеми криміналістики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: Гриф, 2003. – С. 67.

¹³⁶ Строчков І.В. Мораль як додатковий чинник регулювання дій суб'єктів кримінального процесу // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – № 4. – С. 8-23.

процесу розслідування. У цих умовах для прийняття правильно-го рішення слідчий повинен виявляти і враховувати різноманітні, нерідко важко порівнювальні факти. До них, наприклад, варто віднести одержання показань від допитуваних стосовно їх рідних і близьких.

У науковій літературі вже тривалий час наголошувалося, що свідчення проти рідних і близьких суперечить моралі і в результаті цього виникає антагонізм між моральними і правовими нормами у свідомості окремого індивіда і всього суспільства. Сьогодні одним із позитивних чинників демократизації кримінального судочинства є закріплення у ст. 63 Конституції України положення про те, що «особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом», а також визначення у ст. 69-1 КПК України імунітету свідка. Цей факт свідчить про укріплення моральних пріоритетів у слідчій діяльності. Реалізується це право через обов'язок особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, суду не тільки утримуватися від порушення прав, але й надавати суб'єктам таких прав необхідне для їх реалізації сприяння.

Як відомо, застосування засобів і прийомів розслідування злочинів залежить від багатьох чинників і визначається слідчою ситуацією. Серед чинників, що справляють істотний вплив на вирішення проблеми етичної допустимості засобів і прийомів розслідування, варто враховувати особливості її виконання у складних, несприятливих ситуаціях, коли зацікавлені особи перешкоджають процесу розслідування. За таких обставин тактика є засобом подолання протидії, оскільки без активних дій і тактичних прийомів, які забезпечують їх наступальність, реалізація завдань розслідування практично неможлива, але за умови відповідності застосовуваних заходів низці критеріїв допустимості.

Етичний аспект проявляється й у застосуванні заходів і прийомів збереження таємниці досудового слідства. Прийоми приховування справжніх цілей, результатів слідчих та інших дій мають не лише кримінально-процесуальний, але й морально-етичний аспект. Розслідування злочинів є одним із видів державної діяльності, де слідчий виконує функцію держави по боротьбі зі злочинністю, захищаючи інтереси держави і права громадян. Тому ці прийоми й засоби є етичними і морально виправданими. У протилежному випадку успішне розслідування злочинів нерідко не може бути забезпечено. Тобто, йдеться про такі прийоми і засоби, що не мають нічого спільного ні з обманом, ні з дезінформацією, а базуються на

реальних даних, які повідомлені (або не повідомлені) злочинцю і спонукають останнього діяти в інтересах досягнення істини.

Підсумовуючи, слід зазначити, що морально-етичну допустимість прийомів і засобів визначають вимоги, які полягають у тому, що під час розслідування злочинів не повинні:

- принижуватися честь і гідність особи;
- застосовуватися обман, що ґрунтується на неправдивій інформації або невідомості особи про свої права та обов'язки;
- використовуватися вплив на психіку людини неправомірних засобів та прийомів;
- здійснюватися психологічний тиск: в особи завжди повинна бути можливість добровільного вибору варіанту поведінки, реагування на повідомлену інформацію;
- здійснюватися вплив на позицію невинного для того, щоб сприяти визнанню ним неіснуючої провини, сприяти обвинуваченню осіб у більшому розмірі їх вини, ніж є фактично;
- виправдовуватися здійснення злочину чи зменшуватися його суспільна небезпека;
- викликати розвиток у процесуальних осіб низинних почуттів, а також спонукання їх до дачі неправдивих показань, самообмови, здійснення аморальних вчинків;
- знижуватись авторитет правоохоронних органів;
- порушуватись таємниця особистого життя людини.

Вважається, що даний перелік повно і всебічно відображає моральний критерій допустимості засобів і прийомів розслідування злочинів.

Відповідність кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів принципу етичності є обов'язковим правилом у практиці їх застосування. При встановленні істини у кримінальній справі неприпустиме застосування тих прийомів і засобів, які порушують моральні норми.

У літературі описано приклад, коли під час огляду місця події в справі про шахрайство працівник міліції виявив у квартирі потерпілої документи, які свідчили про те, що вона зраджувала чоловіку, і показав їх присутнім понятим та її чоловіку¹³⁷. Безсумнівно, що подібний «прийом» одержання інформації на основі розпалювання конфлікту нічого, крім шкоди, не принесе.

¹³⁷ Саг Г.Е., Скомпский Ю.Н. Этические основы некоторых первоначальных следственных действий // Труды Киевской высшей школы. – К., 1974. – Вып. 8. – С. 214.

Принцип етичності є регулятором кримінально-процесуальних відносин у тих випадках, коли засоби й прийоми формально відповідають закону, але з позицій моральності є неприпустимими.

Принцип науковості. Одним із напрямів підвищення ефективності розслідування злочинів є використання наукових і технічних досягнень для виявлення слідів злочину й одержання доказової інформації.

Принцип науковості вимагає відповідності засобів і прийомів розслідування злочинів сучасному рівню розвитку науки та практики, можливостям прогнозування результатів їх застосування.

Необхідність використання сучасних досягнень науки і техніки для встановлення об'єктивної істини при розслідуванні злочину є об'єктивною закономірністю в силу економічного, соціального, науково-технічного прогресу суспільства. Сьогодні, як ніколи раніше, з'явилися передумови для того, щоб узяти на озброєння чимало позитивного, накопиченого наукою і практикою вітчизняної та зарубіжної правоохоронної діяльності, що дозволить вести боротьбу зі злочинністю з максимальною ефективністю і віддачею. У зв'язку з цим особливо важливою є розробка проблем реалізації науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів.

Обумовленість і важливість принципу науковості у розслідуванні злочинів пояснюється дією низки чинників:

1) підвищення соціальної значущості боротьби зі злочинністю, адже сьогодні на національному та міжнародному рівнях загострилася криміногенна ситуація, через що виникла гостра необхідність підвищити результативність діяльності органів, що займаються розкриттям і розслідуванням злочинів, у тому числі за рахунок використання досягнень науково-технічного прогресу;

2) можливість удосконалення діяльності з розслідування злочинів інтенсивним шляхом, що припускає широке залучення результатів науково-технічного прогресу;

3) використання у процесі розкриття злочинів сучасних досягнень науки і техніки, з одного боку, і необхідність перевірки їх обґрунтованості та відповідності умовам кримінально-процесуальної діяльності, з іншого;

4) протиставлення хитроцям і новим засобам приховання слідів злочинної діяльності досягнень науки і техніки.

Використання науково-технічних досягнень у процесі розслідування злочинів реалізується у двох основних напрямах:

а) шляхом застосування нових засобів і прийомів для виявлення, закріплення та вилучення доказової інформації при провадженні слідчих дій;

б) за допомогою попереднього і експертного дослідження.

Змістовний бік розслідування злочинів складає процес використання відповідних засобів і прийомів. Тому одним із завдань науки є дослідження їх наукової обґрунтованості. Так, на умови формування нового напрямку криміналістичної техніки підставою його залучення до розслідування злочинів є відповідність наступним вимогам:

- вирішення специфічних криміналістичних завдань, які не ставляться при дослідженні подібних об'єктів в інших сферах людської діяльності;
- специфіка об'єктів дослідження, водночас їх поширеність, особливо на місцях подій;
- методологічна і методична розробленість даного напрямку¹³⁸.

Водночас, необхідно зазначити, що при розробці і застосуванні кожного нового прийому або засобу (методики) повинні забезпечуватися не лише їх наукова обґрунтованість, але й умови, що гарантують дотримання законності, етичності, практичної апробованості, ефективності.

Застосовуючи нові науково-технічні методи і засоби, стосовно яких немає прямої вказівки в кримінально-процесуальному законі, але вони рекомендовані криміналістикою, слідчий, спеціаліст та інші уповноважені особи повинні керуватися принципами і завданнями кримінального судочинства та загальними вимогами закону. В якості наукової основи застосування при розслідуванні злочинів тих або інших прийомів і засобів виступають положення різних наук. Розв'язуючи у процесі розслідування пізнавальні, пошукові, комунікативні, організаційні завдання, слідчий використовує положення точних наук, логіки, психології, наукової організації праці та низки інших наук.

Одним із напрямів реалізації принципу науковості в розслідуванні злочинів є використання науково-технічних засобів, що дозволяють інтенсифікувати роботу слідчого, покращити якість розслідування, скоротити терміни слідства.

У розслідуванні злочинів можуть застосовуватися лише такі засоби й прийоми, що є суворо науковими. Тому в кримінальному су-

¹³⁸ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. *Криминалистика: Учебник для вузов. Под ред. Р.С. Белкина.* – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 75.

дочинстві є неприпустимим використання як джерела доказової інформації даних, отриманих за допомогою різного роду специфічних методів (поліграф, гіпноз, ясновачення тощо).

Проте нині у зв'язку із активним розвитком науково-технічних досягнень окреслюються нові перспективи використання таких нових методів, як орієнтуючої інформації за умови добровільної згоди особи, яка піддається таким дослідженням, дотримання її прав, належного психологічного, медичного забезпечення¹³⁹. Такі розробки є цікаві та, на наш погляд, перспективні. Нині розробляються нові прилади, які дозволяють досліджувати психофізіологічні реакції організму людини на різноманітні подразники безконтактним способом (за фонограмою голосу). Апробація нових методик і приладів на практиці розкриття тяжких злочинів давно засвідчила позитивний результат¹⁴⁰. Але в усіх випадках використання таких методик одержувана інформація розглядається лише як орієнтир для планування і проведення слідчих дій, коректування плану розслідування, але не більше.

До цього часу залишається відкритим питання про можливість використання в якості доказів одорологічної інформації, незважаючи на те, що розроблені наукові основи криміналістичної одорології і встановлення генетичної обумовленості індивідуальності запаху. Криміналістична одорологія відповідає всім критеріям самостійного, сформованого у криміналістиці напряму, відображає тенденції розвитку криміналістичної техніки; дозволяє аналізувати сліди запаху, розробляє правила відбору проб і прийоми одержання інформації за допомогою собак-біодетекторів і рекомендації з використання результатів досліджень у розкритті злочинів¹⁴¹. Практика правоохоронних органів закордонних країн, а також сучасні методики проведення вибірки свідчать про те, що нині є всі умови для проведення судово-одорологічної експертизи.

¹³⁹ *Строков І.В. Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів: Монографія.* – К., 2003. – С. 177-188; *Строков І.В., Алексеева Д.О. Застосування поліграфа у кримінальному судочинстві // Науковий вісник НАВСУ.* – 1999. – № 4. – С. 101-106.

¹⁴⁰ *Тимошенко П.Ю., Салтєвский М.В., Жариков Ю.Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений.* – К., 1991.

¹⁴¹ *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов. Под ред. Р.С. Белкина.* – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – С. 75.

Повітря, як й інші об'єкти матеріального світу, складається з окремих молекул, що неможливо спостерігати слідчому і складу суду. Неможливість відображення у протоколі особливостей повітря, що вилучається, за винятком випадків виявлення запаху паливно-мастильних матеріалів та гіркою мигдалю, не повинна виключати його дослідження. Встановлення людини за запахом у наш час вирішується за допомогою службово-розшукових собак у процесі проведення відповідного оперативно-розшукового заходу. Прагнення використовувати одорологічні методи в доказуванні диктує необхідність розвитку як органолептичної, так і одорологічної експертизи, тобто нових засобів розв'язання цієї традиційної задачі криміналістики¹⁴². Безсумнівно, що розробка технічних засобів для аналізу газових сумішей дуже актуальна. Проте, незважаючи на всі спроби, не вдалося навіть наблизити можливості технічних приладів, що створюються для цього, до нюху тварин.

Природні можливості тварин використовуються в різних галузях суспільного життя, зокрема, у біосейсмології, що, як вважають учені, надають додаткові можливості прогнозування місця і часу землетрусів, а в сукупності з іншими методами дозволяють ще й підвищити надійність прогнозів.

Сучасні вчені переконані, що дослідження запаху в процесі розслідування злочинів і використання його результатів як доказів у досудовому слідстві та судовому розгляді справ обґрунтовано як з наукового, так і практичного боку. У криміналістиці розроблені методики збирання та ідентифікації слідів запаху, тому варто активніше використовувати даний метод у розслідуванні злочинів.

Тобто, реалізація принципу науковості спрямовується на належне криміналістичне забезпечення діяльності з розслідування злочинів, що передбачає:

- 1) розробку нової криміналістичної техніки та науково-технічних засобів, їх випробування у практичній діяльності;
- 2) розробку та випробування сучасних інформаційних технологій;
- 3) розробку та забезпечення правоохоронних органів тактичними засобами;
- 4) розробку окремих криміналістичних та експертних методик.

Таким чином, забезпечення принципу науковості у розслідуванні злочинів означає, що, по-перше, діяльність слідчого по застосуванню засобів і прийомів повинна ґрунтуватися на відкритих і до-

¹⁴² Вільям Р.С. Криміналістика: проблеми, тенденції, перспективи. *От теории к практике.* – М., 1988. – С. 75.

сліджених закономірностях; по-друге, необхідна розробка таких засобів і прийомів, які б відповідали сучасному рівню розвитку науки і практики, можливостям прогнозування результатів їх використання. Тому розширення використання науково-технічних досягнень складає основу удосконалення розслідування злочинів.

Принцип взаємодії. Складність і розмаїття окремих завдань, які розв'язуються у процесі розслідування, визначають необхідність участі багатьох служб і підрозділів правоохоронних органів, використання різних сил, засобів і можливостей. Без цього якісне проведення розслідування злочину, особливо вчиненого в умовах неочевидності, при використанні злочинцями витончених засобів приховання слідів злочинів, у багатьох випадках стало б практично неможливим або спричинило б збільшення масштабів розслідування в часі. Тому взаємодію слід визначати в якості обов'язкового елемента розслідування злочинів.

Взаємодію правоохоронних органів, процес координації їх діяльності у процесі розслідування злочинів можна розглядати як складну систему, що розвивається і складається із багатьох взаємопов'язаних структурних елементів: слідчих, оперативно-розшукових, експертних дій та заходів організаційно-управлінського характеру.

Нині особливо актуальним став розвиток взаємодії на міжнародному рівні. Особливості її реалізації регламентують численні міжнародні документи, які будуть детально розглянуті нижче. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є багатовекторним, але слідчої діяльності найбільш стосується така його форма, як міжнародна правова допомога у кримінальних справах, що обумовлюється неможливістю органів держави виконати в межах її юрисдикції завдання кримінального судочинства і необхідність у цьому зв'язку звернутися з відповідним клопотанням до іноземного органу¹⁴³.

Принцип взаємодії характеризує, по-перше, узгоджене використання сил і засобів правоохоронних органів, що спрямовується слідчим і здійснюється за комплексного сполучення та ефективного використання повноважень, методів і форм, властивих кожному із них, для розкриття злочинів, припинення злочинного діяння і встановлення обставин, які входять до предмета доказування у

¹⁴³ Маланюк Л.Г. *Проведення у кримінальних справах, пов'язане із міжнародними відносинами, за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004. – С. 6.*

кримінальній справі¹⁴⁴. По-друге, взаємодія передбачає співробітництво на основі взаємодопомоги і взаєморозуміння.

Основними суб'єктами взаємодії при розслідуванні злочинів є слідчий і орган дізнання. Закон наділив слідчого правом не лише давати доручення і вказівки органам дізнання про проведення розшукових, оперативних розшукових дій (ст. ст. 66, 104, 114 КПК України), але й вимагати від них сприяння при виконанні слідчих дій. До участі в розслідуванні злочинів можуть бути залучені також державні, громадські організації й окремі громадяни. Використання слідчим допомоги зазначених установ і осіб у процесі розслідування злочинів є залученням різних ланок загальної системи боротьби зі злочинністю. Чим вище й ефективніше будуть використовуватися сили й можливості даної системи, тим успішнішою буде боротьба зі злочинністю¹⁴⁵.

До загальних положень співробітництва слідчого з органами дізнання належать:

- а) дотримання законності всіма учасниками взаємодії;
- б) комплексне використання сил і засобів, які мають у своєму розпорядженні слідчий та органи дізнання;
- в) організуюча роль слідчого у взаємодії з органами дізнання на стадії порушення кримінальної справи й у процесі розслідування;
- г) нерозголошення учасниками взаємодії даних досудового слідства.

Новим і перспективним напрямом взаємодії слідчого є використання засобів масової інформації в розслідуванні конкретної кримінальної справи. Оперативно і широко інформуючи населення, можна виявити очевидців, винних (підозрюваних), знаряддя злочину, схилити конкретних осіб до явки з повинною, встановити потерпілих, розшукати безвісно зниклих осіб, виявити місцезнаходження викрадених речей, викраденого автотранспорту тощо.

Взаємодія між слідчим і відповідними правоохоронними органами, громадськими організаціями, посадовими особами, окремими громадянами, засобами масової інформації є одним із визначальних принципів розслідування злочинів, гарантією успішного розкриття кожного злочину.

¹⁴⁴ Ситовко С.В. *Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук.* – Харьков, 1991. – С. 13.

¹⁴⁵ Карпов П.С. *Злочинна діяльність: Монографія.* – К., 2004. – С. 112-115.

Принцип економічності відображає раціональність діяльності з розслідування злочинів, забезпечення досягнення визначеної мети з найменшою витратою сил, засобів, часу.

Економічність є загальним принципом діяльності, оскільки у всіх галузях суспільної практики економія сил, засобів для досягнення поставленої мети є одним з найважливіших завдань.

Не є винятком і діяльність з розслідування злочинів, швидкість та ефективність досягнення результатів якої є законодавчою вимогою, а тактичні шляхи її здійснення, як засіб досягнення мети, є сукупністю найбільш доцільних прийомів і методів. Відповідно до особливостей мети, засобів і методів розслідування злочинів, економія повинна розумітися, перш за все, як забезпечення такої організації розслідування, що відповідає б максимально повному і достовірному з'ясуванню обставин справи.

Отже, економія і доцільність у слідчій діяльності підпорядковані не стільки меті досягнення результату, скільки забезпеченню належних, правомірних дій при встановленні істини. Але це не виключає необхідності обліку і реалізації загальноприйнятого аспекту економії сил і засобів, оскільки, по-перше, раціоналізація діяльності є обов'язковою умовою її розвитку і удосконалення, по-друге, навантаження правоохоронних органів, яке різко зросло, не дозволить їм без пошуку і застосування нових засобів процесуальної економії якісно вирішити обсяг роботи, який все збільшується.

Тобто, питання процесуальної економії передбачає пошук шляхів, які без суттєвого збільшення сил і засобів дозволили б забезпечити належну ефективність діяльності з розкриття і розслідування злочинів. Економічність як принцип слідчої діяльності впливає зі ст. 2 КПК України і має специфічний зміст стосовно аналогічних принципів у інших сферах трудової діяльності. Така специфіка полягає в тому, що економічність у слідчій діяльності, з одного боку, має кримінально-процесуальне значення, спрямоване на забезпечення швидкості кримінального судочинства, з іншого – власне економічне, спрямоване на розумне й ощадливе використання засобів.

Економічність у розслідуванні досягається різними заходами, забезпечується шляхом застосування найоптимальніших засобів, що відповідають слідчій ситуації, дозволяють виконати конкретні завдання розслідування найоптимальнішим шляхом. Це може бути досягнуто, по-перше, за рахунок використання найбільш ефективної у даній ситуації слідчої дії. По-друге, найбільш раціональним використанням засобу або прийому (із погляду витрат часу, сил тощо).

Водночас, економія засобів і прийомів у процесі розслідування не має нічого спільного з фактами спрощення, що порушують гарантії учасників процесу. «Термін «економія» стосовно процесуальних засобів, – зазначає В.О. Коновалова, – означає не обмеження останніх, а розумну вибірність у їх використанні, що дає можливість найбільш ефективно організувати роботу слідчого»¹⁴⁶.

Висока якість розслідування на основі суворого дотримання норм кримінально-процесуального законодавства, повноцінного використання досягнень науки і техніки – найкраща реалізація принципу економічності.

Принцип планомірності. Принцип планомірності полягає в послідовній реалізації планових засад, що забезпечують цілеспрямованість діяльності зі збирання, дослідження і використання доказової інформації.

Планомірність розслідування злочинів виражається в обґрунтовано доцільній його організації, що передбачає постановку мети та завдань, визначення шляхів і способів їх досягнення, визначення послідовності дій, розподіл наявних сил та засобів, вибір відповідним слідчим ситуаціям прийомів і засобів.

Чітка і правильна постановка завдань розслідування, визначення належних засобів, необхідних для їх виконання, і послідовне здійснення наміченого служить неодмінною умовою встановлення істини в справі. І, навпаки, як свідчить слідча практика, відсутність планомірності і послідовності у проведенні розслідування є однією з основних причин його неякісності.

Одним із визначальних елементів планомірності є планування розслідування, що є необхідною умовою його проведення і, в свою чергу, відповідає принципам законності, конкретності, обґрунтованості, індивідуальності, динамічності.

Планомірність розслідування злочинів не виключає прогнаної явища, викликаного непередбачуваністю окремих сторін і аспектів суспільних процесів, невідповідністю або частковою відповідністю досягнутих результатів поставленим завданням та іншими атрибутами стихійності.

Порушення планомірності в розслідуванні поряд з об'єктивними причинами може бути й наслідком суб'єктивних причин: зокрема, невмінням планувати розслідування кримінальних справ окремими слідчими, які мають низьку фахову майстерність і припускаються небалості у роботі.

¹⁴⁶ Коновалова В.Е. *Психологія в расследовании преступлений.* – Харьков, 1978. – С. 36.

Окремі принципи, що відображають сутнісну характеристику конкретного аспекту діяльності, не відрізняються загальністю, а їх прояв не є її сталим показником. Так, жодна дія слідчого, жодний його крок у процесі розслідування не можуть випадати зі сфери дії загального принципу законності, оскільки в протилежному випадку це буде антиподом діяльності по захисту прав, свобод та інтересів, що охороняються чинним законодавством. Дія окремих принципів проявляється тоді, коли ситуаційні умови потребують специфічних форм діяльності. Так, вибірність поєднується з обов'язковістю використання в конкретних випадках суворо визначених засобів і прийомів, чітко встановленим порядком дій. Слідчий, наприклад, сам вирішує питання про необхідність і доцільність застосування звукозапису при проведенні слідчої дії, але не має права здійснювати його фрагментарну фіксацію (ст. 85 КПК України), самостійно визначас час і послідовність проведення слідчих дій, але в обумовлених законом межах, а іноді – у чітко вказаному варіанті (ст. ст. 143, 168, 194 КПК України).

Так само й інші окремі принципи, що відображають сутність розслідування злочинів, поєднуються з інваріантним способом дій.

Таке поєднання діалектично взаємозалежних протилежностей – завчасне повідомлення про заплановані дії (виклик на допит тощо) і несподіване їх проведення, звернення через засоби масової інформації до громадськості по допомогу в розшуку злочинця, законспіровані заходи для його виявлення та затримання – складають сутність діяльності з розслідування злочинів, що виражається у її принципах.

Злочин – це подія минулого, яка пізнається по залишених ним слідах. Закономірності слідоутворення вимагають оперативності роботи із збирання і використання доказової інформації, оскільки чинник часу та цілеспрямовані дії по знищенню і прихованню слідів злочину спричиняють їх втрату або ускладнюють одержання.

Принцип оперативності. Оперативність – це здатність швидко включатися у певний вид діяльності, переходити від виконання одного завдання до іншого, приймати рішення в екстремальних умовах¹⁴⁷, здійснення заходів у найслухніший момент до прояву чинників, що перешкоджають отриманню доказової інформації. Оперативність відображає швидкість і своєчасність проведення необхідних для збирання доказів слідчих дій, використання кримі-

¹⁴⁷ *Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 339.*

налістичних засобів і прийомів. Цей принцип покликаний забезпечувати вирішення завдань кримінального судочинства, яким протидіють злочинці, перешкоджають виявленню факту злочину, встановленню його обставин і причетних осіб.

Принцип оперативності розслідування злочинів проявляється у наступному:

а) постійній готовності діяти з врахуванням виникаючих ситуацій;

б) швидкому і невідкладному застосуванню засобів і прийомів розслідування;

в) високій активності, безперервності та наступальності розслідування.

Мобільність слідчого апарату, як ознака оперативності, характеризує його високу динамічність, зібраність, постійну готовність вирішувати завдання розслідування. Це пов'язано з належним організаційним забезпеченням слідчих підрозділів, високим професіоналізмом слідчих. Швидкість є однією з обов'язкових ознак оперативності. Це пояснюється тим, що зволікання в діях спричиняє за собою втрату інформації або її якості.

Оперативність, швидкість реагування на факт злочину обмежує можливість вибору способів приховування слідів злочину зацікавленими особами, а найчастіше й позбавляє цих осіб вказаної можливості, сприяє їх затриманню на місці події або поблизу.

Особливо важливе значення принцип оперативності має при розкритті злочинів «за гарячими слідами». Цей принцип знаходить своє відображення у негайному реагуванні органів дізнання і досудового слідства на отриману заяву або повідомлення про вчинений злочин, невідкладному порушенні кримінальної справи при виявленні ознак злочинного діяння, проведення невідкладних слідчих дій у поєднанні з оперативно-розшуковими заходами для збирання і дослідження доказової інформації, оцінка яких дозволяє у стислі строки встановити обставини події злочину та осіб, що його вчинили¹⁴⁸.

Активність, безперервність і невідкладність як характеристики оперативності пов'язані з тим, що дії слідчого по пізнанню події злочину завжди повинні припускати активність і невідкладність їх проведення з метою виявлення властивостей і зв'язків, розкриття сутності злочину та його окремих обставин. Законодавець не виключає можливості тимчасового припинення проведення слідчих

¹⁴⁸ Сидоров В.С. Особенности расследования преступлений по горячим следам. – М., 1981. – С. 7.

дій, але у багатьох випадках така перерва не припустима, оскільки може призвести до втрати інформації або тактичного задуму. Безперервність як внутрішня властивість принципу оперативності означає цілеспрямований процес негайного використання отриманих даних для організації і здійснення розшукових заходів з метою встановлення підозрюваних осіб, при якому наявна інформація, що дає можливість здійснювати розшук, не залишається поза своєю тимчасовою реалізацією¹⁴⁹.

Принцип оперативності характеризує високий рівень діяльності з розслідування злочинів, чітку організацію роботи чергових частин, своєчасність виїзду на місце події слідчо-оперативної групи, його кваліфікований огляд, якісне використання отриманої інформації, належну взаємодію і координацію діяльності органів досудового слідства і дізнання.

Принцип оперативності тісно пов'язаний із усіма принципами розслідування злочинів, тому що має вирішальний вплив на реалізацію та втілення в життя його вимог.

Принцип конспірації відображає необхідність і можливість прихованої підготовки або проведення слідчих дій, забезпечення нерозголошення і зберігання в таємниці інформації з метою вирішення завдань розслідування.

Конспірація (латинське *conspiratio*) – буквально таємний задум, змова. У лексичному значенні під конспірацією розуміються заходи, яких вживає організація для збереження у таємниці своєї діяльності, а також своїх членів; суворе дотримання таємниці¹⁵⁰.

У літературі деякою мірою припускається зміщення понять конспірація і слідча таємниця. Ми вважаємо, що ці поняття мають різний зміст. Термін конспірація є більш загальним поняттям, що включає в себе, по-перше, нерозголошення відомостей про щось, по-друге, сукупність прийомів і засобів різного характеру, спрямованих на забезпечення збереження таємниці.

В оперативно-розшуковій діяльності дотримання конспірації пояснюється негласним характером проведених оперативно-розшукових заходів і відноситься до одного з її принципів.

Термін слідча таємниця (під таємницею в словнику розуміється «щось що приховується від інших і відоме не усім, секрет»), на наш погляд, є похідним від положень закону про нерозголошення

¹⁴⁹ *Турсунов И.Х. Раскрытие преступлений по горячим следам: деятельность, организация, тактика: Дисс. ... канд. юрид. наук. – К., 1986. – С. 35.*

¹⁵⁰ *Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. і ред. Т.В. Бусел. – К.: Ірпінв-Центр, 2002. – С. 449.*

даних досудового слідства. Змістовною стороною поняття таємниці слідства є нерозголошення відповідними особами даних досудового слідства. Проте його змістом не передбачені заходи організаційного, слідчо-розшукового, тактичного й іншого характеру, що забезпечують вирішення конкретного завдання.

Розслідування злочинів припускає не тільки нерозголошення відомостей про подію злочину, засоби і прийоми розслідування, але й рішучу систему заходів, що сприяють вирішенню вказаного завдання. Останні охоплюються терміном конспірація, під яким варто розуміти систему засобів і прийомів, спрямованих на зберігання в таємниці інформації та засобів її одержання, задуму розслідування, місця і часу провадження слідчих дій, а також їх підготовки.

Принцип конспірації чи маскування також є необхідним атрибутом злочинної діяльності. Він поширюється на підготовку і здійснення більшості злочинів: приховування справжніх намірів і цілей дій, надання здійснюваним операціям виду законних чи таких, що мають інший характер, забезпечування умов приховування виконуваних дій, маскування поведінки, способу життя тощо.

Приховання від осіб, зацікавлених у результатах провадження кримінальної справи, подій і обставин злочину знайшло закріплення у нормах закону: кримінальне (ст. 387 КК України), кримінально-процесуальне (ст. 121 КПК України) законодавство безпосередньо передбачає неприпустимість розголошення даних досудового слідства. Крім того, існує низка статей кримінально-процесуального закону, зі змісту яких випливає, що вони спрямовані на зберігання в таємниці певних обставин досудового слідства. Це, наприклад, ст. ст. 49, 50, 51 КПК України, які передбачають, що потерпілий, громадській позивач і громадський відповідач ознайомлюються з усіма матеріалами справи лише після закінчення досудового слідства; ст. 116 КПК України, де визначається місце проведення досудового слідства; ст. 132 КПК України, що не передбачає вказувати в постанові про притягнення в якості обвинувачуваного які конкретно докази про винність має слідчий; ст. 166 КПК України (порядок виклику свідка для допиту) не містить вимоги зазначити, по якому факту викликається свідок на допит тощо.

Конспірація не може бути повною тому, що слідчий при проведенні розслідування тією або іншою мірою змушений інформувати учасників слідчої дії про поточні результати розслідування. Визначені обставини стають відомими спеціалістам, понятим, представникам громадськості. При проведенні будь-яких слідчих дій відбувається процес не тільки одержання слідчим інформації, яка його

цікавить, але й зворотний – інформування учасників слідчої дії про хід і результати розслідування. Виходячи з обставин справи, слідчий сам вирішує, які матеріали справи необхідно зробити надбанням гласності, а які зберігати в таємниці¹⁵¹.

Забезпечення конспірації необхідне як при збиранні інформації і плануванні слідчих дій, так і при їх підготовці й безпосередньому проведенні. Сенс конспіративності полягає насамперед у забезпеченні стану прихованості, звуженні кола обізнаних осіб про хід і результати розслідування (якщо, звичайно, зворотне не передбачено законом і не викликано тактичною доцільністю).

Інший бік цієї проблеми полягає в забезпеченні нерозголошення відомостей про інтимне життя осіб, залучених у сферу кримінального судочинства, що є конституційним правом громадян (ст. 32 Конституції України).

Принцип конспірації взаємозалежний із усіма принципами розслідування злочинів, хоча особливо тісний взаємозв'язок спостерігається з принципом раптовості. Конспірація, що обумовлює досягнення несподіванки, є основним прийомом успішної реалізації раптовості. У свою чергу, раптові дії можуть служити засобом зберігання слідчої таємниці або попередженням негативних наслідків її розголошення. Так, раптове затримання підозрюваного забезпечує непоінформованість про це інших злочинців, раптовий допит обвинувачуваного до того, як йому стане відомо про негативні результати обшуку в нього або його співучасників, дозволить попередити зміцнення його негативної позиції цією обставиною тощо.

Сутність принципу конспірації полягає в тому, що все, пов'язане з розслідуванням, має бути збережене в таємниці, якщо інше не передбачено законом, а також слідчим для створення сприятливих умов розслідування.

Принцип раптовості. До переліку принципів розслідування злочинів, що визначають її сутність і специфіку, ефективність і виразність, відноситься раптовість. Раптовість проявляється в такій організації діяльності з розслідування злочинів, яка забезпечує непередбачуваність змісту і характеру дій слідчого протидіючою стороною, тобто пов'язана насамперед із тактикою слідства – вибором засобів і прийомів вирішення конкретних завдань.

Раптовість повинна розглядатися на двох рівнях. По-перше, як принцип розслідування злочинів, що характеризує і відображає

¹⁵¹ Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х., 2005. – С. 349-350.

його наступальність та дієвість при подоланні протидії з боку зацікавлених осіб. У цих ситуаціях раптовість виступає в якості основного начала, обов'язкового правила діяльності, оскільки інший підхід – відмова від використання активних засобів і прийомів подолання протидії – означав би роззброювання органів слідства перед особою протидіючої сторони.

По-друге, вона виражається в системі тактичних прийомів, що забезпечують несподіваність дій слідчого в умовах визначеної слідчої ситуації.

Раптовість розслідування як вираження функції викриття має правову основу в вигляді положень ст. 2 КПК України, в якій сформульовані завдання кримінального судочинства про охорону прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, а також про швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону. Крім того, правовою основою використання раптовості виступає ст. 114 КПК України, відповідно до якої слідчий несе повну відповідальність за законне і своєчасне проведення слідчих дій. Помилково було б вважати, що ця вимога ставиться тільки до закінчення розслідування у встановлені законом терміни. Вимога зазначеної норми виражається в тому, щоб слідчий провадив необхідні слідчі дії – обшук, допит, пред'явлення для впізнання тощо – своєчасно з погляду забезпечення їх максимальної результативності і повноти.

Раптовість – це певне явище, подія, дія, що настало несподівано, непередбачувано¹⁵². Під раптовістю в розслідуванні звичайно розуміється проведення дій, несподіваних для зацікавлених у результатах справи осіб. Непередбаченість складає основний зміст раптовості¹⁵³. Але було б помилкою ототожнювати раптовість із несподіванкою, і навпаки. Раптовість – це характеристика дій осіб, що організовують її застосування, вона виявляється в результаті активної творчої діяльності слідчого під час розслідування злочинів.

Тобто раптовість – це засіб дій з метою досягнення результату з розрахунку на несподіванку. Раптовість свідомо і задалегідь готується слідчим на основі прогнозування перебігу майбутньої слідчої дії. Для злочинця, що не передбачав раптових дій слідчого, раптовість перетворюється в несподіванку. Раптовість, якщо вона

¹⁵² Великий тлумачний словник сучасної української мови. – С. 1076.

¹⁵³ Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьянчиков Е.Д. Тактика использования активности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: Учебное пособие. – К.: НИИРИ КВШ МВД ССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – С. 17.

не спричиняє несподіванки для визначених осіб, відсутня. Про неї можна говорити тільки в тому випадку, якщо її наслідком є несподіванка для протидіючої сторони.

Несподіванка – непередбачене, неусвідомлене для окремих осіб явище, що виникає як наслідок певних закономірно виникаючих причин. Іншими словами, несподіванка – наслідок раптових дій, їх результат.

Таким чином, раптовість – це підготовка і проведення дій, розрахованих на несподіванку для певних осіб (підозрюваних, обвинувачуваних). Несподіванка – наслідок сприйняття непередбачених дій цими особами.

Несподіванка, запланована як результат раптових дій (приймів), може бути як повною, так і частковою. Не виключається також варіант, коли раптові (за думкою слідчого) дії не будуть несподіваними для особи, яка їх передбачила (або будуть оцінені і сприйняті інакше, ніж припускав слідчий), а отже, дія раптовості не виявиться.

Повна несподіванка досягається в тих випадках, коли відповідна особа не знає і не припускає факту і характеру запланованих стосовно неї заходів. Це є найхарактернішим для початкового етапу розслідування при порушенні кримінальної справи на підставі оперативно-розшукових даних або непоінформованості особи про вжиті заходи. Так, наприклад, продумана система заходів реалізації інформації про замасковане розкрадання, зібрана оперативно-розшуковим шляхом, дозволяє за рахунок раптовості дій виявити і вилучити докази злочинної діяльності, забезпечити відшкодування заподіяного злочином матеріального збитку, створити найсприятливіші умови для проведення допиту підозрюваних тощо. Навпаки, у тих випадках, коли завчасно не обмірковується і не забезпечується раптовість дій з реалізації оперативно-розшукової інформації, злочинці встигають вжити заходів по знищенню викриваючої доказової інформації, приховати викрадені цінності, визначити аргументацію своєї лінії поведінки тощо. Проте поняття «повна несподіванка» умовне, тому що будь-яка особа, що вчинила злочин, живе очікуванням можливого викриття, навіть планує певні заходи і лінію поведінки в такій ситуації. Проте рівень непевності, неконкретності можливого розвитку подій тут дуже високий, що дозволяє слідчому забезпечити раптовість дій.

Часткова несподіванка зазвичай з'являється на подальших етапах розслідування, коли особи, що протидіють слідству, прогнозують можливі заходи слідчого, але не знають їх точного характеру і

спрямованості дій. У такій ситуації раптовість досягається за рахунок тактично вірних дій слідчого, що забезпечують вибір варіанту дій (прийом, засіб, час, місце), який не враховується протидіючою стороною в силу незнання всього арсеналу можливостей органів розслідування або конкретної поінформованості слідчого. Досягнення раптовості в такій ситуації без усякого перебільшення можна назвати мистецтвом розслідування злочинів. Ефект раптовості при проведенні розслідування може бути не тільки результатом цілеспрямованих дій слідчого, але й наслідком випадкового збігу обставин, коли що-небудь звичайне з погляду слідчого здається дуже несподіваним для учасника слідчої дії. Виникнення такої незапланованої слідчим ситуації може і повинно бути ним використано для вирішення поставлених завдань. Але головне в діяльності і фаховій майстерності слідчого – це вміння спеціально створювати ситуації, що забезпечують ефект несподіванки і тим самим сприяють одержанню доказової інформації.

Несподіванка дій слідчого може мати місце і при розкритті злочинів по справах, зупинених у зв'язку з невстановленням обвинуваченого, провадження яких закінчено, а також по злочинах, із моменту вчинення яких пройшло багато часу¹⁵⁴.

Таким чином, сутність принципу раптовості полягає у виборі та реалізації слідчим системи засобів і прийомів, що забезпечують необхідні умови для збирання доказової інформації на основі їх несподіваного характеру й змісту для певних учасників розслідування, тобто цілеспрямованому створенні належних умов, а не тільки використанні наявних обставин.

Саме в цьому – цілеспрямованому створенні певних умов розслідування, а не простому врахуванні і використанні наявних об'єктивних чинників – виявляється сутність діяльності з розслідування злочинів, її принципів, засобів і прийомів.

Принцип вибірності відображає можливість і необхідність вибору найдоцільніших засобів і прийомів розслідування злочинів, які відповідають конкретній ситуації.

При вирішенні більшості питань слідчий має можливість скористатися різними засобами, використовувати різноманітні прийоми. Вибір найраціональніших засобів і прийомів, що відповідають певній слідчій ситуації, є основою тактики слідчого. Визначення найдоцільніших – запорука успіху і, навпаки, використання невід-

¹⁵⁴ Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет. – М., 1972.

повідних - причина невдачі, нераціональних витрат сил, засобів та часу.

Аналіз і оцінка слідчих ситуацій, що складаються при розслідуванні злочинів, є необхідним елементом такої діяльності, що визначає вибір засобів і прийомів. При аналізі слідчої ситуації, слідчий повинен враховувати чинники, що обумовлюють її формування, визначальними серед яких є компоненти інформаційного характеру, ті, що програмують зміст подальших дій.

Недостатня поінформованості слідчого, як правило, не дає можливості обрати найбільш ефективний спосіб дій, тобто діяти вибірково. У будь-якій слідчій ситуації діяльність слідчого повинна бути спрямована на вибір позиції найменшого тактичного ризику, попередній прогноз негативних наслідків та застосування заходів до їх попередження та виключення.

При виборі різних варіантів дій слідчий повинен враховувати вимоги кримінально-процесуального закону. Ступінь обмеження, що накладається правовими нормами на вибір слідчої дії, поділяється на два види: у першому – кримінально-процесуальний закон визначає вибір слідчої дії, а в другому – закон залишає за слідчим право вибору конкретної слідчої дії.

У першому випадку вибірність досягається за рахунок всебічної обміркованості проведення слідчої дії (найсприятливіший час, місце тощо), у другому випадку вибірність забезпечується законодавчим визначенням слідчої дії з усіх можливих варіантів. Як правильно зазначає В.М. Биков, існуюча на практиці «конкуренція слідчих дій іноді призводить до вибору слідчим слідчої дії, недостатньо ефективною в даній слідчій ситуації, а у ряді випадків такої, що не має доказового значення»¹⁵⁵.

Це пояснюється тим, що у деяких випадках при виборі слідчої дії слідчий керується не її доцільним значенням, а простотою проведення, небажанням готуватися та «острахом» зриву складнішої (щодо виконання) слідчої дії.

Обираючи ті або інші засоби і прийоми розслідування, слідчому необхідно враховувати не тільки надані законом можливості, реальність сил і засобів здійснення запланованого, обсяг і характер наявної інформації про розслідувану подію, але й існуючі можливості їх використання.

¹⁵⁵ Биков В.М. *Проблема выбора и конкуренции следственных действий // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий.* – Ташкент, 1982. – С. 60.

Зрозуміло, що окремі принципи «виконують функції меншої значимості», але, проте, не перестають від цього бути принципами, тому що вони відображають сутнісну характеристику діяльності, виступають одним із окремих проявів її природи, без яких губиться її специфіка і певність. Частота прояву не може бути основною й обов'язковою ознакою принципу діяльності. Таким є вираження характерного в природі діяльності – як постійно, так і у виняткових умовах її здійснення.

Окремі принципи, що виражають певний аспект розслідування злочинів, не втрачають, на наш погляд, права іменуватися її принципами, оскільки характеризують природу і сутність даної діяльності, а також її специфічність.

Викладене дозволяє констатувати, що природа і сутність діяльності з розслідування злочинів відображається в системі її принципів, що обумовлюють розробку і застосування засобів і прийомів її здійснення.

Сучасний стан криміногенної ситуації висуває перед наукою важливе завдання – вивчення злочинної діяльності¹⁵⁶, насамперед, як соціального феномена, який розвивається за своїми особливими законами і є не просто певною хворобою суспільного організму, а серйозним захворюванням, яке загрожує його існуванню. У минулому від вчинюваних злочинів страждали перш за все громадяни держави, а сьогодні злочинний світ прагне підкорити собі державу, тобто ліквідувати її як волевиявлення суспільних інтересів. Тому зараз для протидії злочинності недостатньо реагувати на окремі її прояви – здійснювані злочини. Необхідно вести боротьбу із самостійним і досить життєздатним соціальним організмом, який свідомо та цілеспрямовано протиставляє себе суспільству і державі. А для цього необхідно вивчати весь механізм, всю структуру, всі закономірності прояву даного соціального явища, без чого будь-які спроби боротьби з ним будуть приречені на провал. В.В. Лунєєв пише: «Людство наприкінці ХХ століття опинилось у кримінальній пастці, вибратися з якої без критичного перегляду попередніх утопій, традиційних стратегій боротьби зі злочинністю... не вдасться»¹⁵⁷.

Професійна, організована (частіше на транснаціональному рівні) злочинність виступає сьогодні монолітом, якому окремі «уко-

¹⁵⁶ Бахін В., Кузьмічов В., Карпов Н., Євдокименко С. Принципи злочинної діяльності // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 126-132.

¹⁵⁷ Лунєєв В.В. Преступность в России при переходе от социализма к капитализму // Государство и право. – № 5. – 1998.

ли» у вигляді розкриття і розслідування поодиноких злочинів зовсім не страшні: це просто дрібний «брак» їх могутнього виробництва. Отже, тільки всебічне і глибоке пізнання феномена злочинної діяльності, яке розкриває її джерела, природу, зміст і причини, дозволить визначити реальні шляхи і засоби протидії такому явищу.

Існування злочинної діяльності як самостійного виду людської діяльності визнається багатьма вченими. Справді, у злочинній діяльності мають місце всі елементи, характерні для людської діяльності: мета, предмет, об'єкт, суб'єкт, засоби, результат. Кожний із цих елементів злочинної діяльності має свою досить суттєву специфіку. Наприклад, мета характеризується антисуспільною спрямованістю, прагненням скористатися результатами праці інших тощо.

Кожний вид людської діяльності будується і здійснюється відповідно до певних законів, принципів та правил. До законів діяльності зараховують об'єктивні закономірності, що зумовлюють можливість здійснення певного виду діяльності, досягнення поставленої мети, її характер та сутність. Наприклад, красти можна лише там, де є те, що користується попитом. Цим визначається виникнення нарко- і автобізнесу, торгівлі зброєю, «живим товаром» тощо.

Принципи розслідування злочинів, спрямовані на боротьбу зі злочинною діяльністю, були детально розглянуті вище. Питання про **принципи злочинної діяльності** є не тільки новим, але і незвичним, оскільки, по-перше, саме це явище недавно почало висвітлюватися у науковій літературі; по-друге, рано ще вести мову про принципи того, що за своєю суттю безпринципове, аморальне і нібито аморфне. Тому на сьогодні неможливо дати повний перелік і характеристику принципів злочинної діяльності, але назріла необхідність розробки даної проблеми для більш глибокого пізнання злочинності, а також – визначення найбільш раціональних заходів боротьби з нею.

Перш за все звернемося до тих принципів, які «лежать на поверхні». Будь-яка діяльність будується відповідно до принципів доцільності, економічності, наукової обґрунтованості, організованості, спеціалізації. Не є у цьому плані винятком і злочинна діяльність.

Доцільність стосовно даного виду діяльності виражається у виборі тих напрямів, які найбільш раціональні в існуючих умовах і відповідають можливостям та здібностям дійових осіб. Відповідно

до цього принципу злочинець або група осіб обирають найбільш прибутковий та реальний для здійснення вид і спосіб діяльності.

Економічність проявляється перш за все у тому, щоб витрати на підготовку і здійснення злочину, а також витрати у випадках викриття, були набагато нижчими, ніж отримана у результаті вигоди. Оцідливність також полягає у використанні найбільш економічних у матеріальному плані «технологій».

Принцип зазвичай характеризує якусь із сторін явища (у даному випадку – діяльність), яке багатогранне і не завжди «вписується» у ті чи інші виділені ознаки. Тому нерідко одна і та ж сторона явища може характеризуватись різними принципами. Таке «сплетіння» спостерігається у взаємозв'язку принципів доцільності й економічності, доцільності та безпеки тощо. Так, як правило, доцільне те, що економічно вигідне, але не все, що економічне, – доцільне. Наприклад, високий рівень організації розвідки, звичайно, доцільний і необхідний для злочинної діяльності, але економічність може визначати і обмежувати масштаби та витрати на її здійснення. Такий взаємозв'язок існує практично між усіма принципами і повинен враховуватися при їх вивченні та оцінці.

Незвично щодо злочинної діяльності застосовувати **принцип наукової обґрунтованості**, але будь-який вид діяльності в умовах науково-технічного прогресу не може розвиватися без урахування наукових досягнень. Так, впровадження охоронних систем сигналізації та інших засобів захисту об'єктів (майна) примушує злочинців шукати способи та шляхи їх подолання. Наприклад, замість підкопу або збройного нападу на банк – розкрадання грошей шляхом комп'ютерного проникнення.

Наукове обґрунтування (або забезпеченість) злочинної діяльності проявляється у використанні сучасних технічних засобів для підготовки та вчинення злочинів. Історія суперництва правоохоронних органів і злочинців свідчить про те, що останні завжди були оснащені значно краще. Використання нової і дорогої техніки спричиняє суттєві витрати, але забезпечує економічність та високу результативність. Однак застосування нового і найдорожчого – це не тільки благо, але іноді й мінус. Так, кілери-професіонали починали з використання спеціальної і малосерійної зброї. З часом використання маловідомої зброї стало небезпечним і недоцільним у такій злочинній «професійній діяльності», оскільки залишався надто помітний слід, який міг привести до виробника, замовника, а інколи – і до самого виконавця. Тому зараз кілери орієнтуються на мислову, важко контрольовану зброю. Більше того, з'явився ринок

«засвіченої зброї», яка після використання кримінальним злочинцем потрапляє до кілера-професіонала, щоб після її застосування направити слідство по хибному шляху¹⁵⁸.

Принцип спеціалізації лежить не тільки в основі будь-якого виду людської діяльності, але і виступає фактором їх розмежування, тобто він проявляється одночасно всередині і зовні кожного вчинку. Злочинна діяльність у цілому містить у собі більшість операцій, які характерні для соціально корисних видів діяльності. Для прикладу: комп'ютерне шахрайство – це використання можливостей комп'ютерної техніки на найвищому рівні; отримання даних для здійснення крадіжки – процес збирання інформації, характерний практично для всіх видів діяльності; застосування прийомів «психологічної обробки» жертви – прийоми психологічного впливу тощо. Не випадково, наприклад, зазначається, що організована злочинність не тільки заподіює збиток суспільству і державі, але й створює корисне: туристичні центри, готельні комплекси, ігровий бізнес тощо. Злочинний характер здійснюваних операцій визначається насамперед їх анти-суспільною спрямованістю та ігноруванням загальнолюдських цінностей (життя і здоров'я людей, доля людства) за принципом: ціль виправдовує все.

У структурі злочинної діяльності спеціалізація має два зрізи:

- а) спеціалізація у межах різноманітних видів злочинів;
- б) спеціалізація усередині злочинної групи, спілки.

Обидва види спеціалізації покликані забезпечувати високу продуктивність і ефективність виконуваної «роботи». Так, для багатьох категорій злочинців (шахраїв, кишенькових злодіїв, кілерів) обов'язкова наявність специфічних ознак і характеристик особистості, без яких дане «ремесло» стає небезпечним та неефективним. Внутрішньогрупова спеціалізація полягає у тому, щоб кожний учасник робив те, що він уміє виконувати краще за інших. Наприклад, у групі фальшивомонетників один може займатися забезпеченням усіма необхідними засобами і матеріалами, інший – безпосередньо виготовленням «продукції», третій – її збутом тощо. Серед квартирних злодіїв з'явилась нова спеціалізація – збирання інформації про потенційні об'єкти крадіжки і «збуту» її за певний відсоток від викраденого.

У рамках організованої злочинності подібна спеціалізація досягає особливо глибокого і доцільного рівня. Зі спеціалізацією

¹⁵⁸ Константинов А., Дикселиус М. Бандитская Россия. – Санкт-Петербург, 1997. – С. 137.

пов'язане, зокрема, комплектування злочинних груп. Тут є два основних варіанти. Перший – сформована за принципом земляцтва чи інших інтересів група визначає, який вид злочинів їм «по профілю», тобто виходить із своїх наявних можливостей. Другий – в ініціаторів з'являється ідея здійснення конкретних злочинів, під яку потім добираються відповідні виконавці. Специфічним проявом принципу спеціалізації у злочинній діяльності виступає так званий «третейський суд», завданням якого є вирішення спірних питань, які виникають у взаємовідносинах різноманітних злочинних груп. Цікавими є два моменти. Перший полягає в тому, що рішення такого судді виконуються неухильно, а не так як деякі рішення державних судів. Другий пов'язаний із можливістю настання відповідальності таких «суддів»: з одного боку, ці рішення виступають засобом життєзабезпечення злочинної діяльності, з іншого – за діючими нормами кримінального права такий «суддя» не здійснює нічого протизаконного. Це демонструє, що вивчення принципів злочинної діяльності та їх практичної реалізації дозволяє не тільки предметніше і глибше пізнавати саму діяльність, але й «оголювати» конкретні проблеми і аспекти боротьби з нею.

Принцип удосконалення діяльності та постійного оновлення засобів і методів діяльності припускає не тільки використання науково-технічних досягнень, але й новий підхід до здійснення діяльності – зміни застарілих форм поведінки, пристосування до нових умов, пошук нових сфер «застосування сил»¹⁵⁹. Усім пам'ятні фінансові піраміди 90-х років, які «витягнули» із довірливих вкладників мільйони, якщо не мільярди доларів. Здавалося б, громадян і навчили, і провчили. Але і зараз «піраміди» не зникли, просто їх творці принципово змінили методи діяльності. На зміну широкій і гучній рекламі прийшла таємниця «бізнес-клубів для ділових людей», куди можна потрапити тільки через знайомих. Тобто, знову діє чіткий розрахунок на довіру і самообман: це – не для усіх, це – для обраних. І знову – обманюють на десятки мільйонів. Ще один приклад тонкого психологічного розрахунку. Монетоприймач однієї із вічок автоматичної камери схову заповнюється папером і за нею встановлюється спостереження. Підходить громадянин, ставить речі в камеру, набирає код, але дверцята не зачиняються, оскільки не проходить жетон. Тоді користувач забирає свої речі, ставить їх в інше вічко і відходить. Злочинець, визначивши код за

¹⁵⁹ Антонова І. В. *Криминалистическая тактика: принципы и функции* // *Криминалистика и судебная экспертиза*. – Вып. 22. – К., 1981. – С. 45.

першим вічком (громадянин не подумав про необхідність «зняти» або замінити початковий код), забирає речі із другого.

У цілому психологічні прийоми (підходи) займають у злочинній діяльності все важливіше місце. У зв'язку з цим виникла необхідність спеціального вивчення тактики діяльності злочинців.

Для успішного здійснення окремих видів діяльності **необхідне спеціальне інформаційне забезпечення** – отримання «допомоги зі стану ворога». У військових умовах – це розвідка і контррозвідка, в оперативно-розшуковій діяльності – агентура тощо. У злочинній діяльності – це і перше, і друге, а головним чином – «залучення на свою сторону» чиновників, працівників правоохоронних органів, що не тільки забезпечують інформацією, необхідною для здійснення злочинної діяльності, але і попереджають про можливу небезпеку, сприяють ухиленню від кримінальної відповідальності (наприклад, «куплений суддя»).

Принцип конспіративності або маскуванню також є невід'ємним атрибутом злочинної діяльності. Він поширюється на підготовку та здійснення більшості злочинів: приховування справжніх намірів і цілей дій, надання здійснюваним операціям вигляду законних або маючих інший характер, забезпечення умов приховування виконуваних дій, маскуванню поведінки і способу життя тощо¹⁶⁰.

У тих випадках, коли злочин не може бути здійснений потай, злочинці зазвичай вживають заходів щодо маскуванню або знищення слідів своєї участі у даній події. Інколи у діях злочинців виявляється явна демонстративність, коли крім конкретної мети (убивства конкурента, знищення майна), переслідується мета погрози і «моральних настанов» на адресу інших. Тоді, звичайно, приймаються заходи для максимального знищення залишеної слідової інформації (наприклад, залишення кілером-професіоналом зброї, на якій практично не виявляються відбитки пальців). Але основною закономірністю характеру злочинних акцій є маскуванню, наприклад, убивства під нещасний випадок, серцевий напад, зникнення безвісти. Специфіку підходу і забезпечення конспірації у діяльності мафії Р.Нінна характеризує так: «Незмінним залишається старе правило – всі рішення приймаються особисто і тільки усно, вони не реєструються ні в яких документах, а якщо й реєструються, то лише у скороченій і символічній формі, недоступній для розумін-

¹⁶⁰ Гуров А. *Профессиональная преступность. Прошлое и современность.* – М., 1990; Кручинина Н., Шиканов В. *Алиби. Теоретические проблемы, их прикладное значение в уголовном судопроизводстве.* – Иркутск, 1992.

ня непосвячених»¹⁶¹. Вищою формою забезпечення конспірації та у цілому життєдіяльності злочинних угруповань є усунення осіб, які володіють таємною інформацією, у тому числі і з самих злочинців.

Принцип корпоративної (професійної) єдності (взаємодопомога, «общак», закони «братства» тощо) є одним із стрижневих у характеристиці злочинної діяльності, оскільки відображає головне у соціальній сутності злочинного середовища – її протиставлення суспільству. А кожний соціальний «осередок», звичайно, живе за своїми внутрішніми законами і принципами, які відрізняють його від інших соціальних груп. Це характеризує їх світогляд, систему соціальних цінностей, норми поведінки, внутрішню субординацію, заходи відповідальності тощо. У злочинному світі це знаходить свій вираз і в таких деталях, як жаргон, прізвиська, татування, що використовуються для маскування мети і обставин діяльності, спілкування¹⁶².

Визначений перелік принципів злочинної діяльності, зрозуміло, не є вичерпним і безперечним¹⁶³. Кожний принцип можна характеризувати (розкривати) ширше, у всій практично значущій повноті. Адже кожен принцип має свої ознаки-сліди, що виявляються у зовнішньому середовищі; їх необхідно знати і використовувати у боротьбі зі злочинністю.

Дослідження принципів злочинної діяльності дозволить вирішити такі завдання:

- розкрити зміст і особливості злочинної діяльності;
- з'ясувати вплив принципів на характер злочинної діяльності;
- виявити взаємозв'язок принципів злочинної діяльності з її метою та умовами здійснення;
- визначити значення і місце принципів злочинної діяльності у системі її засобів, методів, прийомів;
- забезпечити розробку ефективних засобів, методів, прийомів протидії злочинній діяльності.

Потребує спеціального, поглибленого дослідження й питання про співвідношення принципів злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів, що проявляється, насамперед, через об'єкт

¹⁶¹ Пизина Р. *Мафия против закона*. – М., 1988. – С. 265.

¹⁶² Горюхи А. *Профессиональная преступность. Прошлое и современность*. – М., 1990.

¹⁶³ Кудомичев В. *Теория и практика следственной деятельности*. – К., 1997.

і мету діяльності – правові відносини і соціальні цінності, яким злочинність прагне скористатися, а розслідування, відповідно до завдань кримінального судочинства, – захистити від цих посягань. Вочевидь, точніше говорити не про взаємозв'язок і співвідношення принципів, скільки про їхню конкуренцію.

Взаємовплив принципів злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів обумовлений тим, що зміна підходів, засобів методів злочинної діяльності вимагає відповідних змін у діяльності правоохоронних органів. У свою чергу, заходи і засоби діяльності оновлених структурно і організаційно правоохоронних органів вимагають злочинців пристосуватися до нових умов. Так, конспіративність цих видів діяльності – це взаємопізнання, взаємообліг, взаємоподолання. Конспірація злочинної діяльності породжує зокрема, прийоми і способи виявлення протидіючих осіб (оперативних працівників, агентів, конкурентів тощо) та здійснення протидіючих заходів, що, у свою чергу, необхідно знати і враховувати при підготовці та проведенні відповідних заходів правоохоронними органами.

Одним із основоположних принципів діяльності по розкритті і розслідуванню злочинів є **оперативність**. Він покликаний забезпечувати вирішення завдань кримінального судочинства, яком протидіють злочинці. Така протидія розслідуванню спрямована на перешкоду виявлення факту злочину, затягування встановлення його обставин і причетних осіб, на приховання і вчинення злочинів. Це – своєрідний закон постійного розвитку і «взаємодії» злочинної та правоохоронної сфер. Причому принципи цих взаємовідносин можуть інколи виходити на рівень відвертого порозуміння, взаємоступливості. Наприклад «угода з правосуддям» у США, допущена державою відвертість мафії в Японії за умови виключення з її «бізнесу» наркотиків та зброї тощо.

Принципи будь-якої діяльності, у тому числі злочинної, об'єктивні за своєю природою, оскільки є концентрованим виразником її сутності. Однак вони суб'єктивні у тій мірі, у якій досягають глибини об'єктивного у нашому науковому пізнанні¹⁶⁴.

Отже, природа і сутність як діяльності з розслідування злочинів так і злочинної діяльності відображається в системі їх принципів що виражають відповідні закономірності розслідування чи вчинення

¹⁶⁴ Бахін В., Кузьмічов В., Карпов Н., Свідокименко С. Принципи злочинної діяльності // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 126-132.

ня злочинів, керівні вимоги, яким підпорядковується певний вид діяльності.

Визначення принципів злочинної діяльності, їх цілеспрямоване вивчення, з'ясування співвідношення із принципами розслідування злочинів сприятиме більш повному розкриттю об'єктивної реальності, що пов'язана як із вчиненням злочинів, так і з підвищенням ефективності діяльності з їх розкриття, розслідування та попередження.

Питання для самоконтролю:

- 1. Розкрийте зміст і співвідношення понять «принцип», «принцип криміналістики», «принцип розслідування злочинів».*
- 2. Визначте види принципів науки криміналістики.*
- 3. Поясніть зміст принципу історизму та його вплив на розвиток криміналістики.*
- 4. Як класифікуються принципи розслідування злочинів?*
- 5. Визначте особливості реалізації принципу законності під час розслідування злочинів.*
- 6. Яким морально-етичним вимогам повинні відповідати засоби і прийоми діяльності з розслідування злочинів?*
- 7. Розкрийте зміст принципу науковості.*
- 8. Які актуальні напрями розробки та удосконалення науково-технічних засобів, що застосовуються у процесі розслідування злочинів?*
- 9. Які форми взаємодії використовуються у діяльності з розслідування злочинів?*
- 10. У чому полягає сутність окремих принципів розслідування злочинів?*
- 11. Розкрийте зміст принципу оперативності.*
- 12. Яке значення раптовості у процесі розслідування злочинів?*
- 13. Розкрийте зміст принципів злочинної діяльності та їх взаємозв'язок із принципами розслідування злочинів.*

РОЗДІЛ V. ЗАСОБИ ТА ПРИЙОМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ (КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Діяльність з розслідування злочинів спрямована на досягнення завдань кримінального судочинства і виражається у формі динамічного, складного за своєю структурою правового явища, яке функціонує у межах, окреслених кримінально-процесуальним законодавством і направлене на встановлення істини у кримінальній справі. Засоби і прийоми розслідування злочинів відрізняються за джерелом походження, змістом, завданнями, іншими характеристиками.

Розслідування злочинів здійснюється через виконання комплексу як процесуальних, так і не процесуальних заходів, центральну частину яких займають слідчі дії. Проте діяльність слідчого під час розслідування злочинів не обмежується слідчими діями, оскільки шляхом застосування комплексу різноманітних процесуальних дій, тактичних, розшукових, організаційних заходів відбувається реалізація важливих процесуальних рішень, тактичних завдань, таких як порушення кримінальної справи, відновлення досудового слідства по призупиненій справі, застосування запобіжних заходів, заходів процесуального примусу, встановлення психологічного контакту, викриття неправди в показаннях допитуваного тощо. Вони призначені створювати належні умови, сприяти ефективному та результативному провадженню слідчих дій та розслідуванню злочинів.

Тому постає проблемне питання: які саме засоби і прийоми застосовує слідчий у своїй діяльності з метою розслідування злочину, які їх завдання та співвідношення між собою?

Насамперед слід визначити, що являє собою процес розслідування злочинів і які структурні компоненти наповнюють це складне правове явище.

Як вказує В.Г. Лукашевич, розслідування злочинів – складний, багатобічний соціальний процес, в орбіту якого залучається велика кількість суб'єктів, які мають власні інтереси і специфічні мотиви поведінки, що підпорядковані загальним завданням кримінального судочинства¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Лукашевич В.Г. *Проблеми оптимізації діяльності з розслідування злочинів // Теоретичні та практичні проблеми використання криміналістики і судової експертизи у розкритті і розслідуванні злочинів.* – К.: УАВС, 1996. – С. 17.

На думку В.Ю. Шепітька, розслідування – це стадія кримінального процесу, на якій органи дізнання і досудового слідства здійснюють передбачені кримінально-процесуальним законом дії і приймають рішення з метою збирання і перевірки доказів, швидкого і повного розкриття злочинів, притягнення як обвинувачених осіб, які вчинили злочин, та приймають заходи для попередження і припинення злочинів¹⁶⁶.

Коло засобів, які використовує слідчий під час розслідування злочинів, є досить широким і включає систему внутрішньо організованих, упорядкованих і узгоджених процесуальних дій і не процесуальних засобів та прийомів, поєднаних спільною метою – виконання завдань кримінального судочинства.

Як вказує Р.С. Белкін, діяльність слідчого у процесі розслідування злочину не вичерпується комплексом слідчих дій, адже вона не зводиться виключно до роботи з доказами, але й передбачає ряд інших кримінально-процесуальних процедур і організаційно-технічних заходів¹⁶⁷.

У літературі усталеною є точка зору про те, що діяльність слідчого під час розслідування злочину складається із двох блоків: процесуального і не процесуального. Останній представляє собою нерегламентовані законом заходи та прийоми слідчого з організаційно-тактичного і технічного забезпечення провадження досудового слідства, застосування яких не пов'язане із отриманням доказів у справі.

Основну частину діяльності слідчого складають процесуальні дії, тобто такі, які передбачені і регламентовані Кримінально-процесуальним кодексом України. Процесуальні дії співвідносяться зі слідчими діями як ціле і частина. Процесуальні дії охоплюють всі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи, проте відрізняються від слідчих за метою, колом уповноважених суб'єктів та порядком провадження, отримуваними результатами тощо.

Процесуальні дії характеризуються такими ознаками:

1. Передбачені Кримінально-процесуальним кодексом України;
2. Підпорядковані загальній меті – досягненню завдань кримінального судочинства (ст. 2 КПК України);

¹⁶⁶ Шепітько В.Ю. *Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський та російсько-український)*. За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – С. 191.

¹⁶⁷ Белкин Р.С. *Криминалистика в 3-х томах. Т. 2. Частные криминалистические теории*. – М.: Юрист, 1999. – С. 209.

3. Виконуються у процесі розслідування злочину уповноваженими службовими особами чи іншими учасниками кримінального судочинства;

4. Процесуально закріплюються у різноманітних кримінально-процесуальних документах (постанова, протокол, доручення, вимога тощо).

Тобто процесуальними є дії, направлені на досягнення завдань кримінального судочинства, передбачені кримінально-процесуальним законодавством і здійснювані у відповідності з його приписами.

Продовжуючи розгляд питання про види засобів і прийомів розслідування злочинів, слід наголосити, що їх класифікації вже неодноразово підлягали науковим дослідженням, проте єдиної узгодженої точки зору на це питання не знайдено, що викликає труднощі як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Статус слідчого як службової особи, уповноваженої на провадження кримінальної справи, характеризується процесуальною самостійністю, що дозволяє йому самостійно реалізовувати свої процесуальні повноваження. Зокрема, такими є заходи, методи і прийоми, які дають можливість слідчому самостійно викликати осіб для участі у слідчих діях, проводити процесуальні дії, планувати досудове слідство, давати органам дізнання доручення про проведення слідчих та розшукових дій тощо.

Результати проведених досліджень серед практичних співробітників органів досудового слідства та викладачів юридичних вузів за відповідними спеціальностями були спрямовані на з'ясування, яких саме заходів слідчий вживає з метою розслідування злочинів:

Засоби та прийоми розслідування, що застосовуються слідчим під час провадження кримінальної справи (за результатами анкетування, %)

№	Запитання	Категорії опитаних			
		Слідчі ОВС	Прокуратури	Податк. міліції	Викладачі
11.	Процесуальні дії	87,3%	83,1%	82,1%	93,8%
22.	Слідчі дії	92,8%	93,8%	86,2%	92,7%

33.	Розшукові заходи (реалізуються шляхом проведення слідчим розшукової діяльності у порядку ст. ст. 138, 139 КПК та надання доручень на проведення розшукових, опер.-розш. заходів (ст. ст. 66, 114 КПК)	65,9%	67,7%	70,7%	72,9%
44.	Організаційні заходи	70,3%	65,4%	67,5%	78,1%
55.	Тактико-криміналістичні засоби (тактичні прийоми, тактичні операції, комбінації)	82,4%	80,8%	74,8%	91,7%

Кримінально-процесуальне законодавство регламентує компетенцію слідчого застосовувати процесуальні, слідчі дії, давати органам дізнання, оперативно-розшуковим підрозділам доручення і вказівки про провадження розшукових дій, оперативно-розшукових заходів, окремих слідчих дій.

При визначенні видів процесуальних дій, які використовуються слідчим під час розслідування злочинів, насамперед слід пам'ятати, що центральним елементом у їх системі є слідчі дії.

Тривалий час наука як кримінального процесу, так і криміналістики потребують однозначного наукового і законодавчого визначення поняття «слідча дія», їх різновидів та змісту. На це були спрямовані зусилля провідних теоретиків і практиків, напрацьований значний дослідницький матеріал, але проблема продовжує залишатися відкритою і актуальною.

Нагальна необхідність цього дослідження пов'язана з потребою тлумачення змісту норм чинного Кримінально-процесуального кодексу України, прийняттям досконалого кримінально-процесуального законодавства у відповідності з міжнародними вимогами та розробкою науково обґрунтованих рекомендацій його застосування під час розслідування злочинів.

Аналізуючи норми Кримінально-процесуального кодексу України, слід зазначити, що законодавець не використовує однозначного тлумачення поняття «слідчі дії». У певних випадках їх зміст може передбачати **розширене тлумачення**, коли під слідчими розуміються всі процесуальні дії слідчого, які він проводить під час розслідування кримінальної справи. У **вужькому значенні** під слідчими діями розуміють лише ті, які направлені на безпосереднє вирішення завдань доказування.

Поняття «слідчі дії» здавна відоме в історії вітчизняного кримінального судочинства. У Статуті кримінального судочинства 1864 року цей термін був використаний для відокремлення процесуальних дій судового слідчого від тих дій, які виконувались чинами поліції. Зміст низки статей Статуту (ст. 491 та ін. гл. 12) та рішень вищих судових інстанцій свідчать про те, що під слідчими діями розумілося досить широке коло процесуальних дій та рішень, в тому числі й заходи судової влади, яка уособлювалася судовим слідчим, зокрема постанови про зупинення періодичних видань, обрання запобіжних заходів, притягнення як обвинуваченого¹⁶⁸.

У перших роботах з криміналістики автори також зверталися до терміна «слідчі дії», не з'ясовуючи їх відмінності від решти дій, що здійснюються слідчим під час розслідування злочинів. Так, в «Основах уголовной техники» С.Н. Трегубов веде мову про слідчі дії на місці злочину, до яких включає всі дії, які вчиняються слідчим на місці події: складання плану, фотографування місця події, зовнішній огляд трупа, розшук і огляд знарядь злочину та їх ідентифікація тощо. Поряд з цим автор зазначає про особливо вагоме значення таких слідчих дій як огляд, обшук, освідчення, дослідження речових доказів¹⁶⁹.

Тобто, законодавцем, вченими, судовою владою ототожнювалися поняття «слідчі дії – дії слідчого», відбувалося їх розширене юридичне тлумачення.

На основі аналізу норм радянського кримінально-процесуального законодавства впливає висновок про те, що в період після 1917 року термін «слідчі дії» потерпів різні, навіть парадоксальні зміни у своєму змісті.

¹⁶⁸ Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – Вип. 2. – С. 126.

¹⁶⁹ Трегубов Н.С. Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Практ. руководство для судебных деятелей / Изд. юрид. книжного склада «Право». – Петроград, 1915. – С. 16-61.

Так, у КПК 1927 року цей термін згадувався лише в розділі про судовий розгляд (ст. 261), а дії органів досудового слідства охоплювалися поняттям «заходи» чи навіть «напрями» (ст. 223); натомість у кодексі були регламентовані правила проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих дій. До часу прийняття Основ кримінального судочинства 1958 року значення терміна «слідчі дії» в розумінні заходів, що виконувалися слідчим, було неконкретизованим. У ст. 29 Основ наводиться перелік невідкладних слідчих дій, які дозволялося виконувати органам дізнання при розслідуванні кримінальних справ, досудове слідство в яких було обов'язковим, проте визначення поняття «слідчі дії» та їх повний перелік залишилися нез'ясованими¹⁷⁰.

Ця проблема й нині не втратила своєї актуальності, оскільки чинний Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 із численними змінами та доповненнями використовує термін «слідчі дії» більше 80 разів, але відсутня дефініція поняття, їх перелік, узагальнені правила провадження. Підготовлений робочою групою проект Кримінально-процесуального кодексу України (ресстр. № 3456-І) передбачає прогресивні зміни, зокрема статтю 241 «Загальні правила провадження слідчих дій», проте її норми вимагають суттєвого доповнення та удосконалення.

Перш за все, необхідним є тлумачення терміна «слідча дія», адже адекватне розуміння змісту юридичних понять є запорукою правильного поведіння у правовому полі. Оптимальний вихід із даної ситуації – застосування дефініції – (лат. Definitio) – коротке визначення якогось поняття. Дефініція як поняття передбачає проведення дослідницької роботи зі з'ясування його сутності через виділення характерних ознак, які у своїй сукупності забезпечують його однозначність.

Отже, дефініція «слідчі дії» вимагає чіткого виділення основних характерних ознак, що відображають відмінний характер слідчих дій від інших процесуальних і не процесуальних видів діяльності.

Науковці за результатами своїх досліджень по-різному виділяють ознаки слідчих дій. Так, зокрема, Е.Ф. Куцова, В.М. Тертишник характерною ознакою слідчих дій вважають їх примусовий характер¹⁷¹, вказуючи, що примусова природа притаманна слід-

¹⁷⁰ Горбачов О. Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – X., 1997. – Вип. 2. – С. 125-127.

¹⁷¹ Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002. – С. 296.

чим діям і вони є підвидом заходів кримінально-процесуального примусу¹⁷².

Проте значна частина слідчих дій має добровільний характер, проходить в атмосфері взаєморозуміння і співробітництва, що, безумовно, виключає можливість застосування заходів державного примусу. Наприклад розповсюдженою є ситуація, коли учасники слідчих дій (потерпілі, свідки) зацікавлені в розслідуванні кримінальної справи і викритті винних, сприяють провадженню слідчих дій, подають слідчому докази відповідно до ч. 2 ст. 66 КПК України. Також відповідно до ст. 63 Конституції України будь-яка особа не несе відповідальності за відмову давати показання чи пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом, що виключає можливість застосування примусу навіть при відмові підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого повідомити дані слідчому. Такі слідчі дії як огляд місця події, огляд предметів, документів, трупа лише за певних умов припускають можливість застосування примусу.

Виходячи із зазначеного, недоречно відносити до обов'язкових ознак слідчих дій примусовий характер, доцільною є лише вказівка на те, що у певних випадках, коли з'ясувати істину у справі іншим способом неможливо, провадження слідчих дій може забезпечуватися законними засобами і методами державного примусу (підстави, умови і порядок застосування яких буде розглянуто нижче).

Обґрунтованою є позиція, що перша характерна ознака слідчих дій випливає із проголошення України правовою державою і пріоритету принципу верховенства права (ст. 1, ст. 8 Конституції України). Воно полягає у тому, що обов'язковою ознакою слідчої дії є закріплення кримінально-процесуальним законодавством, а її провадження повинно здійснюватись лише в суворій відповідності з нормами закону, за принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом і лише у визначеній законом формі».

На наш погляд, не можна погодитися з думкою науковців, які відносять до слідчих дій ті акти діяльності слідчого, які не вказані у кримінально-процесуальному законодавстві. Так, О.М. Ларін вказує на те, що всі процесуальні акти, в яких безпосередньо реалізуються правовідносини слідчого з іншими особами, залученими чи допущеними до розслідування, є слідчими діями і підлягають закріпленню у відповідній процесуальній формі, якщо навіть в законі

¹⁷² Куцова Э.Ф. Следственные действия: понятие, обеспечение прав личности при их совершении // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1991. – № 1. – С. 34-35.

вони не визначені як слідчі дії¹⁷³. Так вважає і В.А. Сас, зазначаючи, що фактичний стан речей і процесуальні закономірності не обмежують коло слідчих дій, якщо вони відповідають юридичним вимогам¹⁷⁴.

Ми вважаємо, що закріплення та регламентація слідчої дії в Кримінально-процесуальному кодексі України – обов'язкова умова її проведення. Позиція неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства при визначенні кола слідчих дій та їх практичної реалізації обґрунтовується специфікою розслідування злочинів, оскільки основним джерелом формування його структури і змісту компонентів, регулятором їх взаємозв'язків є закон.

Як вказує В.Т. Маляренко, засада законності є джерелом підвищеної небезпеки як для окремої особи, так і для суспільства в цілому. Встановлені законом способи збирання і фіксації доказів є гарантією достовірності інформації про фактичні обставини справи. Відомості, одержані внаслідок провадження слідчих і судових дій, можуть бути доказами лише за умови неухильного додержання вимог кримінально-процесуального закону¹⁷⁵. У роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України вказується на необхідність забезпечення верховенства закону у кримінально-процесуальному судочинстві. Так, у постанові № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996, п. 19 вказується, що докази слід вважати одержаними незаконним шляхом, коли їх збирання і закріплення здійснено з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, порядку, встановленого кримінально-процесуальним законодавством, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами.

Тобто застосування з метою отримання доказів у справі дій, не передбачених кримінально-процесуальним законодавством, недотримання вимог їх правової регламентації тягне за собою порушення процесуальної форми, втрату доказового значення отриманих результатів. Закріплена в законі процесуальна форма слідчої

¹⁷³ Ларин А.М. Следственные действия (Определение понятия, терминология) // Оптимизация расследования преступлений: Сборник научных трудов. – Иркутск, 1982. – С. 101.

¹⁷⁴ Сас В. Щодо предмета вітчизняної криміналістичної тактики // Право України. – 2001. – № 9. – С. 83.

¹⁷⁵ Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 43-79.

дії дає можливість учасникам кримінального судочинства переконатися у правомірності слідчої дії, суб'єктам доказування оцінити отримані докази з точки зору їх належності, допустимості і достовірності, що в цілому впливає на якість правозастосовної діяльності у процесі досудового слідства.

Крім того, право на провадження слідчих дій виникає за наявності фактичних і правових (юридичних) підстав.

Фактичні підстави передбачають існування фактичних даних, що викликають необхідність провадження певної слідчої дії з метою отримання доказів у справі. **Правові підстави** проведення слідчих дій мають комплексний правовий характер і включають додержання положень про компетентність суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності, час, з якого виникає право проведення слідчої дії, дотримання встановленої підслідності у процесі досудового слідства.

Отже, регламентація нормами Кримінально-процесуального кодексу України виду слідчої дії та порядку її проведення відноситься до обов'язкових ознак слідчих дій.

Наступна характерна ознака слідчих дій впливає з положення, що сутність діяльності з розслідування злочинів полягає у встановленні об'єктивної істини у кримінальній справі, а дії суб'єктів кримінального процесу під час досудового слідства направлені на її з'ясування.

Об'єктивна істина у кримінальній справі досягається під час доказування, через виконання суб'єктом на основі вимог закону та свого внутрішнього переконання комплексу як слідчих дій, так і складних розумових операцій, спрямованих на встановлення всіх обставин для вірного вирішення справи.

У процесі доказування саме шляхом застосування слідчих дій відбувається збирання, дослідження, оцінка і використання доказів. Проте шляхом дослідження праць вітчизняних науковців вдалося дійти висновку про те, що вчені наділяють слідчі дії дещо відмінними функціями у забезпеченні процесу доказування (лише збирання; збирання, перевірки й фіксації; збирання, перевірки та оцінки тощо).

Кримінально-процесуальне законодавство веде мову про збирання, подання, оцінку доказів (ст. ст. 66, 67 КПК України), проте не розкриває їх сутності під час встановлення істини у кримінальній справі.

Вважаємо обґрунтованою точку зору, що **сутність слідчих дій складають процеси збирання, дослідження, оцінки і використання доказів.**

Першою функцією слідчих дій є збирання – початковий етап, стадія накопичення доказового матеріалу у справі, що складається із системи дій виявлення, отримання, фіксації, вилучення і збереження доказів.

До процесу збирання доказів висувається ряд вимог: дотримання законності; забезпечення повноти зібраного у справі доказового матеріалу; едновременне збирання доказів; дотримання необхідних гарантій достовірності отриманої інформації.

Сутність процесу збирання доказів значною мірою залежить від того, в аспекті кримінально-процесуальної чи криміналістичної науки він розглядається. Науковці-процесуалісти більш поглиблено досліджують особливості кримінально-процесуальної регламентації способів збирання, формалізовані операції, які при цьому відбуваються. Криміналісти, навпаки, детально і творчо розглядають змістовну частину збирання, включаючи до неї і дії, які передують, супроводжують, сприяють реалізації таких операцій.

Проте і процесуалісти, і криміналісти єдині у тому, що збирання доказів під час провадження слідчих дій починається з виконання пошукових операцій. Їх сутність полягає у пошуці і виявленні слідів злочину, речових доказів тощо, що здійснюється на основі складної розумової діяльності – моделювання події злочину з метою визначення місць можливого знаходження доказів чи визначення кола осіб, в показаннях яких вони можуть міститися. Потім для їх виявлення застосовуються процесуальні, організаційні, техніко-криміналістичні, тактичні засоби, методи і прийоми.

Друге завдання, яке вирішує слідчий шляхом проведення слідчих дій, – дослідження доказів, тобто пізнання суб'єктом доказування їх змісту відносно дотримання вимог достовірності, належності, допустимості та достатності.

Достовірність передбачає істинність доказу та його джерела, що вірно й адекватно відображають матеріальні та нематеріальні сліди злочину. Під належністю розуміється зв'язок доказу з предметом доказування та обставинами справи, що мають значення для розслідування справи. Допустимість доказу визначає законність, правомірність використання доказу і його джерела для встановлення істини у справі. Доказ вважається достатнім за умови, коли він сам чи в сукупності з іншими доказами дає можливість встановити передбачені законом обставини справи на тому рівні знання про них, що необхідний для прийняття подальшого рішення.

Оцінка доказів здійснюється слідчим у формі логічного розумового процесу визначення ролі та значення зібраних доказів.

Дослідження і оцінка доказів тісно пов'язані між собою, оскільки з'ясування достовірності, належності, допустимості та достатності доказів здійснюється у процесі складної розумової діяльності і провести чітку межу між цими процесами надзвичайно складно. Відмінність між цими різновидами діяльності слідчого полягає в тому, що дослідження здійснюється як через практичні дії, так і розумові операції, а оцінка відбувається внаслідок розумової діяльності.

Заключним завданням слідчих дій є використання доказів, тобто їх безпосереднє залучення для підтвердження чи спростування певного факту шляхом розумової, операційної (діяльницької), психологічної активності суб'єкта розслідування.

Функція використання доказів є заключним етапом роботи з доказами у структурі слідчої дії, оскільки після їх збирання, дослідження і оцінки суб'єкт доказування оперує ними, застосовує з певною практичною метою, за допомогою чого вирішує завдання встановлення істини у кримінальній справі.

Діяльність з використання доказів поширюється на весь процес доказування, оскільки використання доказів, оперування ними – і є власне доказування, адже самі по собі докази, не використані для підтвердження чи спростування якоїсь тези доказування, залишаються за межами цього процесу¹⁷⁶.

Використання доказів може виражатися у формі доказування – обґрунтування, що являє собою переконування можливих адресатів доказування в істинності наданих знань. Сутність цієї діяльності полягає у логічному обґрунтуванні певної тези чи здійсненні окремих процесуальних актів. Наприклад, за наслідками проведення певних слідчих дій можливе винесення постанови про відсторонення обвинуваченого від посади, складання обвинувального висновку.

Однак використання доказів не вичерпується доказуванням-обґрунтуванням. Це поняття ширше. Ним охоплюються такі дії, як пред'явлення доказів під час допитів, застосування наступних слідчих дій: пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події тощо.

Докази використовуються не лише для формулювання та обґрунтування висновків (рішень), а й для побудови версій у справі, моделювання відтворення обстановки і обставин події тощо. Тобто використання доказів включає логічні операції щодо застосування їх як аргументів в обґрунтуванні висновків у справі, застосуванні доказів

¹⁷⁶ *Белкин А.Р. Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: НОРМА, 1999. – С. 270.*

як вихідних даних при моделюванні, висуненні та перевірці версій, фактичного ознайомлення окремих учасників процесу зі змістом доказів з метою одержання додаткової доказової інформації¹⁷⁷.

Отже, діяльність з використання доказів передбачає:

- висунення та обґрунтування слідчих версій;
- прийняття процесуальних і організаційно-тактичних рішень;
- перевірку версій та іншої інформації (шляхом співставлення змісту доказової інформації, отриманої в результаті провадження однієї чи декількох слідчих дій, з метою підтвердження чи спростування їх узгодженості між собою);
- отримання нової інформації (застосування на основі наявної доказової інформації інших слідчих дій чи надання доручень на проведення оперативно-розшукових заходів);
- моделювання (дозволяє виявити зв'язки між отриманою доказовою інформацією та побудувати її цілісну систему);
- використання інформації для подолання протидії розслідуванню (з метою нейтралізації дій осіб, які чинять протидію) тощо.

Тобто на слідчого відповідно до ст. 22 КПК України покладається обов'язок всебічного, повного, об'єктивного дослідження обставин справи, встановлення об'єктивної істини. Це завдання реалізується шляхом провадження слідчих дій як передбачених законом заходів зі збирання, дослідження, оцінки і використання доказів.

Вивчення і пізнання закономірностей збирання, дослідження, оцінки і використання доказів необхідні криміналістиці для реалізації свого призначення – сприяння практиці боротьби зі злочинністю. Ґрунтуючись на закономірностях виникнення та опрацювання доказів, здійснюється цілеспрямована розробка техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій для роботи з доказами, організації та планування досудового і судового слідства, попередження злочинів.

Основу таких заходів складають саме слідчі дії, проте збирання доказів у кримінальній справі відбувається внаслідок застосування як слідчих, так і деяких інших процесуальних дій.

Так, згідно зі ст. 66 КПК України, способами збирання доказів закон вважає:

1. Проведення слідчих дій;
2. Пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані;

¹⁷⁷ Термишиник В.М. *Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України*. – К.: А.С.К., 2002. – С. 297.

3. Проведення ревізій;

4. Одержання за вимогою інформації від банків, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб, у порядку та обсязі, встановленому Законом України «Про банки і банківську діяльність»;

5. Прийняття доказів від учасників процесу, а також від громадян, підприємств, установ і організацій;

6. Надання доручень про проведення оперативно-розшукових заходів чи використання засобів для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

Так, слідчий під час розслідування злочину має право давати доручення і вказівки на проведення оперативно-розшукових заходів, а результати провадження деяких із них (що були проведені у стадії вирішення питання про порушення кримінальної справи), за умови відповідності низки встановлених законодавством умов, можуть додаватися до кримінальної справи за постановою слідчого і відноситися до джерел доказової інформації¹⁷⁸.

Передбаченими законом способами збирання доказів є також дії у стадії вирішення питання про порушення кримінальної справи: отримання заяв і повідомлень про злочин, витребування пояснень, ревізійних та інших матеріалів. Всі ці способи характеризуються процесуальною формою в поєднанні зі змістом. Тому поряд із слідчими діями вони є процесуальними способами збирання доказів, хоча їх процесуальна форма менш деталізована, ніж у слідчих дій¹⁷⁹.

Слід додати ще про одну процесуальну процедуру, направлену на збирання доказів у справі – явку з повинною, передбачену ст. 96 КПК України зі змінами, внесеними Законом України від 07.03.2002 року. Процесуально вірно оформлені протокол чи письмова заява про явку з повинною є джерелом доказів відповідно до ст. 65 КПК України, містить суттєву для з'ясування обставин справи інформацію.

Слідчі та перелічені процесуальні дії, які вирішують завдання доказування під час досудового слідства, поєднані спільною метою – з'ясування об'єктивної істини у кримінальній справі та

¹⁷⁸ Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. *Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції*. – Одеса, 2000. – С. 87-89.

¹⁷⁹ Белкин А.Р. *Теория доказывания: Научно-методическое пособие*. – М.: НОРМА, 1999. – С. 48; Томир В.Т. *Острые углы уголовного судопроизводства*. – М.: Юрид. лит., 1991. – С. 77-79.

досягнення завдань кримінального судочинства. Крім того, результати їх застосування дають можливість отримувати докази у документальній чи речовій формі.

Відмінність між переліченими різновидами дій полягає в тому, що підвищений рівень процесуальної регламентації слідчих дій у зв'язку з їх головною роллю у процесі доказування відрізняє слідчі дії від інших способів збору доказів; відмінність полягає і в активній діяльності слідчого, який самостійно організовує розслідування та провадить слідчі дії. Стосовно інших способів збору доказів, то тут характер діяльності слідчого інший: він вимагає пред'явлення предметів і документів, проведення ревізії, приймає надані йому докази, дає доручення про проведення оперативно-розшукових заходів чи використання засобів для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі. У перелічених випадках збір доказів проводиться опосередковано.

Крім того, провадження слідчих дій – це складний шлях збирання доказів, що вимагає від слідчого значних зусиль, часових витрат, суворого дотримання регламентованої кримінально-процесуальним законодавством процедури. На відміну від цього, при застосуванні перелічених процесуальних способів збирання доказів відбувається більш спрощено. Тобто слідчому є сенс застосовувати передбачені ст. 66 КПК України процесуальні дії (вимагати пред'явлення предметів і документів, проведення ревізії, приймати докази від учасників процесу тощо) у випадках, коли для розслідування кримінальної справи місцезнаходження предметів і документів не має доказового значення, відсутні підстави побоюватися за їх збереження, а також слідчий переконаний у добровільності здійснення таких процесуальних дій без потреби застосування заходів примусу. Коли у слідчого є підстави вважати, що необхідні йому предмети і документи можуть бути знищені чи втрачені, існує можливість чинення протидії, або з тактичних міркувань, він повинен застосувати для їх отримання такі слідчі дії, як виїмка, обшук, огляд.

Тобто поряд із слідчими діями як основним способом збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, існують додаткові наведені процесуальні способи, які теж направлені на збір доказів, проте характеризуються обмеженою правовою регламентацією та менш активною діяльністю слідчого з їх провадження.

Обов'язковою вимогою провадження слідчої дії є фіксація її результату та отриманих результатів у протоколі.

Оскільки протокол слідчої дії є самостійним джерелом доказів (ст. 65 КПК України) і основним процесуальним засобом оформлен-

ня перебігу та результатів слідчих дій (п. 20 ст. 32 КПК України), їх ведення є наступною характерною ознакою (ст. ст. 84, 85 КПК України).

Згідно з кримінально-процесуальним законодавством, застосовуються такі способи закріплення доказової інформації:

- 1) письмовий (у тому числі машинописний);
- 2) звуковий (звукозапис);
- 3) образний (фото-, кіно-, відеозображення) – статті 84, 85, 85-1, 85-2, 86, 87 КПК України.

У практиці досудового слідства обов'язковою є письмова форма посвідчення фактів і обставин у протоколах слідчих дій.

Протоколи слідчих дій мають складну правову природу. Функціонально вони є універсальними носіями доказової інформації. Під час формування протоколів відображаються, з одного боку, встановлені відомості про обстановку та інші обставини події злочину, а з іншого – відповідна процесуальна форма, встановлений режим фіксації й засвідчення змісту та результатів кожної слідчої дії¹⁸⁰, встановлення джерел (носіїв) та ознак тих чи інших негативних обставин, а також сумісних чи несумісних ситуаційних процесів їх виникнення¹⁸¹. Порушення вимог кримінально-процесуального законодавства щодо змісту протоколу, порядку його складання, засвідчення отриманих результатів, тягне за собою втрату доказового значення відповідної слідчої дії.

Визначаючи повноваження слідчого, законодавець у ст. 114 КПК України вказує, що при «проведенні різних слідчих дій слідчий вправі використовувати машинопис, звукозапис, стенографування та кінозйомку і відеозапис». Стаття 85-1 КПК України передбачає застосування звукозапису при допиті підозрюваного, обвинуваченого, свідка і потерпілого, очній ставці, пред'явленні для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події та при проведенні інших слідчих дій. Згідно зі ст. 85-2 КПК України, кінозйомка та відеозапис можуть застосовуватися при проведенні огляду, обшуку, відтворенні обстановки і обставин події та при проведенні інших слідчих дій.

¹⁸⁰ Бацько І.М. Удосконалення процесуальної регламентації протоколювання слідчих дій та додатків до протоколів // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2000. – № 3. – С. 117-125.

¹⁸¹ Лисиченко В.К., Козутич І.І. Негативні обставини та їх значення у розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: Дія, 2002. – С. 96.

Тобто у випадку застосування слідчим передбачених кримінально-процесуальним законодавством технічних засобів перебіг слідчої дії та отримані результати додатково фіксуються на відповідних носіях інформації, що дозволяє повно та об'єктивно відображати всю необхідну інформацію.

Підсумовуючи викладене, з'ясуємо співвідношення слідчих дій з іншими процесуальними діями слідчого.

По-перше, слідчі дії мають підвищений рівень правової регламентації порівняно з процесуальними. Як зазначалося, правовій регламентації підлягає вся процесуальна діяльність слідчого, але щодо слідчих дій у Кримінально-процесуальному кодексі України передбачений відносно самостійний та детальний процесуальний порядок процедури їх провадження.

По-друге, мета процесуальних дій – сприяти досягненню завдань кримінального судочинства згідно зі ст. 2 КПК України, а слідчі дії безпосередньо направлені на збирання, дослідження, оцінку і використання доказів з метою встановлення істини у кримінальній справі. Тобто слідчі дії входять до системи процесуальних дій і є відмінними лише за спеціальною метою щодо забезпечення процесу доказування.

По-третє, процесуальні дії (прийняття явки з повинною, відібрання пояснень від громадян чи посадових осіб тощо), можуть здійснюватися як до порушення кримінальної справи, так і у процесі досудового слідства; на відміну від них, слідчі дії, крім встановлених законодавством винятків, застосовуються лише після порушення кримінальної справи за наявності правових і фактичних підстав.

По-четверте, слідчі дії проводяться лише слідчим та уповноваженими службовими особами, які несуть підвищену відповідальність за їх законне і своєчасне проведення. Процесуальні дії можуть реалізовуватись як уповноваженими службовими особами (слідчим, дізнавачем, оперативним працівником), так і іншими учасниками кримінального процесу – підозрюваним, обвинуваченим, їх захисником, потерпілим та його представником, свідком, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, їх представниками та іншими учасниками кримінального судочинства. Наприклад подання заяви про відвід особи, яка провадить дізнання чи слідчого; клопотання про виконання будь-яких слідчих дій; оскарження рішень про відмову в порушенні кримінальної справи тощо. Особливими процесуальними повноваженнями наділений захисник підозрюваного, обвинуваченого (ст. 48 КПК України).

По-п'яте, процесуальне закріплення перебігу та результатів слідчої дії відбувається у суворо регламентованій кримінально-процесуальним законодавством формі: протоколі слідчої дії, а при застосуванні технічних засобів фіксації – додатково і відповідних носіях інформації. Протокол слідчої дії складається уповноваженою службовою особою, яка безпосередньо проводила слідчу дію та відповідальна за її законне й результативне провадження, є джерелом доказів у справі. Використання технічних засобів фіксації (звукзапису, кінозйомки та відеозапису) можливе для засвідчення ходу і результатів слідчих дій, про що зазначається у її протоколі (ст. ст. 85, 85-1, 85-2 КПК України).

На відміну від цього, посвідчення ходу і результатів процесуальної дії знаходять своє відображення у різноманітних процесуальних документах: постанові, результатах виконання доручення на проведення оперативно-розшукових заходів, відібранні підписки про невиїзд, письмовому зобов'язанні про особисту поруку, протоколі про пред'явлення обвинувачення, складення опису майна при накладенні на нього арешту тощо.

Протокол слідчої дії відображає багатосторонні правовідносини, адже до провадження слідчих дій можуть залучатися підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий, спеціаліст, експерт, перекладач, поняті тощо. Всі вони приймають активну участь у провадженні слідчої дії, мають коло прав та обов'язків, що й закріплюється у протоколі. Таким чином, реалізуються двосторонні (чи багатосторонні) правовідносини між слідчим та іншими учасниками слідчої дії у формі взаємодії, безпосереднього чи опосередкованого впливу один на одного. На відміну від протоколу – постанови, доручення, клопотання тощо виражають одностороннє волевиявлення суб'єкта розслідування, що може бути підставою для виникнення, зміни, припинення правовідносин.

Наведене дає підстави визначити слідчі дії як окремий вид процесуальних дій, що проводиться з метою збирання, дослідження, оцінки і використання доказів уповноваженою службовою особою відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства у процесі розслідування злочину.

Як вказує А.В. Іщенко, важливим напрямом у роботі слідчого є проведення розшукової роботи¹⁸².

Кримінально-процесуальний кодекс України передбачає такі розшукові дії як розшук обвинуваченого (ст. 139) та містить вказів-

¹⁸² Іщенко А.В. *Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія*; За ред. І.П. Красюка. – К.: НАВСУ, 2003. – С. 242.

ку на те, що слідчий за розслідуваними справами вправі давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження розшукових дій (ст. 104, ст. 114).

Стаття 66 КПК України відповідно до змін, внесених Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року, надає право слідчому у справах, які перебувають у його провадженні, доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провести оперативно-розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі.

Розшукові заходи слідчого – це заходи, що проводяться слідчим в процесі розслідування чи по призупиненій справі з розшуковою метою і лише процесуальними чи організаційно-технічними засобами.

Головне призначення оперативно-розшукових заходів – попередження, припинення і виявлення злочинів; проводяться вони оперативними працівниками і переважно негласними засобами.

Слід розрізнати, що виходячи зі змісту норм КПК, зокрема ст. ст. 104, 108, 114 та ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», відповідно до якої оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів, поняттям «оперативно-розшукова діяльність», охоплюються й такі поняття як «оперативно-розшукові заходи» (ч. 1 ст. 103 КПК), «оперативно-розшукові дії» (ч. 3 ст. 104 КПК), «розшукові дії» (ч. 4 ст. 104, ч. 3 ст. 114 КПК)¹⁸³.

Тобто, слідчий у кримінальній справі, що знаходиться у його провадженні, може надавати органу дізнання доручення і вказівки про виконання оперативно-розшукових заходів як гласного, так і негласного характеру, передбачених ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Поняття оперативно-розшукової діяльності як системи гласних і негласних заходів включає їх розподіл на пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні. У свою чергу, різновидом пошукових заходів є розшукові, які здійснюються з метою розшуку зниклих осіб чи тих, які переховуються від органів розслідування або ухиляються від відбування покарання, обвинувачених, підсудних, за-

¹⁸³ Пивоварський М. Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // *Право України*. – 2000. – № 9. – С. 48.

суджених, взятих під варту в слідчі ізолятори, тюрми, установи з виконання покарань, осіб, які втекли з-під конвою чи караулу, та інших категорій розшукуваних, визначених чинними нормативними актами МВС України¹⁸⁴.

При цьому поняття «оперативно-розшукові заходи» реально передбачає перелік конкретних оперативно-розшукових заходів згідно зі ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: негласне проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення контрольної закупки товарів, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації та інше.

З цього приводу Наказ МВС України Наказ МВС № 160 від 20.02.06 «Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України» передбачає, що висьмові доручення слідчих органу дізнання про виконання оперативно-розшукових або слідчих дій є обов'язковими і підлягають виконанню в десятиденний строк.

Тому внесені зміни до ст. ст. 65, 66 Кримінально-процесуального кодексу України щодо надання слідчому права доручити підрозділам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, провадження оперативно-розшукових заходів, за результатами проведення яких складаються протоколи з відповідними додатками, що слугують джерелом доказів у кримінальному процесі, є позитивним зрушенням у діяльності з удосконалення кримінально-процесуального законодавства та підвищення ефективності розслідування злочинів.

Нинішній стан практичної діяльності з розслідування злочинів свідчить про те, що порядок використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному судочинстві потребує поліпшення. Подальшої розробки і удосконалення потребують питання, пов'язані із залученням матеріалів оперативно-розшукової діяльності у процес доказування, зокрема потрібна детальна правова регламентація проведення оперативно-розшукових заходів, загальна форма складання протоколів оперативними підрозділами, можливість використання доказової інформації внаслідок проведення інших видів оперативно-розшукових заходів.

Виходячи із загальних вимог, які ставляться до доказів у кримінальному процесі, протоколи оперативно-розшукових заходів по-

¹⁸⁴ Долженков О.Ф. *Оперативно-розшукова діяльність як система* // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2002. – № 1. – С. 97.

винні відповідати тим же вимогам, що ставляться до протоколів слідчих дій (ст. 85 КПК України), за окремими процесуальними винятками. До протоколу можуть бути додані матеріальні носії інформації (фотознімки, матеріали звукозапису, кінозйомки, відеозапису), що пояснюють його зміст.

Визначальну роль у придатності оперативно-розшукових матеріалів підіграє їх зміст: вони повинні відповідати вимогам належності, тобто вказувати на обставини, вказані у ст. 65 КПК України; фактичні дані повинні знаходитись у джерелах, зазначених у ч. 2 ст. 65 КПК України; підлягають введенню у кримінальний процес у правовому режимі, передбаченому для даного виду доказів¹⁸⁵ та за умови неухильного дотримання основних положень доказового права, теорії доказів, що визначають допустимість доказів.

Безпосередніми виконавцями проведення оперативно-розшукових заходів виступають працівники оперативних підрозділів, проте слідчий має право бути обізнаний про хід виконання доручення та отримані результати (без розшифровки форм і методів оперативно-розшукової діяльності), які за їх відповідності низці визначених вимог можуть бути залучені слідчим у процес доказування з кримінальної справи.

З метою нерозголошення відомостей про осіб, які проводять оперативно-розшукові заходи чи брали в них участь, доцільно застосувати спеціальні засоби захисту (ст. ст. 52-1, 52-5 КПК України).

Приєднуючись до думки науковців, вважаємо, що поліпшення практики використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як доказів у кримінальних справах залежить від спільного розроблення відповідних інструкцій Генеральною прокуратурою, МВС, СБУ, іншими відомствами. Крім того, необхідні науково-практичні посібники для слідчих і оперативних працівників; вирішення деяких проблемних питань потребує перегляду чинних наказів, інших нормативних актів¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Шумило М.Є. *Про матеріали оперативно-розшукової діяльності, що використовуються в інтересах кримінального судочинства // Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комаркова, О.О. Крикун. – К., 1997. – Т. 7. – С. 246-247.*

¹⁸⁶ Дідоренко Е. *Деякі проблеми теорії та практики кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – № 2(33) – № 3(34). – Х., 2003. – С. 716.*

Слідчий має особливий статус центрального суб'єкта організації та управління процесом розслідування злочину, тому особливої уваги потребує розгляд його організаційної діяльності.

Організаційні заходи слідчого забезпечують належні умови реалізації функції збирання, дослідження, оцінки й використання доказів у процесі розслідування злочинів. Організаційні заходи є необхідними діями у загальній системі діяльності слідчого, тобто вони органічно входять до структури комплексу дій, що виконуються слідчим у процесі провадження кримінальної справи.

Чимало наукових праць тлумачать організаційні дії здебільшого як дії допоміжного, технічного характеру. Насправді їх сутність та роль у процесі розслідування злочинів є вагомішою; вона спрямована на досягнення завдань кримінального судочинства.

Грунтовний аналіз організаційних дій слідчого дозволяє виявити чотири рівні організації розслідування злочинів. Вони охоплюють вищій рівень як специфічну форму діяльності всіх компетентних державних органів та передбачають

організацію проведення окремої процесуальної дії в межах конкретного акту розслідування.

Перший рівень організації розслідування відображає діяльність усіх компетентних державних органів, що розслідують злочини. Другий рівень характеризує проведення розслідування слідчим підрозділом одного відомства. Третій рівень – організацію розслідування конкретного злочину. Четвертий – організацію проведення окремої слідчої дії.

Застосування засобів і прийомів розслідування злочинів може відбуватися як у межах всього процесу розслідування злочину, коли здійснюється ряд логічно пов'язаних один з одним дій, так і при проведенні окремих слідчих дій. Таким чином, застосування засобів і прийомів розслідування злочинів відбувається на третьому і на четвертому рівні.

Організаційне забезпечення застосування засобів і прийомів розслідування злочинів включає питання різної спільності і рівня. З одного боку, це питання забезпечення організації розслідування в цілому – від фахової підготовки кадрів до матеріально-технічного оснащення¹⁸⁷, з іншого боку – конкретні заходи, що забезпечують застосування кримінально-процесуальних, криміналістичних засобів і прийомів.

¹⁸⁷ Іщенко А.В., Красюк І.П., Митвієнко В.В. *Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія.* – К.: НАВСУ, 2002. – 212с.

Перший рівень є базою, умовами для принципової можливості застосування прийомів і засобів розслідування злочинів. Так, наприклад, використання можливостей оперативних підрозділів органів внутрішніх справ дозволяє слідчому ставити і вирішувати завдання застосування засобів і прийомів у складних ситуаціях розслідування (одночасне проведення обшуків у співучасників злочину, затримання озброєного злочинця тощо).

Другий рівень – це заходи для безпосередньої реалізації прийнятого тактичного рішення, що полягають у виборі й залученні необхідних сил і засобів, інструктажі й екіпіруванні учасників, визначенні та забезпеченні взаємозв'язку тощо.

Важливе значення мають підготовчі організаційні заходи, метою яких є не лише отримання інформації, що дозволяє визначити, де і які дії слідчого можуть виявитися ефективними, але і вибір прийомів, засобів реалізації цієї інформації.

Застосування слідчим будь-якого засобу або прийому припускає творчий підхід, уміння вчасно зорієнтуватися, відмовитися, якщо цього вимагають обставини, від використання запланованого, і використовувати інший варіант дій.

Кожен елемент організації застосування засобів і прийомів розслідування злочинів має бути всебічно обміркований і оцінений слідчим. Так, наприклад, слідчий планує пред'явити докази у ході допиту. Як і яким чином вони повинні з'явитися? Дістати зі столу або сейфу, або прикрити, розташувавши на столі? Пауза (якщо слідчий не відволіче увагу підозрюваного) у момент діставання об'єктів із столу або сейфу, може послужити для допитуваного сигналом до готовності, що усуває або знижує ефективність пред'явлення доказів. Перебування предмета під прикриттям може, з одного боку, так само бути сигналом мобілізації, з іншого боку, чинником дестабілізації його психічного стану. Тому слідчий з урахуванням особистості допитуваного, характеру наявної в його розпорядженні доказової інформації тощо повинен заздалегідь визначити і вирішити, який аспект для нього найбільш важливий і бажаний, а отже, передбачити організацію і використання саме необхідного.

Організаційне забезпечення відбувається й на рівні взаємодії слідчого зі співробітниками відповідних вітчизняних і міжнародних правоохоронних органів.

Застосування засобів і прийомів розслідування злочинів переважно виражається у двох формах взаємодії:

1) обміні інформацією, що має значення для всього процесу розслідування злочину;

2) спільній участі в реалізації засобів та прийомів розслідування злочинів.

Так, взаємодія може виражатися в організаційних формах обміну інформацією, координації діяльності правоохоронних органів (міжвідомчі оперативні наради, обмін інформацією, розробка спільних доповідей про стан злочинності і боротьбу з нею)¹⁸⁸, спільному обговоренні думок, пропозицій, висновків за матеріалами справи та з питань взаємодії, спільному плануванні, участі у проведенні окремих слідчих та розшукових дій.

Серед різних форм взаємодії під час розслідування злочинів особливої уваги заслуговує розгляд питання про взаємодію слідчого та органу дізнання у процесі проведення слідчих дій. Така взаємодія реалізується через кримінально-процесуальні, організаційно-тактичні заходи під час планування, підготовки, проведення слідчих дій, фіксації їх перебігу та результатів, використання отриманої інформації у процесі розслідування злочинів. Тактичні аспекти взаємодії полягають у наданні працівниками органу дізнання допомоги слідчому під час встановлення психологічного контакту, застосування прийомів психологічного впливу, забезпечення тактичних прийомів раптовості, пред'явлення доказів тощо.

Однією з найбільш поширених і ефективних форм взаємодії під час розслідування злочинів є виконання органом дізнання доручень і вказівок слідчого про провадження слідчих, розшукових дій (ч. 3 ст. 114, ст. 118 КПК України), окремих доручень про провадження слідчих дій (ст. 118 КПК України) та оперативно-розшукових заходів (ч. 3 ст. 66 КПК України).

Розглянемо особливості виконання органом дізнання доручень та вказівок слідчого про провадження слідчих дій, що передбачає ч. 3 ст. 114 КПК України.

Під дорученням слідчого розуміється його пропозиція органу дізнання провести за розслідуваною кримінальною справою певну слідчу дію. Вказівка передбачає конкретизацію цієї пропозиції.

Доручення і вказівки органу дізнання викладаються слідчим у письмовій формі, причому він вправі встановити строк для їх виконання. Взаємовідносини слідчого та органу дізнання у процесі виконання доручень і вказівок з провадження слідчих дій можуть набувати неврегульованих кримінально-процесуальним законодавством ситуацій, які у ряді випадків набувають конфліктного характеру, негативно позначаються на співробітництві та потребують

¹⁸⁸ Коновалова В.Е. *Версія: концепція и функции в судопроизводстве.* – Х.: Консум, 2001. – С. 134.

розв'язання. Такі конфлікти можуть полягати у повній відмові від спільної діяльності чи в ухиленні одного із суб'єктів від належного виконання частини взаємних обов'язків, чи неякісному їх виконанню. У такому разі цілі взаємодії залишаються не досягнутими.

У свою чергу, існують нарікання з боку працівників органів дізнання з приводу того, що співробітники слідчих підрозділів в окремих випадках зловживають своїми повноваженнями і доручають органам дізнання виконання таких дій, які вони могли б виконати самостійно¹⁸⁹. Адже провадження слідчих дій за дорученням слідчого – не основна процесуальна функція органу дізнання, а тому слідчому не рекомендується зловживати цим правом¹⁹⁰.

Розв'язання поставленого запитання має значення і в тому аспекті, що за дорученням слідчого орган дізнання виконує функції збирання доказів у кримінальній справі, що не знаходиться у провадженні органу дізнання. У цьому значенні чітке встановлення меж компетенції органу дізнання має значення з позиції допустимості доказів, отриманих не слідчим.

Перш за все постає проблемне питання: які саме слідчі дії та в якому обсязі слідчий вправі доручити виконати органу дізнання, а які він повинен виконати самостійно? Як зазначалося, відсутність однозначного переліку слідчих дій та того об'єму, що може бути доручений слідчим для виконання, у ряді випадків викликає формування негативної установки працівника органу дізнання на виконання доручення слідчого. Це може спричинити неякісне і не своєчасне виконання такого доручення слідчого чи взагалі відмову від його виконання¹⁹¹.

У науковій кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі з цього питання склалися дещо різні точки зору: так, автори науково-практичного коментарю Кримінально-процесуального кодексу України зазначають, що слідчий не може перекладати на орган дізнання виконання своїх обов'язків по збиранню, перевірці і оцінці доказів, прийняттю процесуальних рішень. Найбільш важливі слідчі дії, які мають визначальне значення для розслідування

¹⁸⁹ Есина А.С. Каким должно быть содержание отдельного поручения следователя? // *Росс. Следователь*. – 2002. – № 2. – С. 5-7.

¹⁹⁰ Аленин Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – К-д, Центр-укр. изд-во, 2002. – С. 42.

¹⁹¹ Бинков В.М. Психологические аспекты исполнения поручения следователя оперативным работником органа дознания // *Проблемы криминалистической тактики: Тр. Омской высш. шк. милиции. Вып. 16.* – Омск, 1973. – С. 164.

кримінальної справи (допит обвинуваченого, призначення експертизи), він повинен проводити самостійно¹⁹².

Однак поняття «найбільш важливі» слідчі дії залежить від низки умов у кожній кримінальній справі, оскільки визначення цінності отриманих в результаті провадження слідчих дій доказів відбувається у процесі їх оцінки, шляхом порівняння з іншими доказами у справі. Тому не завжди у процесі планування, підготовки слідчої дії можливо повністю визначити цінність та важливість отриманих результатів, їх значення для встановлення істини у кримінальній справі.

Інші дослідники додають, що доручення на провадження слідчих дій надається слідчим у випадках, коли у справі необхідно одночасно провести кілька слідчих дій із зацікавленими особами, що викликається міркуваннями тактичного характеру (одночасні обшуки у співучасників, їхніх близьких, за місцем роботи тощо)¹⁹³.

Окремі автори зазначають, що не можна доручати органу дізнання виконання тих дій, які слідчий повинен у всіх випадках виконувати сам¹⁹⁴. Однак зі змісту кримінально-процесуального законодавства випливає, що слідчий є уповноваженим суб'єктом на провадження всіх слідчих дій у справі, яка знаходиться у його провадженні, відповідає за їх законне і своєчасне проведення, що, в принципі, усуває можливість використання допомоги органу дізнання. Тому використання вказаного формулювання не ввачається досконалим.

Більш точним, на нашу думку, є висновок про те, що право слідчого давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження необхідних слідчих дій обмежується випадками, коли через об'єктивні причини він особисто не може провести окремі слідчі дії. Але за будь-яких умов слідчий не вправі доручати органу дізнання пред'явлення обвинувачення і допит обвинуваченого, призначення судової експертизи, а також провадження таких слідчих дій, які відносяться до ключових за кримінальною справою, відрізняють-

¹⁹² Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 624с. – С. 180.

¹⁹³ Бондаренко А.А. Зміст і форми взаємодії слідчого та оперативно-розшукових підрозділів // Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ України. – 2003. – № 3. – С. 247.

¹⁹⁴ Белозеров Ю.Н., Чугунов В.Е., Чувывлев А.А. Дознание в органах милиции и его проблемы. – М., 1972. – С. 86.

ся особливою складністю, вимагають умілого, кваліфікованого, процесуально грамотного виконання. До них належить огляд місця події у справах про вбивства і зґвалтування, авіа-, залізничних, морських катастроф, пред'явлення для впізнання і очна ставка, слідчий експеримент і перевірка показань на місці, допит потерпілої у справах про статеві злочини чи єдиного свідка-очевидця у справах про вбивства¹⁹⁵.

Стаття 114 КПК України не встановлює строк виконання органом дізнання доручення слідчого з провадження слідчих дій. У правозастосовній практиці органи розслідування орієнтуються на десятиденний строк виконання окремого доручення відповідно до ст. 118 КПК України. Наказ МВС № 160 від 20.02.06 «Про організацію діяльності органів досудового слідства системи МВС України» теж передбачає 10-добовий строк для виконання органом дізнання доручення слідчого. Крім того, для виконання слідчих дій слідчий може самостійно, виходячи з обставин справи встановити певний строк і вимагати від органу дізнання повідомлення про їх результати їх виконання.

Аналіз кримінальних справ свідчить, що лише 63,4% окремих доручень (ст. 118 КПК України) виконано в строк¹⁹⁶.

Тому вважається доцільним законодавче закріплення строку виконання доручення слідчого органом дізнання, подібно до окремого доручення слідчого (ст. 118 КПК України) – до 10 діб. Такий захід підвищить відповідальність органу дізнання за своєчасне виконання доручення. Проте слідчий у будь-якому випадку може визначити самостійно строк виконання доручень і вказівок, виходячи із процесуальних чи тактичних міркувань.

Наступне проблемне питання пов'язано із процесуальною формою доручення слідчого органу дізнання на провадження слідчих дій. Адже, як зазначають науковці, у дорученні слідчий переважно обмежується формальним переліком дій, які доручає провести органу дізнання, не вказуючи мотиви, за якими він вирішив їх доручити¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Аленин Ю.П. *Процессуальные особенности производства следственных действий*. – К-д, Центр-укр. изд-во, 2002. – С. 41.

¹⁹⁶ Сивонюк Р.Ю. *Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України*. – К., 2002. – 18с. – С. 12.

¹⁹⁷ Есина А.С. *Каким должно быть содержание отдельного поручения следователю?* // *Росс. Следователь*. – 2002. – № 2. – С. 5-7.

Обов'язковою вимогою до процесуального рішення слідчого про його взаємодію з органом дізнання у формі надання доручення на провадження слідчих дій є умотивованість, тобто у ньому мають бути обґрунтовані необхідність і доцільність даної форми взаємодії.

Належним чином оформлене доручення про провадження слідчих дій направляється начальнику органу дізнання або конкретним працівникам цього органу, якщо вони включені до складу слідчо-оперативної групи. Копії доручень в обов'язковому порядку додаються до матеріалів кримінальної справи разом з постановами і протоколами відповідних слідчих дій, проведених співробітниками органу дізнання за дорученням слідчого. У протилежному випадку результати проведених слідчих дій можуть бути визнані як такі, що не мають юридичної сили¹⁹⁸, що, безперечно, усуває можливість їх використання у доказуванні за кримінальною справою.

Як свідчать результати практичних досліджень, працівники органу дізнання нерідко не зацікавлені у добросовісному виконанні доручень слідчого через відірваність поставлених завдань від їх прямих службових обов'язків, що викликає їх негативну позицію, а нерідко – й ухиляння від взаємодії, особливо стосовно призупинених справ.

Формування належного відношення працівника органу дізнання до доручення слідчого залежить від рівня його компетентності для розв'язання поставленого завдання; обсягу витрат часу, праці; значення вказаних у дорученні слідчих дій для встановлення істини у кримінальній справі; дотримання вимог процесуальної форми доручення.

Усуненню конфліктів під час взаємодії і, відповідно, підвищенню її ефективності загалом, імпонуватиме більш чітка правова регламентація взаємних прав і обов'язків сторін, формування єдиних інтересів, що пов'язане із зміною критеріїв оцінки діяльності слідчого і працівника органу дізнання.

Тактичні аспекти взаємодії полягають у наданні співробітниками органу дізнання допомоги слідчому під час встановлення психологічного контакту, застосування прийомів психологічного впливу, забезпечення тактичних прийомів раптовості, пред'явлення доказів тощо.

Використання можливостей оперативних підрозділів при застосуванні засобів і прийомів розслідування злочинів є важливим, насамперед, з метою одержання відповідної інформації: даних про місце переховування розшукуваного, знаходження викраденого,

¹⁹⁸ Аленін Ю.П. *Процессуальные особенности производства следственных действий*. – К-д, Центр-укр. изд-во, 2002. – С. 41.

спроби зв'язку зі співниками, про можливу лінію поведінки на слідстві тощо.

У процесі безпосереднього застосування засобів і прийомів розслідування злочинів сили органу дізнання, оперативних підрозділів використовуються тоді, коли необхідно одночасно провести дії в багатьох місцях, коли мають бути застосовані фахові навички і майстерність відповідних співробітників. При використанні цих заходів (як за участю слідчого, так і за його відсутності) порядок їх організації має бути визначений за керівною участю слідчого. Це особливо важливо у випадках, коли взаємодія має епізодичний характер та поставлені завдання, а також можливості їх досягнення, найбільш чітко і повно зрозумілі лише слідчому.

Отже, організаційні заходи слідчого є окремим самостійним видом діяльності слідчого, що може мати як процесуальний характер, так і виконувати допоміжну, технічну, тактичну, забезпечувальну функцію чи набувати характеру управлінського рішення у справі.

Їх головне завдання виражається у тому, що вони спрямовані на дотримання гарантій прав особи в кримінальному судочинстві, ефективне та результативне провадження слідчих дій та розслідування злочину. Підставою для виділення організаційних заходів в окрему групу у системі процесуальних дій слідчого є їх управлінський, організуючий характер.

Переважна частина організаційних заходів має процесуальний характер й головним чином спрямована на забезпечення законного та ефективного провадження слідчих дій. Наприклад це заходи для забезпечення участі понятих; запрошення захисника; перекладача або особи, яка розуміє глухого чи німого; спеціаліста; педагога; лікаря; батьків чи інших законних представників неповнолітнього; судово-медичного експерта, лікаря та інших.

До організаційних відносяться заходи для відтворення обстановки і умов, в якій ті чи інші події відбувалися в дійсності; підбір осіб та предметів у межах підготовки до провадження пред'явлення осіб та предметів для впізнання; заходи із належного технічного забезпечення слідчої дії (пошуковими та технічними засобами фіксації, засобами зв'язку, транспорту) тощо.

Крім того, існує коло організаційних заходів для вирішення тактичних завдань. Вони спрямовані на забезпечення належної організації досудового слідства, окремих слідчих дій і включають: складення і корегування плану розслідування, плану окремих слідчих дій; забезпечення можливості пред'явлення доказів, раптовості тактичних прийомів чи їх комбінацій.

Зазначені дії виконують завдання підготовки та забезпечення, сприяють наступному ефективному і результативному провадженню слідчих дій та успішному розслідуванню злочину, хоча внаслідок їх застосування доказова інформація не одержується.

Отже, значну частину засобів розслідування злочинів слідчого складають процесуальні засоби: слідчі дії, інші процесуальні дії, розшукові, організаційні заходи, застосування яких забезпечує отримання доказів у кримінальній справі та реалізацію важливих процесуальних рішень.

Криміналістичні засоби діяльності з розслідування злочинів як об'єкт пізнання і результат наукових досліджень відрізняються за джерелом походження, змістом, цілями, суб'єктами застосування та іншими характеристиками. Вчені-криміналісти обґрунтовано вважають, що криміналістичні прийоми і засоби класифікуються за двома основними групами: науково-технічні й тактико-криміналістичні.

Тактико-криміналістичний засіб при розслідуванні злочинів виражається у формі процесуального і організаційно-тактичного здійснення оптимальних і допустимих окремих прийомів, способів дій чи лінії поведінки слідчого, а також комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, об'єднаних для вирішення конкретного завдання розслідування¹⁹⁹.

Сучасний тактичний арсенал слідчого включає в себе різноманітні рекомендовані криміналістикою і апробовані передовою слідчою практикою засоби вирішення завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів. Слідчий обирає той чи інший прийом чи засіб на основі всебічного вивчення обставин розслідуваної справи, конкретної слідчої ситуації, наявності й характеру протидії з боку окремих учасників розслідування злочинів та інших умов.

Визначаючи види тактико-криміналістичних засобів, вчені не одностайні у своїх поглядах та відносять до їх переліку різноманітні засоби: тактичні (криміналістичні, тактико-криміналістичні) прийоми, тактичні (оперативно-тактичні) комбінації, тактичні операції, криміналістичні, тактико-криміналістичні рекомендації, організаційно-тактичні дії, тактичні рішення, виділяють тактичні принципи, тактичні завдання, тактичних суперників та пособників, тактичний ефект тощо.

Очевидно, що коло тактико-криміналістичних засобів, які використовує слідчий під час розслідування злочинів, є досить ши-

¹⁹⁹ Якушин С.Ю. *Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение* // *Российский следователь*. – № 10. – 2004. – С. 4-6.

роким і включає систему внутрішньо організованих і узгоджених прийомів та засобів, поєднаних спільною метою – виконання певних тактичних завдань, з'ясування обставин кримінальної справи та встановлення у ній істини.

Поняття тактичного прийому є ключовим як у системі категорій криміналістичної тактики, так і серед тактико-криміналістичних засобів. Існують різні точки зору щодо сутності тактичного прийому. Так, О.М. Васильєв дотримується точки зору про те, що тактичний прийом – це рекомендація, розроблена на основі спеціальних знань, а також узагальнення слідчої практики для застосування у розслідуванні²⁰⁰.

Інші науковці відносять до тактичних прийомів дії, які, наприклад, слідчий використовує при оголошенні обвинуваченому, потерпілому про закінчення досудового слідства та ознайомленні їх з матеріалами справи, виділяють групи «умовних» тактичних прийомів, які мають місце на стадії вирішення питання про порушення кримінальної справи і їх об'єднання²⁰¹.

Вважаємо, що в наведених випадках мова йде скоріш про технологію проведення тих чи інших дій, адже тактичні прийоми, що застосовуються під час провадження слідчих дій, засновані на безпосередньому чи опосередкованому психологічному механізмі його реалізації, а якщо він відсутній, процес провадження слідчої дії набуває технологічного характеру. З огляду на зазначене, кримінально-процесуальні, організаційно-тактичні, психологічні особливості кожної слідчої дії дозволяють визначити з тактичного чи технологічного аспекту проводити її дослідження²⁰².

Ми притримуємося точки зору про те, що тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, направлений на досягнення її конкретного завдання, заснований на психологічному механізмі її реалізації, що є найбільш раціональним і ефективним у певних ситуаціях²⁰³.

²⁰⁰ Васильєв А.Н. Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 4. – 112с.

²⁰¹ Скригонюк М.І. Криміналістика: Підручник. – К.: Атіка, 2005. – С. 127-130; 496с.

²⁰² Пущенко Е.П. Криминалистическая тактика: направления совершенствования // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. У 2-х ч. Ч. 1. – Сімферополь: Цолон, С. 125-130.

²⁰³ Шенниченко В.Ю. Теория криминалистической тактики: Монография. – Харьков: Гриф, 2002. – С. 23. – 349с.

Слідча практика свідчить, що одиничні слідчі дії та окремі тактичні прийоми неефективні у всіх випадках. Як правило, вони досягають мети лише тоді, коли реалізуються у сукупності з іншими слідчими діями та іншими заходами, а також комбінації з іншими тактичними прийомами. Сьогодні дослідження проблем комплексного використання тактичних засобів є актуальним науковим завданням, обумовленим потребами практики.

Щодо узгодженої сукупності тактичних прийомів, що використовуються у процесі розслідування злочинів, то вживаються такі терміни як «система тактичних прийомів», «тактичний комплекс», «тактична комбінація», «тактична операція», «криміналістична тактична операція», що викликає незгодженість при тлумаченні цих понять.

Так, під системою тактичних прийомів розуміється упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість і вибірковість у процесі реалізації²⁰⁴.

В.І. Перкін вважає, що терміни «тактичний комплекс» і «тактична комбінація» за свою суттю є однозначними. Це – система взаємозалежних тактичних прийомів, виконуваних або в ході однієї слідчої дії, або в рамках кількох дій, хоча б одна з яких є слідчою. Перший із цих термінів є більш повним та чітким, а отже, виразнішим. Тактичний комплекс можна розглядати як модель поведінки слідчого та інших суб'єктів кримінального процесу, які взаємодіють у реально існуючих обставинах на певному етапі розслідування конкретної справи²⁰⁵.

Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, Є.Р. Россінська у своїх дослідженнях використовують категорію «тактична комбінація», яка за змістом не відрізняється від тактичної операції, та обґрунтовують це ширшим тлумаченням терміну «комбінація»²⁰⁶.

Так, за змістом ці категорії є подібними, оскільки спрямовані на оптимізацію діяльності з розслідування злочинів та підвищення її ефективності, але не тотожними, адже тактична комбінація пред-

²⁰⁴ Шепитько В.Ю. *Теория криминалистической тактики: Монография.* – Харьков: Гриф, 2002. – С. 17; 349с.

²⁰⁵ Перкін В.І. *Тактичні комплекси та їх роль у розслідуванні вбивств, пов'язаних із заволодінням матеріальними цінностями // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* – № 1. – 2003. – С. 174-178.

²⁰⁶ Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. *Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р.С. Белкина.* – М.: Норма, 2005. – С. 509. – 992с.

ставляє собою упорядковану сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, поєднаних цільовою направленістю у процесі їх реалізації у межах провадження окремої слідчої дії.

Тактичні комбінації проводяться з метою вирішення конкретного тактичного завдання, охоплюються одним тактичним рішенням. Тактичні комбінації класифікуються за видами слідчих дій, в межах яких вони проводяться; за тактичними завданнями, що вирішуються в ході їх провадження; за змістом тактичної комбінації (направлені на забезпечення повноти виявлення і фіксації слідів, пов'язані із забезпеченням необхідної для провадження слідчої дії обстановки, є засобом подолання протидії встановленню істини у кримінальній справі).

У структурі тактичних комбінацій необхідно розглядати не лише тактичні прийоми, але й їх послідовність. Для вирішення тактичного завдання інколи особливо важливе значення мають вибір часу слідчої дії, поєднання її з організаційно-тактичними заходами.

Як вже зазначалося, організаційні заходи слідчого можуть мати як процесуальний характер, так і виконувати допоміжну, технічну, тактичну, забезпечувальну функцію чи набувати характеру управлінського рішення у справі.

Важливе значення у процесі тактичної комбінації має спостереження за реакціями певних осіб (обшук, впізнання, допит), які можуть бути наслідком застосування тих чи інших тактичних прийомів (ознаки хвилювання при наближенні до схованки під час проведення обшуку). Під час проведення тактичної комбінації може бути використана інформація, отримана у результаті оперативно-розшукової діяльності (відповідно до ч. 3 ст. 114 КПК України).

Як і тактична комбінація, тактична операція являє собою комплексний тактичний засіб, крім того, є формою організації розслідування, що включає комплекс слідчих дій, відповідних тактичних прийомів і комбінацій, а також оперативно-розшукових та інших заходів, об'єднаних вирішенням конкретного проміжного завдання розслідування і здійснюваних по єдиному плану²⁰⁷. Тактична комбінація і тактична операція – діяльнісні категорії, що розкривають функціональну сторону тактико-криміналістичних засобів, є власне тактико-криміналістичними засобами, зокрема, засобами діяльності з розслідування злочинів.

Тактичні операції за своїм характером і організацією можуть бути найрізноманітнішими за комплексом слідчих, оперативно-роз-

²⁰⁷ Якушин С.Ю. *Тактические средства расследования преступлений: понятие и соотношение* // *Российский следователь*. – № 10. – 2004. – С. 4-6.

шукових, організаційних дій. Разом з тим вони об'єднані загальною ідеєю – найбільш ефективним і швидким вирішенням тактичної задачі, що виникає на певному етапі розслідування злочинів²⁰⁸. Зазначену категорію необхідно розглядати як системне утворення, тобто не як простий перелік дій, які необхідно провести у ході розслідування. Послідовність дій та заходів, а також зміст кожної тактичної операції визначається її спрямуванням, а також наявною у слідчого інформацією про злочини та осіб, які його вчинили.

Перш за все, тактико-криміналістичні засоби, що застосовуються слідчим у процесі розслідування злочинів, спрямовані на подолання протидії розкриттю та розслідуванню злочинів та мають ситуативний характер. Їх зміст полягає у необхідності переграти противника, опонента за рахунок використання певних прийомів, що базуються на знанні психології людини і вмінні визначити найслабкіше місце супротивника. Певна річ, тактика слідчого обмежена рамками допустимості, аби не допустити приниження честі і гідності, а також фізичного і психічного насилля над особою.

Наведена позиція відображає лише одну сторону криміналістичної тактики, пов'язану із подоланням протидії зацікавлених осіб. Однак тактика існує і там, де немає потреби долати протидію. Тактика – це не лише протидіюча сила, але й надійний інструмент у руках судово-слідчого чи оперативного співробітника²⁰⁹.

В умовах безконфліктної слідчої ситуації доцільними є тактичні прийоми передачі інформації, стимулювання позитивних якостей особи, відновлення асоціативних зв'язків, образів, зафіксованих у підсвідомості, активізації установок в емоційно-вольовій сфері тощо. Так, під час допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів, що дають достовірні показання, але знаходяться в стані розгубленості чи під впливом страху від заподіяного насильства, застосовуються тактичні прийоми активізації пам'яті потерпілих, активного вислуховування, використання зорових та вербальних асоціацій, попередження чи усунення небажаних психічних станів під час їх допиту тощо²¹⁰.

²⁰⁸ Коновалова В.Е. *Версия: концепция и функции в судопроизводстве.* – Х.: Консум, 2001. – С. 142-143. – 176с.

²⁰⁹ Шелитько В.Ю. *Теория криминалистической тактики: Монография.* – Харьков: Гриф, 2002. – С. 11-12. – 349с.

²¹⁰ Матюшкова Т.П. *Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: Автореф. Дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ.* – Х., 2006. – С. 12-13. – 20с.

Тобто застосування тактико-криміналістичних засобів необхідно при спілкуванні з учасниками кримінального процесу в умовах як конфліктних, так і безконфліктних слідчих ситуацій, однак, якщо в першому випадку тактичні прийоми будуть спрямовані на викриття неправди у показаннях, запобігання і подолання протидії розслідуванню, то в другому – на встановлення, підтримання психологічного контакту, атмосфери співробітництва, отримання повних і достовірних показань.

Вказаним не вичерпується сфера застосування тактико-криміналістичних засобів, адже вони активно залучаються у процес розслідування злочинів для отримання інформації з матеріальних джерел.

Якщо у випадку спілкування слідчого з підозрюваним (обвинуваченим), свідком (потерпілим) відбувається їх безпосередня взаємодія, то у випадку провадження невербальних слідчих дій відбувається опосередкована взаємодія, за якої слідчий через матеріальні об'єкти отримує інформацію про дії, вчинені злочинцем. Характер матеріального носія певною мірою визначає засоби і тактику вилучення інформації, що відображена в ньому, процесуальні особливості її використання у доказуванні.

Криміналістикою розроблено ряд тактичних прийомів, які направлені на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів, предметів, їх ознак, розташування; використання мисленої реконструкції окремих елементів події; моделювання з метою відтворення події, що відбулася; співставлення слідів, виявлених на місці події, між собою тощо)²¹¹. Так, дослідження обстановки місця події, відшукування предметів при обшуку проводяться методами від периферії до центру, вузловим. На великій території сліди звичайно відшукують «прочісуванням», використовують динамічний і статичний прийоми дослідження, поділ території на сектори, квадрати тощо.

Отже, тактика в слідчій діяльності – це вибір і використання різноманітних способів (засобів і прийомів) досягнення необхідного результату при розв'язанні конкретних завдань розслідування. Правильному вибору суб'єктом діяльності з розслідування злочинів тактико-криміналістичних засобів та особливостей їх реалізації сприяє використання сформованих наукою криміналістикою на основі вивчення слідчої практики рекомендацій. Криміналістична рекомендація – це порада науки практиці, але не разове побажання.

²¹¹ Шпештько В.Ю. *Теория криминалистической тактики: Монография.* – Харьков: Гриф, 2002. – С. 61. – 349с.

ня, розраховане на одноразовий акт поведінки, а певна сума знань, призначена для багаторазового використання відносно тривалий час. Відповідно до міри вираження криміналістичні рекомендації можна розділити на пропозиції: а) про використання конкретного науково-технічного досягнення у слідчій діяльності; б) про порядок і умови використання конкретного засобу, прийому чи методики для вирішення конкретних задач; в) про застосування використуваного у практиці засобу для досягнення інших завдань чи в інших умовах²¹².

Слушною є думка А.В. Іщенко, І.П. Красюка, В.В. Матвієнка про те, що засоби, методи, прийоми роботи з доказами – прерогатива криміналістики, тому є підстави говорити про забезпечення саме криміналістикою розслідування злочинів²¹³. Отже, мова йде про комплексну діяльність, яка враховує багато факторів, обставин, пов'язаних з оптимальним наданням практиці відповідних засобів розкриття, розслідування та попередження злочинів, у тому числі й тактико-криміналістичних засобів. Успішному розслідуванню злочинів сприяє застосування тактико-криміналістичних прийомів і засобів. Тому характеристика процесу розслідування злочину обов'язково включає тактико-криміналістичний аспект, що знаходить свій практичний вираз у сукупності тактичних прийомів та засобів.

Сучасний тактичний арсенал слідчого включає в себе різноманітні рекомендовані криміналістикою і апробовані передовою слідчою практикою засоби вирішення тактичних завдань, що виникають у процесі розслідування злочинів. У свою чергу, тактико-криміналістичний засіб при розслідуванні злочинів виражається у формі процесуального і організаційно-тактичного здійснення оптимальних і допустимих окремих прийомів, способів дій чи лінії поведінки слідчого, а також комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, об'єднаних для вирішення конкретного завдання розслідування. Слідчий обирає той чи інший прийом чи засіб на основі всебічного вивчення обставин розслідуваної справи, конкретної слідчої ситуації, наявності й характеру протидії з боку окремих учасників розслідування злочинів.

²¹² Бахин В.П., Ищенко А.В. *Понятие и сущность криминалистической рекомендации // Криминалистика и судебная экспертиза.* – № 46. – 1993. – С. 20-21; 15-23.

²¹³ Ищенко А.В., Красюк И.П., Матвиевко В.В. *Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія.* – К.: НАВСУ, 2002. – С. 13. – 212с.

Питання для самоконтролю:

- 1. Які засоби і прийоми застосовує слідчий з метою розслідування злочину, які їх завдання та співвідношення між собою?*
- 2. Яке місце та значення серед процесуальних та не процесуальних засобів розслідування злочинів займають слідчі дії?*
- 3. Який історичний генезис поняття «слідча дія» у вітчизняному кримінальному судочинстві?*
- 4. Назвіть характерні ознаки слідчих дій та поясніть їх сутність.*
- 5. Поясніть зміст фактичних і правових підстав проведення слідчих дій.*
- 6. Поясніть сутність кримінально-процесуального і криміналістичного аспектів збирання доказів у процесі проведення слідчих дій.*
- 7. Що включає в себе діяльність із використання доказів?*
- 8. Які ще, крім слідчих дій, способи збирання доказів Ви знаєте? Яке їх значення для провадження кримінальної справи?*
- 9. Визначте форми фіксації перебігу і результатів слідчих дій, вимоги до них та значення у кримінальній справі.*
- 10. Як співвідносяться слідчі дії з іншими процесуальними діями слідчого?*
- 11. Як реалізується розшукова діяльність слідчого? Із яких заходів вона складається?*
- 12. Які є рівні організації розслідування злочинів? Застосування яких заходів вони передбачають?*
- 13. Яке місце та значення у розслідуванні злочинів займає організаційна діяльність слідчого?*
- 14. У яких формах відбувається взаємодія слідчого і органу дізнання під час провадження слідчих дій?*
- 15. Які заходи складають сучасний тактичний арсенал слідчого?*
- 16. Що включає в себе поняття «тактико-криміналістичний засіб розслідування злочинів»?*
- 17. Дайте визначення понять «тактичний прийом», «тактична комбінація», «тактична операція». Розкрийте їх значення та співвідношення між ними.*

РОЗДІЛ VI. МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Спільна пізнавальна основа, спільні принципи правового регулювання, спільні завдання, спрямовані на досягнення завдань кримінального судочинства, дають підстави розглядати сукупність слідчих дій як взаємопов'язану і організовану єдність, тобто як систему. Система слідчих дій направлена на збирання, дослідження, оцінку і використання доказів та характеризується певним ступенем єдності в кримінально-процесуальному, морально-етичному, психологічному та організаційно-тактичному аспектах.

Системність слідчих дій відображена об'єктивними зв'язками між слідами досліджуваної події. Будь-яка подія (відносно кримінально-процесуальної діяльності – злочин) є комплексом взаємопов'язаних дій, після яких залишені певні сліди, що зумовлює взаємозв'язок слідчих дій у діяльності з їх використання у процесі доказування. Кожна слідча дія є елементом системи «кримінальна справа», її ефективність визначається відповідно до значення під час розслідування злочину²¹⁴.

Тобто слідчі дії у практичній діяльності з розслідування злочинів забезпечують послідовний, взаємопов'язаний, цілісний процес отримання доказової інформації шляхом їх провадження.

Актуальною для науки і практики є потреба визначення переліку слідчих дій з метою як вироблення єдиної наукової позиції, так і внесення обґрунтованих доповнень до кримінально-процесуального законодавства. Адже як у чинному Кримінально-процесуальному кодексі України, так і його проекті, в межах єдиної статті перелік слідчих дій не наводиться, що спричиняє труднощі як у науковому тлумаченні, так і у процесі практичної діяльності.

З'ясовано, що підставою для визначення дії в якості слідчої є відповідність характерним ознакам, що відрізняють її від інших процесуальних і не процесуальних заходів.

За результатами аналізу наукової літератури, норм законодавства, практичної діяльності з розслідування злочинів впливає висновок, що існує група так званих «традиційних» слідчих дій,

²¹⁴ *Быховский И.Е. Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – 12.00.09. – М., 1976. – С. 22.*

відносно яких науковці та практичні працівники одностайно дотримуються точки зору про їх належність до системи слідчих дій. До цієї «традиційної» групи відносяться:

- допит підозрюваного (ст. 107 КПК України);
- допит обвинуваченого (ст. 143 КПК України);
- допит потерпілого (ст. 171 КПК України);
- допит свідка (ст. 167 КПК України).

Особливу увагу слід звернути на один із видів допиту – допиту експерта (ст. 201 КПК України). На законодавчому, науковому і практичному рівні виникають дискусійні питання з приводу того, чи є ця дія слідчою, чи в результаті її застосування отримуються докази у справі.

Наукові суперечки з приводу процесуального значення допиту експерта пов'язані з тим, що поняття «показання експерта» в КПК України немає, у зв'язку з чим вони не можуть бути джерелом доказів, передбачених ч. 2 ст. 65 КПК України. Крім того, протокол допиту експерта не передбачений як самостійне джерело доказів серед протоколів слідчих і судових дій та інших носіїв інформації щодо цих дій (ст. 82 КПК України).

Проте у даному випадку більш доцільно вести мову про прогалину у кримінально-процесуальному законодавстві, адже відповідно до сутності та значення допиту експерта, його можна визнати в якості самостійної слідчої дії, провадження якої здійснюється у визначеній процесуальній формі з метою отримання доказів у справі²¹⁵.

З цього приводу прогресивним є рішення Російського законодавця – відповідно до ст. 74 КПК РФ з'явилося нове джерело доказів – показання експерта. Метою допиту експерта є роз'яснення сутності спеціальних термінів і окремих формулювань; уточнення даних, які характеризують компетенцію експерта та його відношення до справи; з'ясування порядку дослідження експертом представлених йому матеріалів, застосування методик, пристроїв і обладнання; встановлення причин розходження висновків членів експертної комісії, тощо.

За таких умов допит експерта є повноцінною слідчою дією, що проводиться після одержання висновку експерта у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством з метою пояснення, уточнення чи доповнення даного ним висновку. Допит експерта протікає у формі постановки запитань і відповідей, які ек-

²¹⁵ Удалова Л.Д. Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання // *Право України*. 2003. – № 2. – С. 112.

сперт дає лише в межах своєї компетенції та у зв'язку із проведеними дослідженнями; за результатами цієї слідчої дії складається протокол, який є джерелом доказів у кримінальній справі.

Наступними слідчими діями, які відносяться до «традиційної» групи, є:

- огляд (місця події, місцевості, приміщення, документів, трупа, житла чи іншого володіння особи, кореспонденції – ст. ст. 190, 191, 192, 187-1 КПК України);
- освідування (ст. 193 КПК України);
- очна ставка (ст. ст. 172, 173 КПК України);
- пред'явлення осіб та предметів для впізнання (ст. ст. 174, 175 КПК України);
- обшук (приміщення, місця, житла чи іншого володіння особи, приміщення дипломатичних представництв, особи – ст. ст. 177, 182, 184 КПК України);
- виїмка (предметів, документів, кореспонденції – ст. ст. 178, 187-1 КПК України);
- відтворення обстановки і обставин події (ст. 194 КПК України) чи відповідно до ст. ст. 261, 262 проекту КПК України – перевірка показано на місці та слідчий експеримент;
- призначення і проведення експертизи (ст. ст. 76, 196 КПК України).

Вважаємо необхідним зупинитися на розгляді проблемних аспектів системи слідчих дій – насамперед вирішити тривалі дискусії теоретиків і практиків з приводу з'ясування процесуального статусу таких дій, як одержання зразків для експертного дослідження (ст. 199 КПК України), ексгумація трупа (ст. 192 КПК України), затримання підозрюваного у вчиненні злочину (ст. 106, ст. 115 КПК України) та накладення арешту на майно і опис майна (ст. 129 КПК України).

У кримінально-процесуальній, криміналістичній літературі, на законодавчому рівні та у практичній діяльності залишається нез'ясованим статус дії, передбаченої ст. 199 КПК України, – одержання зразків для експертного дослідження, деякі процесуальні та організаційно-тактичні особливості її проведення.

Зразки для експертного дослідження можуть бути:

- надані у розпорядження слідчого учасниками кримінального судочинства або виявлені під час провадження іншої слідчої дії: огляду, обшуку, виїмки тощо;
- спеціально отримані чи в порядку ст. 199 КПК України, чи експертом для вирішення поставлених перед ним завдань.

Стаття 199 КПК України передбачає, що «у разі потреби слідчий має право винести постанову про вилучення або відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Про відібрання зразків складається протокол. Зразки зберігаються за правилами зберігання речових доказів».

Виходячи із наведеного тлумачення законодавця як у теоретиків, так і практиків закономірно виникають запитання: який процесуальний статус дії з одержання зразків для експертного дослідження? Які ще зразки, крім почерку, можуть бути відібрані, у кого? Які тактичні прийоми можуть застосовуватися для ефективного провадження цієї слідчої дії? Як діяти слідчому, коли відібрання зразків посягає на особисту недоторканість особи, має інтимний характер?

Так, питання складні і різноаспектні. Проте вони мають визначальне значення для законного, ефективного провадження цієї дії та розслідування злочину.

Ряд науковців підкреслює допоміжний характер дій з одержання зразків для експертного дослідження, називає його «інструментом», «тактичним прийомом, поміщеним у процесуальну форму об'єктивного і раціонального провадження слідчої дії» (зокрема, призначення тієї чи іншої експертизи), засобом організації експертизи, не відносячи одержання зразків до переліку слідчих дій.

Позиція інших авторів така, що одержання зразків – самостійна слідча дія.

В якості аргументів, що спростовують статус слідчої дії, наводиться положення про те, що ст. 199 КПК України, яка регламентує порядок відібрання зразків для експертного дослідження, розміщена у главі 18 КПК України «Проведення експертизи», а також, що назва «одержання зразків для експертного дослідження» не дає підстави вести мову про вирішення самостійних завдань досудового слідства і неможливість його проведення без наступного провадження спеціального дослідження²¹⁶.

Зауважимо, що підставою віднесення до системи слідчих дій є відповідність характерним ознакам, а сутність слідчої дії відображена не стільки у назві, як у змістовному наповненні та у вирішен-

²¹⁶ Кінаш О. *Організація окремої слідчої дії – умова законності й ефективності розслідування злочинів* // *Право України*. – 2003. – № 2. – С. 61-62; Гутерман М.П. *Следственные действия и некоторые спорные вопросы, связанные с их системой* // *Вопросы борьбы с преступностью*. – Вып. 42. – М.: Юрид. литер., 1985. – С. 75.

ні завдань збирання, дослідження, оцінки і використання доказів з метою встановлення істини у кримінальній справі.

Не слід випускати з уваги те, що одержання зразків для експертного дослідження має яскраво виражений пізнавальний характер: зразки для порівняльного дослідження представляють собою самостійний вид об'єктів, які використовуються при проведенні судових експертиз і, на думку С.А. Шейфера, слугують зв'язуючою ланкою між речовим доказом і ототожнюючим об'єктом, відображенням якого, можливо, є речовий доказ²¹⁷.

Специфіка слідчої дії одержання зразків для експертного дослідження полягає у тому, що вона вирішує особливі завдання, а інші слідчі дії, зокрема огляд і виїмка, не пристосовані для отримання експериментальних зразків від матеріальних об'єктів. Так, виїмка придатна для вилучення вільних зразків, але не пристосована до отримання експериментальних зразків, оскільки не включає спеціальні операції моделювання; це стосується й огляду місця події.

Отже, пізнавальну основу розглядуваної слідчої дії складають теорія моделювання та ідентифікації.

Належність одержання зразків для експертного дослідження до системи слідчих дій підтверджується тим, що її успіх можливий при дотриманні тактико-технологічних аспектів проведення. До цієї дії повністю застосовуються положення криміналістичної тактики про структурування слідчої дії відповідно до стадій підготовки, проведення, фіксації ходу і результатів, їх оцінки.

Результати вивчення слідчої практики свідчать, що 81,9% опитаних слідчих висловилися за те, що одержання зразків для експертного дослідження відноситься до системи слідчих дій.

Тобто, одержання зразків для експертного дослідження, відповідно до визначених ознак, доцільно віднести до системи слідчих дій.

Зразки для експертного дослідження можна визначити як матеріальні об'єкти відомого походження, що відображають ознаки, якості та властивості інших об'єктів (суб'єктів) чи ті, що мають власні ознаки, якості та властивості, отримані суб'єктами досудового слідства, судового дослідження доказів в установленому законом порядку для проведення ідентифікаційних досліджень чи встановлення родової (грушової) належності різних матеріальних об'єктів, а також встановлення інших обставин, що суттєво впливають на оптимізацію процесу розслідування злочинів.

²¹⁷ Шейфер С.А. Следственные действия: сущность и процессуальная форма. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 29.

За походженням загально визнано зразки поділяють на **вільні** (об'єкти, які виникли чи створені без мети експертного дослідження до порушення кримінальної справи), **умовно-вільні** (об'єкти, які були створені або виникли вже після порушеної кримінальної справи, але теж без мети експертного дослідження) і **експериментальні** (це матеріальні об'єкти, які отримуються слідчим у порядку, передбаченим ст. 199 КПК України). Крім того, науковцями виділяється ще один, особливий вид вільних зразків – контрольні, які представляють собою частину об'єкта, причинно не пов'язаного із злочином. Їх отримують для засвідчення якостей об'єкта.

Стаття 199 КПК України передбачає вилучення та відібрання зразків почерку та інших зразків, необхідних для експертного дослідження. Зміст використаних термінів свідчить, що вилучаються зразки, які існували й раніше, до провадження цієї слідчої дії (вільні зразки почерку, основні зразки машинописного тексту). Відбираються зразки, спеціально створювані для певної експертизи (експериментальні зразки почерку, проби крові).

Слідчий під час одержання зразків для експертного дослідження створює безпосередні відображення ознак ідентифікуючого об'єкта чи відділяє від нього необхідні частинки; отримані результати, що містять нову інформацію, яка в подальшому може використовуватися в процесі доказування з метою пізнання істини у кримінальній справі. Одержання зразків для експертного дослідження може відбуватися і за участю спеціаліста, що сприяє ефективному провадженню слідчої дії, однак слідчий повинен бути присутнім і скласти відповідний протокол. Якщо отримання зразків у особи іншої статі супроводжується діями, що мають інтимний характер, слідчий складає протокол зі слів лікаря.

Проведені дослідження свідчать, що в процесі одержання зразків слідчі нерідко допускають помилки процесуального і тактичного характеру: не складають окремих процесуальних документів, зокрема постанови про одержання зразків, іноді – протоколу; при провадженні даної слідчої дії рідко присутні захисники чи інші законні представники; порушуються вимоги і рекомендації спеціалістів до кількості і якості зразків тощо²¹⁸.

Найчастішими є помилки при отриманні зразків крові. Зокрема, слідчі не завжди виносять постанови про одержання зразків; нерідко отримання зразків крові доручають лікарям, направляючи

²¹⁸ *Ніколай Федотков Д.В. Теоретические и прикладные аспекты получения образцов для сравнительного исследования. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук / Белорусский гос. ун-т. – Минск, 2003. – С. 15.*

свідка чи потерпілого з листом в поліклініку, бюро судово-медичної експертизи, а потім він самостійно доставляє отримані зразки слідчому, який направляє їх на експертизу. У подібних випадках захисник має достатні підстави вимагати визнання результатів експертизи такими, що не мають доказового значення, оскільки зразки одержані з порушенням встановленого законом порядку²¹⁹.

Вказані помилки можуть бути подолані дотриманням у процесі розслідування злочинів встановленого кримінально-процесуальним законодавством порядку одержання зразків, а також криміналістичних рекомендацій.

З процесуальної точки зору зразки для експертного дослідження не є речовими доказами, оскільки вони безпосередньо не пов'язані із подією злочину. Ці об'єкти мають самостійний процесуальний статус і виконують єдину функцію – зв'язують матеріальні об'єкти, що фігурують чи можуть фігурувати по справі в якості речових доказів, з подією злочину. Ця функція і реалізується в процесі порівняння досліджуваних об'єктів із зразками.

Відмінності об'єктів для експертного дослідження і речових доказів за походженням, способом і процесуальним порядком отримання дозволяють зробити висновок про те, що зразки є самостійною категорією об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві.

Наступне питання пов'язано із визначенням об'єктів, від яких можуть бути відібрані зразки.

Традиційно вважається, що зразки слідчий може отримати від особи: підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, включаючи зразки почерку, крові, слини, сперми, волосся, відбитків пальців рук, зліпків зубів, результатів діяльності (слідова доріжка) тощо.

Кримінально-процесуальний кодекс України не дає однозначної відповіді на це питання. Законодавство інших країн, зокрема ст. 202 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації визначає, що слідчий вправі отримати зразки почерку чи інші зразки для порівняльного дослідження у підозрюваного, обвинуваченого, а також у свідка чи потерпілого у випадках, коли виникла необхідність перевірити, чи залишені ними сліди в певному місці чи на речових доказах.

Вважаємо слушним зауваження, що люди – не єдине джерело отримання експериментальних зразків. Зразки для порівняльного

²¹⁹ *Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова. – М.: Высшее образование, 2006. – 441с. – С. 239.*

дослідження можуть бути отримані від предметів (знарядь, інструментів, транспортних засобів тощо), від тварин; вони можуть являти собою результат експериментальних процесів чи дій²²⁰.

На відміну від наведених, інші зразки – вільні проби почерку, речовин і матеріалів, частинки предметів, речі, які належать певній особі чи установі та підлягають дослідженню, доцільно вилучати шляхом проведення огляду, обшуку чи виїмки.

Нерідко в слідчій практиці виникають випадки, коли особа відмовляється добровільно надати зразки чи дати згоду на їх відібрання, а результат їх експертного дослідження має неабияке значення для розслідування злочину. Як діяти слідчому у таких випадках?

Щодо вирішення ситуації, пов'язаної із необхідністю примусового відібрання зразків, науковцями пропонуються різні варіанти. Так, В.М. Тertiшник зазначає, що в законі повинні бути закріплені положення, що забороняють примусове вилучення зразків крові людини без санкції прокурора, а також, що якщо отримання зразків пов'язано із необхідністю оголення особи, то такі дії можуть здійснюватися лише з санкції прокурора чи рішення суду²²¹.

На нашу думку, такі зміни лише ускладнять процедуру провадження слідчої дії, вимагатимуть додаткових часових, організаційних витрат. Крім того, слідчий у процесі розслідування злочину здійснює керівну роль, є процесуально самостійним і незалежним. Тому нині доцільно спрямувати зусилля на удосконалення професійних, моральних якостей слідчого, підвищення рівня довіри до нього з боку окремих громадян, суспільства в цілому.

Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК України, постанови слідчого, винесені відповідно до закону у кримінальній справі, яка перебуває у його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами. Отже, постанова про отримання зразків, в якій вказується від кого, з якою метою і які зразки повинні бути отримані, обов'язкова для осіб, відносно яких вона винесена (ч. 5 ст. 114 КПК України). Про це їм повинно бути роз'яснено при ознайомленні з постановою.

Слідчий за умови, коли особа відмовляється від добровільного надання зразків, повинен вжити заходів переконання: встановити психологічний контакт, наголошуючи на розумінні становища,

²²⁰ Авсрьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. *Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 992с. – С. 671.*

²²¹ Тertiшник В.М. *Уголовный процесс: Учебное издание. – Х.: Арсис, 1997. – 528с. – С. 344.*

переконань особи; заповнити особу у гарантуванні безпеки для її життя та здоров'я, забезпеченні таємниці досудового слідства (за необхідності – вжити заходів відповідно ст. 121 КПК України), тобто спрямувати всі зусилля на переконання особи у доцільності добровільного надання зразків.

Застосування заходів примусу – прерогатива лише слідчого. Тому якщо є особа, яка не виконує припису закону, вираженого у постанові слідчого, обов'язковою для виконання, а заходи переконання вичерпані, слідчий вправі вдатися до примусових заходів. Адже у протилежному випадку відбуватиметься порушення законних прав іншої сторони – потерпілого у кримінальній справі, невиконання завдань кримінального судочинства.

Примусове відібрання зразків доцільно проводити у присутності понятих, які повинні бути присутніми при провадженні слідчої дії, засвідчити своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям і отриманим результатам. Не допускаються дії, які принижують честі і гідність особи, чи небезпечні для її здоров'я. При відібранні зразків у неповнолітнього запрошуються його батьки чи інші законні представники.

Якщо отримання зразків є частиною судової експертизи, ці дії проводить експерт, відображаючи їх у своєму висновку. Наявні у експерта колекції, стандарти, обліки також можуть бути використані в якості зразків для експертного дослідження. У випадку, коли експерту необхідні зразки, право на отримання яких у нього відсутнє, він повинен звернутися з клопотанням до слідчого про їх надання.

Необхідно мати на увазі, що зразки для експертного дослідження, які отримуються у процесі розслідування різних видів злочинів, надзвичайно різноманітні. Відмінними є їх юридична природа, біологічне походження, процесуальний статус учасника слідчої дії, характер слідчої дії та інші особливості. Тому стосовно кожного виду зразків необхідно розроблювати свої тактичні прийоми отримання, фіксації, зберігання та направлення на експертизу, що має суттєве значення для провадження кримінальної справи.

Разом з тим, можна сформулювати деякі тактико-криміналістичні заходи, дотримання яких необхідно у всіх випадках провадження даної слідчої дії, незалежно від конкретного виду отримуваних зразків:

- зразки повинен отримувати особисто слідчий або спеціаліст, але обов'язково у присутності слідчого (крім випадків, коли отримання зразка супроводжується оголенням людини іншої статі).

Протокол отримання зразків завжди повинен складати особисто слідчий; якщо при певних діях, що носять інтимний характер, слідчий не присутній, вони записуються зі слів лікаря, про що вказується у протоколі;

- повинні бути забезпечені беззаперечність походження, а також необхідна кількість і якість отриманих зразків у відповідності з сучасними вимогами науки і слідчої практики. Для забезпечення беззаперечності походження зразка застосовуються такі прийоми як перевірка документів особи, від якої відбираються зразки, попереднє вивчення об'єкту, щоб виключити його підміну чи випадкову помилку. З цією ж метою отримані зразки відповідним чином упаковуються, на них робляться необхідні засвідчувальні написи;

- кількість зразків визначається їх характером, а також конкретною метою отримання. Ці норми достатньо розроблені у криміналістичній літературі. Проте є й дискусійні питання. Так, наприклад, для отримання зразків підпису слід відбирати на кожен листок підготовленого паперу лише один підпис; поширена практика отримання декількох підписів на одному аркуші є невірною, оскільки кожен попередній підпис є зразком для наступного²²². Якість зразка залежить від того, наскільки повно і точно він передає ознаки об'єкту, з яким його передбачається порівнювати;

- слідчий повинен забезпечити збереження зразка до моменту провадження експертизи; для цього стосовно кожного виду зразка залежно від його властивостей застосовуються свої специфічні прийоми;

- при отриманні, фіксації і збереженні зразків повинні якомога ширше використовуватися сучасні науково обґрунтовані методики і технічні засоби, а також допомога спеціалістів.

- при описі у протоколі розглядуваної слідчої дії слід особливо увагу звернути на підстави, процес і умови отримання зразків, їх кількість і вид. Особливу увагу слід приділяти опису упаковки зразків та її оформленню (опечатування тари, відповідні підписи, етикетки). Інколи до протоколу доцільно додати різні плани і схеми (наприклад, план ділянки, з якої бралися зразки ґрунту з вказівкою конкретних точок), а також сфотографувати процес одержання зразків.

Отже, одержання зразків для експертного дослідження – це слідча дія, що полягає в одержанні в установленому кримінально-

²²² Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Р.С. Белкина – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 992с.

процесуальному законодавстві порядку від підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка об'єктів, що відображають їх ознаки, якості, властивості, а також в отриманні інших об'єктів, необхідних експерту для проведення досліджень і дачі висновку, що відображають якості, ознаки, властивості тварини, трупа, предмету, матеріалу чи речовини.

Наступне проблемне питання пов'язане зі з'ясуванням сутності та процесуального статусу ексгумації трупа, що передбачена ст. 192 КПК України.

Спірними є думки науковців з приводу віднесення ексгумації до переліку слідчих дій: деякі з них вважають ексгумацію трупа слідчою дією, інші – ні.

Аргументами, що висуваються для спростування належності ексгумації трупа до системи слідчих дій, є відсутність спеціальних операцій пізнання, а також її здійснення для забезпечення проведення наступних слідчих дій – огляду трупа, пред'явлення для впізнання, проведення експертного дослідження.

Ми вважаємо, що розглядаючи сутність ексгумації трупа, слід звернути увагу на наявність пізнавального характеру цієї дії та особливості процесуальної регламентації: винесення слідчим мотивованої постанови (із посиланням на докази, з яких випливає необхідність вилучення трупа з місця поховання), яку затверджує прокурор; залучення судово-медичного експерта, понятих; фіксацію за допомогою протоколу та технічних засобів (ст. 192 КПК України). Також ексгумація трупа проводиться з дотриманням особливої тактичної процедури, застосуванням низки організаційно-тактичних заходів.

Мета ексгумації полягає у збиранні, дослідженні, оцінці та використанні доказів. Адже виїмання трупа з місця поховання у порядку, передбаченому кримінально-процесуальним законодавством, без мети одержання доказової інформації, позбавлене будь-якого змісту.

Також можуть мати місце випадки, коли в результаті проведення ексгумації виявиться, що труп у місці поховання відсутній. У такому випадку огляд трупа не проводиться, хоча, безсумнівно, отримана інформація (фактичні дані) мають значення для розслідування злочину.

Аналіз чинного Кримінально-процесуального кодексу України від 28.12.1960 із відповідними змінами і доповненнями, не дає однозначної відповіді про належність ексгумації трупа до системи слідчих дій. З цього приводу особливої уваги заслуговує розгляд

положень проекту Кримінально-процесуального кодексу України. Так, відповідно до ст. 241 Проекту «Загальні правила провадження слідчих дій», ексгумація трупа передбачається в якості слідчої дії.

Також позитивним, на нашу думку, є те, що стаття 268 Проекту, присвячена процесуальному порядку даної слідчої дії, в числі завдань, які вирішуються після вилучення трупа з місця поховання, передбачає їх розширений перелік: можливість застосування до нього огляду, вилучення зразків тканин і органів або частин трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, доставку до відповідного експертного закладу для проведення досліджень, а також вилучення з місця поховання предметів і документів, які мають доказове значення.

Отже, на основі проведених теоретичних і практичних досліджень доцільно визначити ексгумацію трупа в якості слідчої дії, кримінально-процесуальна регламентація якої потребує удосконалення.

З приводу того, чи є накладення арешту на майно слідчою дією чи ні, в правовій літературі також склалися суперечливі думки.

Вирішуючи це питання, А.Я. Дубинський²²³ виділяє опис майна в окрему слідчу дію, що здійснюється у межах накладення арешту на майно і являє собою більш широку за обсягом процесуальну дію.

Якщо звернутися до норм кримінально-процесуального законодавства, то ч. 5 ст. 127 КПК України вказує, що «поняті, присутні при провадженні зазначених вище слідчих дій (ч. 1 ст. 127 КПК України називає їх: це обшук, виїмка, огляд, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, опис майна), засвідчують своїми підписами відповідність записів у протоколі виконаним діям», тобто мова йде про те, що слідчою дією є саме опис майна, а не накладення арешту на майно.

Ми вважаємо, що у цьому випадку поширення терміна «слідчі дії» на опис майна є необґрунтованим, а у статті 127 КПК України більш доцільно використовувати термін «процесуальні дії». Обумовлено це й тим, що залучення понятих не є обов'язковою умовою проведення слідчої дії, а поширюється на ті процесуальні дії, де, на думку законодавця, необхідний додатковий контроль з боку представників громадськості.

Слід зазначити, що накладення арешту на майно та опис майна – дії, які поєднані спільною спеціальною метою – забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна.

²²³ Дубинський А.Я. *Производство предварительного расследования органами внутренних дел. Учебное пособие.* – К., 1987. – С. 49.

Вони можуть реалізовуватися шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходилось, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт. Правовою основою їх застосування є Кримінально-процесуальний кодекс України, Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року тощо.

Арешт на майно накладається на підставі мотивованої постанови слідчого. Майно, на яке накладено арешт, описується і може бути передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам, які попереджаються під розписку про кримінальну відповідальність за його незбереження. Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, у якій проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено у Додатку до Кримінального кодексу України.

Арешт майна і передача його на зберігання оформлюються протоколом, що складається відповідно до вимог ст. 85 КПК України. До протоколу додається опис переданого на зберігання майна, підписаний особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. Накладення арешту на майно скасовується постановою слідчого, коли в застосуванні цього заходу відпаде потреба.

Аналіз норм Кримінально-процесуального кодексу України дозволяє виявити, що порядок накладення арешту на майно та його опису потребує більш розширеної правової регламентації. Під час провадження вказаних дій виникає багато проблемних питань, які залишаються поза увагою законодавця в межах ст. 126 КПК України. Вважаємо, на процедуру накладення арешту на майно доречно поширити низку положень кримінально-процесуального законодавства, що регламентують провадження інших слідчих дій, що пов'язані із обмеженням прав громадян, зокрема, обшуку. Так, доцільним є дотримання під час накладення арешту на майно особливого порядку за умови застосування цієї дії у житлі чи іншому володінні особи (за прикладом положень ст. 177 КПК України), обов'язкової видачі предметів і документів (ст. 179 КПК України), денного часу проведення, крім невідкладних випадків (ст. 180 КПК України), дотримання процедури накладення арешту на майно та його опису (ст. 181, ст. 183 КПК України), обов'язку нерозголошення даних особистого життя осіб, майно яких підлягає арешту (ст.

185 КПК України), вимог до протоколу накладення арешту на майно (ст. 188 КПК України).

Тобто накладення арешту на майно є процесуальною дією, зокрема заходом процесуального примусу, що підтверджується такими висновками:

- мета накладення арешту на майно – забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна;

- фактичною підставою застосування накладення арешту на майно є необхідність забезпечення встановленого КПК України порядку кримінального судочинства в аспекті забезпечення заявленого цивільного позову чи можливої конфіскації майна;

- правовою підставою накладення арешту на майно є закріплені у формі постанови слідчого: клопотання цивільного позивача або переконання слідчого у необхідності попередження приховання чи відчуження майна;

- у результаті застосування арешту на майно відбувається обмеження особи (підозрюваного чи обвинуваченого, а також осіб, які несуть матеріальну відповідальність за їх дії) у конституційному праві володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41 Конституції України). З цих позицій накладення арешту на майно є особливим превентивним заходом, пов'язаним із обмеженням прав і свобод громадян.

Вказані особливості дають підстави констатувати, що накладення арешту на майно – захід процесуального примусу, що відрізняється від слідчих дій за метою, фактичними і правовими підставами, вирішуваними завданнями та отримуваними результатами. Проте це не заперечує вагомого значення накладення арешту на майно у процесі розслідування злочину, зумовлює необхідність подальшої розробки та удосконалення цієї процесуальної дії у кримінально-процесуальному законодавстві та практичній діяльності з розслідування злочинів.

Подібна спірна ситуація склалася із затриманням підозрюваного (ст. 104 КПК України). Точки зору науковців з цього приводу відмінні між собою і єдиної узгодженої позиції не вироблено.

Результати проведеного анкетування практичних працівників свідчать, що затримання підозрюваного вважають слідчою дією у середньому 23,5% слідчих та 35,4% викладачів.

Слід зазначити, що правова природа затримання неоднозначна. Затримання підозрюваного, підстави і порядок якого регламентовані кримінально-процесуальним законодавством, слід відрізнити від фізичного затримання (захвату), адміністративного та інших

видів затримання громадян, що не мають кримінально-процесуального характеру, а також запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

При з'ясуванні сутності затримання насамперед слід звернути увагу на його мету, що є визначальною ознакою слідчих дій. Затримання підозрюваного здійснюється з метою припинення злочинної діяльності і попередження ухилення підозрюваного від притягнення до кримінальної відповідальності. Як відомо, мета слідчих дій полягає у зборі, дослідженні, оцінці і використанні доказів у кримінальній справі.

Проте, як влучно зазначають Є.Д. Лук'янчиков, Б.Є. Лук'янчиков, залежно від ситуації, яка складається при розслідуванні, може змінюватися і мета затримання підозрюваного. В одних випадках такою є позбавлення волі особи (її ізоляція), з'ясування причетності до злочину і вирішення питання про застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Тоді затримання має функцію процесуального примусу, що може застосовуватися після порушення кримінальної справи. Автори вказують, що затримання підозрюваного може виступати і в якості слідчої дії²²⁴.

Ми підтримуємо точку зору Ю.П. Аленіна про те, що затримання підозрюваного набуває подвійного характеру у випадках, коли воно відбулося на місці скоєння злочину чи безпосередньо після його вчинення; коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; коли на підозрюваному або його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину (ст. ст. 106, 115 КПК України). Такі дії органів дізнання, слідчого є водночас і заходом процесуального примусу, і слідчою дією²²⁵.

Це пов'язано з тим, що протокол є джерелом доказів, оскільки в ньому викладаються підстави, мотиви, день, година, рік, місяць, місце затримання, пояснення затриманого тощо.

Проте за інших обставин законне, обґрунтоване і своєчасне затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, є заходом процесуального примусу, що створює передумови для наступного отримання доказів у ході допиту, обшуку, освідування та інших слідчих дій.

²²⁴ Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є. Удосконалення процесуальних засобів удосконалення криміналістичної інформації // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. інституту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 176.

²²⁵ Аленін Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одесса: Центр.укр. издательство, 2002. – С. 13.

Так, відповідно до ст. 29 Конституції України у разі нагальної необхідності запобігання злочинів чи його перепинення уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом.

Дане положення знаходимо в КПК України, зокрема ст. 149 визначає затримання підозрюваного як тимчасовий запобіжний захід. Стаття 118 проекту КПК України відносить затримання підозрюваного до заходів процесуального примусу.

Тобто, закономірно впливає висновок про визначення затримання підозрюваного у вчиненні злочину (ст. ст. 106, 115 КПК України) в якості тимчасового запобіжного заходу, що відноситься до заходів процесуального примусу, має коло своїх завдань та способів їх реалізації.

За даних умов протокол затримання зберігає своє доказове значення як документ, що засвідчує факт та обставини затримання, при цьому він може віднесений слідчим до джерел доказів в якості «інших документів» (ч. 2 ст. 65 КПК України), через те що викладені в ньому відомості мають значення для встановлення обставин справи²²⁶.

Новою слідчою дією, правова регламентація та порядок проведення якої потребує подальшої розробки і удосконалення, є **зняття інформації з каналів зв'язку** (ст. 187 КПК України). Суттєвих змін відповідно до внесених змін до ст. 187 КПК України Законом України № 2670-III від 12.07.2001 зазнала слідча дія **накладення арешту на кореспонденцію**.

На сьогодні дії, передбачені ст. 187 КПК України, є процесуальними новелами в кримінально-процесуальному законодавстві України та передбачають застосування: накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку; огляд і виїмку кореспонденції та дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку (ст. 187, ст. 187-1 КПК України).

Необхідність впровадження таких слідчих дій у процес досудового слідства назріла давно, тому що такі заходи оперативно-розшукової діяльності як зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією (ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшуко-

²²⁶ Уголовно-процесуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. / Под общей редакцией В.Т. Маларенко, Ю.П. Алена. - Х.: Одиссей, 2003. - С. 230.

ву діяльність»), не задовольняли вимоги практики боротьби зі злочинністю у сучасних умовах.

Потреби слідчої діяльності вимагали допущення і наукового обґрунтування затримання кореспонденції, її огляду, виїмки та дослідження, прослуховування телефонних та інших переговорів, їх фіксації технічними засобами як способу одержання фактичних даних про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальній справі та з метою використання цих відомостей у кримінальному судочинстві.

Особливе значення цих слідчих дій у процесі розслідування злочину полягає у можливості їх застосування до порушення кримінальної справи з метою запобігти злочину, що дозволяє попередити вчинення злочину, а у випадку його скоєння – розслідувати з мінімальними затратами часу.

Їх фактичними підставами є наявність достатніх даних вважати, що в листах, телеграфній та іншій кореспонденції підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам або інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому, а також в інформації, якою вони обмінюються за допомогою засобів зв'язку, містяться дані про вчинений злочин або документи і предмети, що мають доказове значення, якщо іншими способами одержати ці дані неможливо.

Правовою підставою є постанова апеляційного суду про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Для отримання дозволу на провадження таких слідчих дій за наявності необхідних фактичних підстав слідчий за погодженням з прокурором звертається з поданням до голови апеляційного суду за місцем провадження слідства про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності – вислуховує слідчого, прокурора та приймає рішення про дозвіл чи відмову у застосуванні зазначених слідчих дій.

Постанова про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку направляється слідчим начальнику відповідної установи, для якого вона є обов'язковою. Начальник відповідної установи затримує кореспонденцію або знімає інформацію з каналів зв'язку і протягом доби повідомляє про це слідчому (ст. 187 КПК України).

Діяльність слідчого під час провадження цих слідчих дій спрямовується на відстеження всього обсягу кореспонденції, на яку накладено арешт та інформації, знятої з каналів зв'язку. Потім у кореспонденції, що оглядається й вилучається, чи у процесі до-

слідження інформації, знятої з каналів зв'язку, слідчому (за необхідності – із залученням спеціаліста) необхідно відшукати фактичні дані, що мають доказове значення для кримінальної справи. Коли доказова інформація буде виявлена на оглянутих матеріальних носіях, вони визнаються речовим доказом і приєднуються до справи.

Зняття інформації з каналів зв'язку передбачає застосування технічного документування (звукозапису) розмов та іншої інформації, що передається за допомогою засобів зв'язку. До інформації, відносно якої може застосовуватися фіксація в межах провадження даної слідчої дії, відноситься інформація, яка передається технічними засобами зв'язку через канали зв'язку²²⁷.

Як вказується у ч. 10 ст. 187 КПК України, постанова про накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку та про відмову в цьому виноситься у режимі, який забезпечує нерозголошення даних досудового слідства або оперативно-розшукової діяльності. Тому актуальним завданням є забезпечення таємниці досудового слідства під час провадження слідчих дій.

Поглибленого дослідження потребує проблемне положення про те, що накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку застосовується відносно інформації підозрюваного чи обвинуваченого іншим особам чи інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому.

Це рішення законодавця не узгоджується з ч. 3 ст. 187 КПК України, де вказується, що арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину може бути застосовано до порушення кримінальної справи. Але ж вести мову про надання особі правового статусу підозрюваного чи обвинуваченого можна лише після порушення кримінальної справи (ст. ст. 43-1, 43 КПК України). Крім того, у постанові про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку повинна вказуватися кримінальна справа, в межах якої буде проводитися слідча дія.

Тобто, не дивлячись на дозвіл законодавця проводити дані слідчі дії до порушення кримінальної справи, практична реалізація зазначеного припису ускладнюється недоліками правової регламентації (про що свідчать результати вивчення кримінальних справ). Ця проблема потребує розв'язання через внесення змін у законодавство та надання практичних рекомендацій, зокрема передбачення у ме-

²²⁷ Козляков І. Проблеми теорії та практики застосування статей 187, 187-1 КПК України // *Право України*. – 2003. – № 4. – С. 59.

жах ч. 3 ст. 187 КПК України спеціального порядку провадження накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину у невідкладних випадках до порушення кримінальної справи.

Накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку є новими та необхідними для слідчої практики слідчими діями, покликаними забезпечити кримінальне судочинство важливою доказовою інформацією.

Отже, слідчими діями є:

- 1) огляд (місця події, місцевості, приміщення, предметів, документів, трупа, житла чи іншого володіння особи, кореспонденції);
- 2) обшук (приміщення, місця, житла чи іншого володіння особи, приміщення дипломатичних представництв, особи);
- 3) виїмка (предметів, документів, кореспонденції);
- 4) допит (підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта);
- 5) очна ставка;
- 6) освідування;
- 7) пред'явлення осіб та предметів для впізнання;
- 8) відтворення обстановки і обставин події (перевірка показань на місці та слідчий експеримент);
- 9) накладення арешту на кореспонденцію;
- 10) зняття інформації з каналів зв'язку;
- 11) одержання зразків для експертного дослідження;
- 12) ексгумація трупа;
- 13) призначення і проведення експертизи.

Традиційним методом пізнання є класифікація досліджуваних об'єктів за допомогою критеріїв логічного поділу. Класифікації притаманна функція її постійного використання в будь-якій науці чи галузі практичної діяльності. У якості підстави для розподілу в класифікації обирають ознаку, яка є суттєвою для даних предметів, явищ тощо. Отже, класифікація дає можливість диференційовано підходити до різних видів слідчих дій, обґрунтовано групувати їх на підставі процесуальної та криміналістичної подібності, сприяє вірному вибору порядку провадження слідчих дій на різних стадіях провадження кримінальної справи. Тобто побудова та використання класифікації слідчих дій – важливий засіб вирішення як теоретичних, так і практичних завдань.

Слідчі дії можна класифікувати за різними підставами, зокрема:

- 1) *за правовими підставами проведення:*

- а) слідчі дії, що проводяться без винесення постанови: огляд (крім огляду житла чи іншого володіння особи відповідно до ч. 3 ст. 190 КПК України), допит, очна ставка, пред'явлення осіб та предметів для впізнання, обшук особи та виїмка предметів і документів у передбачених законом випадках (ч. 3 ст. 184 КПК України), відтворення обстановки і обставин події;
- б) що проводяться за мотивованою постановою слідчого: призначення експертизи, одержання зразків для експертного дослідження, освідування, виїмка;
- в) за санкціонуванням проведення слідчої дії прокурором: ексгумація трупа, всі види обшуку (за винятком обшуку житла чи іншого володіння особи), виїмка документів, що становлять державну таємницю.
- г) за мотивованою постановою судді за поданням слідчого, погодженим з прокурором: обшук, огляд у житлі чи іншому володінні особи, примусова виїмка з житла чи іншого володіння особи;
- д) за мотивованою постановою голови апеляційного суду чи його заступника у випадку накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку, що виноситься на основі відповідного подання слідчого за погодженням з прокурором.

2) за участю понятих (не менше двох):

- а) за обов'язковою участю понятих: обшук, виїмка, огляд, пред'явлення осіб та предметів для впізнання, відтворення обстановки і обставин події, ексгумація трупа;
- б) за необов'язковою участю понятих: освідування;
- в) участь понятих не передбачається: допит, очна ставка, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку, одержання зразків для експертного дослідження, призначення і проведення експертизи.

3) за моментом проведення:

- а) слідчі дії, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи: огляд місця події, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку;
- б) слідчі дії, які проводяться лише після порушення кримінальної справи (всі інші).

4) за участю спеціаліста:

- а) за обов'язковою участю спеціаліста: при зовнішньому огляді трупа та ексгумації трупа – запрошується судово-медичний експерт чи у виключних випадках – найближчий лікар (ст.

192 КПК України); при допиті неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а за розсудом слідчого до шістнадцяти років – запрошується педагог, а при необхідності лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього (ст. 168 КПК України) тощо;

- б) слідчі дії, у проведенні яких участь спеціаліста не обов'язкова і питання про його залучення вирішується слідчим (всі інші слідчі дії, крім передбачених законодавством винятків);

5) обов'язкові та необов'язкові:

- а) проведення є обов'язковим у визначених КПК України випадках: допит підозрюваного у вчиненні злочину (ст. 107 КПК України), призначення експертизи відповідно ст. 76 КПК України;
- б) проводяться на розсуд слідчого відповідно до ч. 1 ст. 114 КПК України.

б) залежно від джерела отримання доказової інформації:

- а) вербальні: джерело отримання доказової інформації – люди (допит, очна ставка);
- б) нонвербальні: джерело отримання доказової інформації – об'єкти матеріального світу (огляд, освідчування, обшук, виїмка);
- в) змішані (складні): передбачають отримання інформації із складного джерела – системи «люди – речі» (пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події) та інші.

Доцільно акцентувати увагу на класифікації слідчих дій відповідно до **терміновості, послідовності, об'єму їх проведення, з'ясувати сутність, співвідношення невідкладних, першочергових, додаткових і повторних слідчих дій, їх процесуальні та організаційно-тактичні особливості.**

Так, нині спостерігається неузгодженість у класифікації слідчих дій відповідно до послідовності їх проведення. Одні автори виділяють початкові, наступні та невідкладні слідчі дії. Інші додають екстрені та додаткові слідчі дії, також первинні і вторинні, направлені на припинення злочину і забезпечення притягнення до відповідальності винних осіб.

Вбачаємо доцільним розрізнити такі слідчі дії за терміновістю, послідовністю та об'ємом проведення.

Невідкладність пов'язана із терміновістю проведення слідчої дії на будь-якому етапі розслідування залежно від слідчої ситуації. У статті 104 КПК України зазначається, що провадження невідкладних слідчих дій здійснюється органом дізнання у справі

про тяжкий чи особливо тяжкий злочин у межах десятиденного терміну з моменту порушення кримінальної справи. Але як норми кримінально-процесуального законодавства, так і його тлумачення не містять поняття невідкладних слідчих дій та їх переліку. Крім того, у статтях 104, 108 КПК України йде мова про провадження невідкладних слідчих дій у справах про тяжкий чи особливо тяжкий злочин, але слід зауважити, що невідкладні слідчі дії можуть проводитися у справах про злочини середньої тяжкості та навіть легкі. Тобто поняття невідкладності не залежить від тяжкості вчиненого злочину та його кваліфікації.

Зміст статей 104, 108 КПК України свідчить, що у якості невідкладної може бути будь-яка слідча дія, коли у дізнавача виникне потреба термінового її провадження протягом встановленого строку – 10 днів. Слідчий, відповідно до статті 114 КПК України, має право в будь-який час приступити до проведення слідчих дій, у тому числі невідкладних, у справі, що знаходиться у його провадженні (ст. 113 КПК України).

Невідкладними є слідчі дії, невиконання яких у терміновому порядку може спричинити втрату, псування чи фальсифікацію доказів, направлених на припинення злочинної діяльності, з'ясування і усунення причин скоєння злочину. З урахуванням обставин злочину у якості невідкладних можуть виступати будь-які слідчі дії, передбачені кримінально-процесуальним законодавством, коли затримка їх проведення ставить під загрозу отримання доказової інформації. Крім того, невідкладними можуть бути не лише слідчі дії, але й інші процесуальні дії – заходи процесуального примусу, організаційно-тактичні заходи, невідкладність яких впливатиме із слідчої ситуації у процесі розслідування злочину.

Отже, залежно від терміновості проведення виділяються невідкладні та інші слідчі дії.

Першочергові слідчі дії, чи як ще їх називають, початкові слідчі дії, спрямовані на виявлення джерел доказової інформації, організацію розкриття злочину за «гарячими» слідами, використання зібраної інформації для визначення напрямку розслідування, висування слідчих версій і планування наступних слідчих дій.

Як зазначає А.Я. Дубинський, першочерговими є слідчі дії, шляхом застосування котрих може бути отримана первинна інформація про певні обставини²²⁸. На думку Ю.П. Аленіна, першочерго-

²²⁸ Дубинський А.Я. *Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учебное пособие.* – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. – 84с. – С. 51.

вими слід визнати ті дії, з яких зазвичай розпочинається розслідування до встановлення особи підозрюваного, пред'явлення йому обвинувачення, чи дії, що проводяться органом дізнання незалежно від категорії кримінальної справи протягом 10 діб після порушення кримінальної справи (стаття 108 КПК України)²²⁹.

Тобто першочергові слідчі дії слугують засобом: орієнтування слідчого в обстановці і змісті розслідуваної події, отримання даних про її механізм і наслідки; розкриття злочину «за гарячими слідами», отримання необхідної інформації для встановлення і розшуку злочинця; збирання доказів, яким загрожує знищення чи зникнення під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів; отримання вихідної інформації для побудови розгорнутих слідчих версій, що охоплюють собою зміст предмету доказування.

Теоретично майже всі слідчі дії можуть виявитися першочерговими з урахуванням конкретних обставин справи. Як свідчить слідча практика, найчастіше такими діями бувають огляд місця події, огляд трупа, особистий обшук при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, обшук, виїмка, допит потерпілого тощо.

Отже, відповідно до послідовності проведення слідчих дій виділяють першочергові, наступні, та повторні слідчі дії.

Співвідношення невідкладних і першочергових слідчих дій полягає у їх частковому суміщенні. Так, у випадку провадження слідчої дії з метою встановлення вихідної доказової інформації на початковому етапі розслідування, коли зволікання із її проведенням створює загрозу втрати чи знищення цієї інформації, можна вести мову про поєднання невідкладного і першочергового характеру слідчої дії (огляд місця події, обшук житла, приміщення, особи). За таких умов важливого значення у діяльності слідчого набувають оперативність та раптовість.

Оперативність, швидкість реагування на факт злочину обмежує можливість вибору способів приховування слідів злочину зацікавленими особами, а найчастіше й позбавляє цих осіб вказаної можливості, сприяє їх затриманню на місці події або поблизу.

Особливо важливе значення оперативність має при розкритті злочинів «за гарячими слідами», що відображається у негайному реагуванні органів дізнання і досудового слідства на отриману заяву або повідомлення про вчинений злочин, невідкладному порушенні кримінальної справи при виявленні ознак злочинного діяння, проведення невідкладних слідчих дій у поєднанні з оперативно-розшу-

²²⁹ Аленін Ю.П. *Процесуальні особливості виробництва слідствених дій.* – Центр-укр. изд., 2002. – 264 с. – С. 25.

ковими заходами для збирання і дослідження доказової інформації, оцінка яких дозволяє у стислі строки встановити обставини події злочину та осіб, що його вчинили.

Раптовість проявляється в такій організації слідчої роботи, яка забезпечує непередбачуваність змісту і характеру дій слідчого протидієюю стороною, тобто пов'язана насамперед із тактикою слідства – вибором засобів і прийомів вирішення конкретних завдань. Раптовість виступає, по-перше, як принцип розслідування злочинів, по-друге, вона виражається в системі тактичних прийомів, що забезпечують несподіваність дій слідчого в умовах визначеної слідчої ситуації.

Проте невідкладні і першочергові слідчі дії не є тотожними, оскільки передбачають певні організаційно-тактичні відмінності. Слідча ситуація, яка виникає під час провадження першочергових слідчих дій, характеризується інформаційною невизначеністю. Це перешкоджає слідчому побудувати потрібні слідчі версії, тому головним завданням першочергових слідчих дій є отримання максимального обсягу доказової інформації.

Невідкладні слідчі дії характеризуються тим, що підготовчі заходи в умовах невідкладності здійснюються слідчим за скороченим планом, застосовуються лише ті, обійтися без яких неможливо. Така ситуація може виникнути за умов добового чергування, отримання оперативної інформації, коли зволікання із проведенням слідчої дії може спричинити втрату доказової інформації. Тоді слідчий використовує сили і засоби, які є у відповідному підрозділі – транспорт, технічні засоби, допомогу членів слідчо-оперативної групи, працівників експертного-криміналістичного відділу.

Всі інші слідчі дії, що проводяться під час провадження у кримінальній справі, слід вважати наступними. Наступні слідчі дії спрямовані на подальший збір, дослідження, оцінку і використання доказів, перевірку версій, доказування елементів складу злочину, з'ясування причин і умов, що сприяли вчиненню злочину. Вони проводяться за загальними правилами підготовки і проведення слідчих дій.

Слід звернути увагу на ще один вид слідчих дій – повторних, якими є слідчі дії, що проводяться два чи більше рази у межах конкретної кримінальної справи з метою перевірки наявної та отримання додаткової інформації, що відноситься до предмету однієї меншої раніше проведеної слідчої дії²³⁰.

²³⁰ Селиванов Н.А., Терехилов В.И. Первоначальные следственные действия. Справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Юрид. литер., 1969. – 296с. – С. 16.

Важливо з'ясувати співвідношення повторних і додаткових слідчих дій. Стаття 75 КПК України веде мову про повторну експертизу, яка призначається у випадку, коли висновок експерта буде визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам справи або інакше викликає сумніви в його правильності. Додаткова експертиза призначається за умови, коли проведена експертиза буде визнана неповною або не досить ясною. Як випливає із статті 75 КПК України, повторна експертиза призначається для вирішення тих же питань, що і вже поведена. Додаткова експертиза для вирішення окремих питань, які не були поставлені перед основною експертизою, а також уточнення висновків.

Подібне розмежування може бути застосоване і до інших слідчих дій: допиту, очної ставки, огляду місця події тощо.

Поняття додаткових слідчих дій пов'язано із об'ємом проведення слідчих дій; тому слідчі дії можуть бути як основні, так і додаткові (вирішують окремі питання основної слідчої дії). Як зазначалося, у свою чергу, повторні слідчі дії залежать від послідовності проведення.

Так, додатковим буде допит, що з'ясуватиме окремі обставини справи, які під час основного допиту не були достатньо розкриті. Але повторний допит проводиться у тому ж об'ємі, наприклад, коли попереднім допитом були допущені певні помилки, які можуть негативно вплинути на допустимість доказів (допит неповнолітнього був проведений без педагога). Повторення слідчої дії можуть обумовити як об'єктивні чинники: поява у кримінальній справі нових даних, що відносяться до предмету раніше проведеної слідчої дії, обставини, які під час провадження слідчої дії перешкоджали збиранню доказів (складні погодні умови, протидія зацікавлених осіб); так і суб'єктивні: низький професійний рівень слідчого чи інших учасників (спеціаліста, перекладача), недоліки організації і тактики провадження слідчої дії тощо.

У кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі висловлюється точка зору про «неповторність» окремих слідчих дій – наприклад, огляду місця події, пред'явлення для впізнання, відтворення обстановки і обставин події.

Стосовно окремих слідчих дій кримінально-процесуальне законодавство передбачає їх повторне проведення: це допит обвинуваченого при зміні і доповненні обвинувачення (статті 141, 143 КПК України), призначення повторної експертизи (ст. 75 КПК України).

Незважаючи на те, що в законі немає прямої вказівки про повторне проведення інших слідчих дій, це не виключає такої

можливості. Адже таким чином можна, в окремих випадках, усунути допущені недоліки. Проте слід пам'ятати, що проводячи слідчу дію повторно, слідчий несе відповідальність за її законність, доцільність, своєчасність і перш за все його мета – кваліфіковано провести слідчу дію, вирішити всі завдання з першого разу.

Крім того, необхідно враховувати, що у певних випадках повторне проведення огляду місця події, трупа, освідування може бути або шкідливо неефективним, або неможливим.

Повторні слідчі дії проводяться в умовах більшої інформативності, бо крім наявної оперативної, орієнтуючої інформації та даних кримінальної справи, відомими є результати проведеної первинної слідчої дії. Зазначене дає можливість слідчому краще зорієнтуватися у слідчій ситуації, використати досвід вже проведеної слідчої дії, проаналізувати допущені недоліки та передбачити шляхи їх подолання. На основі попереднього досвіду, слідчий може обрати доцільну лінію поведінки та ефективні тактичні прийоми, створити умови для застосування технічних засобів.

Питання для самоконтролю:

- 1. Поясніть, які дії «традиційно» відносяться до слідчих дій і за якими підставами.*
- 2. Які види допиту залежно від процесуального статусу допитуваного Ви знаєте?*
- 3. Визначте основні процесуальні, організаційно-тактичні правила одержання зразків для експертного дослідження.*
- 4. Визначте об'єкти, від яких можуть бути відібрані (вилучені) зразки для експертного дослідження.*
- 5. Обґрунтуйте сутність і процесуальний статус дії, передбаченої ст. 192 КПК України – ексгумації трупа. Які завдання можуть вирішуватися під час її проведення?*
- 6. Розкрийте сутність правової природи затримання підозрюваного у вчиненні злочину.*
- 7. Визначте завдання та процесуальний статус дій з накладення арешту на майно та опису майна. Обґрунтуйте відповідь.*
- 8. Поясніть завдання та особливості реалізації слідчих дій накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку.*
- 9. Визначте перелік слідчих дій.*

- 10. За якими підставами класифікуються слідчі дії?*
- 11. Розкрийте співвідношення невідкладних і першочергових, повторних і додаткових слідчих дій.*
- 12. Розкрийте процесуальні, організаційно-тактичні особливості слідчих дій відповідно до терміновості, послідовності та об'єму їх проведення.*

РОЗДІЛ VII. ОСНОВНІ НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Функціонування органів дізнання та досудового слідства заходиться у полі зору підвищеної уваги суспільства, оскільки воно так чи інакше зачіпає інтереси всіх його членів, і пов'язане з багатьма правовими, морально-етичними проблемами, що породжені специфікою цілей, завдань, змісту, форм і методів розслідування злочинів. Застосування цими органами заходів примусу і проведення ними заходів, що обмежують права людини, викликають низку протиріч як у суспільстві, так і в індивідуальній свідомості кожного громадянина.

На нинішньому етапі реформування кримінально-процесуального законодавства та діяльності органів дізнання й досудового слідства актуальним завданням є з'ясування поняття та значення змістовного наповнення діяльності з розслідування злочинів, зокрема засобами і заходами забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян відповідно до провідних міжнародних гуманістичних стандартів.

Актуальність поставлених проблем полягає у тому, що, на жаль, дистанція між декларуванням і реалізацією прав і свобод людини у кримінальному судочинстві нині залишається значною. Розв'язання проблеми забезпечення захисту прав, свобод та інтересів громадян можливе лише при детальному опрацюванні всіх елементів такого процесу загалом і оволодінні способами, засобами і видами правового захисту кожним суб'єктом правовідносин²³¹.

Нині аналіз законодавства та практики уможливорює визначити основні напрями діяльності органів, служб та підрозділів МВС України, інших правоохоронних відомств щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян:

а) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової приналежності, мови тощо;

²³¹ Ієрусалимов І.О. *Криміналістичне забезпечення захисту конституційних прав, свобод та інтересів громадян в Україні // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю.* – К., 2000. – С. 99.

б) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;

в) безпосередня охорона задекларованих у Конституції держави прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина;

г) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів²³².

Діяльність слідчого з розслідування злочинів представляє собою складний, соціально значущий вид державної діяльності, що пов'язаний із обмеженням сфери особистих прав і свобод громадян. Крім того, діяльність слідчого є соціально важливою, такою, що істотно впливає на суспільні відносини, формує думку як про органи досудового слідства, так і правосуддя в цілому. Процесуальна діяльність органів досудового слідства вирішує всі види завдань, які виникають у процесі розслідування злочинів, ґрунтуючись на своїх теоретичних основах, використовуючи весь наявний арсенал засобів і методів. Правові, морально-етичні норми регламентують і регулюють взаємовідносини між учасниками розслідування.

У процесі розслідування злочинів використовувані засоби, методи і прийоми будуть відповідати морально-етичним нормам, якщо вони будуть законні. Але право регулює лише суспільно-значиме поведінку людини, крім того не всі вимоги моралі можливо передбачити в кримінально-процесуальному законодавстві. Тому морально-етичні вимоги виражаються зазвичай у формі правових заборон вчинювати певні дії, у формі обов'язкових приписів, у вимогах допустимості тактичних прийомів чи їх комбінацій.

Удосконалення діяльності з розслідування злочинів нерозривно пов'язано із удосконаленням інституту слідчих дій як основного способу збирання, дослідження, оцінки та використання доказів у кримінальній справі. Сутність слідчих дій у процесі досудового слідства складають норми права, які регламентують провадження слідчих дій, становлять певну модель діяльності слідчого і несуть у собі конструктивні засади. Вони створюють правовий інститут – слідчу дію, що включає систему правових приписів, що визначають сферу і об'єкт слідчої дії, її мету і завдання, підстави проведення, коло учасників та їх правий статус, механізм реалізації ними прав та обов'язків, порядок провадження пізнавально-засвідчувальних

²³² Кондратьєв Я.Ю. *Забезпечення органами внутрішніх справ прав та свобод людини в умовах політичної і правової реформи // Забезпечення прав людини та громадянина в умовах реформування політичної та правової системи України. Тези доповідей науково-практичної конференції.* – К., 2004. – С. 12.

дій, способи і форми їх фіксації, заходи примусу і відповідальності, які застосовуються у разі невиконання приписів закону²³³.

Як зазначалося, характерною ознакою слідчих дій є те, що їх провадження здійснюється із суворим дотриманням норм кримінально-процесуального законодавства, яке в свою чергу детально регламентує підстави, порядок провадження слідчої дії, фіксацію ходу та результатів, використання одержаних результатів у процесі доказування по справі.

Сукупність цих вимог окреслює межі, або іншими словами форму, у якій відбувається провадження слідчої дії як комплекс дій і рішень слідчого. Всі елементи діяльності слідчого знаходяться між собою у правовому взаємозв'язку та взаємозалежності, підпорядковуючись досягненню завдань кримінального судочинства.

На значення дотримання процесуальної форми у процесі розслідування злочинів неодноразово наголошувалося науковцями.

Так, по-перше, кримінально-процесуальні норми регламентують фактичні і правові (юридичні) підстави провадження слідчих дій, що надають слідчому право прийняти рішення, підготувати та провести відповідну слідчу дію.

Фактичними підставами є наявність у слідчого інформації про існування певних слідів злочину, які можуть бути доказового значення внаслідок провадження слідчих дій чи фактичних даних, які викликають необхідність виконання належних дій з метою встановлення істини у справі.

Крім того, у ряді випадків законодавець конкретизує фактичні підстави провадження певних слідчих дій. Наприклад підставою для провадження обшуку є достатні підстави вважати, що зняття злочину, речі і цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети і документи, які мають значення для встановлення істини у справі, знаходяться у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи (ст. 177 КПК України); виїмка проводиться у випадках, коли є точні дані, що предмети чи документи, які мають значення для справи, знаходяться у певної особи чи в певному місці (ст. 178 КПК України) тощо.

Під правовими підставами слід розуміти сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що надають слідчому право проводити ту чи іншу дію.

Правові підстави слідчих дій мають комплексний характер і передбачають її проведення компетентним суб'єктом криміналь-

²³³ Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 259.

но-процесуальної діяльності, дотримуючись часу, з якого виникає право провадження слідчої дії, додержуючись встановленої КПК України послідовності дій, процедури проведення тощо.

Так, без винесення постанови, обмежуючись складанням протоколу, де фіксуються перебіг слідчої дії та отримані результати, слідчий проводить огляд (крім огляду житла чи іншого володіння особи відповідно до ч. 3 ст. 190 КПК України), допит, очну ставку, пред'явлення осіб та предметів для впізнання, обшук особи та виїмку предметів і документів у передбачених законом випадках (ч. 3 ст. 184 КПК України), відтворення обстановки і обставин події.

Винесення мотивованої постанови слідчого передбачається при призначенні експертизи, одержанні зразків для експертного дослідження, освідуванні, виїмці.

Санкціонування прокурором постанови слідчого відбувається у випадках провадження ексгумації трупа, всіх видів обшуку (за винятком обшуку житла чи іншого володіння особи), виїмки документів, що становлять державну таємницю.

Винесення мотивованої постанови судді за поданням слідчого, погодженим з прокурором, передбачено у випадках проведення обшуку, огляду у житлі чи іншому володінні особи, примусової виїмки з житла чи іншого володіння особи.

У невідкладних випадках обшук, огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведений без постанови судді, але із зазначенням у протоколі причин, що обумовили проведення обшуку без постанови судді, з наступним повідомленням прокурора протягом доби про проведену слідчу дію та отримані результати (ч. 6 ст. 177, ч. 6-8 ст. 190 КПК України).

У кримінально-процесуальному законодавстві передбачається ще один різновид правової підстави – постанова голови апеляційного суду чи його заступника про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку, що виноситься на основі відповідного подання слідчого за погодженням з прокурором.

Відмінності у правовій регламентації підстав застосування слідчих дій пов'язані з мірою обмеження прав і свобод громадян. Це, зокрема, стосується тих слідчих дій, які обмежують особисті конституційні права громадян, пов'язані з недоторканістю житла чи іншим володінням особи, таємницею листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Відносно зазначених слідчих дій законодавцем передбачена особлива процедура їх реалізації як гарантія законності і недопущення свавілля з боку правоохоронних органів. Тобто, підвищені вимоги до правових підстав

проведення слідчих дій обумовлені важливістю суспільних відносин, сферу яких зачіпає їх провадження і передбачають необхідність мотивування прийнятого слідчим рішення, контролю за ним з боку прокурора, суду.

Всі слідчі дії можуть застосовуватися у межах визначеної законом предметної (родової) підслідності (ч. 1-4 ст. 112 КПК України) і підслідності за зв'язком справ (ч. 5-7 ст. 112 КПК України) та лише до закінчення чи зупинення досудового слідства (ст. ст. 212, 206 КПК України), крім винятків, передбачених ст. ст. 315-1, 400-8 КПК України.

Законодавець наголошує на обов'язковому провадженні слідчих дій уповноваженими суб'єктами, тому визначення їх кола є важливим завданням для дослідження кримінально-процесуального аспекту слідчих дій та викликає дискусії як теоретиків, так і практиків.

Суперечливі думки склалися з приводу вирішення питання про правомочність суду провадити слідчі дії.

Наша точка зору полягає в тому, що суд проводить не слідчі, а судові дії. Обґрунтовуючи свою позицію зазначаємо, що глава 26 КПК України «Судове слідство» регламентує провадження судових дій, які, на перший погляд, подібні за назвою та особливостями проведення, проте мають різний зміст і обсяг (не всі слідчі дії можуть бути застосовані судом і лише в певних межах, з приводу з'ясування окремих обставин). Характеристики кримінально-процесуальних, морально-етичних, психологічних, організаційно-тактичних аспектів слідчих і судових дій теж значно відрізняються між собою.

Крім того, законодавець розділив поняття «слідчі» і «судові» дії, оскільки ст. 315-1 КПК України «Судові доручення» надає право суду з метою перевірки і уточнення фактичних даних, одержаних у ході судового слідства, доручити органу, який проводив розслідування, виконати певні слідчі дії. Тобто, межі слідчих і судових дій не співпадають ні за змістом, ні за обсягом, ні за компетентним суб'єктом провадження, ні за колом обставин, які необхідно з'ясувати в інтересах розслідування.

Отже, суб'єктами, уповноваженими на провадження слідчих дій, є:

- слідчий (органів внутрішніх справ, прокуратури, податкової міліції, органів безпеки) – ст. 102 КПК України;
- начальник слідчого відділу (підрозділу) відповідно до ст. 114-1 КПК України;

- орган дізнання чи особа, яка провадить дізнання (ст. ст. 22, 104, 108, ч. 3 ст. 114 КПК України);
- прокурор згідно зі ст. 227 КПК України.

Право на провадження слідчих дій ці особи мають у таких випадках:

1. У порядку виконання невідкладних слідчих дій до порушення кримінальної справи: огляду місця події, накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігти злочину (ст. 190, ст. 187 КПК України);

2. Прийняття слідчим справи до свого провадження (ст. 113 КПК України);

3. Виконання органом дізнання доручень і вказівок слідчого (ст. ст. 104, 114 КПК України), доручень прокурора (п. 4 ч. 1 ст. 227 КПК України);

4. Виконання слідчим чи органом дізнання окремого доручення слідчого (ст. 118 КПК України);

5. За умови порушення органом дізнання кримінальної справи за наявності ознак злочину, що не є тяжким – проведення слідчих дій до встановлення особи, яка вчинила злочин, за ознак тяжкого злочину – проведення невідкладних слідчих дій у строк до 10 днів (ст. ст. 104, 108 КПК України);

6. Згідно з компетенцією начальника слідчого відділу (ч. 2 ст. 114-1 КПК України);

7. За умови провадження справи декількома слідчими (ст. 119 КПК України);

8. Відповідно до повноважень прокурора щодо здійснення нагляду за виконанням законів органами дізнання чи досудового слідства (ст. 227 КПК України);

9. За умови повернення справи на додаткове розслідування прокурором, судом першої інстанції, апеляційним судом, касаційним судом у передбачених законом випадках (ст. ст. 229, 246, 374, 396 КПК України);

10. У порядку судового доручення згідно ст. 315-1 КПК України;

11. При відновленні розслідування у кримінальній справі у зв'язку з нововиявленими обставинами (ст. 400-8 КПК України);

12. У випадку виконання доручень згідно з міжнародними договорами України (Закон України від 16 січня 1998 року про ратифікацію Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 1959 року, та протоколу 1978 року до Конвенції та інші).

При цьому слідчий та особа, яка провадить дізнання, мають право проводити слідчі дії у справі за відсутності підстав для їх відводу (ст. 60 КПК України).

Наступною важливою вимогою є суворе дотримання регламентованого КПК України порядку провадження слідчих дій, що є гарантією дотримання прав і свобод громадян.

Так, наприклад, місце провадження слідчих дій визначається на розсуд слідчого, виходячи із приписів кримінально-процесуального законодавства, тактичних міркувань, враховуючи інтереси учасників слідчих дій та з метою економії власних зусиль і матеріально-технічних засобів.

Найпоширенішим місцем провадження слідчих дій є службовий кабінет слідчого, де створені оптимальні умови для провадження більшості слідчих дій. Проте специфіка окремих слідчих дій вимагає їх проведення на місці події; експериментального відтворення обстановки, в якій відбувалися дії чи сприйняття певних обставин; пошуку або виїмки предметів чи документів у певному місці чи в певної особи. Інколи слідчі дії неможливо виконати в кабінеті слідчого через місцезнаходження процесуального учасника у лікарні, слідчому ізоляторі тощо.

Як правило, слідчі дії проводяться в денний час, крім невідкладних випадків. Законодавство потребує відповідних змін з цього приводу, оскільки заборона проводити слідчі дії вночі, крім невідкладних випадків, поширюється лише на допит обвинуваченого, обшук та виїмку (ст. ст. 143, 180 КПК України). У даному випадку нічним часом вважається період з 22 до 6 годин за місцевим часом, денний час охоплює період з 6 до 22 години²³⁴.

На сьогодні час проведення допитів підозрюваного, свідка, потерпілого, експерта, очної ставки, пред'явлення для впізнання та інших слідчих дій не регламентований, з цього приводу відсутні законодавчі обмеження. Проте заборона проведення вказаних слідчих дій в нічний час, крім невідкладних випадків, є гарантією законності, дотримання прав і свобод людини, поваги до її гідності.

При підборі учасників слідчих дій слідчий володіє обмеженою самостійністю, оскільки кримінально-процесуальне законодавство передбачає **обов'язкових** (передбачених приписами КПК України) та **необов'язкових** (участь вирішується на розсуд слідчого) **учасників**. При цьому начальник слідчого відділу та прокурор у межах

²³⁴ Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности); Учебное пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград, 1984. – С. 11.

свої компетенції, з метою належної організації досудового слідства та нагляду за його законністю, можуть прийняти участь у провадженні будь-якої слідчої дії.

Отже, обов'язковою є участь понятих при провадженні обшуку, огляду, виїмки, пред'явленні осіб і предметів для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події, ексгумації трупа (ст. 127, ст. 192 КПК України); участь захисника за наявності обставин, передбачених ст. 45 КПК України та у порядку реалізації підозрюваним, обвинуваченим права на захист (ст. ст. 21, 47, 140 КПК України).

Кримінально-процесуальне законодавство (ст. 127 КПК України) зобов'язує слідчого при провадженні обшуку, виїмки, огляду, пред'явленні осіб та предметів для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події залучати не менше як двох понятих. До провадження освідчування поняті запрошуються за його розсудом.

Доцільно зупинитися на розгляді поняття, завдань інституту понятих, бо ситуація, яка склалася нині у кримінальному судочинстві, потребує реформування.

Так, В.Т. Маляренко вказує на свідчення судової практики про те, що найчисленніші процесуальні порушення при досудовому слідстві фіксуються тоді, коли в слідчих діях беруть участь поняті, зокрема це стосується обшуку, виїмки, пред'явлення для впізнання тощо. З цього приводу суди виносили майже кожну десяту ухвалу (постанову)²³⁵.

Ю.П. Аленін зазначає, що інститут понятих, закріплений у КПК України, суперечить положенням Конституції України, зокрема ч. 4 ст. 124, де така форма участі народу у здійсненні правосуддя не передбачена²³⁶.

Головний зміст участі понятих у слідчих діях полягає у створенні необхідних умов для найбільш об'єктивного і правильного провадження слідчих дій, засвідченні того, що в дійсності були проведені дії, вказані у протоколі²³⁷. Проведення слідчих дій, визначених ст. 127 КПК України, без участі понятих позбавляє отримані дані доказового значення. Отже, не зважаючи на те, що понятій є

²³⁵ *Маляренко В.Т. Найпоширеніші помилки та порушення законів, які допускаються при провадженні дізнання та досудового слідства // Право України. – 2001. – № 3. – С. 16-18.*

²³⁶ *Аленін Ю.П. Процессуальные особенности производства следственных действий. – Одесса: Центр-укр. издательство, 2002. – С. 45.*

²³⁷ *Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. / Под общей редакцией В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: Одиссей, 2003. – С. 352.*

надзвичайно важливою процесуальною фігурою у кримінальному процесі, його процесуальному статусу приділяється мало уваги.

Так, у жодному нормативному акті не визначено поняття «понятій», не встановлено вік, інші вимоги до його особи, не визначені його права та обов'язки та міститься низка інших прогалин. Проте, якщо понятій не володіє правовими знаннями, то він не може визначити належність дотримання норм кримінально-процесуального законодавства під час провадження слідчої дії. Коли він не розуміється у топографічних позначках, планах і схемах, у спеціальній лексиці (наприклад, під час провадження слідчих дій у справах, пов'язаних зі злочинами у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів, систем та комп'ютерних мереж)), володіє фізичними, психічними чи розумовими недоліками, то факт засвідчених ним дій у протоколі слідчої дії буде мати формальний характер.

Нерідко у слідчого виникають серйозні проблеми через потребу залучення понятих до провадження слідчої дії: громадяни ухиляються від участі з посиланнями на зайнятість, відсутність вільного часу, побоювань за свою безпеку, а кримінально-процесуальне законодавство, у свою чергу, не передбачає заходів, які могли б допомогти слідчому реалізувати такі повноваження.

Відповідно до ст. 127 КПК України, як поняті запрошуються особи, не зацікавлені у справі. Але не слід забувати про те, що нерідко при проведенні невідкладних слідчих дій (наприклад, огляду місця події) невідомо, хто причетний до злочину і в подальшому буде залучений до справи в якості підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого. У зв'язку з цим нерідко неможливо визначити коло незацікавлених у справі осіб. На практиці мали місце випадки, коли поняті, які брали участь у провадженні огляду місця події, у процесі розслідування злочину визнавалися обвинуваченими. При цьому вони навмисно, з метою отримання інформації про хід досудового слідства, прагнули бути залученими до провадження слідчої дії в якості понятих²³⁸. Однак перерахувати у законі всі критерії, яким повинні відповідати поняті, неможливо, бо заінтересованість у результатах справи може проявитися у найнепередбачуваних випадках, залежно від слідчої ситуації, об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Вивчення слідчої практики переконує у потребі реформування інституту понятих. Вбачається декілька шляхів вирішення цієї проблеми.

²³⁸ Михайлов А. *Институт понятых – архаизм уголовного судопроизводства. // Законность. – 2003. – № 4. – С. 30.*

Зважаючи на обґрунтовані сумніви законодавця та практиків щодо радикального реформування інституту понятих, можна запропонувати існування «перехідного етапу», на якому відміна участі понятих буде запроваджуватись у випадках, коли у провадженні слідчої дії братимуть участь інші незацікавлені особи: спеціалісти, статисти при пред'явленні для впізнання, допоміжні учасники відтворення обстановки і обставин події тощо, які при потребі зможуть дати показання з приводу ходу і результатів слідчої дії.

Крім того, обґрунтованою є участь понятих у випадках, коли провадженню слідчої дії чиниться протидія через відмову виконати законні вимоги чи вказівки слідчого, фізичний опір, що викликає необхідність застосовувати процесуальний примус до недобросовісного учасника. За таких умов завданням понятих буде підтвердження законності дій слідчого та засвідчення факту протидії розслідуванню²³⁹.

Доцільно передбачити право слідчого за клопотанням учасників кримінального судочинства чи за власною ініціативою прийняти рішення про участь понятих у слідчій дії, навіть якщо вона не є обов'язковою.

Питання про залучення понятих, на наш погляд, слідчий повинен вирішувати самостійно, на його розсуд, виходячи із обставин кримінальної справи. Ця позиція узгоджується із процесуальною самостійністю і незалежністю слідчого та його керівною роллю під час розслідування злочинів. У випадках, коли провадження слідчих дій пов'язане з обмеженням конституційних прав та свобод громадян (недоторканість особистого життя, житла), залучення понятих є доцільним в якості додаткового засобу гарантування законності, в тому числі захисту слідчого від необґрунтованих звинувачень в його адресу.

Участь спеціаліста у проведенні слідчої дії може як визначатися приписами законодавства (ст. ст. 144, 168, 169, 192, 193, 538 КПК України), так і вирішується на розсуд слідчого (ст. ст. 66, 128-1, 183, 191, 194 КПК України).

Стосовно окремих слідчих дій обов'язково передбачена участь спеціаліста:

а) при зовнішньому огляді трупа та ексгумації трупа – запрошується судово-медичний експерт чи у виключних випадках – найближчий лікар (ст. 192 КПК України);

²³⁹ *Калугин А. Понятый в уголовном процессе // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 11-12.*

б) судово-медичне освідчування обвинуваченого, підозрюваного, свідка, потерпілого за вказівкою слідчого проводить судово-медичний експерт або лікар (ст. 193 КПК України);

в) при допиті неповнолітнього свідка віком до чотирнадцяти років, а при розсудом слідчого до шістнадцяти років – запрошується педагог, а при необхідності лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього (ст. 168 КПК України). Ми вважаємо доречним наведене правило поширити на всі слідчі дії, в яких бере участь неповнолітній свідок, закріпивши це положення законодавчо.

Особам, які беруть участь у провадженні слідчих дій і не володіють мовою, якою проводиться судочинство, слідчий в обов'язковому порядку забезпечує право користуватися допомогою перекладача (ст. ст. 19, 128 КПК України). Це положення стосується глухих і німих учасників слідчих дій, де слідчим запрошується особа, яка розуміє їх знаки і має статус перекладача (ч. 5 ст. 128, ст. ст. 144, 169 КПК України).

На розсуд слідчого до провадження слідчих дій може бути залучений експерт (ст. 77 КПК України). Також при допиті обвинуваченого, який не досяг шістнадцяти років або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, за розсудом слідчого, прокурора або за клопотанням захисника можуть бути присутні прокурор або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього (ст. 538 КПК України).

Співробітники органів дізнання залучаються до провадження слідчих дій на підставі вимоги слідчого про надання допомоги (ч. 3 ст. 114 КПК України). Їх участь відображається у формі різноманітних функцій із забезпечення належного порядку провадження слідчої дії, безпеки учасників слідчої дії, охорони місця події, здійснення пошукових дій, застосування науково-технічних засобів для виявлення і вилучення слідів злочину, речових доказів, фіксації перебігу і результатів слідчої дії тощо.

Виходячи із обставин справи та в інтересах розслідування слідчим для участі у слідчих діях можуть бути залучені підозрюваний, обвинувачений, свідок, потерпілий. Відповідне положення в законодавстві передбачено лише стосовно обвинуваченого, де в п. 6 ч. 1 ст. 142 КПК України передбачається його право брати участь у провадженні окремих слідчих дій.

Проте порядок провадження деяких слідчих дій передбачає можливість залучення слідчим підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого: так, стаття 194 КПК України регламентує їх участь у проведенні відтворення обстановки і обставин події; ви-

ходячи зі змісту ст. 191 КПК України, слідчий може залучити до проведення огляду підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та інших осіб.

Серед закріпленого у кримінально-процесуальному законодавстві переліку процесуальних прав учасників кримінального судочинства (ст. ст. 43, 43-1, 49, 69-1 КПК України) відсутнє право підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого приймати участь у проведенні слідчих дій. Проте слід підкреслити, що їх участь у деяких випадках може сприяти виявленню слідів злочину та речових доказів, отриманню доказової інформації у справі, особливо під час проведення огляду місцевості, приміщення, предметів, документів, обшуку, ексгумації трупа тощо.

Про це яскраво свідчать результати опитування практичних працівників: так, 80,7% слідчих на власному досвіді переконалися, що з метою з'ясування обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі та виходячи із обставин слідчої ситуації, залучення слідчим до провадження слідчих дій підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого є досить ефективним і результативним заходом.

Важливим правозабезпечувальним заходом, неодмінною умовою провадження слідчої дії є роз'яснення слідчим прав і обов'язків її учасникам та забезпечення їх реалізації. Лише після того, як всім учасникам роз'яснений їх правовий статус, права та обов'язки, порядок провадження відповідної слідчої дії, забезпечена можливість реалізації передбачених прав, слідчий може переходити до її безпосереднього проведення.

Приписи законодавства чітко регламентують поведінку учасників слідчої дії та будь-яке відхилення призводить до порушення процесуальної форми і втрати доказового значення отриманих результатів.

Наприклад порушення слідчим заборони ставити обвинуваченому, свідку, потерпілому запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ст. ст. 143, 167, 171 КПК України) викликає як порушення норм кримінально-процесуального законодавства, так і позбавлення отриманих даних доказового значення.

Пріоритет права людини, домінування загальнолюдських і міжнародних правових норм при проведенні слідчих дій забезпечується неухильним дотриманням морально-етичних норм та закріплюється в Конституції України, ратифікованих міжнародних документах, кримінально-процесуальному законодавстві.

У попередніх розділах детально були розглянуті питання, пов'язані із закріпленням правових та морально-етичних положень у міжнародно-правових документах: Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року, Міжнародному пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966, Конвенції проти катувань та інших жорстоких нелюдських чи образливих гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року та інших вищезгаданих.

У перелічених документах проголошуються принципові положення про недопустимість застосування у сфері кримінального судочинства катувань і жорсткого, нелюдського чи принижуючого гідність людини поводження; необґрунтованої підозри і обвинувачення її у скоєному злочині; недотримання презумпції невинуватості, примушування до дачі показань проти себе чи до визнання себе винними тощо.

В.О. Коновалова зазначає, що моральні вимоги судочинства означають не лише проголошення високих етичних норм, але і їх дотримання у всіх сферах кримінально-процесуальної діяльності, пов'язаної із розслідуванням злочинів. Здійснення правосуддя за кримінальними справами – не лише правова діяльність, боротьба за укріплення законності, але й діяльність, пронизана моральними принципами, направлена на всезагальне укріплення моралі в житті суспільства, у поведінці людей²⁴⁰.

У концептуальному плані така ідея виражається у двох основних напрямках: недопустимість обмеження прав і свобод людини в законодавчій діяльності; у виключних випадках допустимість обмеження прав і свобод людини у практичній процесуальній діяльності з метою встановлення об'єктивної істини у кримінальній справі, але лише в разі крайньої необхідності та за умови, коли іншими засобами виконати завдання кримінального процесу неможливо.

Розглядаючи питання про кримінально-процесуальні засоби забезпечення особистих прав і свобод особи у процесі розслідування злочинів, підкреслимо насамперед те, що вказані заходи повинні сприяти недопущенню порушення цих прав і свобод, а у виключних випадках – сприяти їх усуненню, відшкодуванню заподіяної шкоди.

²⁴⁰ Коновалова В.Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития // Актуальні проблеми криміналістики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: Гриф, 2003. – С. 68-69.

Юридична форма розслідування злочинів повинна створювати детально урегульований, строго обов'язковий, стабільний та захищений державою правовий режим діяльності, який має забезпечувати істину, захищати права і свободи людини. Втручання у сферу прав і свобод людини допускатиметься лише у випадках крайньої необхідності для розкриття злочину, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна шкода буде менша, ніж відвернута²⁴¹.

Не зважаючи на вагоме значення гарантування охорони особистих прав і свобод людини у процесі розслідування злочинів, у чинному кримінально-процесуальному законодавстві відсутня їх правова регламентація у загальному та узгодженому вигляді, що задовольняло б вимоги теорії і практики.

Окремі положення КПК України щодо захисту особистих прав і свобод містяться в нормах, регламентуючих окремі слідчі дії, що породжує низку проблемних питань. Так, наприклад, кримінально-процесуальне законодавство передбачає: заборону домагатися показань обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів (ст. 22 КПК України), обов'язок роз'яснення та забезпечення прав особам, які беруть участь у справі (ст. 53 КПК України), недопустимість розголошення даних досудового слідства (ст. 121 КПК України), нерозголошення обставин особистого життя під час обшуку чи виїмки (ст. 185 КПК України), заборону вчинення під час освідування, відтворення обстановки і обставин події дій, що принижують гідність особи, небезпечних для її здоров'я (ст. ст. 193 КПК, 194 України) тощо.

Проте вказані положення щодо захисту особистих прав і свобод, передбачені лише стосовно окремих слідчих дій, не охоплюють всіх їх видів та не мають загального характеру, що, на нашу думку, є прогалиною правової регламентації.

Так, поряд із загальними морально-етичними положеннями, що діють під час провадження будь-якої слідчої дії (презумпція невинуватості; право підозрюваного, обвинуваченого на захист; заборона застосування насильства, погроз чи інших незаконних заходів; повага та захист честі і гідності людини; право на відмову від дачі показань або пояснень щодо себе, членів сім'ї, чи близьких родичів) існує низка ситуаційних норм-гарантій захисту прав і свобод громадян, розрахованих відносно певної слідчої дії чи їх групи (за-

²⁴¹ Тертишник В.М. Проблеми розкриття злочинів та забезпечення прав і свобод людини // Використання сучасних досягнень науки і практики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю. – К., 2000. – С. 91.

борона розголошення виявлених під час обшуку або виїмки обставин особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні; обов'язковість проведення особистого обшуку особи та виїмки у неї предметів і документів особами однієї статі з особою, яку обшуковують, чи у якій проводиться виїмка тощо).

Слідчий під час розслідування злочину суворо дотримується вимог, встановлених кримінально-процесуальним законодавством. Але навіть би досконалим не було кримінально-процесуальне законодавство, законодавець не може, та й не повинен передбачати всі можливі слідчі ситуації, у межах яких виникають морально-етичні відносини, що потребують регулювання. За таких обставин саме на слідчого покладається обов'язок будувати відносини з учасниками кримінального судочинства у відповідності з правовими, морально-етичними нормами у широкому розумінні.

Положення суспільної моралі, кримінально-процесуального законодавства та криміналістичної тактики впливають на порядок провадження слідчих дій двома шляхами: опосередковано, через кримінально-процесуальне законодавство, що відтворює умови досудового слідства, та безпосередньо під час практичної реалізації тактичних прийомів чи їх комплексів.

Практична реалізація слідчим тактичних прийомів передбачає їх певне пристосування з урахуванням творчого характеру діяльності з розслідування злочинів залежно від особливостей слідчої ситуації, рівня загальної та правової культури слідчого та учасників слідчої дії.

Виходячи із зазначеного, актуальним завданням є розробка загальних положень допустимості тактичних прийомів чи їх комбінацій стосовно слідчих дій з метою забезпечення пріоритету прав людини, домінування загальнолюдських і міжнародних правових норм. Результат такого дослідження буде своєрідним морально-етичним орієнтиром у діяльності слідчого з провадження слідчих дій за умови виникнення як конфліктних, так і безконфліктних ситуацій.

Значення морально-етичних основ тактики слідчих дій полягає у тому, що в окремих випадках етичний аспект провадження тієї чи іншої слідчої дії у такій мірі превалює над тактичним, що стає під сумнів можливість віддати перевагу останньому²⁴².

²⁴² Строчков І.В. Загальні умови примусу при розслідуванні кримінальних справ // Національний вісник Української академії внутрішніх справ України. – 1998. – № 2. – С. 59.

Застосовувані тактичні прийоми повинні відповідати нормам закону, етичним нормам, бути безпечними для життя і здоров'я учасників слідчої дії, інших людей, не заподіювати шкоди іншим охоронюваним законом відносинам. Важливою ознакою тактичного прийому є його наукова обґрунтованість і спроможність, апробованість, ефективність.

Вибір тактичних прийомів провадження слідчої дії знаходиться у взаємозв'язку зі слідчою ситуацією. Така залежність дозволяє: а) визначити перелік тактичних прийомів слідчої дії; б) здійснити вибір тих чи інших тактичних прийомів, обумовлених фактичними даними, які мають місце; в) визначити характер тактичних прийомів, їх конкретний зміст; г) встановити послідовність реалізації тактичних прийомів з урахуванням існуючої інформації²⁴³.

Допустимість тактичних прийомів, крім загальних вимог, під час провадження слідчих дій може виражатися у різноманітних аспектах залежно від об'єкту, мети застосування тактичного прийому, особливостей слідчої ситуації, засобів, які будуть використовуватися.

Перша група вимог до тактичних прийомів залежить від особливостей учасників слідчої дії: їх процесуального статусу, рівня правової та загальної культури, психологічної установки, відношення до розслідування злочину.

Так, стосовно учасників слідчої дії, які сприяють слідчому у її проведенні (потерпілі, свідки, які дають повні і правдиві показання; підозрювані, обвинувачені, які розкаялися у скоєному злочині та сприяють його розслідуванню тощо) дії слідчого виражаються в поважному, чутливому ставленні до особи учасника, його почуттів, переживань; встановлення психологічного контакту має на меті не лише доброзичливе спілкування, але й створення атмосфери довіри, взаєморозуміння, співпереживання. Не допускається формальне відношення до думок, переживань особи, що загрожує порушенню психологічного контакту, позбавляє добросовісного учасника бажання сприяти проведенню слідчої дії, може призвести до виникнення внутрішнього чи зовнішнього конфлікту.

Особливості тактичних прийомів, що застосовуються до учасників, які не бажають сприяти розслідуванню злочинів, чинять протидію під час провадження слідчої дії (підозрювані, обвинувачені, що не визнають своєї вини у скоєнні злочину; недобросовісні

²⁴³ Шепітько В.Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1996. – С. 17-18.

свідки, потерпілі), визначаються, виходячи з індивідуальних особливостей недобросовісного учасника та обставин слідчої ситуації. Насамперед тактичні прийоми повинні спрямовуватися на формування переконаності та особистої зацікавленості учасника у доцільності сприяти ефективному і результативному проведенню слідчої дії. Не допускаються тактичні прийоми, які ґрунтуються на використанні низького рівня правової чи загальної культури учасників, необізнаності про процесуальні права та ненадання можливості їх здійснення; використанні неприязних стосунків; створення загрози безпеці осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. З метою викриття осіб, які дають неправдиві показання, можуть бути використані тактичні прийоми, пов'язані з пред'явленням доказів та за умови їх достовірності, реальності.

Протидія зацікавлених осіб багато в чому визначає особливості пошуку, збирання доказів під час провадження слідчих дій. Для її подолання необхідний комплекс цілеспрямованих, заздалегідь спланованих і скоординованих дій, проведення тактичної операції чи використання таких прийомів і засобів збору інформації, які б компенсували або нейтралізували негативні умови чи складнощі пізнання.

Поширеними і ефективними способами подолання протидії зацікавлених осіб під час провадження слідчих дій є застосування прийомів психологічного впливу естетичного, етичного, процесуального, тактико-криміналістичного і психологічного характеру²⁴⁴.

Сучасні науковці зазначають, що використання тактичного прийому передбачає знання психологічного механізму його реалізації. Психологічний вплив на співрозмовника є неодмінним атрибутом спілкування, за умов слідчої дії тактичний прийом є носієм психологічного впливу, а психологічний вплив, в свою чергу, завжди трансформується у тактичний прийом²⁴⁵.

Застосування прийомів психологічного впливу є ефективним засобом як в умовах конфліктної слідчої ситуації, так і безконф-

²⁴⁴ Костицкий М.В. *Психологические методы в борьбе с правонарушителями.* – К.: Вища школа, 1981. – С. 34-51; Гончаренко В.Г., Сокиран Ф.М. *Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: Навчальний посібник.* – К.: УАВС, 1994. – С. 22-51; Кузьмічов В.С. *Криміналістичні аспекти розслідування злочинів: Монографія.* – К.: НАВСУ, Правник, 2000. – С. 18-33.

²⁴⁵ *Криміналістика: Навчальне видання.* / Глібо В.М., Дудніков А.Л., Андрюшак І.А. та ін. За заг. ред. В.Ю. Шенітька. – К.: Ін Юре, 2001. – С. 107-108

ліктної, з метою надання слідчим психологічної допомоги добросовісним учасникам, але за умови відповідності нормам кримінально-процесуального законодавства, дотримання прав і свобод людини.

Спільним для них, як зазначає В.О. Коновалова, є те, що процес здійснення психологічного впливу передбачає декілька етапів: діагностику психологічного стану особистості; вибір послідовності застосування заходів психологічного впливу, що визначається через планування та рефлексивне управління; застосування психологічного впливу; оцінку результатів психологічного впливу; оцінку доказового значення отриманої інформації²⁴⁶.

Так, в умовах безконфліктної ситуації доцільним є застосування таких методів психологічного впливу:

- передачі інформації (надання психологічної допомоги шляхом нагадування, активізації мислення і пам'яті з метою відновлення та відтворення раніше сприйнятих обставин);
- стимулювання позитивних якостей особи;
- залучення особи до співробітництва через активізацію її емоцій та почуттів;
- сприяння пригадуванню учасниками слідчої дії забутих обставин за допомогою асоціацій подібності, суміжності, протилежності, перефразування, роз'єднання, наглядного перегляду;
- відновлення асоціативних зв'язків через накопичення або збудження слідів афектів, виклик минулих емоцій, моторних реакцій, образів, зафіксованих у підсвідомості;
- відтворення обставин сприйняття;
- зняття розподілу уваги шляхом її акцентування;
- активізації установок у емоційно-вольовій сфері.

За умови конфліктної ситуації застосування методу передачі інформації ускладнюється у зв'язку з протидією учасника, тому діяльність слідчого насамперед спрямовується на подолання його негативної установки.

При використанні методу передачі інформації в умовах конфліктної ситуації доцільним є застосування тактичних прийомів бесіди, вільної розповіді з подальшою деталізацією свідчень, використання позитивних якостей учасника; створення ефекту «незаповненості»; допущення легенди; раптовості; послідовності; відволікання уваги (маскування мети слідчої дії); створення перебільшеного уявлення

²⁴⁶ Коновалова В.Е. *Организационные и психологические основы деятельности следователя.* – К.: РИО МВД УССР, 1973. – С. 107.

про обізнаність слідчого чи, навпаки, використання слідчим своєї необізнаності тощо.

Метод переконання у формі логічного переконання, емоційного переконання, переконання-дискусії, переконання-агітації застосовується слідчим з урахуванням особистих якостей протидіючого учасника, риння володіння слідчим доказовою інформацією, власного професіоналізму.

Метод постановки і варіювання розумових завдань пов'язаний із постановкою запитань, від змісту, емоційного забарвлення яких залежить вирішення завдання. У свідомості особи, яка приховує певні обставини, існує дві моделі: дійсна та вигадана. Під час вільної розповіді їх змішування не відбувається, проте з ускладненням і активізацією ступеня впливу на особу застосовуваних слідчим психологічних методів збільшується ймовірність змішування цих моделей, їх деталей та ознак. Зростання складності завдань, їх варіювання викликає в особи плутанину викладу, порушує логічність інформації, викриває неузгодженість та обмовки²⁴⁷.

Оголошення та пред'явлення учаснику слідчої дії доказів є досить ефективним тактичним прийомом, що полягає у здійсненні психологічного впливу на особу з метою з'ясування істини у справі. Його тактично вірне застосування викриває особу, причетну до вчинення злочину, викликає у неї психологічно напружений стресовий стан, пов'язаний з потребою термінового вибору альтернативного рішення: дотримуватися своєї попередньої, вже викритої слідчим позиції чи дати правдиві показання.

Психологічний вплив під час провадження слідчих дій є законним, оскільки його застосування відповідає природі розслідування злочинів, але за умови врахування законоположень, що не допускають обману, фальсифікації, приниження людської гідності й обмеження законних прав. Невикористання слідчим прийомів психологічного впливу (який є необхідним атрибутом будь-якого людського спілкування) позбавить його можливості творчо підходити до вирішення завдань досудового слідства (необхідність у чому є об'єктивною), зведе його діяльність з провадження слідчих дій до виконання технічних функцій. Припускаючи недопущення застосування прийомів психологічного впливу відносно недобросовісних учасників, ми тим самим роззброюємо слідчого, повністю позбавляємо його засобів для подолання протидії, особливо нині, в епоху росту злочинності та падіння рівня моральності.

²⁴⁷ Костицкий М.В. *Психологические методы в борьбе с правонарушителями.* – К.: Вища школа, 1981. – С. 41-42.

Тобто психологічний вплив об'єктивно властивий діяльності слідчого з розслідування злочинів, відображає її сутність та зміст. Проте застосування психологічних засобів, прийомів впливу відбувається за умови їх об'єктивної необхідності, правомірності, доцільності, дотримання прав і свобод людини з метою ефективного і результативного провадження слідчих дій.

Проблемним питанням, з'ясування якого має актуальне значення для діяльності слідчого, є можливість застосування засобів і прийомів примусу, визначення його підстав, умов, меж.

Примус іманентно притаманний слідчій діяльності як складовій частині діяльності суспільства у боротьбі зі злочинністю, відображає її характер та проявляється у процесуальних, науково-технічних і тактичних прийомах та засобах подолання протидії.

Примусове провадження слідчих дій зумовлене можливістю виникнення проблемної ситуації під час розслідування злочину та здатністю врегулювати її правовими нормами. Зважаючи, що необмежених прав і свобод не повинно існувати, необхідність у застосуванні правообмежувальних заходів виникає у разі ігнорування зобов'язаним учасником слідчої дії відповідного припису закону, оскільки його неналежна поведінка посягає на права і свободи інших учасників судочинства²⁴⁸.

На сьогодні однією з найбільш гострих проблем, пов'язаних із примусовим провадженням слідчих дій, є проблема допустимості застосування примусу, як фізичного, так і психічного. Відповідно до ч. 5 ст. 114 КПК України, постанови слідчого, винесені відповідно до закону у кримінальній справі, яка перебуває у його провадженні, є обов'язковими для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами і громадянами. Виникає питання: як діяти слідчому у випадку відмови процесуальної особи від участі у проведенні слідчої дії, якщо вона пов'язана із отриманням важливої доказової інформації і не може бути замінена? Коли не спрацьовують методи переконання, у слідчого виникає потреба у застосуванні примусу, проте його межі, підстави, умови та заходи, які можуть бути застосовані, залишаються не визначеними.

Вирішення цієї проблеми не можна відокремлювати від загальної проблеми кримінального судочинства щодо морально-етичної

²⁴⁸ Врублевський О.С. Примусове провадження слідчих дій – засіб забезпечення процесуальних інтересів учасників кримінального судочинства // *Юридичні читання молодих вчених. Збірник матеріалів всеукраїнської наукової конференції.* – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – С. 152.

обґрунтованості будь-якого впливу при відмові виконати постанову слідчого. Тому застосування примусу під час провадження слідчих дій породжує важливу правову та морально-етичну проблему, особливо у випадках, коли він пов'язаний із порушенням тілесної недоторканості, недоторканості житла та таємниці особистого життя громадян.

Вірне вирішення багатогранних морально-етичних та правових питань покладено на слідчого: саме від його рішення залежить захищеність прав і свобод учасників слідчої дії, формування правової активності громадян, їх позитивної думки про діяльність правоохоронних органів, підвищення їх авторитету, забезпечення стану законності в державі.

Тому слідчий за обставин слідчої ситуації, коли особа відмовляється від добровільного проведення слідчої дії (зокрема, якщо її провадження пов'язане з обмеженням особистих прав і свобод громадян), повинен вжити такі заходи: встановити психологічний контакт, при цьому наголошуючи на розумінні становища, переконань учасника слідчої дії, демонстрації співпереживання; створити впевненість учасника у збереженні таємниці досудового слідства, гарантуванні безпеки його життя та здоров'я; за допомогою використання методів переконання, схилити особу до думки про доцільність її добровільної участі у провадженні слідчої дії; застосовувати технічні засоби лише за згодою учасника слідчої дії тощо.

Необхідність у застосуванні правообмежувальних засобів виникає лише у разі ігнорування зобов'язаним учасником слідчої дії відповідного припису закону, тому що його неналежна поведінка посягає на права і свободи інших учасників судочинства. До того ж застосування примусових заходів здійснюється за обставин крайньої необхідності, коли мета слідчої дії є суттєвою і ніяким іншим способом вона не може бути досягнута.

Критерій допустимості фізичного і психічного примусу В.Г. Гончаренко визначає, виходячи із можливості особи (учасника слідчої дії) альтернативного і вільного вибору варіантів поведінки, вчинків, висловлювань²⁴⁹.

Неправомірним є необґрунтоване обмеження прав і свобод людини, яке означає, що дії та рішення службових осіб, що застосовують процесуально-примусові заходи, не обумовлені фактичними обставинами справи і не підтверджені належним чином сукупністю до-

²⁴⁹ Гончаренко В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – № 2(33) – № 3(34). – X., 2003. – С. 702-703.

казів у справі, а також пов'язані із незаконними методами ведення досудового слідства (ст. 22 КПК України).

На сьогодні спостерігається розходження думок вчених про можливість застосування примусу залежно від процесуального статусу особи. З цього приводу постає проблема застосування примусу до свідка та потерпілого, оскільки вони не скоювали злочин, кримінальному переслідуванню не піддаються, є законслухняними громадянами і не заслуговують застосування до них примусових заходів²⁵⁰. Так, деякі вчені вважають, що застосування примусу під час провадження слідчих дій допускається лише стосовно підозрюваного і обвинуваченого, а відносно свідка і потерпілого такі заходи будуть неправомірними. Інші науковці допускають можливість застосування примусу незалежно від процесуального статусу особи у справі.

Слід зазначити, що точка зору про диференційоване застосування процесуального примусу залежно від процесуального статусу особи викликає заперечення.

Діяльність з розслідування злочинів за своєю природою вже є гуманною – оскільки немає більш гуманних заходів, ніж ті, що попереджують чи нейтралізують злочинні посягання на честь, життя, здоров'я, майнові права громадян, юридичних осіб, безпеку суспільства і держави²⁵¹.

До того ж, розслідування кожного злочину впливає на загальний стан і рівень боротьби зі злочинністю у державі, забезпечення правопорядку і законності, формування громадянського суспільства, підвищення довіри і авторитету органів досудового слідства. Реалізація суспільних прав і свобод залежить від рівня правосвідомості, почуття обов'язку кожного громадянина, що може виражатися у різноманітних аспектах, зокрема у наданні допомоги органам досудового слідства з розслідування злочинів.

Якщо погодитися з точкою зору про недопустимість застосування примусових заходів під час провадження слідчих дій відносно свідка і потерпілого, виникне ситуація, коли у порівнянні із розширенням їх прав необґрунтовано обмежуватимуться права підозрюваного і обвинуваченого. Проте особа вважається невинуватою у вчиненні злочину, доки її вину не буде доведено у законному поряд-

²⁵⁰ Маринів В. Етичні засади освідчування особи // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12(30). – С. 74.

²⁵¹ Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДР-ВВ ОІВС, 2000. – С. 57.

ку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України). Тобто статус підозрюваного чи обвинуваченого ще не дає підстави вважати особу винуватою, застосовуючи до неї як до особливої процесуальної особи примус, що не допускається ні до свідка, ні до потерпілого. За таких умов відбуватиметься порушення конституційного принципу рівності громадян (ст. 23 Конституції України) та процесуальної рівності учасників досудового слідства, навіть до приниження честі та гідності особи.

Крім того, у ряді випадків, як показує слідча практика, на початковому етапі розслідування особа може виступати в якості свідка чи потерпілого. У подальшому слідчим будуть зібрані докази, які дають підстави притягнути її до участі у справі в якості підозрюваного чи обвинуваченого. За таких обставин може виникнути ситуація, коли своєчасно не проведені слідчі дії у зв'язку із відмовою свідка чи потерпілого від участі у їх проведенні можуть перешкодити встановленню істини у справі. Так, наприклад, коли є підстави вважати, що на тілі свідка, потерпілого є сліди, які відносяться до події злочину, але з часом можуть зникнути (фарба, сліди укусів, татування), зволікання із проведенням необхідних слідчих дій (освідування, особистий обшук) є неприпустимим, оскільки може призвести до втрати доказів у справі.

Нині перед кримінальним судочинством України постає ряд важливих взаємопов'язаних завдань: це удосконалення як правових основ розслідування, так і підвищення рівня правосвідомості громадян, зростання їх довіри до працівників правоохоронних органів. Такі заходи повинні позитивно вплинути на зниження конфліктних ситуацій під час проведення слідчих дій та на ефективність і результативність розслідування злочинів.

Важливий напрямок удосконалення слідчої діяльності випливає із конституційного положення про повагу до гідності людини. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28 Конституції України). Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними і непогнаними (ст. 21 Конституції України).

Норма про право на честь, гідність, ділову репутацію, окрім зобов'язаним особам посягати на конкретну фізичну чи юридичну особу, дає змогу особі користуватися всією сукупністю суб'єктивних прав, що складають її честь, гідність, ділову репутацію, спираючись на презумпцію невинуватості.

Повага та захист честі та гідності людини означає:

- по-перше, недопустимість дій, що принижують честь і гідність людини (образа, погрози, насильство тощо);
- по-друге, неприпустимість збирання, використання, зберігання та розголошення хибної, брудної, принижуючої честь і гідність чи ділову репутацію людини недостовірної інформації;
- по-третє, поважного відношення до людини, до її індивідуального образу, поглядів, переконань, духовного життя, віри, мрій;
- по-четверте, гарантованість судового захисту честі, гідності, та ділової репутації людини та відшкодування моральної шкоди, завданої їх приниженням²⁵².

Правове значення конституційних принципів охорони честі і гідності для кримінального процесу полягає і у тому, що діяльність слідчого з охорони цих прав повинна розглядатися як додаткова гарантія законності і справедливості при провадженні кримінальної справи.

Разом з тим, лише у нормах про освідування (ст. 193 КПК України) та відтворення обстановки і обставин події (ст. 194 КПК України) містяться правила про недопущення дій, що принижують гідність осіб, які беруть участь у слідчій дії та є небезпечними для їх здоров'я.

Зі змісту морально-етичних норм, міжнародного та вітчизняного кримінально-процесуального законодавства випливає висновок про те, що слідчий повинен дотримуватися зазначених положень під час провадження будь-яких слідчих дій.

Так, не допускається не забезпечене заходами безпеки проведення огляду місця події, якщо існує загроза обвалу, падіння; під час обшуку непередуманий пошук вибухових, отруйних, радіоактивних речовин. Неправомірним є допит свідка, потерпілого, обвинуваченого, якщо їх фізіологічний стан не дозволяє вчинення таких дій, спричинює психологічні і фізичні страждання, є небезпечним для життя та здоров'я.

Категорично не допускається під час провадження слідчих дій принижувати честь і гідність учасників шляхом нелюдського, образливого поведіння. Стаття 22 КПК України забороняє домагатись показань обвинуваченого та інших осіб, що беруть участь у справі, шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

²⁵² Тертишник В., Васильченко В. *Проблеми захисту честі і гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя // Підприємництво, господарство, право. – 2004. – № 1. – С. 98.*

Проте як зазначають науковці, ця норма має суттєві недоліки. Так, по-перше, примушування до дачі показань може відбуватися під час провадження й інших слідчих дій (очна ставка, огляд, обшук, відтворення обстановки і обставин події). По-друге, коло суб'єктів цього злочину обмежується лише працівниками органу дізнання та досудового слідства, які проводять допит. І, нарешті, не зважаючи на вимогу Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, злочин, передбачений ч. 1 ст. 373 КК України (примушування давати показання), не віднесено до тяжких²⁵³.

Тобто при здійсненні діяльності з розслідування злочинів слід керуватися положеннями про заборону дій, які принижують честь і гідність осіб, дій, поєднаних з насильством, погрозами чи іншими незаконними заходами або небезпечних для життя чи здоров'я.

Не менш важливими особистими правами громадян під час проведення слідчих дій є майнові. Так, стаття 41 Конституції України визначає, що право приватної власності є непорушним. Тому під час провадження слідчих дій слідчий повинен уникати заподіяння матеріальної шкоди, а у разі неможливості – не перевищувати такої необхідності. У кримінально-процесуальному законодавстві таке положення закріплено лише щодо порядку проведення обшуку: «проводячи обшук, слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, якщо володілець відмовляється їх відкрити. При цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших предметів» (ст. 183 КПК України). Однак це положення стосується також інших слідчих дій, наприклад, огляду, що супроводжується усуненням перешкод шляхом їх розібрання, часткового знищення; ексгумації трупа, що пов'язана із пошкодженням надгробних споруд; тому вимога про недопущення необґрунтованого заподіяння майнової шкоди має загальний характер і повинна дотримуватися під час провадження всіх слідчих дій.

У процесі розслідування злочинів потребує забезпечення й право на таємницю особистого життя людини.

Конституція України (ст. 32) проголошує, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання,

²⁵³ Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацішин В.С., Старушкевич А.В. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004. – С. 12-13.

зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, передбачених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Закріплення таких положень в Основному законі є значним кроком до побудови громадянського суспільства, демократичної та правової держави, оскільки історія вітчизняного досудового слідства переконує у необхідності виділення морально-етичних принципів як пріоритетних. Так, у таємному листі В.С. Абакумова (міністра ГБ СРСР) І.В. Сталіну від 17 липня 1947 року «Про практику ведення слідства в органах МВС СРСР» міститься звіт про практику ведення слідства у справах шпигунів, диверсантів, терористів та учасників антирадянського підпілля. Серед тактичних прийомів ведення допиту описуються наступні: «якщо арештований не дає відвертих показань і ухиляється від прямих і правдивих відповідей на поставлені запитання, слідчий з метою натиску на арештованого використовує наявні в розпорядженні МДБ компрометуючі дані з минулого життя і діяльності арештованого, які останній приховує. Інколи для того, щоб перехитрити арештованого і створити у нього враження, що органам МДБ все відомо про нього, слідчий нагадує арештованому інтимні подробиці його приватного життя, пристрасті, які він приховує від оточуючих тощо»²⁵⁴.

На сьогодні моральним і законним є збирання лише тих доказів, які стосуються розслідування конкретного злочину. Тому не слід фіксувати у протоколах слідчих дій інформацію, яка стосується приватного (інтимного) життя громадян, його подробиць, якщо це не відноситься до предмету доказування у кримінальній справі.

За чинним Кримінальним кодексом Російської Федерації слідчий може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за незаконне збирання або поширення відомостей про приватне життя особи, які є її особистою чи сімейною таємницею, за наявності користі чи особистої заінтересованості (ст. 137 КК РФ). Обґрунтованою є пропозиція про закріплення кримінальної відповідальності за такі дії і в кримінальному законодавстві України²⁵⁵.

²⁵⁴ Письмо В.С. Абакумова И.В. Сталину о практике ведения следствия в органах МГБ от 17 июля 1947 г. Сов. секретно. // Лубянка: Органы ВЧК-ОГПУ-НКВД-МГБ-МВД-КГБ. 1917-1991. Справочник. / Под ред. акад. А.Н. Яковлева; авторы-сост.: А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД, 2003. – С. 263-267.

²⁵⁵ Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 77.

Слід зазначити, що поняття «особисте життя» охоплює не лише інтимну сторону життя людини, а й характеризує фізичну і духовну самостійність особистості, відносини поза колективом чи сім'єю: відомості про стан її здоров'я, стосунки між членами сім'ї, друзями і знайомими, моральні установки особи, її політичні уподобання, релігійні погляди тощо.

Відповідно до ст. 185 КПК України, під час обшуку і виїмки слідчий повинен вживати заходів до того, щоб не були розголошені виявлені при цьому обставини особистого життя обшукуваного та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у цьому приміщенні.

Відомості про такі обставини найчастіше містяться у різних виявлених документах – листах, записках, кіно- та відеоплівках, аудіозаписах. Крім того, розголошення обставин особистого життя може відбуватися внаслідок сприйняття учасниками слідчої дії (особливо понятими) обстановки обшукуваного приміщення, констатації факту знаходження у приміщенні певної особи, виявлення різних речей та предметів інтимного характеру, незалежно від їх відношення до справи.

До заходів, які слідчий вправі застосувати з метою збереження таємниці особистого життя громадян, відноситься, насамперед, попередження свідків, потерпілого, захисника, експерта, спеціаліста, перекладача, понятих та інших осіб, які присутні при провадженні слідчих дій, про обов'язок не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства відповідно до ст. 121 КПК України. У разі порушення припису законодавця винні несуть відповідальність за ст. 387 КК України.

Слідчому доцільно максимально обмежити коло учасників слідчої дії, яким можуть стати відомі обставини особистого життя громадян; при доборі учасників враховувати їх особисті якості, особливо це стосується понятих; у присутності учасників слідчої дії не оголошувати зміст документів, листів, що мають інтимний характер, не прослуховувати виявлені аудіоплівки, не проглядати відеозаписи, якщо вони не підлягають вилученню; присікати підвищений інтерес учасників слідчої дії до обставин особистого характеру. Недоцільним є запрошення в якості понятих сусідів чи співробітників особи, відносно якої проводиться слідча дія (зокрема обшук, огляд, огляд).

В цьому приводу у науковій літературі пропонується закріпити у відповідально-процесуальному законодавстві положення про право осіб, у відношенні яких проводиться слідча дія, заявляти відвід по-

нятим, якщо є підстави побоюватися за розголошення ними таємниць особистого життя громадян²⁵⁶.

З метою дотримання таємниці особистого життя кримінально-процесуальне законодавство не зобов'язує слідчого проводити огляд предметів і документів на місці обшуку чи виїмки. Наступний огляд слідчим вилучених предметів і документів дає можливість провести слідчу дію за мінімальної кількості учасників (поняті, спеціаліст), підібрати незалежних понятих.

Проте розголошення обставин особистого життя особи може мати місце і під час провадження інших слідчих дій: огляду, освідування, відтворення обстановки та обставин події тощо, що теж повинно враховуватися слідчим.

На слідчого поширюється обов'язок дотримуватися вимог ст. 121 КПК України. Зокрема, під час особистого спілкування з колегами по роботі, в побуті, він повинен пам'ятати про свій обов'язок не розголошувати дані досудового слідства. Порушення слідчим вимоги, якщо такі дані ганьблять людину, принижують її честь чи гідність, тягне кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 387 КК України).

Рівень забезпеченості прав і свобод громадян під час розслідування злочинів залежить від змістовного наповнення норм кримінально-процесуального законодавства, що регламентує проведення слідчих та інших процесуальних дій, заходами забезпечення прав, свобод та законних інтересів громадян.

Стан неухильного дотримання законності, захисту прав і свобод людини і громадянина значно залежать від теоретичної розробки етичних положень професійної діяльності працівників органів дізнання та досудового слідства.

При цьому виникнення і формування морально-етичних взаємовідносин слідчого з учасниками слідчих дій можна розглядати у двох напрямках: перший аспект формування цих взаємовідносин залежить від морально відповідальної поведінки слідчого. Другий – це взаємовідносини, обумовлені настроєм учасників слідчої дії, що складає психологічну атмосферу при її провадженні, зовнішнім виразом якої є поведінка процесуальних учасників.

У діяльності слідчого суспільні, законодавчі, морально-етичні норми використовуються як засіб соціальної орієнтації під час розслідування злочинів і провадження слідчих дій; сприяють вірному

²⁵⁶ Москалькова Т.Н. Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного процесса: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академия наук СССР. Ин-т государства и права. – М., 1988. – С. 6-8.

думаченню, оцінці слідчим норм закону під час правозастосовної діяльності; необхідні під час морально-етичного обґрунтування завдань слідчої дії, методів та прийомів, які будуть використовуватись; є морально-етичним критерієм допустимості тактичних засобів, особливо у випадку неврегульованості слідчої ситуації нормами закону; виступають як одна із основних складових особистості слідчого, його позитивного іміджу.

Діяльність з розслідування злочину та порядку проведення окремих слідчих дій ґрунтується на загальних морально-етичних нормах суспільства, в подальшому деталізуючись та конкретизуючись у вимоги належної поведінки до окремої професійної групи – працівників органів дізнання та досудового слідства.

Тобто, структурно морально-етичні норми, що впливають на діяльність з розслідування злочину, провадження слідчих дій, можна визначити як загальні морально-етичні принципи суспільства; їх відображення у нормах кримінально-процесуального законодавства; положення криміналістичної тактики; морально-етичні вимоги, що пред'являються до службової особи, уповноваженої на провадження слідчих дій.

Про те, що реальний стан морально-етичних відносин у слідчих підрозділах викликає тривогу, нині активно вказується у наукових виданнях, засобах масової інформації на основі аналізу даних розслідування службових злочинів. Великої шкоди державі, юридичним та фізичним особам завдає виконання співробітниками правоохоронних органів наданих їм функцій всупереч інтересам служби, з перевищенням влади або службових повноважень, скоєння ними службових або інших умисних злочинів, а однією із основних причин такого становища є низькі моральні якості співробітників²⁵⁷.

На сьогодні ситуація залишається тривожною: непоодинокими є випадки зловживання слідчими службовим становищем під час розслідування злочинів, вчинення корупційних дій, кабарництво, застосування незаконних методів ведення досудового слідства, порушення суспільних та законодавчих морально-етичних норм у процесі розслідування злочинів.

Ця проблема безпосередньо пов'язана як із законним, моральним і етичним провадженням слідчих дій, якістю розслідування злочинів, так і забезпеченням прав і свобод громадян, стану законності у державі.

²⁵⁷ Романов В. На захисті життя і гідності людини // Вісник прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 27-29; Мартиненко О. Кримінологія злочинності в органах внутрішніх справ // Право України. – 2004. – № 4. – С. 83.

Реалізація прав і свобод громадян здійснюється через слідчого – уповноважену на провадження досудового слідства службу особу. Надання слідчому не лише правової, але і моральної санкції під час розслідування злочинів покладає на нього обов'язок дотримання законності, що полягає у співвідношенні його дій з морально-етичними вимогами, що складають професійну мораль слідчого.

Слідчий у процесі здійснення своєї діяльності повинен дотримуватися принципу гуманізму, зміст якого полягає у визнанні людини найвищою соціальною цінністю та побудові взаємовідносин з учасниками кримінального судочинства, керуючись цим положенням.

Принцип гуманізму виражається і в тому, що слідчий, обмежуючи деякі суб'єктивні права особи – учасника кримінального судочинства, спрямовує свою діяльність на досягнення головної мети – забезпечення суспільних прав, свобод та законних інтересів громадян, збереження правопорядку та законності в державі.

В умовах сьогодення є необхідність приділити особливу увагу такому питанню, як створення позитивного іміджу слідчого, що поєднає професійні та загальнолюдські морально-етичні якості, високий рівень професійної культури. Необхідною є підпорядкованість службової діяльності нормам відповідних міжнародних та вітчизняних міжнародно-правових актів: Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, Декларації про поліцію, Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів, Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України, Етичного кодексу працівника міліції та ряду інших.

Актуальність цього завдання пов'язана з тим, що існуючий несприятливий стереотип образу працівника правоохоронних органів негативно впливає на ефективність взаємодії з населенням, знижуючи продуктивність їх діяльності²⁵⁸. Наведене стосується і працівників слідчих підрозділів, особливо за поширеності явища професійної деформації слідчих.

Під час діяльності з розслідування злочинів професійна деформація слідчого може виразитися у порушенні вимог законності, невиконанні обов'язку забезпечення прав і свобод громадян, упередженому ставленні до процесуальних учасників слідчих дій, образи їх честі і гідності, довільно-суб'єктному тлумаченні кримінально-процесуальних норм, невиконанні приписів чи використанні забо-

²⁵⁸ Олефір В.І. *Формування позитивного іміджу співробітника ОВС // Науковий вісник НАВСУ. - 2003. - № 2. - С. 269.*

ронених прийомів, засобів, методів досудового слідства. Негативними тенденціями є зниження загального рівня культури особистості слідчого, його вульгаризація, що створює в учасників кримінального судочинства неприємне враження від спілкування та перешкоджає встановленню психологічного контакту як запоруки успішного провадження слідчих дій.

Вагоме значення для профілактики та ліквідації проявів професійної деформації працівників має забезпечення професійної захищеності слідчих, а також вироблення якостей, що забезпечують професійно-психологічну підготовленість слідчого²⁵⁹.

У слідчих підрозділах має бути створений здоровий професійно-службовий, морально-психологічний, соціально-культурний клімат, приділена увага формуванню творчого потенціалу слідчих працівників, розвитку креативних компонентів мислення.

Тобто підвищення рівня і якості розслідування злочинів пов'язано не лише із заходами з удосконалення діяльності органів досудового слідства, але й паралельним формуванням позитивного ставлення до слідчого як з боку громадськості, так і через його постійне самовдосконалення.

Отже, за результатами дослідження правових, організаційно-тактичних, морально-етичних аспектів діяльності з розслідування злочинів випливає висновок про існування двох підходів. З одного боку, заходи, засоби, прийоми, які використовуються слідчим у процесі розслідування злочину здійснюються з метою встановлення істини у кримінальній справі, досягнення завдань кримінального судочинства і з цієї позиції вже відіграють моральну функцію у суспільстві. Моральними чи аморальними заходи, засоби, прийоми, які застосовуються слідчим, стають тоді, коли слідчий отримує їх моральну оцінку через застосування відносно певної особи чи групи осіб з метою досягнення певних завдань. Проте аморальність завжди буде притаманна засобам і прийомам розслідування злочинів (особливо пов'язаних із обмеженням особистих прав і свобод громадян) відносно невинної особи, і моральність – з метою встановлення істини у кримінальній справі, викриття винних, відшкодування матеріальним моральної та матеріальної шкоди.

²⁵⁹ М. Додикова І.С. *Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішньої справи (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія.* – К.: НАПУ, 1996. – С. 113-114.

Питання для самоконтролю:

- 1. Які напрями діяльності органів досудового слідства України нині є пріоритетними?*
- 2. Визначте суб'єктів, уповноважених на провадження слідчих дій.*
- 3. За яких правових підстав виникає право на провадження слідчих дій?*
- 4. Які кримінально-процесуальні та організаційно-тактичні вимоги ставляться до місця і часу провадження слідчих дій?*
- 5. Поясніть завдання понятих під час провадження слідчих дій. Чи вважаєте Ви доцільними пропозиції щодо реформування інституту понятих?*
- 6. Перерахуйте обов'язкових та необов'язкових учасників слідчих дій.*
- 7. Як здійснюється вплив морально-етичних норм, кримінально-процесуального законодавства та криміналістичної тактики на порядок провадження слідчих дій?*
- 8. Які міжнародно-правові документи регламентують морально-етичні основи провадження слідчих дій?*
- 9. Назвіть критерії допустимості тактичних прийомів.*
- 10. Назвіть тактичні прийоми, ефективні у безконфліктних і конфліктних слідчих ситуаціях.*
- 11. Які процесуальні засоби й тактичні прийоми застосовуються для подолання протидії у процесі розслідування?*
- 12. Чи допускається під час провадження слідчих дій можливість застосування фізичного і психічного примусу? Відповідь обґрунтуйте.*
- 13. Як у процесі розслідування злочинів реалізується конституційне положення про повагу до честі й гідності людини?*
- 14. Яких заходів повинен вживати слідчий з метою збереження таємниці особистого життя громадян під час провадження слідчих дій?*
- 15. Що включає в себе такий напрям удосконалення діяльності з розслідування злочинів, як формування позитивного іміджу слідчого?*

СИТУАЦІЙНІ ЗАДАЧІ

Завдання з питань надання (отримання) взаємної правової допомоги при провадженні кримінальних справ

ЗАДАЧА № 1

У Республіці Білорусь було вчинено умисне вбивство за обтяжуючих обставин двох громадян країни – Литвиненка і Мизгуліна. Під час розслідування з'ясувалося, що до вчинення злочину причетний раніш судимий Забужко, особа без громадянства, що перебуває на території України.

За таких обставин компетентними органами Республіки Білорусь згідно з положеннями Конвенції про правовий захист, правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року до України було направлено доручення про надання правової допомоги щодо затримання і видачі з метою притягнення до кримінальної відповідальності Забужка. Це доручення було виконано компетентними органами України у 7-денний строк. Однак у процесі наступного розслідування кримінальної справи слідчими органами Республіки Білорусь була встановлена непричетність Забужка до умисного вбивства та прийняте рішення про його повернення на територію України в найкоротший термін.

Наступного дня правоохоронцями м. Мінська Забужко був затриманий у момент збуту наркотиків. Щодо його протиправних дій було порушено кримінальну справу, доведено причетність до незаконного збуту наркотичних засобів і судом призначена міра покарання – 4 роки позбавлення волі. Про це рішення компетентні органи Республіки Білорусь повідомили Україну, надіславши копію вироку відносно Забужко.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність дій компетентних органів Республіки Білорусь та України відносно Забужко. Чи всі вимоги Конвенції про правовий захист, правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року виконано?

ЗАДАЧА № 2

Правоохоронні органи Франції, розслідуючи кримінальну справу щодо незаконної медичної діяльності провідного діагностичного центру, з'ясували, що препарати, які використовувалися під час лікування потерпілих пацієнтів, були досліджені спеціалістами Ук-

раїнсько-французького фармацевтичного об'єднання, які дали свій експертний висновок з приводу їх якості.

Відповідно до положень Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року, Францією було надіслано судові доручення до України з проханням провести допити експертів – спеціалістів фармацевтичного об'єднання Розумного та Парадіз щодо наданого ними висновку.

З метою забезпечення достовірності отриманих показань органи кримінального судочинства Франції висловили прохання про допит зазначених громадян України та Франції під присягою, що передбачено французьким законодавством.

ЗАВДАННЯ. Чи обґрунтоване прохання Франції? Обґрунтуйте свою відповідь. Опишіть процесуальний порядок й тактичні особливості проведення уповноваженим слідчим цих слідчих дій, питання, які слід з'ясувати.

ЗАДАЧА № 3

Під час розслідування кримінальної справи щодо організованої злочинної групи, що займалася незаконним заволодінням транспортними засобами на території як України, так і зарубіжних країн, з'ясувалося, що п'ятеро важливих свідків у справі, громадян України, працюють за трудовим контрактом та проживають у Великобританії. З метою процесуальної та фінансової економії відповідно до положень Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року слідчий вирішив звернутися з відповідним проханням до компетентних органів Великобританії про проведення допиту та очної ставки вказаних свідків з використанням відеоконференцзв'язку.

ЗАВДАННЯ. Чи обґрунтоване прохання слідчого? Які вимоги висувуються до складення таких документів? За якими правилами відбувається отримання показань шляхом відеоконференції?

ЗАДАЧА № 4

Слідчий органів внутрішніх справ України, розслідуючи кримінальну справу щодо діяльності організованої злочинної групи з торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації, встановив, що частина протиправних дій була вчинена на території Російської Федерації, у Владивостоці. У зв'язку з цим виникла необхідність у

показаннях свідків – громадянина Російської Федерації Смирнова та особи без громадянства Вихрова. З метою процесуальної та фінансової економії відповідно до положень Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року слідчий вирішив звернутися з відповідним проханням до компетентних органів Російської Федерації про проведення допиту свідків Смирнова і Вихрова із використанням відеоконференцз'язку.

Допит проводився запитуваною Стороною із дотриманням всіх процесуальних і тактичних вимог, зокрема свідків Смирнова і Вихрова попередили про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та дачу завідомо неправдивих показань. За результатами проведення цих слідчих дій компетентні органи Російської Федерації склали протоколи, які надіслали відповідним органам України.

Однак під час судового розгляду з'ясувалося, що свідки Смирнов і Вихров під час допиту, не зважаючи на попередження, дали завідомо неправдиві показання. Суд одночасно з винесенням вироку своєю ухвалою вирішив порушити питання про притягнення їх до кримінальної відповідальності. Прокурор, виявивши ознаки складу злочину, порушив кримінальну справу.

ЗАВДАННЯ. Законодавство як Російської Федерації, так і України передбачає кримінальну відповідальність свідка за завідомо неправдиві показання (ст. 384 ККУ, ст. 307 УКРФ). За яким законодавством будуть притягнуті до кримінальної відповідальності свідки Смирнов і Вихров? Компетентні органи якої держави будуть розслідувати цю кримінальну справу?

ЗАДАЧА №5

Громадянина Іраку Аль Абадж Нурі було затримано працівниками міліції «на гарячому» – в момент збуту наркотичних засобів неповнолітнім Шейку і Силку. Під час затримання згідно Наказу МВС України № 338 від 18.04.2006 йому було зачитано його права як підозрюваного. Однак після доставки його в районний відділ внутрішніх справ з'ясувалося, що він не розуміє ні російської, ні української мови, а лише арабську. Слідчим Симоненком було вирішено залучити перекладача для складення протоколу про затримання і роз'яснення його прав. Наступного дня у присутності перекладача і арабської Грача слідчим був складаний протокол про затримання підозрюваного Аль Абадж Нурі згідно ст. ст. 106, 115

КПК України. Відразу після складення протоколу слідчим у присутності перекладача був проведений також його допит. Наступного дня запрошений у справі захисник-адвокат Хитрун заявив, що протокол про затримання складного із грубим порушенням норм міжнародного і вітчизняного законодавства, а протокол допиту Аль Абадж Нурі не має доказового значення.

ЗАВДАННЯ. Оцініть слідчу ситуацію та правомірність дій працівників міліції, що проводили затримання, слідчого Симоненка, адвоката Хитруна. Які вимоги міжнародних та вітчизняних міжнародно-правових актів дотримані, а які порушені? Опишіть Ваші дії на місці слідчого.

ЗАДАЧА № 6

Слідчий органів внутрішніх справ Російської Федерації, розслідуючи кримінальну справу щодо діяльності організованої злочинної групи з вчинення шахрайських дій, встановив, що один із потерпілих – Кочубей, є громадянином України, де й проживає на даний час. У зв'язку з тим, що він має першу групу інвалідності (відсутність ніг), слідчим було вирішено допитати його із використанням відеоконференцз'язку відповідно до положень Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. Слідчий звернувся із судовим дорученням про допит Кочубея із використанням відеоконференцз'язку до компетентних органів України.

Допит проводився запитуваною Стороною із дотриманням всіх процесуальних і тактичних вимог, зокрема потерпілого Кочубея відповідно до ст. 307 і 308 Кримінального кодексу Російської Федерації попередили про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та дачу завідомо неправдивих показань.

Однак на початку проведення допиту Кочубей заявив, що він відмовляється давати показання, використовуючи право потерпілого відповідно до законодавства України. Так, згідно ст. 384 і ст. 385 КК України відмова потерпілого давати показання не є кримінально караною, а через те, що він є громадянином України, то користується всіма правами, передбаченими українським законодавством.

ЗАВДАННЯ. Чи обґрунтовані вимоги Кочубея? Поясніть, із дотриманням законодавства запитуваної чи запитуючої сторони відбувається отримання показань шляхом використання відеоконференцз'язку? Як діяти слідчому за умов такої слідчої ситуації?

ЗАДАЧА № 7

У процесі розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів й тканин людини, вчинених організованою злочинною групою, оперативними службами України було вирішено застосувати ряд оперативно-розшукових заходів щодо встановлення фактів злочинної діяльності членами групи. З цією метою на території України проводилося візуальне спостереження за підозрюваними, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телеграфною та іншою кореспонденцією тощо. Таким чином були встановлені співучасники організованої злочинної групи на території Польщі. Разом з тим, правоохоронними органами України була отримана оперативна інформація про від'їзд учасників злочинної групи Симона і Євтуша на територію Республіки Польща.

ЗАВДАННЯ. Які заходи слід застосовувати правоохоронним органам України за вказаних умов? Як міжнародно-правові акти регламентують подібні питання взаємодії правоохоронних органів?

ЗАДАЧА № 8

З метою ефективного розслідування серії «комп'ютерних» злочинів, що виразились у несанкціонованому втручанні в роботу комп'ютерних мереж провідних банківських установ України, Данії, Італії, Угорщини, було вирішено створити спільну слідчу групу згідно зі ст. 20 Другого додаткового протоколу 2001 року до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. За домовленістю сторін визначено, що спільна слідча група діятиме на території України і складатиметься із чотирьох представників правоохоронних органів від кожної держави відповідно.

На території України у процесі розслідування вказаних злочинів були проведені обшуки відділень банку «Гарант», вилучена документація та комп'ютерні засоби, проведена їх експертиза. Разом з тим, виникла нагальна потреба у проведенні обшуків у системі банків «Good» в Данії, «West» в Італії та «Vida» в Угорщині.

ЗАВДАННЯ. Поясніть, за законодавством яких країн будуть проведені обшуки в Україні, Данії, Італії, Угорщині. Визначте склад учасників, процесуальний і тактичний порядок проведення цих слідчих дій, особливості використання отриманих результатів.

ЗАДАЧА № 9

Згідно з положеннями Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах 1959 року, правоохоронні органи Великобританії направили судове доручення про надання правової допомоги до України. Суть справи зводилась до розслідування діяльності організованої транснаціональної злочинної організації у сфері незаконних фінансових операцій. Прохання Великобританії стосувалося правової допомоги у формі допиту можливих співучасників організованої злочинної організації – громадян України Сагайдачного, Пушкарьова та громадянина Великобританії Брамса. На час отримання доручення правоохоронними органами України щодо вказаних осіб проводились оперативно-розшукові заходи з метою викриття обставин їх злочинної діяльності та притягнення до кримінальної відповідальності на території України.

ЗАВДАННЯ. Як діяти компетентним органам України щодо виконання прохання про надання правової допомоги Великобританії?

ЗАДАЧА № 10

Правоохоронні органи Іспанії подали до України клопотання про порушення кримінального переслідування згідно з Європейською конвенцією про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року. Суть справи зводилась до того, що громадянин України Головістіков, місяць тому перебуваючи на відпочинку в Іспанії, вчинив шахрайські дії з грошовими коштами на суму 500 євро відносно громадянина Іспанії Хосе де Вега. Разом з клопотанням правоохоронні органи Іспанії надіслали копію порушеної кримінальної справи з матеріалами, що підтверджували причетність Головістікова до вчинення злочину.

ЗАВДАННЯ. Як діяти правоохоронним органам України у зв'язку із отриманням такого клопотання? Якщо доцільно продовжити кримінальне переслідування Головістікова, то за законодавством якої країни? Яких наступних заходів необхідно вжити за вказаних умов?

ЗАДАЧА № 11

Правоохоронні органи Грузії на підставі Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року надіслали до України доручення про надан-

ня правової допомоги. Суть справи зводилась до того, що особа без громадянства Горадзе підозрюється у вчиненні групового зґвалтування із заподіянням особливо тяжких наслідків. Провадження у кримінальній справі провадиться слідчими Грузії, співвиконавці зґвалтування є громадянами Грузії і знаходяться під вартою. У зв'язку з цим Грузія у дорученні про надання правової допомоги вказувала на необхідність розшуку, взяття під варту співвиконавця зґвалтування Горадзе з метою його наступної видачі. Як з'ясували українські правоохоронці, виконання доручення ускладнювалося тим, що Горадзе на даний час відбуває покарання у місцях позбавлення волі за розбій, вчинений на території України. Вироком суду йому було призначено 6 років позбавлення волі, з яких він відбув лише рік.

ЗАВДАННЯ. Яке рішення слід прийняти у зв'язку з даною обставиною? Обґрунтуйте свою відповідь.

ЗАДАЧА № 12

Правоохоронні органи Республіки Білорусь на підставі Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року надіслали до України доручення про надання правової допомоги. Суть справи зводилась до того, що у зв'язку із розслідуванням білоруськими правоохоронцями кримінальної справи про порушення правил експлуатації залізничного транспорту виникла необхідність проведення інженерно-технічної експертизи потягу. Через те що на даний час потяг знаходиться під арештом у залізничному депо України, правоохоронні органи Республіки Білорусь з метою процесуальної та фінансової економії звернулись до Договірної Сторони із проханням про проведення інженерно-технічної експертизи експертними установами України наступною передачею отриманого висновку правоохоронним органам Республіки Білорусь.

ЗАВДАННЯ. Чи обґрунтоване доручення правоохоронних органів Республіки Білорусь про надання правової допомоги до України? Поясніть, у проведенні яких процесуальних (слідчих) дій Договірної Сторони можуть надавати одна одній правову допомогу?

ЗАДАЧА № 13

У зв'язку із розслідуванням правоохоронними органами Республіки Болгарія ряду злочинів у сфері обігу наркотичних засобів,

вчинених організованою злочинною групою відповідно до положень Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року та Додаткових протоколів до неї було направлено запит до України про видачу підозрюваних у справі Міцкевича і Кулакевича. Однак на час розгляду українськими правоохоронцями запиту про видачу з'ясувалося, що проживаючий в Україні Кулакевич має статус особи без громадянства, а Міцкевич тиждень тому отримав громадянство України в установленому законом порядку.

ЗАВДАННЯ. Чи підлягають Міцкевич і Кулакевич видачі? Відповідь обґрунтуйте.

ЗАДАЧА № 14

Правоохоронні органи Швеції у зв'язку із розслідуванням кримінальної справи про шахрайство з фінансовими ресурсами з'ясували, що до вчинення злочину причетний Лінгред, особа без громадянства, що на даний час перебуває на території України. Відповідно до положень Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року та Додаткових протоколів до неї Швеція направила запит про видачу Лінгрета з метою притягнення до кримінальної відповідальності. Однак українські правоохоронці з'ясували, що Лінгред перебуває на стаціонарному лікуванні у одній із лікарень Києва, внаслідок нещасного випадку при повоженні із вогнем він отримав тяжкі опіки та його стан оцінюється як критичний.

ЗАВДАННЯ. Поясніть, чи впливає стан здоров'я особи при вирішенні питання про її видачу? Як слід вчинити українським правоохоронцям при виконанні доручення Швеції та з метою розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами?

ЗАДАЧА № 15

У процесі розслідування правоохоронними органами Греції ряду злочинів у сфері торгівлі людьми та інших незаконних угод щодо передачі людей було встановлено, що злочинна діяльність мала міжнародний характер і до її здійснення причетна особа без громадянства Братко, яка на даний час перебуває на території України. Відповідно до положень Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року та Додаткових протоколів до неї, Греція направила запит про видачу Братко з метою притягнення до кримінальної відповідальності. У процесі наступного розслідування правоохоронцями Греції було встановлено, що Братко не

причетна до вчинення цих злочинів, і після перевірки її показань їй була надана можливість повернутися на Україну. Однак через два місяці Братко була затримана на території Греції за підозрою у вчиненні крадіжки та щодо неї було обрано запобіжний захід у вигляді взяття під варту.

ЗАВДАННЯ. Чи правомірно обмежена особиста свобода Братко? Чи обґрунтоване рішення правоохоронців Греції?

ЗАДАЧА № 16

Розслідуючи справу про легалізацію (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, незаконного відкриття та використання за межами України валютних рахунків, українські правоохоронці встановили, що частина дій з легалізації та відкриття рахунків була вчинена у Німеччині. У зв'язку із необхідністю отримати інформацію про ці дії, рахунки, за потреби – накласти арешт на грошові кошти, Україна згідно з положеннями Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року, звернулася до компетентних органів Німеччини з проханням про надання банківських, облікових документів та їх вилучення з метою розслідування та забезпечення збереження коштів. Проте у відповідь на клопотання України правоохоронні органи Німеччини заявили, що не можуть надати таку інформацію у зв'язку із банківською таємницею.

ЗАВДАННЯ. Оцініть дії правоохоронних органів України та Німеччини. Чи правомірно посилатися на банківську таємницю як підставу для невиконання прохання?

ЗАДАЧА № 17

Правоохоронні органи Угорщини, розслідуючи діяльність організованої транснаціональної злочинної групи, що займалася незаконним відтворенням, розповсюдженням комп'ютерних програм і баз даних на території України, вирішили згідно з Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року звернутися із проханням до України про надання правової допомоги щодо проведення контрольованої поставки партії вантажу – комп'ютерних програм і баз даних на територію України, з метою розслідування злочинів та виявлення осіб, що беруть участь у їх вчиненні.

ЗАВДАННЯ. Чи обґрунтоване звернення правоохоронних органів Угорщини до України? Вкажіть заходи, які можуть застосуватись у порядку надання взаємної правової допомоги при розслідуванні злочинів, вчинених організованими транснаціональними злочинними групами.

ЗАДАЧА № 18

Правоохоронні органи Іспанії звернулися до українських колег із проханням про надання міжнародної правової допомоги у формі вручення документів: повістки про виклик до судових органів Іспанії в якості свідка громадянина Франції Жирика, що в даний час перебуває на території України. Уповноважені представники правоохоронних органів України, встановивши місце перебування Жирика, прибули до нього з метою вручення повістки, однак отримувати повістку Жирак відмовився, аргументуючи відмову відсутністю перекладу тексту повістки на французьку мову.

ЗАВДАННЯ. Як діяти українським правоохоронцям за такої ситуації? Чи обґрунтовані вимоги Жирика?

Завдання щодо законного, раціонального та ефективного використання засобів і прийомів розслідування злочинів

ЗАДАЧА № 19

Слідчий Бурчак, розслідуючи кримінальну справу про зґвалтування Пушкарьової, що спричинило особливо тяжкі наслідки (безпліддя), дізнався, що вона перебуває у цивільному шлюбі із Плющем – земляком та знайомим Бурчака. Одного разу Бурчак, повертаючись із роботи, випадкового зустрів Плюща. Під час дружньої бесіди, підігрітої алкоголем, слідчий розповів історію про зґвалтування Пушкарьової, яку вона приховувала від свого цивільного чоловіка. Така інформація викликала у Плюща сильні душевні хвилювання, розчарування, внаслідок чого він наклав на себе руки.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність, етичність дій слідчого. Як подібні дії регламентуються міжнародними та вітчизняними міжнародно-правовими актами? Назвіть етичні принципи діяльності слідчого.

ЗАДАЧА № 20

При розслідуванні кримінальної справи щодо Білянської, підозрюваної у створенні і утримуванні місць розпусти і звідництва, слідчий Мельник вирішив провести обшук у її будинку. До участі у цій слідчій дії Мельник залучив експерта-криміналіста, оперативного співробітника, дільничого інспектора міліції, помічника слідчого, понятих – власника сусіднього будинку Хавила та жительку іншого району міста Крушельницьку. Під час оголошення Білянській постанови про проведення обшуку вона заявила клопотання про заміну понятих через їх заінтересованість у розслідуваній кримінальній справі. Своєю заяву Білянська мотивувала тим, що із сусідом Хавилом у неї склалися багаторічні неприємні стосунки, а паради Крушельницької рік назад Білянську залишив чоловік і в них й досі є невирішені майнові спори.

ЗАВДАННЯ. Як діяти слідчому у такій ситуації? Чи обґрунтовані вимоги Білянської? Поясніть правові підстави залучення та завдання понятих під час провадження слідчих дій.

ЗАДАЧА № 21

При розслідуванні злочину щодо незаконного виробництва, виготовлення, зберігання і збуту наркотичних засобів слідчий Козоріз отримав оперативну інформацію про те, що в квартирі раніше судимого Зубка зберігається наркотичні речовини. Було вирішено терміново провести обшук, залучивши до його проведення оперативних співробітників, дільничого інспектора міліції, понятих Хилька та Міцкевича. Обшук виявився результативним і правоохоронцям вдалося виявити і вилучити 60г гашишу, 15г кокаїну, 20г героїну. Під час судового розгляду Зубко заявив, що наркотичні засоби були підкинута правоохоронцями під час обшуку і справу скасувати. Суд вирішив допитати понятих з метою уточнення особливостей виявлення і вилучення наркотичних засобів. Під час допиту з'ясувалося, що понятий Хилько, 1920 року народження, хворий на катаракту і має дуже слабкий зір, у зв'язку з чим він не бачив виявлених речей, а лише засвідчив їх виявлення за проханням слідчого. Міцкевич перебуває на обліку у психоневрологічному диспансері із діагнозом «шизофренія» і на час судового розгляду він із загостренням хвороби знаходиться на стаціонарному лікуванні.

ЗАВДАННЯ. Оцініть дії слідчого, понятих, обшукуваного, суду. Що слід пропонувати слідчому під час залучення понятих?

Яких заходів доцільно вживати слідчому для забезпечення більшої достовірності отримуваних результатів за умов подібних слідчих ситуацій?

ЗАДАЧА № 22

Під час проведення обшуку у квартирі Петрових, підозрюваних у причетності до незаконного виготовлення підроблених марок акцизного збору, була виявлена схованка між дошками паркету. Дослідивши його вміст, слідчий виявив листи, записки інтимного характеру, які свідчили про регулярні зустрічі громадянки Петрової із різними чоловіками з метою надання оплачуваних сексуальних послуг. Слідчий вирішив вилучити ці матеріали, попередньо їх продемонструвавши учасникам слідчо-оперативної групи, обшукуваним – подружжю Петрових, понятим – сусідам Симоненку і Вороновій.

ЗАВДАННЯ. *Чи вірно вчинив слідчий? Як подібні дії регламентуються міжнародними та вітчизняними міжнародно-правовими актами? Опишіть Ваші дії на місці слідчого за наведених умов.*

ЗАДАЧА № 23

Під час полювання у мисливському угідді Вінницької області пострілом із вогнепальної зброї, здійсненим невідомою особою, був убитий один із мисливців. Для огляду значної ділянки місцевості, порослої хащами, слідчий залучив понятих, попросивши їх допомогти у відшуканні слідів ніг, дробу, предметів, що можуть мати значення у кримінальній справі. Поняті відмовились допомогти слідчому у виявленні доказової інформації.

ЗАВДАННЯ. *Чи вірні дії слідчого, понятих? Як діяти за умов такої слідчої ситуації?*

ЗАДАЧА № 24

До районного відділу внутрішніх справ надійшло повідомлення про те, що з обласної наркологічної лікарні викрадено лікарські засоби, що відносяться до наркотичних засобів та психотропних речовин. У процесі огляду приміщення лікарні було встановлено, що ці речовини були викрадені із сейфу на третьому поверсі та кабінету головної медсестри на другому поверсі. Очевидно, що у

процесі злому сейфу злочинець поранився, бо біля нього були вичислені сліди (краплі) крові. Слідчий з метою забезпечення повноти та оперативності проведення огляду, визначення маршруту переміщення злочинця доручив кожному із учасників слідчо-оперативної групи (експерту-криміналісту, оперуповноваженому, дільничному інспектору міліції, помічнику слідчому) оглянути відповідні ділянки (коридори, кабінети, буфет та інші) і скласти фрагменти протоколів огляду з вказівкою виявлених слідів. У кінці огляду слідчий, використовуючи ці фрагменти, склав протокол огляду місця події.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність дій слідчого. Визначте загальні правила, що стосуються проведення слідчих дій та складення відповідних протоколів.

ЗАДАЧА № 25

Після поховання Александрова, який за результатом проведеного патологоанатомом районної лікарні дослідження помер природною смертю внаслідок серцевої недостатності, у прокуратуру надійшло повідомлення про те, що його отруїли. Внаслідок проведеної перевірки та зібраної інформації було порушено кримінальну справу. З метою встановлення обставин злочину слідчий виніс постанову про ексгумацію трупа Александрова з метою його огляду та наступного експертного дослідження. Родичі померлого категорично заперечували проти ексгумації і проведення розслідування. Незважаючи на заперечення родичів, слідчий за допомогою технічних помічників, у присутності судово-медичного експерта і понятих розпочав розкриття могили.

ЗАВДАННЯ. Чи правомірні дії слідчого, родичів померлого? Як необхідно діяти слідчому у подібних ситуаціях?

ЗАДАЧА № 26

В.В. Володіну пред'явлено обвинувачення у вчиненні підробки грошей крадіжки з магазину, розташованого на території заводу. Слідчий ознайомив обвинуваченого з висновками дактилоскопічної експертизи, в якій було вказано, що сліди пальців рук, виявлених на вилучених під час огляду місця події, залишені В.В. Володіним. Обвинувачений заявив, що крадіжка скоєна не ним, а його братом-близьким Юрієм, який недавно загинув та похований за місцем проживання батьків.

ЗАВДАННЯ. Як діяти слідчому за умов вказаної слідчої ситуації? Чи є необхідність з метою перевірки показань В.В. Володіна проводити експертизу трупа Ю.В. Володіна для дактилоскопії?

ЗАДАЧА № 27

Громадянка Серова о 8.00 звернулася до районного відділу внутрішніх справ із заявою про те, що вночі, близько 0.50, коли вона поверталася із другої зміни з роботи, в районі залізничної станції Садові дачі, розміщеної на межі міста, була зґвалтована. Заявниця повідомила, що невідомий чоловік, прикмет якого вона не запам'ятала, на стежці, яка веде від станції до зупинки автобусу, несподівано схопив її ззаду, погрожував ножем, наказав мовчати, відвів її в сторону кущів на відстань 20-30 метрів від стежки, повалив на землю, наніс декілька ударів в живіт, зґвалтував. Крім того, вона повідомила, що чинила гвалтівнику активний опір, відбивалася, через це він змушений був тягнути її по землі.

Разом із Серовою слідчо-оперативна група вийшла на місце події, вказане заявницею. На місці події і прилеглий території не було виявлено слідів волочиння, прим'ятої трави, пошкоджених гілок кущів, тобто не було помічено ніяких слідів боротьби. У зв'язку з тим, що слідів злочину не було виявлено, слідчий не складав протоколу огляду місця події.

ЗАВДАННЯ. Чи вірно вчинив слідчий? Визначте доцільні дії слідчого за умов вказаної слідчої ситуації.

ЗАДАЧА № 28

Ознайомлюючись із складеним у результаті огляду транспортних засобів протоколом, спеціаліст зауважив, що слідчий не відобразив дані про техніко-криміналістичні засоби, які використовувалися для фіксації об'єктів огляду, умови їх застосування. Враховуючи це, слідчий доповнив протокол записом «при огляді використовувалися фотографічна та інша техніка» та заявив, що цього, на його думку, достатньо, а дані про вид, модель фотоапарату, використовувану фотоплівку, кількість кадрів тощо лише надмірно обтяжують зміст протоколу, не відіграючи для фактичних даних, відображених під час огляду, ніякого значення.

ЗАВДАННЯ. Чи вірно вважає слідчий? Як дані про застосування техніко-криміналістичних засобів відображаються у протоколі слідчої дії?

ЗАДАЧА № 29

До районного відділу внутрішніх справ о 23 годині надійшло повідомлення про виявлення трупа чоловіка у лісозмузі на околиці міста. За повідомленням, труп чоловіка мав численні ушкодження в області грудей, шиї, обличчя і голови. Слідчий, знаючи, що судово-медичний експерт Павлов вже більш ніж десять років виїжджає на подібні огляди місць подій, доручив експерту провести огляд трупа, скласти протокол і в подальшому обмежився його підписом.

ЗАВДАННЯ. Чи може слідчий доручити проведення огляду трупу чи іншого об'єкта і складення протоколу огляду іншим особам, залученим для участі у слідчій дії? Відповідь обґрунтуйте.

ЗАДАЧА № 30

У зв'язку із повідомленням до районного відділу внутрішніх справ про крадіжку з універмагу «Столичний» було вирішено невідкладно провести огляд місця події. У зв'язку із великим обсягом роботи – оглядом трьох поверхів універмагу – до складу слідчо-оперативної групи вирішено залучити трьох слідчих.

ЗАВДАННЯ. Визначте, яку мінімальну кількість понятих необхідно запросити для участі в огляді? Опишіть порядок проведення огляду за умов вказаної слідчої ситуації.

ЗАДАЧА № 31

Слідчий, розслідуючи кримінальну справу про вбивство Уварової, викликав на допит у якості свідка її сусіда – Швеця. Першочерговим завданням допиту була перевірка версії про можливість вбивства Уварової, що нині вважалася безвісти відсутньою, її бувшим чоловіком Самоловим, 25 грудня 2006 року. Для з'ясування обставин справи слідчий поставив перед свідком Швецем наступні питання:

25 грудня 2006 року, вранці, Ви лагодили вхідний замок своєї квартири і через це добре запам'ятали обставини того ранку?

Скажіть, дійсно Самолов прийшов до квартири Уварової о 10 ранку 25 грудня 2006 року?

Через який час після приходу Самолова Уварова разом з ним вийшла з дому?

Це був останній випадок, коли Ви бачили Уварову?

- Ви не пам'ятаєте, чи був Самолов одягнутий у синій плащ і чи тримав він у руках синій чемодан?
- Чи говорила Вам Уварова, що бувший чоловік Самолов погрожував їй вбивством, якщо вона до нього не повернеться?
- Як Ви думаєте, чи міг Самолов вчинити вбивство Уварової і з яких мотивів?

ЗАВДАННЯ. Вкажіть на помилки, допущені слідчим при формулюванні питань під час допиту. Вірно сформулюйте питання до свідка з метою з'ясування належних обставин.

ЗАДАЧА № 32

20 квітня 2006 року легковий автомобіль ВАЗ «2102» здійснив наїзд на хлопчика, що перебігав дорогу у невстановленому місці, і, не зупиняючись, швидко зник.

Очевидцями злочину, як з'ясували на місці події слідчий та автотехнік, були:

1. Постовий міліціонер, сержант Іваненко.
2. Механік автобази № 3 Солом'янського району м. Києва Вигоцький А.А., що проходив поблизу місця події у момент наїзду.
3. Водій вантажної машини Семенюк, який знаходився поблизу місця події – на розі проспекту Повітрофлотського.
4. Домогосподарка Лілія Мазур, що проживає у будинку навпроти місця події.
5. Товариш потерпілого Сергій Данилець, 11 років.

ЗАВДАННЯ. В якій послідовності повинен опитати слідчий кожного із свідків-очевидців? Які питання повинні бути поставлені кожному із них?

ЗАДАЧА № 33

Розслідуючи кримінальну справу про зґвалтування малолітньої Коломієць (11 років), слідчий вирішив допитати потерпілу за участю спеціаліста. У процесі підготовки до проведення слідчої дії перед слідчим постало питання про те, кого із спеціалістів доцільно залучити до допиту Коломієць:

- 1) лікаря-педіатра – чоловік, 38 років, практичний досвід – 10 років;
- 2) лікаря-педіатра – жінка, 29 років, практичний досвід – 3 роки;

- 3) педагога, що навчає дівчину – чоловіка, 39 років, педагогічний досвід – 10 років;
- 4) педагога, не знайомого дівчині – жінка, 37 років, педагогічний досвід – 12 років.

ЗАВДАННЯ. Визначте, кого із вказаних осіб доцільніше запросити для участі в допиті потерпілої? Відповідь обґрунтуйте.

ЗАДАЧА № 34

Труп Русинської виявили родичі загиблої за місцем її проживання. Як свідчив результат первинного огляду місця події, вона покінчила життя самогубством, перерізавши артерії зап'ястя. Біля трупа знаходилася передсмертна записка із поясненням причин самогубства: невдач у кар'єрі та особистому житті. Однак у процесі з'ясування обставин події у слідчого виникли обґрунтовані підозри вважати, що передсмертну записку від імені Русинської виконав її знайомий Пушкар'єв. Під час проведення почеркознавчої експертизи при порівняльному дослідженні записки з експериментальними та вільними зразками почерку підозрюваного Пушкар'єва експерт встановив їх відмінність. У подальшому було в'ясовано, що як зразок вільного почерку слідчий вилучив службовий рапорт, який свого часу від імені підозрюваного виконав його колега.

ЗАВДАННЯ. Оцініть слідчу ситуацію. Що слід враховувати при підборі вільних та експериментальних зразків для експертного дослідження? Визначте, яких наступних заходів слід вжити для з'ясування обставин розслідуваної кримінальної справи.

ЗАДАЧА № 35

Під час допиту Козоріз, підозрюваний у вчиненні крадіжки ювелірних прикрас із квартири Мельника, категорично заперечував свою причетність до злочину, не бажав давати показання. Тоді слідчий пред'явив підозрюваному висновок дактилоскопічної експертизи про те, що відбитки пальців, залишені у квартирі Мельника, зокрема на поверхні шкатулки, звідки й зникли прикраси, належать Козорізу. Однак висновок експерта не справив належного враження на підозрюваного, він продовжував заперечувати свою причетність до злочину. Тоді слідчий, втрачати рівновагу, заявив: «Це нічого, що ти не зізнаєшся у крадіжці. Це дрібниці. А от що ти скажеш з приводу того, що відбитки твоїх пальців знайдені на

ножі, яким вбили Шахову? Ось подивись на висновок експерта». З цими словами слідчий показав йому документ та «зачитав» відповідний висновок. Злякавшись, Козоріз заявив, що дасть показання з приводу крадіжки, яку він вчинив, тільки не потрібно «вішати» на нього труп.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність тактичних прийомів, застосовуваних слідчим. Які вимоги допустимості ставляться до тактичних прийомів?

ЗАДАЧА № 36

Затриманий підозрюваний заперечував свою вину. Для її викриття потрібно було довести, що в приміське селище він прибув окремо від інших членів родини: мати, батько і сестра підозрюваного – на електропоїзді, а він – на викраденій автомашині. Однак, домовившись, усі стверджували, що він прибув разом з ними. Слідчий при повторному допиті ізольовував членів сім'ї один від одного і почав допит з батька. Він не змінив своїх показань. Після цього слідчий запросив його доньку і «зачитав» «показання батька» про те, що вони їхали окремо від брата. Тоді донька підтвердила цей факт. Згодом таку «операцію» було проведено і з дружиною. Потім протоколи допиту дружини і доньки було подано батьку підозрюваного, який визнав, що раніше дав неправдиві показання. На підставі отриманих у такий спосіб відомостей було допитано затриманого і він зізнався у вчиненому злочині.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність дій слідчого. Відповідь обґрунтуйте.

ЗАДАЧА № 37

У справі про вбивство водія Чурбанова був притягнутий до відповідальності за його скоєння гр. Киян. Обвинувачений заперечував свою причетність до злочину і стверджував, що у день вбивства знаходився у селі Яблунівка у свого брата. У результаті обшуку у квартирі Кияна були виявлені: чоловіча сорочка із замитими слідами крові (висновком експертизи було встановлено, що ці сліди відносяться до другої групи, що відповідає групі крові убитого); водійське посвідчення, у якому записано прізвище обвинуваченого, міститься його фотографія (експертизою встановлено, що первинне прізвище було витравлене, фотографія переклеєна, а автоінспекція повідомила, що номер водійського посвідчення відпові-

дас номеру посвідчення, виданому Чурбанову). У піджаку Кияна був знайдений квиток автобуса. Із автобусного парка надійшло повідомлення про те, що номер цього квитка відповідає номерам, які продавались у день вбивства Чурбанова на автобусній станції села Яблунівка, де, за словами обвинуваченого, він знаходився до і в день вчинення вбивства.

ЗАВДАННЯ. Складіть план допиту обвинуваченого і визначте, коли, за яких тактичних правил та в якій послідовності повинні бути пред'явлені обвинуваченому вказані вище речові докази.

ЗАДАЧА № 38

Серед підозрюваних в груповому зґвалтуванні Висоцької були заарештовані Биков, Іванов і Пухов, приблизно одного віку і чорноволосі. Оскільки зовнішньо вони були схожі один на одного, слідчий прокуратури пред'явив їх разом (втрьох) потерпілій. Пред'явлення для впізнання проводилося у присутності двох понятих. Після того, як особи, що пред'являються для впізнання, зайняли свої місця в одній шерензі, слідчий запросив у кабінет Висоцьку, яка впевнено заявила, що всі троє напали на неї і зґвалтували.

ЗАВДАННЯ. Оцініть правомірність проведеного пред'явлення для впізнання. З дотриманням яких процесуальних, організаційно-тактичних правил проводиться ця слідча дія?

ЗАДАЧА № 39

Громадянка Седова, звернувшись із заявою про зґвалтування, на початку допиту попросила слідчого дозволити їй власноруч записати обставини злочину у протокол. Своє прохання вона обґрунтувала сором'язливістю характеру, психологічним дискомфортом. Слідчий, вибачившись, коректно пояснив заявниці, що вона може упустити суттєві деталі і тому доцільніше викласти обставини зґвалтування усно. Це буде швидше і слідчий зможе в ході розповіді задавати уточнюючі питання.

ЗАВДАННЯ. Чи вірно вчинив слідчий? Які заходи можуть вживатися слідчим для встановлення психологічного контакту під час допиту?

ОСНОВНА ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р.* Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Р.С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2005. – 992с.
2. Актуальные проблемы советской криминалистики: Сборник статей / Всесоюзный ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. – М., 1980. – 103с.
3. *Аленин Ю.П.* Процессуальные особенности производства следственных действий. – К-д, Центрально-украинское издательство, 2002. – 264с.
4. *Алексеев О.О.* Оптимізація криміналістичної підготовки слідчих в системі МВС України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 19с.
5. *Андреев И.С., Грамович Г.И., Порубов Н.И.* Криминалистика: Учебное пособие. / Под ред. Н.И. Порубова. – Минск: Вышш. школа, 1997. – 344с.
6. *Андрианов К.В.* Особливості діяльності контрольних органів Європейської конвенції з прав людини // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 3. – 1999. – С. 13-19.
7. *Ахтирська Н.М.* Криміналістична тактика: принципи і функції. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 16с.
8. *Бабенко А.Н.* Правовые ценности (вопросы теории) / Академия управления МВД России. – М.: Типография академии МВД России. – 2001. – 184с.
9. *Баев О.Я.* Тактика следственных действий. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 224с.
10. *Бандурка О.М., Давыденко Л.М.* Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография / МВД Украины, НУВД. – Х.: Основа, 2003. – 367с.
11. *Баулін О.В.* Процесуальна самостійність і незалежність слідчого та їх правові гарантії: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 20с.
12. *Бахин В.* Понятие, сущность и содержание криминалистической тактики. – Симферополь, 1999. – 34с.
13. *Бахин В.Л.* Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. – К.: Лыбидь, 1991. – 142с.

14. *Бахин В.П., Ищенко А.В.* Понятие и сущность криминалистической рекомендации // Криминалистика и судебная экспертиза. – № 46. – 1993. – С. 15-23.

15. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Некоторые аспекты изучения практики борьбы с преступностью (данные исследований за 1980-2002 г.). – К., 2002. – 458с.

16. *Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьянчиков Е.Д.* Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: Учебное пособие. – К.: НИИРИ КВШ МВД ССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1990. – 56с.

17. *Бахін В., Кузьмічов В., Карпов Н., Євдокименко С.* Принципи злочинної діяльності // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 2. – С. 126-132.

18. *Бахін В.П., Кузьмічов В.С., Весельський В.К.* Тактика слідчої діяльності: поняття, сутність, зміст // Науковий вісник НАВСУ. – 1998. – № 2. – С. 217-224.

19. *Бацько І.М.* Протоколи слідчих дій у кримінальному процесі: Монографія. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2003. – 204с.

20. *Белкин А.Р.* Теория доказывания: Научно-методическое пособие. – М.: НОРМА, 1999. – 429с.

21. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 240с.

22. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике. – М., 1988. – 302с.

23. *Белкин Р.С.* Криминалистика в 3-х томах. – М.: Юрист, 1999.

24. *Белкин Р.С., Лившиц Е.М.* Тактика следственных действий. – М., 1997. – 176с.

25. *Белозеров В.Н., Рябоконь В.В.* Производство следственных действий: Уч. пособие. – М., 1990. – 66с.

26. *Берназ В.Д., Смоков С.М.* Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти). Монографія. – Одеса: Вид-во Одеського юрид. ін-ту НУВС, 2005. – 151с.

27. *Бирюков В.В.* Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике: Монография. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 138с.

28. *Биленчук П.Д., Романько В.Н., Цветков С.И.* Тактические приемы, тактические комбинации, тактические операции: Ученое пособие. – К., 1992. – 24с.

29. Большой толковый словарь иностранных слов. / М.А. Нель-Червинская, П.П. Червинский. – Т. 2. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1995.

30. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2002.

31. *Бурданова В.С.* Поиски истины в уголовном процессе: Монография. Спб.: Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2002. – 238с.

32. *Быков В.М.* Проблема выбора и конкуренции следственных действий // Актуальные проблемы совершенствования производства следственных действий. – Ташкент, 1982. – С. 56-62.

33. *Быховский И.Е.* Процессуальные и тактические вопросы системы следственных действий: Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – 12.00.09 / Всесоюзный ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр. преступности прокуратуры СССР. – М., 1976. – 32с.

34. *Варфоломеева Т.В.* Криминалистика и профессиональная деятельность защитника. – К.: Выща школа, 1987. – 152с.

35. *Васильев А.Н.* Тактика отдельных следственных действий. – М.: Юрид. лит., 1981. – 112с.

36. Великий тлумачний словник сучасної української. Укл. і ред. Т.В. Бусел. – К.: Ірпінь-Перун, 2002. – 1440с.

37. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1999. – 19с.

38. *Весельський В.К.* Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): Монографія. – К.: Правник – НАВСУ, 1999. – 126с.

39. *Весельський В.К., Кузьмічов В.С., Мацишин В.С., Старушкевич А.В.* Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004. – 148с.

40. *Галаган В.І.* Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 39с.

41. *Гинзбург А.Я.* Принципы советской криминалистики. – Караганда, 1974.

42. *Глушков В.О., Долженков О.Ф., Сущенко В.Д.* Стан боротьби з організованою злочинністю в Україні // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 4. – 1999. – С. 39-48.

43. *Гончаренко В.* Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України // Вісник Академії правових наук України. – № 2(33) – № 3 (34). – Х.: Право, 2003. – С. 702-710.

44. *Гончаренко В.Г., Сокиран Ф.М.* Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: Навчальний посібник. – К.: УАВС, 1994. – 48с.

45. *Горбачов О.* Слідчі дії: термінологія, поняття, види // Вісник Академії правових наук України. – Х., 1997. – Вип. 2. – С. 125-130.

46. *Гутерман М.П.* Организационные мероприятия следователя в процессе расследования преступлений: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук / Академия МВД СССР. – М., 1980. – 18с.

47. *Даль В.* Толковый словарь в 4-х томах. – М.: Русский язык, 1990.

48. *Джигя М.В.* Проблеми співвідношення доцільності та законності при розслідуванні злочинів // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – № 4. – С. 7-12.

49. *Дідоренко Е.* Деякі проблеми теорії та практики кримінального процесу // Вісник Академії правових наук України. – № 2(33) – № 3(34). – Х., 2003. – С. 711-720.

50. *Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НД РВВ ОІВС, 2000. – 134с.

51. *Дубинский А.Я.* Производство предварительного расследования органами внутренних дел: Учебное пособие. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. – 84с.

52. *Есина А.С.* Каким должно быть содержание отдельного поручения следователя? // Росс. следователь. – 2002. – № 2. – С. 5-7.

53. *Журавель В.А.* Теория и методология криминалистического прогнозирования: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. академия им. Ярослава Мудрого. – Х., 1999. – 40с.

54. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс (у трьох частинах) / Відп. ред. Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Шемшученко Ю.С. – К.: Ін-т держ. і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001.

55. Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків. Наук.-практич-

ні рекомендації / Г.О. Юхновець, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко. – К.: НАВСУ, 1999. – 72с.

56. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини. – К.: Український центр правничих студій, 2001. – 194с.

57. Затримання та взяття під варту в Україні: стан, проблеми удосконалення законодавства та практики його застосування: Посібник / За ред. Беци О.В., Мельника М.І. – К.: Атіка, 2002. – 96с.

58. Збірник міжнародних договорів у кримінальних справах. Багатосторонні договори. – К.: Фецікс. – 2006. – 800с.

59. *Зеленецький В.* Возбуждение уголовного дела. – Харьков: КримАрт, 1998. – 340с.

60. *Зеленский В.Д.* О содержании организации расследования // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе. Материалы всероссийской научно-практической конференции. – Краснодар, 2002. – С. 40-46.

61. *Исютин-Федотков Д.В.* Теоретические и прикладные аспекты получения образцов для сравнительного исследования. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук / Белорусский гос. у-нт. – Минск, 2003. – 21с.

62. *Іерусалимов І.О.* Оптимізація забезпечення слідчої діяльності // Науковий вісник УАВС. – 1997. – № 1. – С. 105-112.

63. *Іерусалимов І.О., Алексєєв О.О.* Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у слідчій діяльності: Навчальний посібник. – К.: Наук. світ, 2001. – 45с.

64. *Іщенко А.В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія. За ред. І.П. Красюка. – К.: НАВСУ, 2003. – 359с.

65. *Іщенко А.В., Красюк І.П., Матвієнко В.В.* Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2002. – 212с.

66. *Калугин А.* Понятой в уголовном процессе // Российская юстиция. – 1998. – № 10. – С. 11-12.

67. *Карпов Н.С.* Злочинна діяльність: Монографія. – К.: Вид-во Семенко Сергія, 2004. – 310с.

68. *Карпов Н.С., Евдокименко С.В.* Злочинна діяльність: Наукове видання. – К., 2001. – 59с.

69. *Качурін С.* Одержання зразків для експертного дослідження: проблеми теоретичного і практичного характеру // Право України. – 2004. – № 1. – С. 110-113.

70. *Кінаш О.* Організаційна діяльність слідчого – елемент ефективності розслідування злочинів // *Право України.* – 2002. – № 8. – С. 67-71.

71. *Кірмач Л.А.* Доказування як метод пізнання у процесі розслідування злочинів: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 21с.

72. *Клименко Н.И.* Криминалистика как наука: Монография. – К.: Правник, 1997. – 83с.

73. *Коваленко С.Г.* Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 576с.

74. *Козьяков І.* Проблеми теорії та практики застосування статей 187, 187-1 КПК України // *Право України.* – 2003. – № 4. – С. 57-61.

75. *Колдин В.* Предмет, методология и система криминалистики // *Криминалистика социалистических стран.* – М., 1986.

76. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под ред. Н.А. Петухова, Г.И. Загорского. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М.: ЭКМОС, 2002. – 768с.

77. Конституція України від 28 червня 1996 року // *Відомості Верховної Ради України.* – 1996. – № 30.

78. *Кондратьев Я.Ю.* Забезпечення органами внутрішніх справ прав та свобод людини в умовах політичної і правової реформи // *Забезпечення прав людини та громадянина в умовах реформування політичної та правової системи України. Тези доповідей науково-практичної конференції.* – К., 2004. – С. 4-13.

79. *Кони А.Ф.* Собрание сочинений – М., 1967.

80. *Коновалова В.* Криминалистическая тактика: принципы и функции // *Криминалистика и судебная экспертиза.* – Вып. 22. – К., 1981.

81. *Коновалова В.Е.* Версия: концепция и функции в судопроизводстве. – Х.: Консум, 2001. – 176с.

82. *Коновалова В.Е.* Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1966. – 30с.

83. *Корнієнко М.В.* Стратегічні напрями вдосконалення протидії організованим злочинності і корупції в Україні спеціалізованими підрозділами // *Науковий вісник юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць.* – 2004. – № 1(14). – С. 41-49.

84. Корноухов В.Е. О структуре и содержании общей теории криминалистики // *Акт. проблемы криминалистики на современном этапе.* – Краснодар, 2002. – С. 9-10.

85. Костицкий М.В. Психологические методы в борьбе с правонарушениями. – К.: Вища школа, 1981. – 51с.

86. Костюк І.І. Теоретичні аспекти криміналістичної ідентифікації: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 208с.

87. Криміналістика: Навчальне видання. / Глібко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін. За заг ред. В.Ю. Шепітька. – К.: Ін Юре., 2001. – 681с.

88. Кримінальний кодекс України. Станом на 25 квітня 2006 року. – К.: Велес, 2006. – 152с.

89. Кримінальний процес України: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. / За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496с.

90. Кримінально-процесуальний кодекс України. Станом на 1 листопада 2006 року. – К.: Атіка, 2006. – 206с.

91. Кришевич О.В. Психологічні аспекти розв'язання конфліктів у слідчій діяльності МВС України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 16с.

92. Круглов И.В., Бопхоев Х.В. Фактическое задержание и допрос лица, задержанного по подозрению в совершении преступления // *Российский следователь* – 2005. – № 5. – С. 2-5.

93. Кузьмичев В. Теория и практика следственной деятельности. – К., 1997.

94. Кузьмічов В.С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: Монографія. – К.: НАВСУ – НВТ «Правник», 2000. – 450с.

95. Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 1996. – 36с.

96. Кузьмічов В.С., Моїсєєв Є.М., Мацішин В.С. та ін. Катастрофи в авіації: криміналістичний аналіз: Науково-практичне видання. – К.: КВІЦ, 2005. – 500с.

97. Кузьмічов В.С., Прокіпенко Г.І. Криміналістика: Навчальний посібник. За заг. ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Мойсєєва. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 368с.

98. Кузьмічов В.С., Чорноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення: Монографія. – К.: НІЧЛАВА, 2005. – 448с.

99. *Куцова Э.Ф.* Следственные действия: понятие, обеспечение прав личности при их совершении // Вестник Московского университета. Сер. 11. Право. – 1991. – № 1. – С. 32-37.

100. *Ларин А.М.* Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. – М.: Юрид. лит., 1970. – 224с.

101. *Лисиченко В.К., Козутич І.І.* Негативні обставини та їх значення у розслідуванні злочинів: Монографія. – К.: Дія, 2002. – 182с.

102. *Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М.* Основи подолання протидії розслідуванню корисливо-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВЧС, 2004. – 176с.

103. *Лісогор В.Г.* Криміналістичне забезпечення таємниці досудового слідства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 19с.

104. *Лубин А.* Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Нижний Новгород, 1997. – 30с.

105. *Лук'янчиков Є.Д.* Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005.

106. *Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є.* Удосконалення процесуальних засобів удосконалення криміналістичної інформації // Науковий вісник Дніпропетровського юрид. інституту МВС України. – 2000. – № 2. – С. 171-179.

107. *Лунев В.В.* Преступность в России при переходе от социализма к капитализму // Государство и право. – № 5. – 1998.

108. *Лутковська В.* Застосування судами України при здійсненні правосуддя ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини // Право України. – № 8. – 2004. – С. 30-32.

109. *Маланюк Л.Г.* Провадження у кримінальних справах, пов'язане із міжнародними відносинами, за законодавством України: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004. – 18с.

110. *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті Європейських стандартів: теорія, історія і практика: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2005. – 35с.

111. *Маляренко В.Т.* Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: Теорія, історія, практика: Монографія. – К.: Ін Юре, 2004. – С. 116. – 544с.

112. *Медведев В.С.* Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): Монографія. – К.: НАВСУ, 1996. – 192с.

113. *Медведев В.С.* Психологія професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 19.00.06 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: 1999. – 35с.

114. *Михайленко А.Р.* Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан. Научно-практическое издание. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 448с.

115. *Михайленко О.Р.* Складання процесуальних актів у кримінальних справах. – К.: Юрінком, 1996. – 256с.

116. *Михайлов А.* Институт понятых – архаизм уголовного судопроизводства. // Законность. – 2003. – № 4. – С. 29-31.

117. *Михеенко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П.* Кримінальний процес України: Підручник для юридичних вузів. – К.: Либідь, 1992. – 489с.

118. *Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко.* – К.: Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224с.

119. *Молдован В.В., Молдован А.В.* Порівняльне кримінально-процесуальне право: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібник. – К.: Юрінком інтер, 1999. – 362с.

120. *Москалькова Т.Н.* Уважение чести и достоинства личности как принцип советского уголовного процесса: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Академия наук СССР. Ин-т госуд. и права. – М., 1988. – 16с.

121. *Москалькова Т.Н.* Этика уголовно-процессуального доказывания. – М.: Спарк, 1999. – 125с.

122. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М.М. Михеенко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський / Відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 624с.

123. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві: Навчальний посібник для слухачів юридичних спеціальностей у вищих закладах освіти / За ред. Ю.М. Грошевого. – Х.: Право, 2002. – 160с.

124. *Озерський І.В.* Взаємодія слідчого з органом дізнання в системі МВС України (організаційно-правовий та психологічний аналіз): Монографія. – 2004. – 218с.

125. *Олефір В.І.* Формування позитивного іміджу співробітника ОВС // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 2. – С. 266-273.

126. *Пепеляев С.Г.* Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутр. справ України. – К., 2005. – 17с.

127. *Перкін В.І.* Тактичні комплекси та їх роль у розслідуванні вбивств, пов'язаних із заволодінням матеріальними цінностями // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – № 1. – 2003. – С. 174-178.

128. *Погорецький М.* Межі доручень слідчого органу дізнання про проведення оперативно-розшукових заходів // Право України. – 2000. – № 9. – С. 47-49.

129. Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах (1973-2006) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2006. – 456с.

130. *Постовалов О.* Процессуальные проблемы криминалистической тактики в свете современных научных концепций // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 98-101.

131. Проблеми затримання та взяття під варту на досудовому провадженні по кримінальній справі / В.І. Борисов, Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький, О.Г. Шило. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 352с.

132. Проект Кримінально-процесуального кодексу України (реєстр. № 3456-І).

133. Протидія економічній злочинності / П.І. Орлов, А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк, І.М. Зарецька, Едвард Картер, Ричард Ворнер. – Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568с.

134. *Радецька В.Я.* Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 18с.

135. *Репешко П.И.* Принципы уголовного процесса в стадии судебного разбирательства уголовного дела в суде первой инстанции Украины. – Николаев: Атолл, 2001. – 257с.

136. *Розовский Б.Г.* Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: Эссе. – Луганск: РИО ЛАВД, 2001. – 600с.

137. Руководство по расследованию преступлений: Научно-практическое пособие / А.В. Гриненко, Т.В. Каткова, Г.К. Кожевников. – Х.: Консул, 2001. – 608с.

138. *Савонюк Р.* Доказування у досудовому слідстві: Навч. посібник / МВС України. За ред. О.М. Бандурки. – Сімферополь: Доля, 2003.

139. *Савонюк Р.* Законодавство Європейського Союзу та кримінальний процес України // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – № 2. – 2003. – С. 19-24.

140. *Савонюк Р.Ю.* Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 18с.

141. *Сакало В.О.* Тактика злочинної діяльності: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2002. – 16с.

142. *Салтевский М.В.* Тактические основы организации и производства следственных действий для получения информации от вещей. Лекция 1. – К.: КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1981. – 18с.

143. *Салтевський М.В.* Криміналістика: Підручник у 2-х ч. – Ч. 2. – Х.: Консул, 2001. – 528с.

144. *Селиванов Н.А., Теребилов В.И.* Первоначальные следственные действия. Справочник. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Юрид. литер., 1969. – 296с.

145. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВШ МВД СССР, 1984. – 240с.

146. *Сливка С.С.* Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста. Автореферат дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 32с.

147. *Слинько С.В.* Сущность, формы и правовые основы взаимодействия следователя с органом дознания: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Харьков, 1991.

148. *Слинько С.* Затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. Окремі процесуальні проблеми. // Вісник прокуратури – № 4(22). – 2003. – С. 67-69.

149. *Смирнов М.* Застосування іноземного кримінально-процесуального права при наданні взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – № 1. – 2004. – С. 109-112.

150. *Смирнов М.* Поняття і сучасний стан інституту взаємної правової допомоги по кримінальних справах // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 115-119.

151. *Смирнов М.* Сутність і правова природа міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу // Підприємництво, господарство і право. 2004. № 4. – С. 112-116.

152. *Смирнов М.І.* Особливості надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах з використанням методу відеоконференції'з'ясу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2005. – 21с.

153. *Смітченко З., Казаренко М.* Представництво та свідок у кримінальному процесі: вирішення питання // Право України. – № 4. 1998. – С. 89-90.

154. *Соловьев А.Б.* Следственные действия как процессуальное средство получения и проверки доказательств // Актуальные проблемы совершенствования проведения следственных действий: Сборник научных трудов. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1982. – С. 27-36.

155. *Справа «Меріт проти України»* // Право України. – № 12. – 2004. – С. 120-123.

156. *Стан та шляхи гуманізації кримінального законодавства в Україні: Матеріали експертного дослідження / За заг. ред. О.В. Беци.* – К.: Геопринт, 2005. – 82с.

157. *Стахівський С.М.* Показання свідка як джерело доказів у кримінальному процесі: Навчальний посібник. – К., 2002.

158. *Стахівський С.М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: Монографія. – К., 2005. – 272с.

159. *Строков І.В.* Правові та моральні засади застосування криміналістичних засобів: Монографія. – К.: НАВСУ, 2003. – 325с.

160. *Сушко В.О.* Аналіз міжнародно-правових документів, стандартів, які регламентують питання у сфері захисту прав людини під час відправлення правосуддя // Одеський ін-т внутр. справ. Вісник. – Одеса, 1998. Вип. 1 – С. 36-44.

161. *Танцюра О.В.* Принцип презумпції невинуватості та його реалізація у процесуальних рішеннях слідчого: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х., 1995. – 23с.

162. *Тарганюк Р.* Принципи і стандарти захисту учасників кримінального судочинства у міжнародних документах // Право України. – № 8. – 2002. – С. 26-30.

163. *Телега М.Т.* Обеспечение гласности в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киев. высшая школа МВД им. Ф.Э. Дзержинского. – К., 1991. – 22с.

164. *Тертишник В., Васильченко В.* Проблеми захисту честі і гідності людини та відшкодування моральної шкоди у сфері правосуддя // Підприємництво, господарство, право. – 2004. – № 1. – С. 96-100.

165. *Тертишник В.М.* Кримінально-процесуальне право України: Навчальний посібник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 574с.

166. *Тертишник В.М.* Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002. – 1056с.

167. *Тертишник В.М., Слинко С.В.* Теория доказательств: Учебное издание. – Х.: Арсис, 1998. – 256с.

168. *Тесленко М.* Про право кожного бути вільним у виборі захисника своїх прав // Право України. – № 3. – 2002. – С. 55-57.

169. *Тимошенко П.Ю., Салтєвський М.В., Жариков Ю.Ф.* Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений. – К., 1991.

170. *Титов А.* Участь захисника в кримінальних справах за призначенням: окремі проблеми // Право України. – № 3. – 2002. – С. 87-90.

171. *Тищенко В.В.* Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ: Монография. – Одесса: Юридична література, 2002. – 360с.

172. *Тищенко В.В.* Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. академія ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – 34с.

173. *Томин В.Т.* Острые углы уголовного судопроизводства. – М.: Юрид. лит., 1991. – 231с.

174. *Трегубов Н.С.* Основы уголовной техники. Научно-технические приемы расследования преступлений. Практик. руководство для судебных деятелей / Право. – Петроград, 1915. – 334с.

175. Уголовно-процесуальний кодекс України: Научно-практичний коментарій / Под ред. В.Т. Маларенко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО Одиссей, 2005. – 968с.

176. *Удалова Л.Д.* Допит експерта: проблеми законодавчого врегулювання // Право України. – 2003. – № 2. – С. 111-112.

177. *Філатов В.М., Солоткий С.А.* Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – № 7(47). – 2004. – С. 32-38.

178. *Філософія права: Навчальний посібник*. За заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 334с.

179. *Філософія: Навчальний посібник* / І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко, І.В. Бойченко, В.П. Розумний та ін. – К.: Вікар, 1997. – 584с.

180. *Філософський енциклопедичний словник*. / В.І. Шинкарук, Є.К. Бистрицький, М.О. Булатов, А.Т. Ішмуратов та ін. / Нац. академія наук Укр., Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К.: Абрис, 2002. – 742с.

181. *Циркаль В.В.* Тактика производства следственных действий с участием специалистов. – Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киевский ун-т. – К., 1984. – 26с.

182. *Чаплинский К.О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угруповуваннями: Монографія. – Дніпропетровськ, 2004. – 192с.

183. *Чорноус Ю.М.* Морально-етична характеристика слідчих дій // *Право України*. – 2005. – № 2. – С. 55-59.

184. *Чорноус Ю.М.* Проведення допиту за участю захисника // *Право України*. – № 9. – 2006. – С. 81-86.

185. *Чорноус Ю.М.* Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17с.

186. *Чорноус Ю.М.* Шляхи удосконалення одержання зразків для експертного дослідження // *Вісник прокуратури*. – № 7. – 2006. – С. 74-82.

187. *Шейфер С.А.* Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. – Тольятти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 1997. – 92с.

188. *Шейфер С.А.* Следственные действия: сущность и процессуальная форма. – М.: Юрид. лит., 1981. – 128с.

189. *Шепитько В.Ю.* Теория криминалистической тактики: Монография. – Харьков: Гриф, 2002. – 349с.

190. *Шепитько В.Ю.* Теоретичні прийоми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого – Х., 1996. – 30с.

191. *Шехавцов Р.М.* Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України – К., 2003. – 20с.

192. *Шумило М.Є.* Про матеріали оперативно-розшукової діяльності, що використовуються в інтересах кримінального судочинства // *Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі*.

Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. Аналітичні розробки, пропозиції наукових і практичних працівників / Керівники авторського колективу А.І. Комаркова, О.О. Крикун. – К., 1997. – Т. 7. – С. 246-247.

193. *Эксархопуло А.А.* Предмет и система криминалистики: Проблемы развития на рубеже XX-XXI веков. – Спб.: Издательский Дом СПбГУ, 2004. – 112с.

194. Юридична психологія: Підручник для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв та ін.; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Ін Юре, 1999. – 352с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Андросюк В.Г.* Психологія слідчої діяльності: Навчальний посібник. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 106с.
2. *Аркуша Л.І.* Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв'язків: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 19с.
3. *Бахин В.П., Карпов Н.С.* Преступная деятельность как объект криминалистического изучения: Лекция – К., 1999. – 21с.
4. *Бахин В.П., Садченко О.О., Кузьмичов В.С.* Потреби слідчої практики: Навчальний посібник. – К.: НАВСУ, 1993. – 56с.
5. *Белкин Р.С.* Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 240с.
6. *Белкин Р.С., Сегай М.Я.* Равен самому себе. – К.: Лыбидь, 1991. – 144с.
7. *Биленчук П.Д., Лукьянчиков Е.Д., Сало В.Д.* Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступления. – К., 1993.
8. *Бірюков В.В.* Використання комп'ютерних технологій для фіксації криміналістично значимої інформації у процесі розслідування: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 20с.
9. *Волынский А.Ф.* Криминалистика в зарубежных странах // Криминалистика: Учебник / Под ред. А.Ф. Волынского. – М., 1999.
10. *Галаган В.І.* Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України: Монографія. – К.: НАВСУ, 2002. – 300с.
11. *Гросс Г.* Руководство к расследованию преступлений / Перевод с нем. издания, перераб. и дополн. И.Н. Якимовым. – М.: Изд-во Народного комиссариата внутренних дел РСФСР, 1930. – 140с.
12. *Грошевий Ю.М.* Проблеми моралі у сфері кримінально-процесуальної діяльності // Демократизм предварительного расследования: Сборник научных трудов. – Минск, 1990.
13. *Євдокіменко С.В.* Злочинна діяльність: сутність та криміналістичні аспекти боротьби з нею: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України – К., 2002. – 17с.

14. *Журавель В.А.* Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. – Харків, 1999.

15. *Коновалова В.Є.* Юридична психологія: проблеми інтеграції // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2(37). – С. 168-175.

16. Конституційні права, свободи та обов'язки людини та громадянина: Курс лекцій, навчально-методичні та довідкові матеріали / За заг. ред І.П. Голосніченка. – К.: ГАН, 2004. – 352с.

17. *Король В.В.* Засада гласності та її обмеження у кримінальному судочинстві: Автореф.дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2002. – 19с.

18. Криміналістика: Учебник / Под ред. А.Г. Филиппова. – М.: Высшее образование, 2006. – 441с.

19. Криміналістична інформатика: Курс лекцій / МВС України, НАВСУ; За заг. ред. В.Г. Хахановського. – К., 2002. – 203с.

20. *Кузьмічов В.С.* Інформаційне забезпечення тактичного рішення слідчого // Проблеми удосконалення кримінального і кримінально-процесуального законодавства. – К., 1993. – С. 160-167.

21. *Кузьмічов В.С.* Криміналістика в Російській Федерації: становлення, розвиток, сучасні тенденції // Науковий вісник Юридичної академії МВС. Спец. випуск. – № 1(23). – Дніпропетровськ, 2005. – С. 307-323.

22. *Кузьмічов В.С., Старушкевич У.М.* Криміналістика в країнах далекого зарубіжжя // Науковий пошук, розв'язання актуальних проблем юридичної науки – сутність життя вченого і педагога. До 90-річчя академіка Академії правових наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора юридичних наук, професора П.П. Михайленка: Збірник наукових праць / За ред. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – К.: НАВСУ, 2004. – 384с.

23. *Кузьмічов Я.В.* Принципи початкового етапу розслідування злочинів // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 1. – С. 138-142.

24. *Лисиченко В.К., Бахин В.П.* Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К., 1993.

25. *Лисиченко В.К., Циркаль В.В.* Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: Учебное пособие. – К.: КГУ, 1987. – 100с.

26. *Лобойко Л.М.* Принцип диспозитивності у кримінальному процесі України: Монографія. – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ; Ліра. – 2004. – 216с.

27. *Лук'янчиков Є.Д.* Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові та тактико-криміналістичні аспекти). Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 36с.

28. *Лукашевич В.Г.* Криминалистическая теория общения: Постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования. – К., 1993.

29. *Маляренко В.Т.* Конституційні засади кримінального судочинства. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – С. 43-79.

30. *Медведев В.С.* Психологічні аспекти діяльності органів внутрішніх справ України при забезпеченні прав громадян // Науковий вісник НАВСУ. – 2000. – № 2. – С. 119-129;

31. *Меркулова Ю.С.* Криминалистика зарубежных стран // Криминалистика: Учебник / Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло. – СПб., 2001.

32. *Назаров В.В.* Виникнення кримінально-процесуальних конфліктів та способи їх усунення на стадії попереднього розслідування: Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2000. – 18с.

33. *Перч В.О.* Особенности взаимодействия правоохранительных органов и судебно-экспертных учреждений на современном этапе // Актуальні проблеми криміналістики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Х.: Гриф, 2003. – С. 77-81;

34. *Пясковський В.В.* Методика розслідування торгівлі людьми: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 20с.

35. *Романюк Б.В.* Пізнання на стадії досудового слідства і теорія пізнаваності світу // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 4. – С. 178-185.

36. *Салтєвський М.В.* Криміналістика (у сучасному викладі): Ндручник. – К.: Кондор, 2005. – 588с.

37. *Сегай М.Я.* Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 3. Збірник науково-практичних матеріалів. – Хирків: Право, 2003. – 592с.

38. *Сегай М.Я., Стринжа В.К.* Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии). – К.: Ин Юре, 1997. – 174с.

39. *Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. – М.: Юрист, 1999. – 301с.*

40. *Сливка С.С.* Інформаційна культура юриста: Монографія. – Івано-Франківськ, 1996. – 155с.

41. *Столяренко А.М.* Психологические приемы в работе юриста: Практическое пособие. – М.: Юрайт, 2000. – 288с.

42. *Строков І.В.* Мораль як додатковий чинник регулювання дій суб'єктів кримінального процесу // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2000. – № 4. – С. 18-23.

43. *Тертишник В.М.* Уголовный процесс. – Харьков: РИФ «Арис-ЛТД», 1997.

44. *Тимошенко П.Ю., Салтеевский М.В., Жариков Ю.Ф.* Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений. – К., 1991.

45. *Томин В.Т.* Острые углы докториального обеспечения реформы уголовного судопроизводства // Цель и средства в уголовном судопроизводстве. – Нижний Новгород, 1991.

46. *Удалова Л.Д.* Теорія і практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: Монографія. – К.: ПАЛІВОДА А.В., 2005. – 324с.

47. *Удовенко Ж.В.* Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 16с

48. *Циркаль В.В.* Тактика производства следственных действий с участием специалистов: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Киевский ун-т. – К., 1984. – 26с.

49. *Чаплинський К.О.* Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учиненими організованими злочинними угрупованнями: Монографія. – Д.: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. – 192с.

50. *Чорноус Ю.М.* Міжнародні стандарти провадження досудового слідства // Південноукраїнський правничий часопис. – № 3, – 2006. – С. 143-147.

51. *Чорноус Ю.М.* Тактико-криміналістичні засоби розслідування злочинів // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – № 3(29). – 2006. – С. 299-306.

52. *Шепітько В.Ю.* Криминалистика: Курс лекций. Издание второе, переработанное и дополненное. – Х.: Одиссей, 2005. – 368с.

53. *Шепітько В. Ю.* Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський та російсько-український). За ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Харків: Право, 2001. – 560с.

54. *Шепітько В.Ю.* Довідник слідчого / АПРН України. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2003. – 203с.

55. *Юсупов В.В.* Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 17с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

агентурні операції – 101
адвокат – 22, 25, 29, 31-32, 104
алібі – 121
амністія – 85, 88
арешт майна – 61, 108
арешт тимчасовий – 77, 86-87, 101, 109, 113

Б

багатосторонні угоди – 77, 87, 92
безконфліктна слідча ситуація – 218-219, 263, 266

В

вербальні слідчі дії – 68, 144
версія – 142-143, 196-197, 243-245
Верховний суд України – 46, 113, 116, 193
взаємна згода – 65, 72
взаємна правова допомога – 50, 52, 56-57, 63-64, 94, 98-100
взаємодія – 5-6, 8, 12, 50-54, 72, 105, 113, 134-135, 140, 164, 170, 207
вибірність – 153, 167-168
видача особи – 78, 85, 111
віймка – 19, 34, 97-98, 109, 199, 224, 226, 229, 237, 240-242, 262-263
віймка поштово-телеграфної кореспонденції – 34, 237
виклик – 18, 43, 61, 67, 108-109
вилучення – 78, 89, 108, 124, 161, 195, 218, 225-227, 232-233
випадкові випадки – 163
вирок – 14, 17, 20, 44, 51, 63-64, 78-79, 82, 112, 270
вигребування – 111, 198
Віденська конвенція про право міжнародних договорів – 8, 55-56, 77
відеозв'язок – 100, 102
відеоконференцзв'язок – 50, 55, 57, 65-68

відмова давати показання – 66, 123, 158, 192
відмова у наданні правової допомоги – 63, 73, 99-100, 109-110, 118
відсторонення обвинуваченого від посади – 196
відтворення обставини і обставин події – 196, 200, 224, 233, 240-242, 246, 258-259, 272-273
вказівки слідчого – 258
вручення (письмових документів) – 51, 78, 105, 110

Г

Генеральна прокуратура України – 91, 99, 115-116, 205
гідність – 22, 26-27, 33-37, 52, 159, 260-262, 270-273
гласність (кримінального судочинства) – 135
громадянин України – 11, 20, 82
громадянство – 11, 82, 84

Д

двосторонні угоди – 52, 71, 77, 92, 94, 101, 103, 202
Декларація про поліцію – 36
дефініція – 191
джерело доказів – 191
дізнання – 12, 17, 31, 106, 135, 158, 165, 187-189, 208-209, 211, 255, 277
Договірні сторони – 57, 63, 78, 80, 87, 101, 144
доказ (використання) – 33, 59, 107, 162, 205, 223, 236, 245
доказ (дослідження) – 67, 164, 193
доказ (збирання) – 33, 55, 59, 76, 94, 99, 155, 157, 195, 244
доказ (оцінка) – 54, 68, 80-81, 168, 194
доказ (речовий) – 33, 58, 78, 84, 94, 98, 259-260
допит – 30, 60, 67, 108-109, 124-126, 172, 210, 217, 223, 240, 255, 274
допустимість доказів – 195, 205, 246
допустимість тактичних прийомів – 264
доручення – 29, 31, 58, 63, 78, 106-110, 115-116, 188, 202, 210, 254
доручення слідчого – 52, 106, 204, 209, 211, 254
доручення суду – 52, 106, 109
досудове слідство – 5, 8-9, 32, 46, 63, 76, 135, 158, 171, 191, 204, 238

доходи (відмивання) – 88-90
доходи (злочинні) – 89, 96

Е

економічність – 153, 166, 179
ексгумація трупа – 224, 232-233, 240-241, 252, 256, 258, 273
експерт – 15, 35, 37, 60-62, 65, 69, 108, 122, 202, 213, 230, 259
експерт (висновок) – 137, 142, 228
експерт (допит) – 58-59, 223, 240
експертиза (призначення і проведення) – 137, 142, 210, 224-225, 240-242, 246, 252
експертні дослідження – 143, 157, 161, 224-229, 232, 240
екстрадиція – 51, 75, 77, 112-114
електронне спостереження – 101
етичність – 153, 156

Є

Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року – 56, 111
Європейська комісія з прав людини – 28, 39
Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року – 81
Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року – 28, 54
європейське право – 24, 47
Європейський комітет з попередження катувань і нелюдського чи принижуючого гідність поводження чи покарання – 36
Європейський комітет з проблем злочинності – 74, 92
Європейський Союз – 10, 24-26, 47-48
Європейський суд з прав людини – 28, 39-40, 42-47

Ж

Жорстокість – 119

З

завідомо неправдиве показання – 60, 121-122
завідомо неправдивий висновок – 60, 122

Загальна декларація прав людини – 23, 26, 51
законні представники – 227, 230, 242, 259
законність – 113, 126, 151, 153-154, 195, 247
заякування – 34, 74, 101-102
запит про видачу – 82-83, 85-86, 114
запитувана Сторона – 57, 60, 62-66, 74, 83-85, 91-92, 109
запитуюча Сторона – 58, 61, 74, 84, 86-87, 92
запобіжні заходи – 43, 112, 186
засвідчуючі документи – 114
засуджений – 20, 22, 30, 32, 51, 54, 67, 81, 108, 112-113, 134, 156,
затримання підозрюваного у вчиненні злочину – 28, 51, 224, 237,
244
захисник – 28-32, 121-122, 201, 213, 227-228, 256, 275
захід процесуального примусу – 18, 28, 131, 186, 235-237
заява – 38-40, 57, 81, 95, 98, 169, 198, 201, 244
Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи
ув'язненню в будь-якій формі – 33
здоров'я – 35, 82, 180, 230, 249, 262, 264, 269-270, 272-273
злочинець – 112, 179, 181
злочинна діяльність – 97, 149, 180-183
злочинність організована – 95, 97, 101-105, 122, 180
злочинність організована транснаціональна – 95-96, 103-105
зняття інформації з каналів зв'язку – 34, 204, 237-241, 252
зразки для експертного дослідження – 224, 226, 228, 230

I

імунітет правовий – 17, 17-19, 62, 111
іноземний громадянин – 20, 82, 108
Інтерпол – 53, 63, 76, 87
істина – 75, 111-112, 121, 126, 129-131, 135-136, 159-160, 187, 192,
194-197, 217, 251, 217, 279

K

кабування – 28, 34-37, 46, 271
кавалерія – 153, 189, 240, 242
кавалеристи – 30, 33, 67, 75-77, 105, 109, 164, 201-202, 235, 258-
259

Кодекс поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку 1979 року – 27, 36, 52
компетентні органи – 69, 71-75, 85-86, 98-99
Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року – 77, 113
Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року – 88, 92
Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року – 95
Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року – 88
Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року – 22, 52
конспірація – 152, 170-172, 182-184
конституційні принципи – 272
Конституція України – 11, 273
контрольована поставка – 97, 109
конфіденційність – 74, 92
конфіскація – 51-52, 88, 90-91, 109, 122, 223
конфлікт – 122, 125, 156, 159, 208-209, 263-266
крайня необхідність – 262
криміналістична тактика – 216
кримінальне переслідування – 51, 53, 57, 62, 75-78, 105-106, 115
кримінальний процес – 12, 50, 53-54, 205, 108-110, 187, 194, 216, 272
кримінально-процесуальний примус – 128, 192

М

майно – 18-19, 77, 96-97, 108, 224, 233-235
майнова шкода – 273
мета слідчої дій – 236, 269
міжнародна (взаємна) правова допомога у кримінальних справах – 51, 108, 114, 164

міжнародне право прав людини – 10, 23-24, 108
міжнародне слідче (судове) доручення – 105-107
міжнародне співробітництво держав в сфері кримінального судочинства – 50
міжнародний договір – 10, 21-22, 26, 51-52, 110-111, 106
Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року – 22-23, 34, 51
міліція – 33, 37, 159, 188, 253, 278
Міністерство закордонних справ України – 17, 19, 21-22, 116
Міністерство юстиції України – 62, 76, 91, 99, 114, 116
Міністерство внутрішніх справ України – 52

П

наказ – 33, 37-38, 53, 204, 211
накладення арешту на кореспонденцію – 34, 237-241, 252, 254
накладення арешту на майно – 108, 224, 233-235
наркотичні засоби – 22, 70, 88, 92-95, 119
насильство – 37, 122, 132, 141, 218, 262, 272-273
науковість – 153
науково-технічні засоби – 138, 139, 143, 161, 259
неповнолітній – 15, 36, 70, 213, 230, 242, 246, 259
неправдиві показання – 60, 101, 121-122, 131, 140, 159, 265
нововиявлені обставини – 254
попвербальні слідчі дії – 219
норми міжнародних договорів – 6, 16, 120

О

обвинувальний вирок – 271
обвинувачений – 113, 135, 140, 142, 202, 259, 264
обмін – 22, 51, 63, 103, 207-208
обш'ювок – 11, 14-15, 17-18, 32, 60-61, 82, 108, 116, 122, 130, 133, 250
обшук – 19, 34, 61, 78, 94, 98, 109, 126, 172-173, 190, 207, 217, 224, 233, 234, 241, 244, 263, 276
орган – 21, 45, 78, 104, 129, 138, 155, 170, 190, 211, 227, 241-242, 273

одержання зразків для експертного дослідження – 157, 224-228, 231, 240-241
одорологія – 162-163
ознайомлення з матеріалами справи (судового розгляду) – 94, 215
оперативність – 54, 153, 168-169, 184, 244
оперативно-розшукова діяльність – 55, 108, 203-204, 170, 182
оперативно-розшукові заходи – 109, 203-204
опис майна – 224, 233
органи досудового слідства – 63
органи розслідування – 211
організаційні аспекти розслідування злочинів – 143
організаційні заходи – 189, 206-207, 213-214, 217
Організація з безпеки і співробітництва в Європі – 24-25
Організація Об'єднаних Націй – 55, 83, 92, 95, 104
освідування – 157, 190, 224, 236, 240-242, 252, 256, 258, 271-272
особа без громадянства – 11-12, 19-20, 82
особисті права і свободи – 10, 250, 261-262, 269, 279
очна ставка – 146, 211, 224, 240-242, 253, 273

П

перевірка показань на місці – 129, 211, 224, 240
передача предметів – 51, 108, 111
перекладач – 66, 122, 213, 246, 259, 275
підозрюваний – 28, 30, 51, 66-67, 75-78, 113, 126, 146, 201, 223, 228, 235, 259, 273
підсудність – 74
пізнання події злочину – 124, 169
планування розслідування – 142-143, 167
повідомлення – 39, 63, 70, 76, 123, 134, 168-169, 211, 244, 252
повістка – 61-62, 110
показання – 11, 18, 33, 35, 58-60, 66, 102, 122, 158, 195, 219, 223, 258, 267, 273
поліграф – 162
політичне правопорушення – 57, 83
поліція – 36-37, 63, 69-72, 76, 87, 190, 278
помилування – 85
помста – 102, 122

понятій – 125, 159, 171, 202, 213, 230, 232-234, 241, 256-259, 275-276

порушення кримінальної справи – 130, 137-138, 165, 186, 198, 201, 227, 236, 238-241, 243

потерпілий – 18, 29, 31-32, 59-60, 67, 102, 108-109, 122, 140, 171, 192, 200-202, 240, 270-272, 279

пояснення – 11, 140, 192, 223, 236

право на захист – 29-34, 59, 135, 156, 256

правова допомога у кримінальних справах – 51, 106, 164

правомірність – 125-127, 141

пред'явлення для впізнання – 142, 155, 173, 191, 211, 232, 246, 255-256

представник – 13-16, 31-32, 66, 72, 104, 121-122, 134, 201, 213, 230, 242, 259

презумпція невинуватості – 11, 20, 27, 126, 261-262, 271

прецедент – 46

привід – 130

привілеї – 110, 116

примус – 20, 28, 56, 76, 91, 128, 131-132, 147, 186, 191-192, 229-230, 236-237, 249, 268

примусові заходи – 128

принцип – 13, 22, 24-25, 143, 150-153, 168, 177-178, 214, 223, 277

присяга – 58-59, 66

прокурор – 17-19, 59-60, 81, 105, 114, 158, 229, 238, 241, 254-255, 259

протидія розслідуванню – 122-123, 184

протокол – 21, 28, 38-40, 53, 58, 60-72, 85-86, 110, 198-200, 223, 236, 274

протокол слідчої дії – 68, 199, 202

прохання – 57-58, 60-61, 70-74, 90, 105, 115

процесуальна економія – 137, 166-167

процесуальні дії – 67, 106, 108-109, 187-188, 198-199, 201, 214, 233, 243

психологічний вплив – 124-125, 128, 180, 208, 212, 165-268

психологічний контакт – 142, 229, 269

психологічні речовини – 22, 70, 88, 92-94, 112

Р

Рада Європи – 10, 15, 24-26, 36, 38, 40, 45, 57, 63-64, 74, 77, 88, 110
раптовість – 125, 153, 172-175, 244-245
раціоналізація – 136-137, 166
реабілітація – 75
реалізація – 7, 9, 12-13, 28-31, 57, 69, 74-76, 87, 120-122, 130, 138, 147, 150, 163, 193, 207, 217, 239, 260
ревізія – 11, 41, 198-199
результативність – 139, 160, 179, 271
речові докази – 84, 58, 78, 94, 98, 108-109, 195, 225, 259, 260
рішення слідчого – 158, 212, 251
розкриття злочинів – 22, 51, 134, 155-156, 164, 187, 243-244, 262
розшук обвинуваченого – 202
розшукові заходи слідчого – 203

С

санкція прокурора – 229, 252
свідок – 31, 58-59, 61-62, 101, 111, 171, 202, 259
серйозний злочин – 96
слідча дія – 126, 189, 199, 222, 225, 231, 237, 239, 243, 275
слідча діяльність – 158, 166, 219-220, 268
слідчий – 17, 59-60, 112, 130-134, 142, 147, 157-158, 173, 198-199, 211, 225, 247, 279
слідчий експеримент – 129, 211, 224, 240
смертна кара – 87
спеціалізація – 178, 180-181
спеціаліст – 136-137, 143, 171, 202, 227, 230-231, 241-242, 258, 275-276
спеціальні багатосторонні міжнародні договори – 52
співробітництво – 6, 8, 10, 15, 23-25, 53-55, 91, 115-116, 192, 219, 266
спільна слідча група – 72-73
спільне розслідування – 101
строк давності – 79, 85-86, 115
суд – 11-14, 17-18, 24, 28-30, 39-47, 63, 113, 239, 253, 256, 271
суддя – 42, 45, 60, 181-182, 240, 252

судове доручення – 58, 61-63, 107, 253
судове рішення – 85
судове слідство – 253
судово-правова реформа – 7,10

Т

таємне розслідування – 71
таємниця досудового слідства – 158, 230, 239, 263
таємниця слідча – 170-172
тактика – 140, 145-146, 218
тактика у розслідування злочинців – 141, 144-145
тактика проведення слідчих дій – 68, 138
тактико-криміналістичний засіб – 189, 214-215, 217-220, 230
тактична комбінація – 214, 216-217
тактична операція – 216-217
тактичний прийом – 126, 215, 265
тактичний ризик – 140, 144, 176
тактичні аспекти розслідування – 143
телефонна конференція – 68-69
тимчасова передача затриманих осіб – 69
транзит свідка – 111
транскордонне спостереження – 69-70
тримання під вартою – 35, 43, 62, 69, 77, 81-83, 111

У

умови припинення договору – 56
універсальні багатосторонні міжнародні договори – 51-52
уповноважені службові особи – 135, 157, 161, 201
ухвала суду – 14, 31, 44, 60

Ф

фізична сила – 101, 202
фізичний захист осіб – 102
фіксація – 112, 124, 138-139, 193-195, 200, 208, 226, 230-232, 251
фінасове правопорушення – 63, 84
форми фіксації слідчих дій – 139

функції – 5, 13, 30, 38-40, 120, 157-158, 173, 195-196, 213, 228, 236, 240, 267, 270, 277, 279

функція захисту – 30

Ц

цивільний відповідач – 32, 108, 201

цивільний позивач – 32, 59, 108, 201

цивільний позов – 51, 78, 223, 225

Ч

честь – 34, 126, 159, 270-273, 276

чинність кримінально-процесуального закону в просторі – 13

чинність кримінально-процесуального закону в часі – 13

члени (спільної слідчої групи) – 72-73

Ю

юрисдикція – 14, 17-18, 25, 38-41, 26, 55, 91, 93, 1000, 111, 164

Я

явка – 61, 65, 132, 165, 198, 201

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Авер'янова Т.В. – 150-151, 161-162, 216, 229, 231

Аленін Ю.П. – 31, 46, 236, 243, 256

Андріанов К.В. – 39, 41

Аристотель. – 156

Баєв О.Я. – 141

Баулін О.В. – 156

Бахін В.П. – 125, 146-147, 177, 184

Бацько І.М. – 200

Белозеров Ю.Н. – 210

Беца О.В. – 23

Белкін А.Р. – 196, 198

Белкін Р.С. – 141-142, 187, 216

Биков В.М. – 176, 209

Биховський І.С. – 222

Бондаренко А.А. – 210

Бусел Т.В. – 170

Вахутін Ю.А. – 146

Васильєв О.М. – 215

Васильченко В. – 272

Весельський В.К. – 35, 125, 146, 273

Врублевський О.С. – 268

Гінзбург А.Я. – 153

Глібко В.М. – 265

Глушков В.О. – 95

Гончаренко В.Г. – 126, 210, 265, 269

Горбачов О. – 190-191

Гуров А. – 182-183

Джизга М.В. – 156

Дикссліц М. – 180

Дибренко Е. – 205

Долженков О.Ф. – 95, 198, 204, 270

Дружинський А.Я. – 210, 233, 243

Друшкін А.Л. – 265

Думко А.Ф. – 198, 270

Євдокименко С. – 177, 184
Єсіна А.С. – 209, 211

Жаріков Ю.Ф. – 162

Зав'ялов С.М. – 123

Ієрусалимов І.О. – 249
Ісютин-Федотков Д.В. – 227
Іщенко А.В. – 202, 206, 220
Іщенко Е.П. – 139, 215

Казаренко М. – 31
Калугин А. – 258
Карпов Н.С. – 138, 165, 177, 184
Кінаш О. – 225
Коваленко Є.Г. – 13, 150
Когутич І.І. – 200
Козаченко І.П. – 198, 270
Козьяков І. – 239
Кондратьєв Я.Ю. – 23-27, 36-37, 42, 45, 140, 168, 250
Коні А.Ф. – 127, 132-133
Коновалова В.О. – 127, 152, 157, 167, 181, 208, 218, 261, 266
Константинів А. – 180
Корухов Ю.Г. – 150-151, 161-162, 216, 229, 231
Костицький М.В. – 265
Красюк І.П. – 202, 206, 220
Кришевич О.В. – 122
Кручиніна Н. – 182
Кузьмічов В.С. – 35, 146, 173, 177, 183-184, 265, 273
Куцова Е.Ф. – 191-192

Лаєров В.П. – 175
Ларін А.М. – 192
Лисиченко В.К. – 123-124, 200
Лівшиц Е.М. – 142-143
Лук'янчиков Б.Є. – 236
Лук'янчиков Є.Д. – 125, 174, 236
Лукашевич В.Г. – 125, 186
Лунєєв В.В. – 177
Лутковська В. – 42, 44-46

- Маланюк Л.Г.* – 53, 120, 164
Маляренко В.Т. – 1, 22, 31, 46, 53, 107, 114, 133, 172, 193, 237, 258, 274
Маринів В. – 270
Мартиненко О. – 277
Матвієнко В.В. – 206, 224
Матюшкова Т.П. – 218
Мацішин В.С. – 35, 273
Медведев В.С. – 279
Мельник М.І. – 16
Минзату Л. – 137
Михайлов А. – 257
Михеєнко М.М. – 210
Молдован А.В. – 59
Молдован В.В. – 59
Москалькова Т.М. – 276
- Нинна Р.* – 183
- Олефір В.І.* – 278
- Пепеляєв С.Г.* – 8
Перкін В.І. – 216
Погорецький М. – 203
Постовалов О. – 126
- Радецька В.Я.* – 150
Римаренко Ю.І. – 27
Романов В. – 272
Росінская О.Р. – 150-51, 161-162, 216-217, 229, 231
- Савонюк Р.* – 47-48, 211
Саз Г.Е. – 159
Салтєвський М.В. – 125, 144, 162
Сас В. – 193
Селіванов Н.А. – 245
Сидоров В.С. – 169
Скомпський Ю.Н. – 159
Скригонюк М.І. – 215
Слинько С.В. – 165
Смирнов М.І. – 12, 50, 54-55, 57, 68, 110, 116
Смітєнко З.Д. 31

- Сокиран Ф.М. – 265
Солоткий С.А. – 10, 32
Старушкевич А.В. – 35, 273
Строков І.В. – 128, 157, 162, 263
Сушко В.О. – 9
Сущенко В.Д. – 95
- Тарганюк Р. – 25
Тацій В.Я. – 24-26, 36-37, 42, 45
Теребилов В.И. – 245
Тертишник В.М. – 31, 155, 191, 197, 229, 251-252
Тесленко М. – 29
Тимошенко П.Ю. – 162
Титов А. – 30
Тіщенко В.В. – 121
Томін В.Т. – 137-138, 198
Трегубов М.С. – 190
Туманов Г.А. – 129
Турсунов І.Х. – 170
- Удалова Л.Д. – 223
- Філатов В.М. – 10, 32
Філіппов А.Г. – 228
- Хавронюк М.І. – 16
- Чаплинський К.О. – 95
Чорноус Ю.М. – 29
Чувильов А.А. – 210
Чугунов В.Е. – 210
- Шейфер С.А. – 226
Шемшученко Ю.С. – 24-27, 36-37, 42, 45
Шепітько В.Ю. – 141-142, 144, 187, 264-265
Шехавцов Р.М. – 121, 123-124
Шибіко В.П. – 210
Шиканов В. – 192
Шумило М.Є. – 205
- Якушин С.Ю. – 214, 217

ДОДАТКИ

Додаток 1

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ *Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року*

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї, та рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі; і

беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення світу, в якому люди матимуть свободу слова й переконань і будуть вільні від страху і нестатків, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно охороняти права людини силою закону з метою усунення необхідності застосування нею як останнього засобу оборони повстання проти тиранії і гноблення; і

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та рівноправність чоловіків і жінок, а також вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя за умови більшої свободи; і

беручи до уваги, що держави-члени у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй зобов'язалися сприяти підтримці загальної поваги і дотриманню прав людини й основних свобод; і

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повної реалізації цього зобов'язання;

Генеральна Асамблея

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як певний зразок, відповідати якому мають прагнути всі народи і всі держави, з тим щоб кожна людина і кожна структура суспільства, постійно враховуючи положення цієї Декларації, прагнули шляхом проведення просвітницької та освітньої діяльності сприяти поважанню цих прав і свобод, а також забезпечити, шляхом національних і

міжнародних прогресивних заходів, їх загальне й ефективне визнання та дотримання як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів тих територій, що перебувають під їхньою юрисдикцією.

Стаття 1

Усі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти у відношенні один стосовно одного в душі братерства.

Стаття 2

Кожній людині надаються всі права і свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища.

Крім того, не повинно проводитися жодного розрізнення людей залежно від політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої вони належать, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядною або іншим чином обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен утримуватися в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються у всіх формах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, чи такого, що принижує людську гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Усі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якого розрізнення, на рівний захист законом. Усі люди мають право на однаковий захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від будь-якого підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може бути підданий безпідставному арешту, затриманню або вигнанню.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення своїх прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, доки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, за якого їй забезпечуються усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатися покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від подібних втручань чи посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право свободи пересування і обрання собі місця проживання в межах кордонів кожної держави.

2. Кожна людина має право залишати будь-яку країну, включаючи також її власну, і повертатися до своєї країни.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулок від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути застосоване у випадку переслідування, яке насправді викликане вчиненням не політичного злочину, або діянням, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і створювати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо вступу до шлюбу, перебування в шлюбі та під час розірвання шлюбу.

2. Шлюб може укладатися тільки за умови вільної і повної згоди сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і спільно з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право передбачає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно або приватним чином в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і об'єднань.

2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якого об'єднання.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які необхідно проводити за умови загального і рівного виборчого права шляхом таємного голосування або через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір праці, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, як для неї самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності, доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого часу та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, а також право на забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування із незалежних від людини обставин.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні мати однаковий соціальний захист.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, принаймні початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинні бути загальнодоступними, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх відповідно до здібностей кожного.

2. Освіта повинна спрямовуватися на всебічний розвиток людської особистості й на поглиблення поваги до прав людини і її основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і

дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами, а також повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй у справі підтримання миру.

3. Батьки мають пріоритетне право у виборі форми освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, насолоджуватися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона виступає.

Стаття 28

Кожна людина має право на такий соціальний і міжнародний порядок, за якого права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед таким суспільством, в якому лише можливий вільний і повний розвиток її особистості.

2. Кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна знавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб чи окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на порушення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

Додаток 2

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ І ПОЛІТИЧНІ ПРАВА (ВИТЯГИ)

*Прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації
і приєднання резолюцією 2200 А (XXI)
Генеральної Асамблеї ООН 16 грудня 1966 року*

Держави, які беруть участь у цьому Пакті,

беручи до уваги, що відповідно до принципів, проголошених Статутом Організації Об'єднаних Націй, визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, та рівних і невід'ємних прав їх є основою свободи, справедливості і загального миру,

визнаючи, що ці права впливають з властивої людській особі гідності,

визнаючи, що згідно з Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, яка користується громадянською і політичною свободою і свободою від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і своїми громадянськими та політичними правами,

беручи до уваги, що за Статутом Організації Об'єднаних Націй держави зобов'язані сприяти дотриманню загальної поваги прав і свобод людини,

беручи до уваги, що кожна окрема людина, маючи обов'язки перед іншими людьми і тим колективом, до якого вона належить, повинна домагатися сприяння та додержання прав, які визнаються у цьому Пакті,

погоджуються про такі статті:

Частина I

Стаття 1

1. Усі народи мають право на самовизначення. На підставі цього права вони вільно встановлюють свій політичний статус і вільно забезпечують свій економічний, соціальний і культурний розвиток.

2. Усі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами без втрат

для будь-яких зобов'язань, що випливають з міжнародного економічного співробітництва, ґрунтованого на принципі взаємної вигоди, та з міжнародного права. Жоден народ ні в якому разі не може бути позбавлений належних йому засобів існування.

3. Усі держави, які беруть участь у цьому Пакті, в тому числі й ті, що несуть відповідальність за управління несамоверхніми і підпорядкованими територіями, повинні, відповідно до положень Статуту Організації Об'єднаних Націй, заохочувати здійснення права на самовизначення і поважати це право.

Частина II

Стаття 2

1. Кожна держава-сторона цього Пакту зобов'язується поважати і забезпечувати всім особам, які знаходяться у межах її території та під її юрисдикцією, права, що визнаються в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини.

2. Якщо це вже не передбачено існуючими законодавчими чи іншими заходами, кожна держава-учасниця цього Пакту зобов'язується вжити необхідних заходів відповідно до своїх конституційних процедур і положень цього Пакту, для прийняття таких законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті.

3. Кожна держава-сторона цього Пакту зобов'язується:

а) забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту, навіть коли це порушення було вчинене особами, що діяли як особи офіційні;

б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими властями або будь-яким іншим компетентним органом, передбаченим правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту;

с) забезпечити застосування компетентними властями засобів правового захисту, коли вони надаються.

Стаття 3

Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються забезпечити рівне для чоловіків і жінок право користування всіма громадянськими і політичними правами, передбаченими в цьому Пакті.

Стаття 4

1. Під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про який оголошується офіційно, держави-сторони Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом лише настільки, наскільки цього вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їхніми іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження.

2. Це положення не може бути підставою для будь-яких відступів від статей 6, 7, 8 (пункти 1 і 2), 11, 15, 16 і 18.

3. Будь-яка держава-сторона цього Пакту, використовуючи право відступу, повинна негайно інформувати інші держави-сторони цього Пакту, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення. Також має бути зроблено повідомлення через того ж посередника про дату, коли вона припиняє такий відступ.

Стаття 5

1. Ніщо в цьому Пакті не може тлумачитись як таке, що означає, що будь-яка держава, будь-яка група чи будь-яка особа має право займатися будь-якою діяльністю або чинити будь-які дії, спрямовані на знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або на їх обмеження більшою мірою, ніж передбачається в цьому Пакті.

2. Жодне обмеження чи применшення будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього Пакту на підставі закону, конвенцій, правил чи звичаїв, не допускається під тим приводом, що в цьому Пакті не визнаються такі права або що в ньому вони визнаються в меншому об'ємі.

Частина III

Стаття 6

1. Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

2. У країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочиніві геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.

3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь-яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.

4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть допускатися в усіх випадках.

5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.

6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочки або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту.

Стаття 7

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або принижуючому гідність поведженню чи покаранню. Зокрема, жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідям.

Стаття 8

1. Ніхто не повинен утримуватися в рабстві: рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

2. Ніхто не повинен утримуватися в підневільному стані.

3. а) Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці;

б) в тих країнах, де у вигляді покарання за злочин може призначитися позбавлення волі, зв'язане з каторжними роботами, пункт 3 (а) не вважається перешкодою для виконання каторжних робіт за вироком компетентного суду, що призначив таке покарання;

с) терміном «примусова чи обов'язкова праця» в цьому пункті не охоплюється:

i) будь-яка не згадана в підпункті (б) робота чи служба, котру, як правило, повинна виконувати особа, що перебуває в ув'язненні на підставі законного розпорядження суду, або особа, умовно звільнена від такого ув'язнення;

ii) будь-яка служба військового характеру, а в тих країнах, де визнається відмова від військової служби з політичних чи релігійно-етичних мотивів, будь-яка служба, передбачена законом для осіб, що відмовляються від військової служби з таких мотивів;

- iii) будь-яка служба, обов'язкова у випадках надзвичайного стану або лиха, що загрожують життю чи добробуту населення;
- iv) будь-яка робота чи служба, що входять до звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 9

1. Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, які встановлено законом.

2. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення.

3. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення. Тримання під вартою осіб, які чекають судового розгляду, не повинно бути загальним правилом, але звільнення може ставитись у залежність від подання гарантій явки на суд, явки на судовий розгляд у будь-якій іншій його стадії і, в разі необхідності, явки для виконання вироку.

4. Кожному, хто позбавлений волі внаслідок арешту чи тримання під вартою, належить право на розгляд його справи у суді, щоб цей суд міг невідкладно винести постанову щодо законності його затримання і розпорядитися про його звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, яка має позовну силу.

Стаття 10

1. Всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу гідності, притаманній людській особі.

2. а) Обвинувачені – у випадках, коли відсутні виняткові обставини, – поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб;

б) обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення.

3. Пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від

повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу.

Стаття 11

Ніхто не може бути позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Стаття 12

1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.

2. Кожна людина має право покидати будь-яку країну, включаючи свою власну.

3. Згадані вище права не можуть бути об'єктом жодних обмежень, крім тих, які передбачено законом, які є необхідними для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав та свобод інших і є сумісними з іншими правами, визначеними в цьому Пакті.

4. Ніхто не може бути свавільно позбавлений права на в'їзд у свою власну країну.

Стаття 13

Іноземець, що законно перебуває на території будь-якої держави-учасниці цього Пакту, може бути висланий тільки на виконання рішення, винесеного відповідно до закону, і, якщо імперативні міркування державної безпеки не вимагають іншого, має право на подання доводів проти свого вислання, на перегляд своєї справи компетентною владою чи особою або особами, спеціально призначеними компетентною владою, і на те, щоб бути представленим для цієї мети перед цією владою, особою чи особами.

Стаття 14

1. Всі особи є рівними перед судами і трибуналами. Кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону. Преса і публіка можуть не допускатися на весь судовий розгляд або частину його з міркувань моралі, громадського порядку чи державної безпеки в демократичному суспільстві, або коли того вимагають інтереси приватного життя сторін, або – тією мірою, в якій це, на думку суду, є строго необхідним, – за особливих обставин, коли публічність порушувала б інтереси правосуддя; однак будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих

випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми.

2. Кожен обвинувачений в кримінальному злочині має право вважатися невинним, поки винність його не буде доведена згідно з законом.

3. Кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення як мінімум на такі гарантії на основі цілковитої рівності:

a) бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення;

b) мати достатній час і можливості для підготовки свого захисту і спілкуватися з обраним самим ним захисником;

c) бути судимим без невинуваченої затримки;

d) бути судимим у його присутності та захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в усякому подібному випадку, коли у нього немає достатньо коштів для оплати цього захисника;

e) допитувати свідків, які дають проти нього показання, або мати право на те, щоб ці свідки були допитані, або мати право на виклик і допит його свідків на тих самих умовах, які існують для свідків, що дають показання проти нього;

f) користуватися безплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою;

g) не бути приневоленим до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним.

4. Стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб враховувались їх вік і бажаність сприяння їх перевихованню.

5. Кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом.

6. Коли будь-яку особу остаточним рішенням було засуджено за кримінальний злочин і коли винесений їй вирок був потім скасований або їй було даровано помилування на тій підставі, що якась нова чи нововиявлена обставина незаперечно доводить наявність судової помилки, то ця особа, котра зазнала покарання в результаті такого засудження, одержує компенсацію згідно з законом, коли не буде доведено, що зазначена невідома обставина не була свого часу виявлена виключно або частково з її вини.

7. Ніхто не повинен бути вдруге засуджений чи покараний за злочин, за який він уже був остаточно засуджений або виправданий відповідно до закону і кримінально-процесуального права кожної країни.

Стаття 15

1. Ніхто не може бути визнаний винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином. Так само не може призначатися більш тяжке покарання, ніж те, яке підлягало застосуванню на момент вчинення кримінального злочину. Якщо після вчинення злочину законом встановлюється більш легке покарання, дія цього закону поширюється на даного злочинця.

2. Ніщо в цій статті не перешкоджає відданню під суд і покаранню будь-якої особи за будь-яке діяння чи упущення, що на момент вчинення були кримінальним злочином згідно з загальними принципами права, визнаними міжнародним товариством.

Стаття 16

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 17

1. Ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію.

2. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання чи таких посягань.

Стаття 18

1. Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень.

2. Ніхто не повинен зазнавати примусу, що принижує його свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір.

3. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише обмеженням, які встановлено законом і які є необхідними для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі, так само як і основних прав та свобод інших осіб.

4. Держави-сторони цього Пакту зобов'язуються поважати свободу батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів забез-

печувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань.

Стаття 19

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

- а) для поважання прав і репутації інших осіб;
- б) для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Стаття 20

1. Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом.

2. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом.

Стаття 21

Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб.

Стаття 22

1. Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які передбачаються законом і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає введенню законних обмежень користування цим правом для осіб, що входять до складу збройних сил і поліції.

3. Ніщо в цій статті не дає права державам-сторонам Конвенції Міжнародної організації праці 1948 року щодо свободи асоціацій і захисту права на організацію, приймати законодавчі акти на шкоду гарантіям, передбаченим у зазначеній Конвенції, або застосувати закон так, щоб завдавалася шкода цим гарантіям.

Стаття 23

1. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави.

2. За чоловіками і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право заснувати сім'ю.

3. Жоден шлюб не може бути укладений без вільної і цілковитої згоди тих, що одружуються.

4. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні. В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей.

Стаття 24

1. Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави.

2. Кожна дитина повинна бути зареєстрована негайно після її народження і повинна мати ім'я.

3. Кожна дитина має право на набуття громадянства.

Стаття 25

Кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, згаданої в статті 2, і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців;

в) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби.

Стаття 26

Всі люди є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону.

В цьому відношенні всякого роду дискримінація повинна бути заборонена законом, і закон повинен гарантувати всім особам рівний і ефективний захист проти дискримінації за будь-якою ознакою, як-от: раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, майновий стан, народження чи інші обставини.

Стаття 27

У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Частина IV

Стаття 28

1. Створюється Комітет по правах людини (іменований нижче в цьому Пакті «Комітет»). Він складається з вісімнадцяти членів і виконує функції, передбачені нижче.

2. До складу Комітету входять особи, які є громадянами держав-учасниць цього Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність у галузі прав людини, причому береться до уваги корисність участі кількох осіб, що мають юридичний досвід.

3. Члени Комітету обираються і працюють як такі.

Стаття 40

1. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються подавати доповіді про здійснені ними заходи для втілення у життя прав, визнаних у цьому Пакті, і про прогрес, досягнутий у використанні цих прав:

а) протягом одного року після набрання чинності цим Пактом щодо відповідних держав-учасниць;

б) після цього в усіх випадках, коли того зажадає Комітет.

2. Всі доповіді подаються Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який надсилає їх у Комітет для розгляду. В доповідях зазначаються фактори та утруднення, коли такі є, що впливають на втілення у життя цього Пакту.

3. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй після консультацій з Комітетом може послати заінтересованим спеціалізованим установам примірники тих частин доповідей, які можуть стосуватися сфери їх компетенції.

4. Комітет вивчає доповіді, подані державами, які беруть участь у цьому Пакті. Він надсилає державам-учасницям свої доповіді і

такі зауваження загального порядку, які вважатиме доцільними. Комітет може також послати Економічній і соціальній раді ці зауваження разом з примірниками доповідей, одержаними ним від держав, які беруть участь у цьому Пакті.

5. Держави-учасниці цього Пакту можуть подавати до Комітету свої міркування щодо будь-яких зауважень, що їх може бути зроблено відповідно до пункту 4 цієї статті.

Стаття 44

Положення про здійснення цього Пакту застосовуються без шкоди для процедур у галузі прав людини, визначених установчими актами і конвенціями Організації Об'єднаних Націй та спеціалізованих установ або відповідно до них, і не перешкоджають державам, які беруть участь у цьому Пакті, вдаватися до інших процедур вирішення спору на підставі діючих між ними загальних і спеціальних міжнародних угод.

Стаття 45

Комітет подає Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй через Економічну і соціальну раду щорічну доповідь про свою роботу.

**КОНВЕНЦІЯ
ПРОТИ КАТУВАНЬ ТА ІНШИХ ЖОРСТОКИХ,
НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ
ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ І ПОКАРАННЯ
(ВИТЯГИ)**

Док. ООН A/RES/39/46 від 10 грудня 1984 року.

Держави-сторони цієї Конвенції,

беручи до уваги, що згідно з принципами, проголошеними у Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання рівних і невід'ємних прав усіх членів людської спільноти є основою свободи, справедливості й загального миру,

визнаючи, що ці права впливають із гідності, властивої людській особі,

беручи до уваги зобов'язання держав згідно зі Статутом, зокрема статтею 55, сприяти загальній повазі та додержанню прав людини й основних свобод,

враховуючи статтю 5 Загальної декларації прав людини та статтю 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, які передбачають, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню,

враховуючи також Декларацію про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, прийняту Генеральною Асамблеєю 9 грудня 1975 року,

бажаючи підвищити ефективність боротьби проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання,

погодитися про таке:

Частина I

Стаття 1

1. Для цілей цієї Конвенції термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також

залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

2. Ця стаття не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору чи будь-якому національному законодавству, в яких є або можуть бути положення про більш широке застосування.

Стаття 2

1. Кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією.

2. Жодні виключні обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань.

3. Наказ вищого начальника або державної влади не може слугити виправданням катувань.

Стаття 3

1. Жодна держава-сторона не повинна висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там може загрозувати застосування катувань.

2. Для визначення наявності таких підстав компетентні власті беруть до уваги всі обставини, що стосуються справи, включаючи, у відповідних випадках, існування в даній державі постійної практики брутальних і масових порушень прав людини.

Стаття 4

1. Кожна держава-сторона забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати катуванням та тих дій будь-якої особи, що являють собою співучасть у катуванні.

2. Кожна держава-сторона встановлює відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру.

Стаття 5

1. Кожна держава-сторона вживає таких заходів, які можуть стати необхідними для встановлення її юрисдикції щодо злочинів, зазначених у статті 4, у таких випадках:

а) коли злочини вчинені на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованого в даній державі;

б) коли передбачуваний злочинець є громадянином даної держави;

с) коли жертва є громадянином даної держави і якщо дана держава вважає це за доцільне.

2. Кожна держава-сторона вживає таких заходів, які можуть стати необхідними, щоб встановити свою юрисдикцію щодо таких злочинів у випадках, коли передбачуваний злочинець перебуває на будь-якій території під її юрисдикцією й вона не видає його згідно зі статтею 8 будь-якої з держав, зазначених у пункті 1 цієї статті.

3. Ця Конвенція не виключає здійснення будь-якої кримінальної юрисдикції згідно з внутрішнім законодавством.

Стаття 6

1. Переконавшись після розгляду наявної у неї інформації, що обставини цього вимагають, будь-яка держава-сторона, на території якої перебуває особа, яка підозрюється у вчиненні будь-якого із злочинів, зазначених у статті 4, бере її під варту або вживає інших юридичних заходів, що забезпечують її присутність. Взяття під варту та інші подібні заходи здійснюються згідно із законодавством даної держави, але можуть тривати тільки протягом часу, необхідного для того, щоб провести кримінально-процесуальні дії у справі видачі.

2. Така держава негайно проводить попереднє розслідування фактів.

3. Будь-якій особі, яка перебуває під вартою на підставі пункту 1 цієї статті, надається сприяння в негайному встановленні контакту з найближчим відповідальним представником держави, громадянином якої вона є, або, якщо вона є особою без громадянства, – з представником тієї держави, де вона звичайно проживає.

4. Коли держава згідно з цією статтею бере яку-небудь особу під варту, вона негайно повідомляє держави, зазначені в пункті 1 статті 5, про факт перебування такої особи під вартою та про обставини, що стали підставою для її затримання. Держава, що проводить попереднє розслідування, передбачене в пункті 2 цієї статті, негайно повідомляє про одержані нею дані, зазначені вище, державам і сповіщає, чи має вона намір здійснити свою юрисдикцію.

Стаття 7

1. Держава-сторона, на території якої виявлено особу, що перебуває під її юрисдикцією, яка підозрюється у вчиненні будь-якого із злочинів, зазначених у статті 4, у випадках, передбачених статтею 5, якщо вона не видає злочинця, передає дану справу своїм компетентним властям для судового переслідування.

2. Ці власті приймають рішення саме таким чином, як і в разі будь-якого звичайного злочину серйозного характеру згідно із законодавством цієї держави. У випадках, передбачених у пункті 2 статті 5, вимоги, що висуваються до доказів, необхідних для судового переслідування й засудження, ні в якому разі не є менш суворими, ніж ті, що застосовуються у випадках, зазначених у пункті 1 статті 5.

3. Будь-якій особі, щодо якої здійснюється розгляд у зв'язку з будь-яким із злочинів, зазначених у статті 4, гарантується справедливе поводження на всіх стадіях розгляду.

Стаття 8

1. Злочини, зазначені в статті 4, вважаються такими, що підлягають включенню в якості злочинів, що мають наслідком видачу, в будь-який договір про видачу, що існує між державами-сторонами. Держави-сторони зобов'язуються включати такі злочини як злочини, що мають наслідком видачу, в будь-який договір про видачу, що укладається між ними.

2. Якщо держава-сторона, яка обумовлює видачу наявністю договору, отримує прохання про видачу від іншої держави-сторони, з якою вона не має договору про видачу, вона може розглядати цю Конвенцію щодо таких злочинів як правову підставу для видачі. Видача здійснюється згідно з іншими умовами, передбаченими законодавством держави, якій адресовано прохання про видачу.

3. Держави-сторони, що не обумовлюють видачу наявністю договору, розглядають у відносинах між собою такі злочини як злочини, що мають наслідком видачу, згідно з умовами, передбаченими законодавством держави, до якої адресовано прохання про видачу.

4. Такі злочини для цілей видачі між державами-сторонами розглядаються як такі, що були вчинені не лише в місці їх вчинення, а й на території держав, які зобов'язані встановити свою юрисдикцію згідно з пунктом 1 статті 5.

Стаття 9

1. Держави-сторони надають одна одній найповнішу допомогу в зв'язку з кримінально-процесуальними діями, що застосовуються щодо будь-якого із злочинів, перелічених у статті 4, включаючи подання всіх наявних у їх розпорядженні доказів, необхідних для судового розгляду.

2. Держави-сторони виконують свої зобов'язання відповідно до пункту 1 цієї статті згідно з будь-якими договорами про взаємну правову допомогу, які можуть бути укладені між ними.

Стаття 10

1. Кожна держава-сторона повною мірою забезпечує включення навчальних матеріалів та інформації про заборону катувань до програм підготовки персоналу правових органів, цивільного чи військового медичного персоналу, державних посадових осіб, які можуть мати відношення до утримання під вартою й допитів осіб, які зазнали будь-якої форми арешту, затримання чи ув'язнення, або до поводження з ними.

2. Кожна держава-сторона включає цю заборону до правил чи інструкцій, які стосуються обов'язків і функцій будь-яких таких осіб.

Стаття 11

Кожна держава-сторона розглядає правила, інструкції, методи і практику щодо допиту, а також умови утримання під вартою й поводження з людьми, які піддані будь-якій формі арешту, затримання чи ув'язнення на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, з тим, щоб не допускати жодних випадків катувань.

Стаття 12

Кожна держава-сторона забезпечує проведення швидкого й неупередженого розслідування її компетентними органами, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосоване на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією.

Стаття 13

Кожна держава-сторона забезпечує будь-якій особі, яка стверджує, що їй було завдано катувань на території, що перебуває під юрисдикцією цієї держави, право на подання скарги компетентним властям цієї держави та на швидкий неупереджений розгляд такої скарги. Вживаються заходи для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поводження чи залякування у зв'язку із скаргою чи будь-якими свідченнями.

Стаття 14

1. Кожна держава-сторона забезпечує у своїй правовій системі одержання відшкодування жертвою катувань й підкріплене правовою санкцією право на справедливу й адекватну компенсацію, включаючи заходи для якомога повнішої реабілітації. У разі смерті жертви внаслідок катування право на компенсацію надається її утриманцям.

2. Ніщо в цій статті не зачіпає будь-якого права жертви чи інших осіб на компенсацію, яке може передбачатися національним законодавством.

Стаття 15

Кожна держава-сторона забезпечує невикористання будь-якої знани, що, як установлено, була зроблена під час катування, як до-

казу в ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, звинуваченої у здійсненні катувань, як доказ того, що таку заяву було зроблено.

Стаття 16

Кожна держава-сторона зобов'язується запобігати на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, іншим актам жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження й покарання, що не підпадають під визначення катування, викладеного у статті 1, коли такі акти здійснюються державними чи посадовими особами або іншими особами, що виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. Зокрема, зобов'язання, що містяться в статтях 10, 11, 12 та 13, застосовуються із заміною посилок на катування посилюваннями на інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження й покарання.

Частина II

Стаття 17

1. Засновується Комітет проти катувань (далі іменується «Комітет»), який здійснює функції, передбачені нижче. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями й визнаною компетентністю в галузі прав людини та виступають у своїй особистій якості. Експерти обираються державами-сторонами, при цьому увага приділяється справедливому географічному розподілу й доцільності участі кількох осіб, що мають юридичний досвід.

2. Членів Комітету обирають таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих державами-сторонами. Кожна держава-сторона може висунути одну кандидатуру з числа своїх громадян. Держави-сторони враховують доцільність висунення осіб, які є також членами Комітету з прав людини, заснованого згідно з Міжнародним пактом про громадянські й політичні права, і виявлять бажання працювати в Комітеті проти катувань.

3. Вибори членів Комітету проводяться на нарадах держав-сторін, що скликаються Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй один раз на два роки. На цих нарадах, кворумом для яких є дві третини держав-сторін, обраними до Комітету членами вважаються кандидати, які здобули найбільше число голосів і абсолютне число голосів представників держав-сторін Конвенції, що присутні й беруть участь у голосуванні.

5. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк.

Стаття 19

1. Держави-сторони подають Комітету через Генерального секретаря ООН доповіді про вжиті ними заходи щодо здійснення їх зобов'язань за цією Конвенцією протягом одного року після набуття чинності цією Конвенцією щодо відповідної держави-сторони. Надалі держави-сторони подають через чотири роки додаткові доповіді про будь-які нові вжиті заходи, а також інші доповіді, які може зажадати Комітет.

2. Генеральний секретар ООН надсилає ці доповіді всім державам-сторонам.

3. Кожну доповідь розглядає Комітет, який може зробити такі зауваження загального характеру щодо доповіді, які він вважатиме за доцільні, і надсилає їх відповідній державі-стороні. Дана держава-сторона може у відповідь подати Комітету будь-які зауваження, які вона вважає за доречні.

Стаття 20

1. Якщо Комітет одержує вірогідну інформацію, яка, на його думку, містить цілком обґрунтовані дані про систематичне застосування катувань на території якої-небудь держави-сторони, то він пропонує цій державі-стороні співробітничати у розгляді цієї інформації і з цією метою подати свої зауваження щодо даної інформації.

2. З урахуванням будь-яких зауважень, що можуть бути подані відповідною державою-сторонаю, а також будь-якої іншої наявної в Комітеті інформації, що має відношення до справи, Комітет може, якщо він вважає за доцільне, призначити одного або кількох своїх членів для проведення конфіденційного розслідування й термінового подання Комітетові відповідної доповіді.

3. Якщо згідно з пунктом 2 цієї статті проводиться розслідування, Комітет прагне налагодити співробітництво з відповідною державою-сторонаю. За згодою цієї держави-сторони таке розслідування може включати відвідання її території.

4. Після розгляду результатів проведеного членом або членами розслідування, поданих відповідно до пункту 2 цієї статті, Комітет надсилає відповідній державі-стороні ці результати разом з будь-якими зауваженнями чи пропозиціями, які здаються доцільними в даній ситуації.

5. Уся робота Комітету, зазначена в пунктах 1-4 цієї статті, має конфіденційний характер, і на всіх етапах цієї роботи слід прагнути до співробітництва з державою-сторонаю. Після завершення такої роботи щодо розслідування, проведеного згідно з пунктом 2, Комітет може після консультацій з відповідною державою-сторонаю

прийняти рішення про включення короткого звіту про результати цієї роботи до своєї щорічної доповіді, яка готується відповідно до статті 24.

Стаття 24

Комітет представляє державам-сторонам і Генеральній Асамблеї ООН річну доповідь про свою роботу згідно з цією Конвенцією.

**КОНВЕНЦІЯ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД
(ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ
З ПРАВ ЛЮДИНИ)²⁶⁰
(ВИТЯГИ)
(Рим, 4.XI.1950)**

Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію,

беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

враховуючи, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і дотримання прав, які в ній проголошені,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і подальше здійснення прав людини та основних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основні свободи, які складають підвалини справедливості і миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки загальному розумінню і дотриманню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських країн, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації,

домовилися про таке:

Стаття 1. Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

²⁶⁰ «Голос України», 10 січня 2001 року. – № 3(2503). – Ст. 6-8.

Розділ I

Права і свободи

Стаття 2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3. Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4. Заборона рабства та примусової праці

1. Ніхто не може триматися в рабстві або в підневільному стані.

2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється на:

а) будь-яку роботу, виконання якої звичайно вимагається під час тримання під вартою, призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції, або під час умовного звільнення з-під варти;

б) будь-яку службу військового характеру або, – у випадку, коли особа відмовляється від неї з релігійних чи політичних мотивів у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка має виконуватися замість обов'язкової військової служби;

с) будь-яку службу, яка має виконуватися у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, що загрожує життю чи благополуччю суспільства;

д) будь-яку роботу чи службу, яка входить у звичайні громадянські обов'язки.

Стаття 5. Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

а) законне ув'язнення особи після її засудження компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

в) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою припровадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

г) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою припровадження його до встановленого законом компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту с пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або затримання, має право на судовий розгляд, при якому суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування.

Стаття 6. Право на справедливий судовий розгляд

1. Кожен при вирішенні питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на

справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть не допускатися в зал засідань протягом усього судового розгляду або якоїсь його частини в інтересах збереження моралі, громадського порядку або національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін чи в разі крайньої необхідності, якщо, на думку суду, в особливих випадках публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено згідно із законом.

3. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, має щонайменше такі права:

a) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причину обвинувачення проти нього;

b) мати достатньо часу й можливостей для підготовки свого захисту;

c) захищати себе особисто чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя;

d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

e) якщо він не розуміє мову, яка використовується у суді, або не розмовляє нею, – отримувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7. Нікого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії або бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національними законами або за міжнародним правом. Не може також призначатися покарання, тяжче від того, яке застосовувалося на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не стоїть на перешкоді судовому розглядові і покаранню будь-якої особи за будь-які дії чи бездіяльність, які на час їх вчинення становили кримінальне правопорушення згідно із загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями.

Стаття 8. Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9. Свобода думки, совісті і віросповідання

1. Кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання; це право включає свободу змінювати свою релігію або свої переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і спільно з іншими, прилюдно чи приватно, в богослужінні, ученні, виконанні та дотриманні релігійних і ритуальних обрядів.

2. Свобода сповідувати релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони громадського порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 10. Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві.

Стаття 11. Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань та на свободу об'єднання з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, які встановлені законом в інтересах національної або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і є необхідними в демократичному суспільстві. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або органів державного управління.

Стаття 12. Право на шлюб

Чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13. Право на ефективний засіб правового захисту

Кожен, чий права і свободи, викладені в цій Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту у відповідному національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, що діяли як офіційні особи.

Стаття 14. Заборона дискримінації

Здійснення прав і свобод, викладених у цій Конвенції, гарантується без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або інших обставин.

Стаття 15. Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вжити заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, – за умови, якщо такі заходи не суперечать іншим її міжнародно-правовим зобов'язанням.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, або від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка використовує це право відступу від своїх зобов'язань, повною мірою інформує Генерального секретаря Ради Європи про всі вжиті нею заходи і про причини їх вжиття. Вона також інформує Генерального секретаря Ради Європи про те, коли такі заходи було припинено і з якого часу положення Конвенції знову повністю виконуються.

Стаття 16. Обмеження щодо політичної діяльності іноземців

Ніщо в статтях 10, 11 і 14 не може розглядатися як таке, що перешкоджає запровадженню Високими Договірними Сторонами обмежень щодо політичної діяльності іноземців.

Стаття 17. Заборона зловживання правами

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитися як таке, що надає будь-якій державі, групі або особі будь-яке право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, що викладені в цій Конвенції, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж передбачено в Конвенції.

Стаття 18. Обмеження у застосуванні обмежень на права

Обмеження, які дозволяються цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, можуть застосовуватися тільки з тією метою, для якої вони передбачені.

Розділ II

Європейський суд з прав людини

Стаття 19. Створення суду

Для забезпечення додержання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (далі «Суд»), який функціонує на постійній основі.

Стаття 20. Кількісний склад суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21. Критерії добору суддів

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду, чи бути юристами з визнаним авторитетом.

2. Судді засідають в Суді у своїй особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися ніякою діяльністю, що є несумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, які виникають у зв'язку із застосуванням цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22. Вибори суддів

1. Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів із трьох кандидатів, представлених Високою Договірною Стороною.

2. Така сама процедура застосовується під час довиборів до Суду у випадку приєднання нових Високих Договірних Сторін, а також при заповненні вакансій, що виникають.

Стаття 26. Пленарні засідання Суду

На пленарних засіданнях Суду:

- a) обираються його Голова та один або два заступники Голови строком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створюються палати на встановлений строк;
- c) обираються голови палат Суду; вони можуть бути переобрані;
- d) приймається Регламент Суду; та
- e) обираються секретар Суду та один або кілька заступників секретаря.

Стаття 27. Комісії, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає в комісіях у складі трьох суддів, у палатах у складі семи суддів та у Великій палаті у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комісії на встановлений строк.

2. Як член палати та Великої палати за посадою засідає суддя, обраний від заінтересованої держави-учасниці, або, за відсутності такого чи в разі неспроможності такого взяти участь у засіданні, особа, яка визначається на вибір такої держави і засідає як суддя.

3. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, які визначаються відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жоден суддя з палати, яка постановила судове рішення, за винятком голови палати та судді, який засідав від заінтересованої держави-учасниці.

Стаття 28. Заяви комісії про неприйнятність

Комісія може – одноставним голосуванням – визнати непринятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Ухвала комісії є остаточною.

Стаття 29. Ухвали палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 28 жодної ухвали не винесено, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33.

3. Ухвала щодо прийнятності виноситься окремо, якщо Суд, у виняткових випадках, не вирішить інакше.

Стаття 30. Відмова від юрисдикції на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може призвести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31. Повноваження Великої палати

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 або статтею 34, якщо палата відмовляється від своєї юрисдикції згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43; та

б) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32. Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї і які передаються йому на розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішується Судом.

Стаття 33. Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке, як вона вважає, було допущене іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34. Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, що вважають себе потерпілими від порушення однією з Високих Договірних Сторін прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати ніяким чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35. Критерії прийнятності

1. Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту – відповідно до загально визнаних норм міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати прийняття остаточного рішення.

2. Суд не розглядає жодної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю порушує питання, що вже було розглянуте Судом або вже подане на розгляд за іншою процедурою міжнародного розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить відповідної нової інформації.

3. Суд визнає неприйнятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає, що ця заява є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтованою або є зловживанням правом на подання заяви.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо він вважає її непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36. Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядаються палатою або Великою палатою, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подати свої міркування у письмовій формі і брати участь у слуханнях.

2. Голова Суду може, в інтересах належного відправлення правосуддя, запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, або будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої міркування у письмовій формі або брати участь у слуханнях.

Стаття 37. Вилучення заяв із реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дозволяють дійти висновку, що:

а) заявник не має наміру й далі підтримувати свою заяву; або

б) спір уже вирішено; або

с) на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Однак Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Суд може знову поновити заяву в реєстрі справ, якщо, на його думку, обставини це виправдовують.

Стаття 38. Розгляд справи та процедура дружнього врегулювання

1. Якщо Суд визнає заяву прийнятною, він:

а) розглядає справу разом із представниками сторін і, в разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані держави створюють усі необхідні умови;

б) надає себе у розпорядження заінтересованих сторін з метою забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї.

2. Переговори, які здійснюються згідно з підпунктом б пункту 1, є конфіденційними.

Стаття 39. Досягнення дружнього врегулювання

У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши відповідне рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досягнутого вирішення.

Стаття 40. Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд у виняткових випадках не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, які здаються на зберігання секретареві, має бути відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41. Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову компенсацію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію.

Стаття 42. Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43. Передання справ на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати постановлення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення судового рішення.

Стаття 44. Остаточні судові рішення

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють про те, що вони не звертатимуться із клопотанням про передавання справи на розгляд Великої палати; або

б) через три місяця від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої палати не було заявлене; або

в) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне судове рішення опубліковується.

Стаття 45. Умотивування судових рішень та ухвал

1. Судові рішення та ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо судове рішення цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46. Обов'язкова сила судових рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення Суду в будь-якій справі, в якій вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду надсилається Комітетові міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

Стаття 47. Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглядати внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48. Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить до його компетенції, визначеної у статті 47, запит Комітету міністрів про надання консультативного висновку.

Стаття 49. Умотивування консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.

2. Якщо консультативний висновок цілком або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові міністрів.

Розділ III

Інші положення

Стаття 52. Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення щодо того, яким чином її внутрішнє законодавство забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53. Гарантії існуючих прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує або порушує будь-які права людини та основні свободи, які можуть гарантуватися законами будь-якої Високої Договірної Сторони або будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54. Повноваження Комітету міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету міністрів, наданих йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55. Відмова від інших засобів врегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення, шляхом оскарження, спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ
ПРО ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ
У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ (ЕТ8 030)
СТРАСБУРГ, 20 КВІТНЯ 1959 РОКУ
(ВИТЯГИ)**

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами, переконані в тому, що прийняття спільних правил в галузі взаємної допомоги у кримінальних справах сприятиме досягненню цієї мети, беручи до уваги, що така взаємна допомога пов'язана з питанням екстрадиції, з якого вже було підписано 13 грудня 1957 року відповідну конвенцію, погодилися про таке:

Глава I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1

1. Договірні Сторони зобов'язуються надавати одна одній, відповідно до положень цієї Конвенції, якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких, на момент прохання про надання допомоги, підпадає під юрисдикцію судових властей запитуючої Сторони.

2. Ця Конвенція не застосовується до арешту, виконання вироку або правопорушень, передбачених військовим правом, які не є злочинами відповідно до звичайного кримінального права.

Стаття 2

У допомозі може бути відмовлено:

(а) якщо прохання про надання допомоги стосується правопорушення, яке, на думку запитуваної Сторони, є політичним правопорушенням, правопорушенням, пов'язаним з політичним правопорушенням, або податковим правопорушенням;

(б) якщо запитувана Сторона вважає, що задоволення прохання може зашкодити суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам її країни.

Глава II. СУДОВІ ДОРУЧЕННЯ

Стаття 3

1. Запитувана Сторона виконує, у передбачений їй законодавством спосіб, будь-які судові доручення, які стосуються криміналь-

ної справи і які надсилаються їй судовими властями запитуючої Сторони з метою забезпечення свідочьких показань або передачі предметів, які являють собою речові докази, матеріалів судової справи або документів

2. Якщо запитуюча Сторона бажає, щоб свідки або експерти свідчили під присягою, вона ясно зазначає це у своєму проханні, і запитувана Сторона виконує прохання, якщо законодавство її країни цього не забороняє.

3. Запитувана Сторона може передавати засвідчені копії або засвідчені фотокопії запитуваних матеріалів судової справи або документів, якщо запитуюча Сторона ясно не просить передати оригінали; у цьому випадку запитувана Сторона докладась всіх зусиль для виконання прохання.

Стаття 4

Запитувана Сторона, на ясно висловлене прохання запитуючої Сторони, повідомляє їй дату і місце виконання судового доручення. Посадові та зацікавлені особи можуть бути присутні, якщо запитувана Сторона на це згодна.

Стаття 5

1. Будь-яка Договірна Сторона під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи документа про приєднання, шляхом перепроведення відповідної заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, може залишити за собою право обумовлювати виконання судових доручень щодо обшуку або арешту власності однією або декількома такими умовами:

(а) правопорушення, на якому ґрунтується судове доручення, має підлягати покаранню як за законодавством запитуючої Сторони, так і за законодавством запитуваної Сторони;

(б) правопорушення, на якому ґрунтується судове доручення, має бути екстрадиційним в запитуваній державі;

(с) виконання судового доручення має бути сумісним з законодавством запитуваної Сторони.

2. Якщо Договірна Сторона робить заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, будь-яка інша Сторона може застосовувати принцип взаємності.

Стаття 6

1. Запитувана Сторона може відстрочити передачу будь-яких запитуваних речей, матеріалів судової справи або документів, якщо вони їй необхідні у зв'язку з незакінченим кримінальним провадженням.

2. Будь-яка річ, будь-які оригінали матеріалів судової справи або документів, передані на виконання судового доручення, повертаються запитуючою Стороною запитуваній Стороні якнайскоріше, якщо остання Сторона не відмовиться від їх повернення.

Глава III. ВРУЧЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ТА РОЗПОРЯДЖЕНЬ СУДУ ЩОДО ЯВКИ СВІДКІВ, ЕКСПЕРТІВ І ПРИТЯГНУТИХ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ

Стаття 7

1. Запитувана Сторона здійснює вручення письмових документів і письмових доручень суду, які їй для цього надсилаються запитуючою Стороною.

Вручення може здійснюватися шляхом простої передачі відповідній особі письмових документів або наказів суду. Якщо запитуюча Сторона звертається з ясно висловленим проханням про це, запитувана Сторона здійснює вручення у спосіб, передбачений її власним законодавством для вручення аналогічних документів, або у спеціальний спосіб, сумісний з цим законодавством.

2. Підтвердження вручення здійснюється шляхом надання розписки, датованої і підписаної відповідною особою, або заяви запитуваної Сторони про здійснення вручення, в якій зазначається спосіб і дата такого вручення. Той чи інший з цих документів негайно надсилається запитуючій Стороні. На прохання запитуючої Сторони запитувана Сторона відзначає, чи було вручення документів здійснено відповідно до законодавства запитуваної Сторони. Якщо вручення документів не може бути здійсненим, запитувана Сторона негайно повідомляє про це запитуючу Сторону.

Стаття 8

Свідок або експерт, який не з'явиться до суду згідно з повісткою, про вручення якої було порушене прохання, не може, навіть якщо ця повістка містить попередження про покарання, підлягати ніякому покаранню або запобіжному заходу, якщо він в подальшому добровільно з'явиться на території запитуючої Сторони і буде знову належним чином викликаний до суду.

Стаття 9

Виплата коштів, включаючи добові, та відшкодування дорожніх витрат свідку або експерту здійснюються запитуючою Стороною і розраховуються від місця їхнього помешкання за тарифами, які, принаймні, дорівнюють тарифам, передбаченим в шкалах виплат та правилах, чинних в країні, де має відбутися допит.

Стаття 10

1. Якщо запитуюча Сторона вважає, що особиста присутність свідка або експерта в її судових органах конче необхідна, вона зазначає це у проханні про вручення судової повістки, і запитувана Сторона пропонує цьому свідку або експерту з'явитися до суду.

Запитувана Сторона інформує запитуючу Сторону про відповідь свідка або експерта.

2. У випадку, передбаченому у пункті 1 цієї статті, у проханні або у повістці зазначається приблизна сума виплачуваних коштів і сума дорожніх витрат та добових, які мають бути відшкодовані.

3. На конкретне прохання, запитувана Сторона може сплатити свідку або експерту аванс. Сума авансу позначається у судовій повістці і відшкодовується запитуючою Стороною.

Стаття 11

1. Особа, яка утримується під вартою і особиста присутність якої як свідка або для ставки віч-на-віч запитується запитуючою Стороною, тимчасово перепроводжується на територію, де має відбутися допит, за умови її повернення у строки, вказані запитуваною Стороною, і з урахуванням положень статті 12 в тій мірі, у якій вони можуть застосовуватися.

У перепровадженні особи може бути відмовлено:

(а) якщо особа, що утримується під вартою, на це не погоджується,

(б) якщо її присутність необхідна для цілей кримінального провадження, що здійснюється на території запитуваної Сторони,

(с) якщо її перепровадження може привести до продовження строків її утримання під вартою, або (а) якщо існують інші важливі обставини для того, щоб не перепроваджувати її на територію запитуючої Сторони.

2. З урахуванням положень статті 2, у випадку, передбаченому у попередньому пункті, транзитне перевезення особи, що утримується під вартою, через територію третьої держави – учасниці цієї Конвенції, здійснюється на клопотання, яке супроводжується всіма необхідними документами і яке надсилається міністерством юстиції запитуючої Сторони міністерству юстиції Сторони, через територію якої запитується транзитне перевезення.

Договірна Сторона може відмовити у наданні дозволу на транзит своїх громадян.

3. Перепроваджувана особа утримується під вартою на території запитуючої Сторони і, коли це необхідно, на території Сторони, у якої запитується дозвіл на транзитне перевезення, якщо Сто-

рона, до якої звернене прохання про перепровадження особи, не вимагає її звільнення.

Стаття 12

1. Свідок або експерт незалежно від громадянства, який постає перед судовими органами запитуючої Сторони за повісткою про виклик до суду, не може ні притягуватися до відповідальності, ні утримуватися під вартою, ні підлягати ніякому іншому обмеженню його особистої свободи на території цієї Сторони за діяння або обвинувальні вироки, які передували його від'їзду з території запитованої Сторони.

2. Особа, незалежно від громадянства, викликана в судові органи запитуючої Сторони для того, щоб відповідати за діяння, які є предметом кримінального переслідування, порушеного проти неї, не може ні притягуватися до відповідальності, ні утримуватися під вартою, ні підлягати ніякому іншому обмеженню її особистої свободи за діяння або обвинувальні вироки, які передували її від'їзду з території запитованої Сторони і які не зазначені у повістці про виклик до суду.

3. Передбачений у цій статті імунітет закінчується, якщо свідок або експерт, або притягнута до відповідальності особа, протягом послідовних п'ятнадцяти днів від дати, з якої її присутність більше не була необхідною судовим органам, маючи можливість залишити територію запитуючої Сторони, все ж таки залишилася на цій території або, виїхавши з неї, знову туди повернулася.

Глава IV. СУДОВІ МАТЕРІАЛИ

Стаття 13

1. Запитована Сторона надсилає виписки із судових матеріалів та інформацію щодо матеріалів, які запитуються від неї судовими органами Договірної Сторони і які необхідні для розгляду кримінальної справи, у такому ж обсязі, у якому вони можуть надаватися її власним судовим органам в аналогічних випадках.

2. У випадках, не передбачених у пункті 1 цієї статті, надіслане прохання виконується відповідно до умов, встановлених законодавством, нормативними актами або практикою запитованої Сторони.

Глава V. ПРОЦЕДУРА

Стаття 14

1. Прохання про взаємну допомогу повинні містити:

- (а) назву органу, що звертається із проханням,
- (б) предмет і причину прохання,
- (с) у міру можливості, відомості про відповідну особу і її громадянство, і
- (д) у разі необхідності, прізвище і адресу відповідної особи.

2. У судових дорученнях, передбачених в статтях 3, 4 і 5, зазначається також правопорушення і міститься стислий виклад фактів.

Стаття 15

1. Судові доручення, передбачені у статтях 3, 4 і 5, а також прохання, передбачені в статті 11, надсилаються міністерством юстиції запитуючої Сторони міністерству юстиції запитуваної Сторони і повертаються по тих же каналах.

2. У термінових випадках судові доручення можуть надсилатися безпосередньо судовими органами запитуючої Сторони судовим органам запитуваної Сторони. Вони повертаються разом з відповідними документами по каналах, зазначених у пункті 1 цієї статті.

3. Прохання, передбачені в пункті 1 статті 13, можуть безпосередньо надсилатися зацікавленими судовими органами відповідним органам запитуваної Сторони, а відповіді можуть надсилатися безпосередньо цими органами. Прохання, передбачені у пункті 2 статті 13, надсилаються міністерством юстиції запитуючої Сторони міністерству юстиції запитуваної Сторони.

4. Прохання про надання взаємної допомоги, не передбачені у пунктах 1 і 3 цієї статті, і, зокрема, прохання про проведення попереднього слідства по кримінальному переслідуванню можуть надсилатися і отримуватися безпосередньо судовими органами.

5. У випадках, коли Конвенція дозволяє безпосередній зв'язок, він може здійснюватися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол).

Стаття 16

1. За винятком положень пункту 2 цієї статті, прохання і документи, що до них додаються, не перекладаються.

2. Кожна Договірна Сторона під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання, шляхом перепроводження відповідної заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, може залишити за собою право вимагати, щоб прохання і документи, які до них додаються, надсилалися їй разом із перекладом на її мову, або на одну з офіційних мов Ради Європи, або на таку з цих мов, яку вона вкаже. Інші Сторони можуть застосовувати принцип взаємності.

3. Ця стаття не зашкоджує положенням про переклад прохань або документів, що до них додаються, які містяться в двосторонніх угодах або домовленостях, що вже набрали чинності або будуть укладені між двома або декількома Договірними Сторонами.

Стаття 17

Докази або документи, що надсилаються на виконання цієї Конвенції, встановлення автентичності не потребують.

Стаття 18

Якщо орган, який отримує прохання про надання взаємної допомоги, не має компетенції виконувати його, він, *ex officio*, надсилає це прохання компетентному органу своєї країни та інформує про це запитуючу Сторону по прямих каналах, якщо прохання надійшло по таких каналах.

Стаття 19

Причини будь-якої відмови у наданні взаємної допомоги повинні пояснюватись.

Стаття 20

За винятком положень пункту 3 статті 10 виконання прохань про надання взаємної допомоги не передбачає відшкодування витрат, крім тих, які спричинені присутністю експертів на території запитованої Сторони або перепровадженням особи, що утримується під вартою, здійснюваним згідно зі статтею 11.

Глава VI. ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИНИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРОВАДЖЕННЯМ У СПРАВІ

Стаття 21

1. Повідомлення однієї Договірної Сторони про злочин з метою розгляду в судах другої Сторони надсилаються і отримуються відповідними міністерствами юстиції, якщо Договірні Сторони не застосовують положення пункту 6 статті 15.

2. Запитована Сторона інформує запитуючу Сторону про будь-які дії, здійснені у зв'язку з таким повідомленням, і надсилає копію відповідного судового рішення.

3. До повідомлень, передбачених у пункті 1 цієї статті, застосовуються положення статті 16.

Глава VII. ОБМІН ІНФОРМАЦІЄЮ ПО СУДОВИХ ВИРОКАХ

Стаття 22

Кожна Договірна Сторона інформує будь-яку іншу Сторону про всі обвинувальні вироки і подальші заходи щодо громадян останньої Сторони по цих вироках. Міністерства юстиції повідомляють

таку інформацію одне одному принаймні один раз на рік. Коли та чи інша особа вважається громадянином двох або більше інших Договірних Сторін, відповідна інформація надається кожній з цих Сторін, якщо ця особа не є громадянином Сторони, на території якої вона була засуджена.

Глава VIII. ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 23

1. Будь-яка Договірна Сторона під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання може заявити застереження щодо будь-якого положення або будь-яких положень Конвенції.

2. Будь-яка Договірна Сторона, яка заявила застереження, відкликає його, як тільки це дозволять обставини. Відкликання застережень здійснюється шляхом перепроводження відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи.

3. Договірна Сторона, яка заявила застереження щодо якого-небудь положення Конвенції, може вимагати застосування цього положення іншою Стороною лише у тому обсязі, в якому вона сама його прийняла.

Додаток 6

**ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
КОНВЕНЦІЇ ПРО ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ
У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ (ЕТ8 099)
СТРАСБУРГ, 17 БЕРЕЗНЯ 1978 РОКУ
(ВИТЯГИ)**

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, бажаючи сприяти застосуванню Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, відкритої для підписання у Страсбурзі 20 квітня 1959 року (далі – «Конвенція»), в галузі фінансових правопорушень, вважаючи також за доцільне доповнити Конвенцію у деяких інших аспектах, погодилися про таке:

Глава I

Стаття 1

Договірні Сторони не користуються правом, передбаченим у пункті а статті 2 Конвенції, з метою відмови у наданні допомоги виключно на підставі того, що прохання про надання допомоги стосується правопорушення, яке, на думку запитованої Сторони, є фінансовим правопорушенням.

Стаття 2

1. Якщо Договірна Сторона обумовлює виконання судового доручення щодо обшуку або арешту власності, умовою, що правопорушення, на якому ґрунтується судове доручення, має підлягати покаранню як за законодавством запитуючої Сторони, так і за законодавством запитованої Сторони, ця умова виконується стосовно фінансових правопорушень, якщо правопорушення підлягає покаранню за законодавством запитуючої Сторони та відповідає правопорушенню такого самого характеру за законодавством запитованої Сторони.

2. У проханні про надання допомоги не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитованої Сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту таким же чином як законодавство запитуючої Сторони.

Глава II

Стаття 3

Ця Конвенція також застосовується до:

а) вручення документів, що стосуються виконання вироку, стягнення штрафу або сплати судових витрат;

б) заходів, що стосуються відстрочення ухвали вироку або його виконання, умовного звільнення, відстрочення виконання вироку або припинення його виконання.

**ДРУГИЙ ДОДАТКОВИЙ ПРОТОКОЛ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ВЗАЄМНУ
ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ
(ETS 182) СТРАСБУРГ, 8 ЛИСТОПАДА 2001 РОКУ
(ВИТЯГИ)**

Держави – члени Ради Європи, які підписали цей Протокол, беручи до уваги свої зобов'язання за Статутом Ради Європи;

бажаючи й надалі сприяти захисту прав людини, затверджувати верховенство права та підтримувати демократичний суспільний лад;

вважаючи за доцільне з цією метою посилити індивідуальні та колективні можливості розслідування злочинів;

вирішили вдосконалити та доповнити у деяких аспектах Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах, укладену в Страсбурзі 20 квітня 1959 року (далі – «Конвенція»), а також Додатковий протокол до неї, укладений у Страсбурзі 17 березня 1978 року;

беручи до уваги Конвенцію про захист прав та основних свобод людини, укладену в Римі 4 листопада 1950 року, а також Конвенцію про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, укладену в Страсбурзі 28 січня 1981 року, домовились про таке:

Глава I

Стаття 1 – Сфера дії

Стаття 1 Конвенції замінюється такими положеннями:

«1. Сторони зобов'язуються своєчасно надавати одна одній відповідно до положень цієї Конвенції якнайширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень, покарання яких на момент прохання про надання допомоги підпадає під юрисдикцію судових органів запитуючої Сторони.

2. Ця Конвенція не застосовується до арештів, виконання вироків та до правопорушень, передбачених військовим правом, які не є злочинами за звичайним кримінальним правом.

3. Взаємна допомога може також надаватися у провадженні, здійснюваному адміністративними органами щодо діянь, які відповідно до національного законодавства запитуючої Сторони або

запитуваної Сторони караються як порушення норм законодавства, у тому разі, коли таке рішення може призвести до провадження у суді, що має юрисдикцію зокрема у кримінальних справах.

4. У взаємній допомозі не може бути відмовлено виключно на підставі того, що вона стосується діянь, за які у запитуючій Стороні може бути притягнута до відповідальності юридична особа».

Стаття 2 – Присутність посадових осіб запитуючої Сторони

До статті 4 Конвенції додається такий текст, існуюча стаття 4 Конвенції стає пунктом 1, а нижчевикладені положення стають пунктом 2:

«2. У проханнях про присутність таких посадових або заінтересованих осіб не може бути відмовлено, якщо така присутність може сприяти виконанню прохання про надання допомоги у спосіб, що більше відповідає потребам запитуючої Сторони, і, таким чином, може дозволити уникнути необхідності направлення додаткових прохань про надання допомоги».

Стаття 3 – Тимчасова передача затриманих осіб на територію запитуючої Сторони

Стаття 11 Конвенції замінюється такими положеннями:

«1. На прохання запитуючої Сторони про особисту присутність особи, яка утримується під вартою, для цілей доказування, крім присутності для того, щоб стати перед судом, така особа тимчасово перепроваджується на її територію, за умови повернення у строки, визначені запитуваною Стороною, та з урахуванням положень статті 12 цієї Конвенції у тій мірі, в якій вони можуть бути застосовані.

У передачі може бути відмовлено, якщо:

- а) особа, що утримується під вартою, на це не погоджується,
- б) її присутність необхідна для цілей кримінального провадження, що здійснюється на території запитуваної Сторони,
- с) передача може призвести до продовження терміну її утримання під вартою, або
- д) існують інші важливі підстави для того, щоб не передавати її на територію запитуючої Сторони.

2. Відповідно до положень статті 2 цієї Конвенції у випадку, передбаченому в пункті 1, транзитне перевезення особи, що утримується під вартою, територією третьої Сторони дозволяється за клопотанням, яке супроводжується всіма необхідними документами та надсилається Міністерством юстиції запитуючої Сторони Міністерству юстиції Сторони, територією якої запитується транзитне перевезення. Сторона може відмовити у наданні дозволу на транзитне перевезення громадян своєї держави.

3. Особа, яка передається, утримується під вартою на території запитуючої Сторони та, коли це необхідно, на території тієї Сторони, через яку запитується транзитне перевезення, якщо Сторона, запитана про передачу особи, не вимагає її звільнення».

Стаття 4 – Канали зв'язку

Стаття 15 Конвенції замінюється такими положеннями:

«1. Прохання про надання взаємної допомоги, так само як і інформація, що надається без прохання, надсилаються у письмовому вигляді Міністерством юстиції запитуючої Сторони Міністерству юстиції запитуваної Сторони і повертаються по тих же каналах. Проте вони можуть направлятися безпосередньо судовими органами запитуючої Сторони судовим органам запитуваної Сторони і повертатися по тих же каналах.

2. Клопотання, передбачені у статті 11 цієї Конвенції та статті 13 Другого додаткового протоколу до неї, у будь-якому разі надсилаються Міністерством юстиції запитуючої Сторони Міністерству юстиції запитуваної Сторони та повертаються по тих же каналах.

3. Прохання про надання взаємної допомоги стосовно проваджень, згаданих у пункті 3 статті 1 цієї Конвенції, також можуть, залежно від випадку, надсилатися безпосередньо адміністративними або судовими органами запитуючої Сторони адміністративним або судовим органам запитуваної Сторони і повертатися по тих же каналах.

4. Прохання про надання взаємної допомоги згідно зі статтями 18 та 19 Другого додаткового протоколу до цієї Конвенції можуть також надсилатися безпосередньо компетентними органами запитуючої Сторони компетентним органам запитуваної Сторони.

5. Прохання, передбачені в пункті 1 статті 13 цієї Конвенції, можуть надсилатися безпосередньо заінтересованими судовими органами відповідним органам запитуваної Сторони. Відповіді можуть надсилатися безпосередньо цими органами. Прохання, передбачені в пункті 2 статті 13 цієї Конвенції, надсилаються Міністерством юстиції запитуючої Сторони Міністерству юстиції запитуваної Сторони.

6. Прохання про надання копій вироків та щодо заходів, згаданих у статті 4 Додаткового протоколу до цієї Конвенції, можуть надсилатися безпосередньо до компетентних органів. Будь-яка Договірна Держава може у будь-який час, звернувшись із заявою до

Генерального секретаря Ради Європи, визначити органи, які вона вважатиме компетентними органами для цілей цього пункту.

У термінових випадках, коли згідно з цією Конвенцією дозволяється безпосереднє пересилання, воно може здійснюватись через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол).

8. Будь-яка Сторона може в будь-який час шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи залишити за собою право виконувати будь-які або певні прохання про надання взаємної допомоги залежно від однієї або декількох таких умов:

а) копія прохання надсилається до центрального органу, визначеного у заяві;

б) прохання, крім термінових, надсилаються до центрального органу, визначеного у заяві;

с) у разі безпосереднього пересилання з причин терміновості копія одночасно передається до Міністерства юстиції цієї Сторони;

д) деякі або всі прохання про надання допомоги передаються цій Стороні по інших каналах, ніж передбачені цією статтею.

9. Прохання про надання взаємної допомоги та будь-які інші повідомлення, передбачені цією Конвенцією або Протоколами до неї, можуть надсилатися за допомогою будь-яких електронних або інших засобів зв'язку за умови, що запитуюча Сторона готова на запит у будь-який час надати їх письмовий запис та оригінал. Проте будь-яка Договірна Держава може в будь-який час, звернувшись із заявою до Генерального секретаря Ради Європи, визначити умови, за яких вона погоджується приймати та виконувати прохання, одержані за допомогою електронних або інших засобів зв'язку.

10. Положення цієї статті не завдають шкоди чинним двостороннім угодам або домовленостям між Сторонами, якими передбачено безпосереднє пересилання прохань про надання допомоги між їхніми компетентними органами».

Стаття 5 – Витрати

Стаття 20 Конвенції замінюється такими положеннями:

«1. Сторони не вимагають одна від одної відшкодування будь-яких витрат, що виникають внаслідок застосування положень цієї Конвенції та Протоколів до неї, крім:

а) витрат, пов'язаних з перебуванням експертів на території запитованої Сторони;

б) витрат, пов'язаних з передачею особи, яка утримується під вартою, згідно зі статтями 13 або 14 Другого додаткового протоколу до цієї Конвенції або статтею 11 цієї Конвенції;

с) значних витрат або витрат надзвичайного характеру.

2. Проте витрати, пов'язані з установами та обслуговуванням відео- або телефонного зв'язку в запитованій Стороні, з оплатою послуг перекладачів, що забезпечуються запитованою Стороною, добові свідкам та їхні подорожні витрати в запитованій Стороні, відшкодовуються запитуючою Стороною запитованій Стороні, якщо Сторони не домовились про інше.

3. Сторони консультуються одна з одною з метою досягнення домовленостей щодо оплати витрат, відшкодування яких може вимагатися згідно з вищенаведеним пунктом 1 с).

4. Положення цієї статті застосовуються без шкоди для положень пункту 3 статті 10 цієї Конвенції».

Стаття 6 – Судові органи

Стаття 24 Конвенції замінюється такими положеннями:

«Будь-яка держава під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, схвалення або приєднання шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначає органи, які для цілей цієї Конвенції вона вважатиме судовими органами. Після цього вона може у будь-який час та у такий самий спосіб змінити положення цієї заяви».

Стаття 7 – Відкладення виконання прохань

1. Запитована Сторона може відкласти вчинення дій за проханням, якщо такі дії можуть зашкодити розслідуванню, кримінальному переслідуванню або пов'язаними з ними провадженнями, що здійснюються її органами.

2. Перш ніж відмовити у допомозі або відкласти її надання, запитована Сторона, у разі необхідності після консультацій із запитуючою Стороною, вирішує, чи може прохання бути виконано частково або на таких умовах, які вона вважає необхідними.

3. Якщо виконання прохання відкладається, мають бути зазначені причини відкладення. Запитована Сторона також повідомляє запитуючу Сторону про будь-які причини, які роблять неможливим виконання прохання або можуть значно його затримати.

Стаття 8 – Процедура

Незважаючи на положення статті 3 цієї Конвенції, у разі, коли у проханнях зазначаються формальності або процедури, яких вимагає законодавство запитуючої Сторони, навіть якщо вони не застосовуються у запитованій Стороні, остання повинна виконати такі вимоги в тій мірі, в якій вжиття згаданих заходів не суперечить основним принципам її законодавства, якщо цим Протоколом не передбачено інше.

Стаття 9 – Отримання показань шляхом відеоконференції

11. Якщо особа перебуває на території однієї Сторони та має давати показання як свідок або експерт судовим органам іншої Сторони, остання може, якщо особиста явка особи для надання показань на її території є небажаною або неможливою, просити про отримання показань шляхом відеоконференції, як це передбачено у пунктах 2-7.

2. Запитувана Сторона погоджується на отримання показань шляхом відеоконференції за умови, що використання відеоконференції не суперечить основним принципам її законодавства та вона має технічні засоби для цього. Якщо запитувана Сторона не має доступу до технічних засобів для проведення відеоконференції, такі засоби можуть надаватися їй запитуючою Стороною за взаємною згодою.

3. Прохання про отримання показань шляхом відеоконференції повинно містити на додаток до інформації, згаданої у статті 14 цієї Конвенції, виклад причин, з яких особиста присутність свідка або експерта є небажаною або неможливою, назву судового органу та імена осіб, які отримуватимуть показання.

4. Судовий орган запитуваної Сторони викликає відповідну особу для явки відповідно до норм свого законодавства.

5. До отримання показань шляхом відеоконференції застосовуються такі правила:

a) представники судового органу запитуваної Сторони беруть участь у отриманні показань, у разі необхідності їм допомагає перекладач; вони несуть відповідальність як за встановлення особи того, хто дає показання, так і за дотримання основних принципів законодавства запитуваної Сторони. Якщо представники судового органу запитуваної Сторони вважають, що під час отримання показань порушуються основні принципи законодавства запитуваної Сторони, вони негайно вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб отримання показань продовжувалось у відповідності з вищезгаданими принципами;

b) у разі необхідності компетентними органами запитуючої та запитуваної Сторони погоджуються заходи щодо захисту особи, яка дає показання;

c) отримання показань проводиться безпосередньо судовими органами запитуючої Сторони або під їхнім керівництвом відповідно до норм її національного законодавства;

d) у разі потреби на прохання запитуючої Сторони або особи, яка дає показання, запитувана Сторона забезпечує послуги перекладача для особи, яка дає свідчення;

е) особа, яка дає показання, може скористатися правом відмови давати показання, яке їй надається законодавством або запитованою або запитуючою Сторони.

6. Без шкоди для будь-яких узгоджених заходів із захисту осіб судові органи запитованої Сторони по завершенні отримання показань складають протокол, зазначаючи дату та місце отримання показань, особу того, хто давав показання, імена та посади всіх інших осіб, які брали участь у отриманні показань в запитованій Стороні, будь-яку складену присягу, а також технічні умови, за яких відбувалось слухання. Документ надсилається компетентним органом запитованої Сторони компетентному органу запитуючої Сторони.

7. Кожна Сторона вживає необхідних заходів для забезпечення того, щоб до свідків або експертів, які допитуються на її території відповідно до цієї статті та відмовляються давати показання при наявності такого обов'язку або дають неправдиві показання, її національне законодавство застосовувалось у такий же спосіб, як коли ці показання даються в рамках національного провадження.

8. Сторони також можуть на свій розсуд застосовувати положення цієї статті, де це є доцільним та за згоди своїх компетентних судових органів, також щодо отримання показань шляхом відеоконференції за участю обвинуваченої або підозрюваної особи. У цьому разі рішення про проведення відеоконференції та спосіб, в який проводиться така конференція, погоджуються між Сторонами відповідно до їхнього національного законодавства та відповідних міжнародних інструментів. Отримання показань за участю обвинуваченої або підозрюваної особи проводиться лише за її згоди.

9. Будь-яка Договірна Держава може у будь-який час шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи заявити, що вона не користуватиметься можливістю, передбаченою вище у пункті 8, щодо застосування положень цієї статті також до отримання показань шляхом відеоконференції за участю обвинуваченої або підозрюваної особи.

Стаття 10 – Отримання показань шляхом телефонної конференції

1. Якщо особа перебуває на території однієї Сторони і має бути допитана як свідок або експерт судовими органами іншої Сторони, остання може, якщо це передбачено її національним законодавством, звернутися до першої з проханням про надання допомоги в отриманні показань шляхом телефонної конференції, як це передбачено у пунктах 2-6.

2. Отримання показань може проводитись шляхом телефонної конференції лише у тому разі, якщо свідок або експерт дає згоду на його проведення у такий спосіб.

3. Запитувана Сторона погоджується на отримання показань шляхом телефонної конференції, якщо це не суперечить основним принципам її законодавства.

4. Прохання про отримання показань шляхом телефонної конференції має містити на додаток до інформації, передбаченої у статті 14 цієї Конвенції, назву судового органу та імена осіб, які отримуватимуть показання, а також зазначати, що свідок або експерт згоден брати участь у отриманні показань шляхом телефонної конференції.

5. Заінтересовані Сторони погоджують практичні питання щодо отримання показань. При погодженні таких домовленостей запитувана Сторона зобов'язується:

а) повідомити відповідного свідка або експерта про час та місце отримання показань;

б) забезпечити встановлення особи свідка або експерта;

в) пересвідчитись у тому, що свідок або експерт дає згоду на отримання показань шляхом телефонної конференції.

6. Запитувана Сторона може обумовити свою згоду повністю або частково відповідними положеннями пунктів 5 та 7 статті 9.

Стаття 11 – Надання інформації без прохання

1. Без шкоди для власного розслідування чи судового розгляду компетентні органи однієї Сторони можуть без попереднього прохання надіслати компетентним органам іншої Сторони інформацію, отриману в рамках їхніх власних розслідувань, якщо вони вважають, що розкриття такої інформації могло б допомогти Стороні, яка одержує інформацію, у порушенні або проведенні розслідування або судового розгляду або могло б привести до надіслання прохання цією Стороною згідно з Конвенцією або Протоколами до неї.

2. Сторона, яка надає інформацію, може відповідно до свого національного законодавства встановити умови використання такої інформації Стороною, яка її одержує.

3. Для Сторони, що отримує інформацію, такі умови є обов'язковими.

4. Проте кожна Договірна Держава у будь-який час шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може залишити за собою право не бути зв'язаною умовами, встановленими Стороною, що надає інформацію, відповідно до вищеведеного пункту 2, якщо вона попередньо не отримає повідомлення

про характер інформації, що буде надана, та не дасть згоду на передачу такої інформації.

Стаття 12 – Реституція

1. На прохання запитуючої Сторони та без шкоди для прав *bona fide* третіх осіб запитувана Сторона може надати предмети, отримані злочинним шляхом, у розпорядження запитуючої Сторони з метою їхнього повернення законним власникам.

2. При застосуванні статей 3 та 6 цієї Конвенції запитувана Сторона може відмовитися від повернення предметів до або після їхньої передачі запитуючій Стороні, якщо у такий спосіб може бути спрощено реституцію таких предметів законному власнику. При цьому дотримуються права *bona fide* третіх осіб.

3. У разі відмови до здійснення передачі предметів запитуючій Стороні запитувана Сторона не використовуватиме забезпечувальних прав або інших прав регресу, передбачених податковим або митним законодавством щодо цих предметів.

4. Відмова, про яку йдеться у пункті 2, не завдає шкоди праву запитуваної Сторони стягувати податки або мито із законного власника.

Стаття 13 – Тимчасова передача затриманих осіб запитуваній Стороні

1. Якщо є домовленість між компетентними органами заінтересованих Сторін, Сторона, яка запитала проведення розслідування, для цілей якого необхідна особиста присутність особи, утримуваної під вартою на її території, може тимчасово передавати цю особу на територію тієї Сторони, де має проводитись розслідування.

2. Така домовленість повинна передбачати умови тимчасової передачі особи та дату, до якої ця особа повинна бути повернена на територію запитуючої Сторони.

3. У разі, якщо на передачу потрібна згода відповідної особи, заява про згоду або її копія негайно передається запитуваній Стороні.

4. Передана особа повинна залишатися під вартою на території запитуваної Сторони і, коли це необхідно, на території Сторони, через яку запитано транзит, якщо Сторона, яка передає особу, не просить про її звільнення.

5. Строк перебування під вартою на території запитуваної Сторони зараховується до строку утримання під вартою, який особа зобов'язана або буде зобов'язана відбутися на території запитуючої Сторони.

6. Положення пункту 2 статті 11 та статті 12 цієї Конвенції застосовуються *mutatis mutandis*.

7. Кожна Договірна Держава у будь-який час шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може заявити, що до досягнення домовленості відповідно до пункту 1 цієї статті вимагатиметься згода, про яку йдеться у пункті 3 цієї статті, або вона буде потрібна за певних умов, визначених у заяві.

Стаття 14 – Особиста присутність переданих засуджених осіб

Положення статей 11 та 12 цієї Конвенції застосовуються *mutatis mutandis* також до осіб, які перебувають під вартою на території запитуваної Сторони після того, як вони були передані для відбування призначеного у запитуючій Стороні покарання, якщо запитуюча Сторона просить про їхню особисту присутність для перегляду судового рішення.

Стаття 15 – Мова процесуальних документів і судових рішень, що мають бути вручені

1. Положення цієї статті застосовуються до будь-якого прохання про вручення, передбаченого статтею 7 цієї Конвенції або статтею 3 Додаткового протоколу до неї.

2. Процесуальні документи та судові рішення у будь-якому разі передаються мовою або мовами, якими вони були складені.

3. Незважаючи на положення статті 16 цієї Конвенції, якщо орган, який склав документи, знає або має підстави вважати, що адресат розуміє тільки якусь іншу мову, документи або принаймні їхні найважливіші частини повинні супроводжуватись перекладом такою іншою мовою.

4. Незважаючи на положення статті 16 цієї Конвенції, процесуальні документи та судові рішення для зручності органів запитуваної Сторони супроводжуються стислим викладом їхнього змісту в перекладі мовою або однією з мов цієї Сторони.

Стаття 16 – Вручення документів шляхом поштового пересилання

1. Компетентні судові органи будь-якої Сторони можуть безпосередньо пересилати поштою процесуальні документи та судові рішення особам, які перебувають на території будь-якої іншої Сторони.

2. Процесуальні документи та судові рішення супроводжуються повідомленням про те, що адресат може одержати від зазначеного у повідомленні органу інформацію про свої права та обов'язки стосовно вручення документів. Положення пункту 3 вищенаведеної статті 15 застосовуються до такого повідомлення.

3. Положення статей 8, 9 та 12 цієї Конвенції застосовуються *mutatis mutandis* щодо вручення документів шляхом поштового пересилання.

4. Положення пунктів 1, 2 та 3 вищенаведеної статті 15 також застосовуються щодо вручення документів шляхом поштового пересилання.

Стаття 17 – Транскордонне спостереження

1. Співробітники поліції однієї зі Сторін, які в рамках кримінального розслідування здійснюють у своїй країні спостереження за особою, яка, як припускається, брала участь у вчиненні злочину, що може тягнути видачу, або за особою, щодо якої є обґрунтовані підстави вважати, що вона може сприяти встановленню вищезгаданої особи або її місце знаходження, уповноважуються продовжувати спостереження за нею на території іншої Сторони, якщо остання дозволила транскордонне спостереження у відповідь на попередньо направлене прохання про надання допомоги. Дозвіл може супроводжуватися певними умовами.

На прохання нагляд буде доручено співробітникам поліції тієї Сторони, на території якої він здійснюється.

Прохання про надання допомоги, про яке йдеться у першому абзаці, має надсилатися до органу, призначеного кожною Стороною, до компетенції якого належить надання або пересилання необхідного дозволу.

2. У разі, якщо з причин особливої терміновості попередній дозвіл іншої Сторони не може бути запитаний, співробітники поліції, які здійснюють спостереження у рамках кримінального розслідування, уповноважуються продовжувати за кордоном спостереження за особою, яка, як припускається, вчинила злочини, вказані у пункті 6, за умови, що виконуються такі вимоги:

а) призначені згідно з пунктом 4 органи Сторони, на території якої має продовжуватись спостереження, повинні бути негайно, під час здійснення спостереження, повідомлені про перетин кордону;

б) прохання про надання допомоги, яке подається відповідно до пункту 1 та визначає підстави для перетину кордону без попереднього дозволу, має направлятися без затримки.

Спостереження припиняється одразу ж на вимогу Сторони, на території якої воно здійснюється, у відповідь на повідомлення, згадане у підпункті а), або прохання, згадане у підпункті б), або якщо дозвіл не був отриманий протягом п'яти годин після перетину кордону.

3. Спостереження, про яке йдеться в пунктах 1 та 2, здійснюється лише за таких загальних умов:

а) Співробітники поліції, які здійснюють спостереження, повинні дотримуватись положень цієї статті та законодавства Сторони, на території якої вони діють; вони повинні виконувати інструкції територіальних компетентних органів.

б) Крім ситуацій, передбачених у пункті 2, співробітники поліції під час здійснення спостереження повинні мати при собі документ, який засвідчує, що дозвіл був отриманий.

с) Співробітники поліції, які здійснюють спостереження, повинні у будь-який час бути готові представити підтвердження того, що вони діють в офіційній якості.

д) Співробітники поліції, які здійснюють спостереження, можуть мати при собі табельну зброю під час здійснення спостереження, якщо запитувана Сторона не прийняла рішення про інше; її застосування забороняється, крім випадків законної самооборони.

е) Вхід до приватних будинків та у місця, куди немає публічного доступу, забороняється.

ф) Співробітники поліції, які здійснюють спостереження, не можуть зупиняти, допитувати або заарештовувати особу, яка перебуває під спостереженням.

г) Всі дії викладаються у звіті органам Сторони, на території якої вони були здійснені; може вимагатись особиста присутність співробітників поліції, які здійснюють спостереження.

h) Органи Сторони, з якої прибули співробітники поліції, які здійснюють спостереження, на прохання органів Сторони, на території якої проводилось спостереження, надають сприяння у проведенні розслідування, включаючи судовий розгляд, що відбувається після операції, в якій вони брали участь.

4. Сторони під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, схвалення або приєднання шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначають співробітників поліції та органи, які призначаються для цілей пунктів 1 та 2 цієї статті. Вони згодом можуть у будь-який час і у такий самий спосіб змінити положення своєї заяви.

5. Сторони можуть на двосторонньому рівні розширювати сферу дії цієї статті та вживати додаткових заходів для її виконання.

6. Спостереження, про яке йдеться у пункті 2, може здійснюватись лише за один з таких злочинів: вбивство з політичних мотивів; вбивство; зґвалтування; підпал; підробка; збройне пограбування та придбання викрадених речей; вимагання; викрадення людей та захоплення заручників; торгівля людьми; незаконна

торгівля наркотичними засобами та психотропними речовинами; порушення законів щодо поводження зі зброєю та вибуховими речовинами; використання вибухових речовин; незаконне перевезення отруйних та небезпечних відходів; ввіз нелегальних мігрантів; незаконні статеві зносини з неповнолітніми та їх розбещення.

Стаття 18 – Контрольована поставка

1. Кожна Сторона зобов'язується забезпечити, щоб на прохання іншої Сторони на її території дозволялися контрольовані поставки у рамках кримінальних розслідувань злочинів, що можуть тягнути видачу.

2. Рішення про проведення контрольованих поставок приймається у кожному конкретному випадку компетентними органами запитуваної Сторони з дотриманням національного законодавства цієї Сторони.

3. Контрольовані поставки відбуваються відповідно до процедур запитуваної Сторони. Компетентні органи цієї Сторони уповноважені здійснювати, спрямовувати та контролювати такі дії.

4. Сторони під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, схвалення або приєднання шляхом направлення відповідної заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначають органи, які є компетентними для цілей цієї статті. Вони згодом можуть у будь-який час і у такий самий спосіб змінити положення своєї заяви.

Стаття 19 – Таємні розслідування

1. Запитуюча та запитувана Сторони можуть домовитись надавати одна одній допомогу в проведенні розслідувань злочину співробітниками поліції, які діятимуть під прикриттям або за вигаданими прізвищами (таємні розслідування).

2. Рішення щодо прохання приймається у кожному конкретному випадку компетентними органами запитуваної Сторони з дотриманням її національного законодавства та процесу. Тривалість таємного розслідування, детальні умови та правовий статус причетних співробітників поліції під час таємних розслідувань погоджуються Сторонами з дотриманням їхнього національного законодавства та процесу.

3. Таємні розслідування проводитимуться відповідно до національного законодавства та процедур Сторони, на території якої вони здійснюються. Залучені Сторони співпрацюють для забезпечення того, щоб таємне розслідування було підготовлене та контролювалося, а також домовляються про заходи безпеки для співробіт-

ників поліції, які працюють під прикриттям або за вигаданими прізвищами.

4. Сторони під час підписання цієї Конвенції або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або документа про прийняття, схвалення або приєднання шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначають органи, які є компетентними для цілей пункту 2 цієї статті. Вони згодом можуть у будь-який час і у такий самий спосіб змінити умови своєї заяви.

Стаття 20 – Спільні слідчі групи

1. За взаємною згодою компетентні органи двох або більше Сторін можуть створити спільну слідчу групу для конкретної мети на обмежений період часу, який може бути продовжений за взаємною згодою, для проведення кримінальних розслідувань на території однієї або декількох Сторін, що створили групу. Склад групи визначається в угоді.

Спільна слідча група може, зокрема, бути створена у разі, якщо:

а) розслідування злочинів Стороною вимагає проведення складних та комплексних слідчих заходів, пов'язаних з іншими Сторонами;

б) декілька Сторін проводять розслідування злочинів, обставини яких вимагають вжиття скоординованих спільних дій залучених до розслідування Сторін.

Прохання про створення спільної слідчої групи може подаватися будь-якою із заінтересованих Сторін. Група створюється на території однієї зі Сторін, де, як передбачається, проводитимуться розслідування.

2. На додаток до інформації, передбаченої у відповідних положеннях статті 14 цієї Конвенції, прохання про створення спільної слідчої групи мають включати пропозиції щодо складу групи.

3. Спільна слідча група здійснює свою діяльність на території Сторін – засновників групи відповідно до таких загальних умов:

а) керівник групи є представником компетентного органу, який бере участь у кримінальному розслідуванні від Сторони, на території якої діє група. Керівник групи діє в межах своєї компетенції за національним законодавством;

б) група здійснює свою діяльність відповідно до законодавства тієї Сторони, на території якої вона працює. Члени та відряджені члени групи виконують свої завдання під керівництвом особи, про яку йдеться у підпункті а), з урахуванням умов, визначених їхніми власними органами в угоді про створення групи;

с) Сторона, на території якої працює група, вживає всіх необхідних організаційних заходів для забезпечення її роботи.

4. У цій статті члени спільної слідчої групи від Сторони, на території якої працює група, визначаються як «члени», у той час як члени від інших Сторін, крім Сторони, на території якої працює група, визначаються як «відряджені члени».

5. Відряджені члени спільної слідчої групи мають право бути присутніми під час здійснення слідчих заходів на території Сторони, де працює група. Проте керівник групи може з особливих причин відповідно до законодавства Сторони, на території якої діє група, прийняти інше рішення.

6. Відрядженим членам спільної слідчої групи відповідно до законодавства тієї Сторони, на території якої діє група, її керівник може доручити вжити певних слідчих заходів, якщо таке рішення було схвалено компетентними органами Сторони, на території якої діє група, та Сторони, яка відряджає.

7. У разі, якщо для спільної слідчої групи необхідним є здійснення слідчих заходів на території однієї зі Сторін, що створили групу, члени групи, відряджені цією Стороною, можуть звернутися з проханням про здійснення таких заходів до своїх власних компетентних органів. Такі заходи вживаються у цій Стороні на тих самих умовах, які б застосовувалися при проведенні розслідування в рамках національної процедури.

8. Якщо спільній слідчій групі необхідна допомога іншої Сторони, крім тих, що створили групу, або третьої держави, компетентні органи держави, на території якої діє група, можуть звертатися з проханням про надання допомоги до компетентних органів такої іншої держави згідно з відповідними документами або домовленостями.

9. Відряджений член спільної слідчої групи може відповідно до національного законодавства своєї держави та в межах своєї компетенції надавати групі інформацію, наявну у Сторони, яка його відрядила, для цілей кримінальних розслідувань, що проводяться групою.

10. Законно отримана членом або відрядженим членом спільної слідчої групи інформація, до якої в іншому випадку компетентні органи заінтересованих Сторін не мають доступу, може використовуватися для таких цілей:

а) цілей, для яких була створена група;

б) за умови отримання попередньої згоди Сторони, на території якої отримана така інформація, для виявлення, розслідування і переслідування інших злочинів. У такій згоді може бути відмовлено

тільки у випадках, коли використання такої інформації може зашкодити розслідуванню кримінальних справ, що проводиться на території відповідної Сторони, або щодо яких ця Сторона могла б відмовити у наданні взаємної допомоги;

с) для негайного запобігання серйозній загрозі суспільній безпеці та без шкоди для підпункту b), якщо згодом було порушено кримінальну справу;

d) для інших цілей у тій мірі, в якій це погоджено Сторонами, що створили групу.

11. Ця стаття не завдає шкоди будь-яким іншим існуючим положенням або домовленостям щодо створення або діяльності спільних слідчих груп.

12. У тій мірі, в якій це дозволено законодавством заінтересованих Сторін або положеннями будь-яких інших юридичних інструментів, які застосовуються між ними, може бути досягнута домовленість щодо участі у діяльності групи інших осіб, крім представників компетентних органів Сторін, що створюють спільну слідчу групу. Таким особам не надаються права, надані членам або відрядженим членам групи на підставі цієї статті, якщо домовленістю прямо не передбачено інше.

Стаття 21 – Кримінальна відповідальність що стосується посадових осіб

Під час здійснення діяльності, згаданої у статтях 17, 18, 19 та 20, якщо заінтересовані Сторони не домовились про інше, посадові особи іншої Сторони, ніж Сторона, на території якої має місце така діяльність, розглядаються як посадові особи останньої щодо правопорушень, вчинених проти них або ними.

Стаття 22 – Цивільна відповідальність що стосується посадових осіб

1. У разі, якщо відповідно до статей 17, 18, 19 або 20 посадові особи однієї Сторони здійснюють діяльність на території іншої Сторони, перша Сторона несе відповідальність за будь-яку шкоду, завдану ними під час їхньої діяльності, відповідно до законодавства Сторони, на території якої вони діють.

2. Сторона, на території якої завдано шкоду, згадану в пункті 1, компенсує таку шкоду на умовах, які застосовуються щодо шкоди, заподіяної її власними посадовими особами.

3. Сторона, посадові особи якої завдали шкоди будь-якій особі на території іншої Сторони, повністю відшкодовує останній будь-які суми, які вона сплатила потерпілим або особам, які мають таке право від їхнього імені.

4. Без шкоди для здійснення своїх прав по відношенню до третіх осіб, за винятком пункту 3, кожна Сторона у випадку, передбаченому в пункті 1, утримується від вимоги про компенсацію шкоди, завданої їй іншою Стороною.

5. Положення цієї статті застосовуються за умови, що Сторони не домовились про інше.

Стаття 23 – Захист свідків

Якщо Сторона запитує допомогу на підставі цієї Конвенції або одного з Протоколів до неї стосовно свідка, щодо якого існує ризик залякування або необхідність захисту, то компетентні органи запитуючої та запитуваної Сторін намагаються узгодити заходи для забезпечення захисту відповідної особи згідно зі своїм національним законодавством.

Стаття 24 – Тимчасові заходи

1. На прохання запитуючої Сторони запитувана Сторона відповідно до свого національного законодавства може вживати тимчасових заходів з метою збереження доказів, підтримання існуючої обстановки або захисту законних інтересів, яким загрожує небезпека.

2. Запитувана Сторона може виконувати прохання частково або на певних умовах, зокрема, щодо часових рамок.

Стаття 25 – Конфіденційність

Запитуюча Сторона може вимагати, щоб запитувана Сторона зберігала конфіденційність факту та змісту прохання, за винятком обсягу, необхідного для виконання прохання. Якщо запитувана Сторона не може виконати вимог щодо конфіденційності, вона негайно повідомляє про це запитуючу Сторону.

Стаття 26 – Захист даних

1. Дані особистого характеру, передані однією Стороною іншій в результаті виконання прохання, направлено на підставі Конвенції або будь-якого з Протоколів до неї, можуть використовуватися Стороною, якій такі дані були передані, тільки:

а) для цілей провадження, до якого застосовується ця Конвенція або будь-який з Протоколів до неї;

б) для інших судових та адміністративних проваджень, безпосередньо пов'язаних з провадженням, згаданим у підпункті а);

с) для негайного запобігання серйозній загрозі суспільній безпеці.

2. Проте такі дані можуть використовуватися для будь-яких інших цілей, якщо попередня згода на це була надана або Стороною, яка передала ці дані, або суб'єктом цих даних.

3. Будь-яка Сторона може відмовити у передачі даних особистого характеру, отриманих в результаті виконання прохання, направлено на підставі Конвенції або будь-якого з Протоколів до неї, якщо:

- такі дані захищаються її національним законодавством, та

- Сторона, якій мають передаватися дані, не є учасницею Конвенції про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру, укладеної у Страсбурзі 28 січня 1981 року, і якщо остання Сторона не зобов'язується надавати даним такий захист, який вимагається першою Стороною.

4. Будь-яка Сторона, яка передає дані особистого характеру, отримані в результаті виконання прохання, направлено на підставі Конвенції або будь-якого з Протоколів до неї, може запитати у Сторони, якій були передані ці дані, надати інформацію щодо того, як вона використала такі дані.

5. Будь-яка Сторона шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи може вимагати, щоб у рамках процедур, для яких вона могла б відмовити або обмежити передачу або використання даних особистого характеру відповідно до положень Конвенції або одного з Протоколів до неї, дані особистого характеру, передані іншій Стороні, використовувались останньою для цілей пункту 1 лише з її попередньої згоди.

Стаття 27 – Адміністративні органи

Сторони можуть у будь-який час шляхом направлення заяви на ім'я Генерального секретаря Ради Європи визначити органи, які вони вважатимуть адміністративними органами для цілей пункту 3 статті 1 Конвенції.

Стаття 28 – Відношення до інших договорів

Положення цього Протоколу не перешкоджають встановленню більш широкого регулювання положеннями двосторонніх або багатосторонніх угод, укладених між Сторонами відповідно до пункту 3 статті 26 Конвенції.

Стаття 29 – Мирне врегулювання

Європейський комітет з проблем злочинності постійно інформується щодо тлумачення та застосування цієї Конвенції та Протоколів до неї, а також докладає всіх необхідних зусиль для сприяння мирному врегулюванню будь-яких складнощів, які можуть виникнути у процесі їхнього застосування.

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО РАТИФІКАЦІЮ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ВЗАЄМНУ ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНИХ
СПРАВАХ, 1959 РІК, ТА ДОДАТКОВОГО
ПРОТОКОЛУ 1978 РОКУ ДО КОНВЕНЦІЇ²⁶¹
від 16 січня 1998 року № 44/98-ВР

1. Європейську конвенцію про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 рік, та Додатковий протокол 1978 року до Конвенції, підписані від імені України 29 травня 1997 року в м. Страсбурзі, ратифікувати з такими заявами і застереженнями до Конвенції:

1) до статті 2:

Україна також залишає за собою право не виконувати запит про подання допомоги, якщо:

а) є достатні підстави вважати, що він спрямований на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

б) виконання запиту є несумісним з принципом «*non bis in idem*» («немає двох покарань за один злочин»);

в) запит стосується правопорушення, яке є предметом розслідування або судового розгляду в Україні;

2) до пункту 1 статті 5:

Україна виконуватиме судові доручення щодо обшуку або арешту майна за умови, передбаченої підпунктом «с» пункту 1 статті 5;

3) до пункту 3 статті 7:

повістка про виклик до суду обвинуваченої особи, яка перебуває на території України, повинна передаватися відповідним органам не пізніше як за 40 днів перед датою, встановленою для явки;

4) до пункту 1 статті 15:

органами, на які покладаються повноваження згідно з пунктом 1 статті 15 Конвенції, є Міністерство юстиції України (щодо дору-

²⁶¹ Відомості Верховної Ради. – 1998 – № 23. – С. 130. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1298-XIV від 15.12.99, ВВР. – 2000. – № 1. – С. 3.)

чень судів) і Генеральна прокуратура України (щодо доручень органів досудового слідства);

(Статтю 1 доповнено пунктом 4 згідно із Законом № 1298-XIV від 15.12.99)

5) до пункту 2 статті 16:

прохання та документи, які до них додаються, мають надсилатися до України разом з перекладом на українську мову або на одну з офіційних мов Ради Європи, якщо вони не складені цими мовами;

6) до статті 24:

для цілей цієї Конвенції «судовими органами» України є: суди загальної юрисдикції, прокурори всіх рівнів, органи попереднього слідства.

**ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ
ПРО ВИДАЧУ ПРАВОПОРУШНИКІВ
(ET8 024)
ПАРИЖ, 13 ГРУДНЯ 1957 РОКУ
(ВИТЯГИ)**

Уряди, які підписали цю Конвенцію, будучи членами Ради Європи, враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами, вважаючи, що ця мета може бути досягнута шляхом укладання угод та здійснення спільних дій у галузі права, вважаючи, що прийняття однакових правил, які стосуються видачі правопорушників, може сприяти цій діяльності по уніфікації, погодились про таке:

Стаття 1. Зобов'язання видавати правопорушників

Договірні Сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшукуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою.

Стаття 2. Правопорушення, що тягнуть видачу

1. Видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постанова про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше чотирьох місяців.

2. Якщо запит про видачу правопорушника стосується декількох окремих правопорушень, кожне з яких за законами запитуючої Сторони і запитуваної Сторони карається позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою, але якщо деякі з них не задовольняють умови стосовно тривалості терміну покарання, яке може бути призначене, запитувана Сторона має також право здійснювати видачу за останні правопорушення.

3. Будь-яка Договірна Сторона, закони якої не дозволяють видачі правопорушників за деякі правопорушення, зазначені у пункті

І цієї статті, може, у тому, що її стосується, вилучити такі правопорушення із сфери застосування цієї Конвенції.

4. Будь-яка Договірна Сторона, яка бажає скористатися правом, передбаченим у пункті 3 цієї статті, під час здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання, перепроводжує Генеральному секретарю Ради Європи або перелік правопорушень, за вчинення яких видача дозволяється, або перелік правопорушень, за вчинення яких вона забороняється, а також зазначає правові положення, які дозволяють або забороняють видачу. Генеральний секретар Ради надсилає ці переліки іншим Сторонам, які підписали Конвенцію.

5. Якщо в подальшому законодавство Договірної Сторони забороняє видачу у зв'язку з іншими правопорушеннями, така Сторона повідомляє про це Генерального секретаря. Генеральний секретар інформує інші Сторони, які підписали Конвенцію. Таке повідомлення набирає чинності через три місяці від дати його отримання Генеральним секретарем.

6. Будь-яка Сторона, яка використовує право, передбачене у пунктах 4 або 5 цієї статті, може в будь-який час поширити дію цієї Конвенції на правопорушення, які були вилучені із сфери її застосування. Вона повідомляє Генерального секретаря Ради про такі зміни, а Генеральний секретар інформує про це інші Сторони, які підписали Конвенцію.

7. Будь-яка Сторона може застосовувати принцип взаємності щодо будь-яких правопорушень, вилучених із сфери застосування Конвенції згідно з цією статтею.

Стаття 3. Політичні правопорушення

1. Видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною Стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням.

2. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана Сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або що становище такої особи може бути зашкоджене з будь-якої з цих причин.

3. Для цілей цієї Конвенції вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням.

4. Ця стаття не зачіпає ніяких зобов'язань, які Договірні Сторони могли взяти або можуть взяти на себе за будь-якою іншою міжнародною конвенцією багатостороннього характеру.

Стаття 4. Військові правопорушення

Видача за правопорушення, які передбачені військовим правом і які не є правопорушеннями за звичайним кримінальним правом, із сфери застосування цієї Конвенції вилучаються.

Стаття 5. Фінансові правопорушення

Видача здійснюється, відповідно до положень цієї Конвенції, за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, тільки якщо Договірні Сторони ухвалили таке рішення стосовно будь-якого такого правопорушення або категорії правопорушень.

Стаття 6. Видача власних громадян

1. а) Договірна Сторона має право відмовити у видачі своїх громадян.

б) Кожна Договірна Сторона у заяві, зробленій під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти чи свого документа про приєднання, може визначити, у тому, що її стосується, термін «громадянин» за змістом цієї Конвенції.

с) Громадянство визначається під час ухвалення рішення стосовно видачі правопорушника. Однак, якщо відповідна особа вперше визнається громадянином запитуючої Сторони впродовж періоду від моменту ухвалення рішення і до моменту передбаченої видачі, запитувана Сторона може скористатися положенням, що міститься у підпункті «а» цієї статті.

2. Якщо запитувана Сторона не видає свого громадянина, вона на прохання запитуючої Сторони передає справу до своїх компетентних органів, для того щоб у разі необхідності можна було здійснити її розгляд. З цією метою документи, інформація та речові докази, які стосуються правопорушення, надсилаються безкоштовно по каналах, передбачених у пункті 1 статті 12. Запитуюча Сторона інформується про результати розгляду її запити.

Стаття 7. Місце вчинення правопорушення

1. Запитувана Сторона може відмовити у видачі відповідної особи за правопорушення, яке за її законодавством вважається вчиненим повністю або частково на її території або в місці, яке розглядається як її територія.

2. Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, було вчинене за межами території запитуючої Сторони, у видачі може бути відмовлено, тільки якщо законодавство запитуючої Сторони

не передбачає переслідування за таку саму категорію правопорушень у випадку їх вчинення за межами території останньої Сторони або не передбачає видачі за правопорушення, у зв'язку з яким вимагається видача.

Стаття 8. Незакінчене провадження у справах за аналогічні правопорушення

Запитувана Сторона може відмовити у видачі відповідної особи, якщо компетентні органи цієї Сторони переслідують її у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача.

Стаття 9. *Non Bis In Idem*

Видача не здійснюється, якщо компетентні органи запитуваної Сторони проголосили остаточне рішення щодо відповідної особи у зв'язку із правопорушенням (правопорушеннями), за яке вимагається видача. У видачі може бути відмовлено, якщо компетентні органи запитуваної Сторони ухвалили рішення або не порушувати, або припинити переслідування у зв'язку із таким самим правопорушенням (правопорушеннями).

Стаття 10. Строк давності

Видача не здійснюється, якщо відповідна особа, згідно із законодавством запитуючої або запитуваної Сторони, не підлягає переслідуванню чи покаранню у зв'язку із закінченням строку давності.

Стаття 11. Смертна кара

Якщо правопорушення, за яке вимагається видача, карається смертною карою за законодавством запитуючої Сторони і якщо законодавство запитуваної Сторони не передбачає смертної кари за таке саме правопорушення або вона, як правило, не виконується, у видачі може бути відмовлено, якщо запитуюча Сторона не надасть запитуваній Стороні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання.

Стаття 12. Запит та підтвердні документи

1. Запит складається у письмовій формі і надсилається по дипломатичних каналах. Інші шляхи передачі запитів можуть бути встановлені за прямою згодою між двома або декількома Сторонами.

2. Запит супроводжується:

а) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та постанови суду або постанови про негайне затримання чи ордера на арешт або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої Сторони;

б) викладом правопорушень, за які вимагається видача. Час і місце їх вчинення, їх юридична кваліфікація і посилання на відповідні правові положення зазначаються якнайточніше;

с) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону і, по можливості, якнайточнішим описом відповідної особи, а також будь-якою іншою інформацією, яка може сприяти встановленню її особистості та громадянства.

Стаття 13. Додаткова інформація

Якщо інформації, надісланої запитуючою Стороною, недостатньо для ухвалення запитуваною Стороною рішення на виконання цієї Конвенції, остання Сторона запитує необхідну додаткову інформацію і може встановлювати термін її отримання.

Стаття 14. Правило *ad hoc*

1. Видана особа не може переслідуватися, засуджуватися або затримуватися з метою виконання вироку чи постанови про утримання під вартою ні за яке правопорушення, вчинене до її видачі, крім правопорушення, за яке вона була видана, і її особиста свобода ні з яких інших причин не може обмежуватися, за винятком таких випадків:

а) якщо Сторона, яка її видала, на це згодна. Запит про згоду надсилається разом із документами, зазначеними у статті 12, та протоколом будь-якої заяви, зробленої виданою особою у зв'язку з відповідним правопорушенням. Згода дається, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, є таким, що тягне видачу відповідно до положень цієї Конвенції;

б) якщо ця особа, маючи можливість залишити територію Сторони, якій вона була видана, не зробила цього впродовж 45 днів після її остаточного звільнення або, залишивши цю територію, знову туди повернулася.

2. Запитуюча Сторона може, однак, вжити будь-яких необхідних заходів для видворення цієї особи із своєї території або будь-яких заходів, необхідних згідно з її законодавством для запобігання будь-яким юридичним наслідкам закінчення строку давності, включаючи розгляд справи за відсутності обвинуваченої особи.

3. Якщо кваліфікація правопорушення, у зв'язку з яким пред'являється обвинувачення, змінюється в ході розгляду справи, видана особа може переслідуватися або засуджуватися, тільки коли кваліфікуючі ознаки нового складу правопорушення свідчать про те, що це правопорушення є таким, що тягне видачу.

Стаття 15. Передвидача третій державі

За винятком передбаченого у пункті 1б статті 14, запитуюча Сторона не може, без згоди запитуваної Сторони, видавати іншій

Стороні або третій державі особу, видану запитуючій Стороні та розшукувану зазначеною іншою Стороною або третьою державою у зв'язку із правопорушеннями, вчиненими до її видачі. Запитувана Сторона може вимагати надання документів, зазначених у пункті 2 статті 12.

Стаття 16. Тимчасовий арешт

1. У термінових випадках компетентні органи запитуючої Сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи. Компетентні органи запитуваної Сторони вирішують це питання відповідно до свого законодавства.

2. У запиті про тимчасовий арешт повідомляється про існування одного з документів, зазначених у пункті 2а статті 12, і намір надіслати запит про видачу правопорушника. В ньому також зазначається, за яке правопорушення буде запитуватися видача, де і коли таке правопорушення було вчинене, а також, у міру можливості, опис зовнішності розшукуваної особи.

3. Запит про тимчасовий арешт надсилається компетентним органам запитуваної Сторони або дипломатичними каналами, або безпосередньо поштою, або телеграфом, або через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол), або у будь-який інший спосіб, який дозволяє мати письмове підтвердження або який визнається запитуваною Стороною. Запитуючий орган без зволікань інформується про результати розгляду його запиту.

4. Тимчасовий арешт може бути припинений, якщо, впродовж 18 днів після арешту, запитувана Сторона не отримує запиту про видачу правопорушника і документи, зазначені у статті 12. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 днів від дати здійснення такого арешту. Можливість тимчасового звільнення у будь-який час не виключається, однак запитувана Сторона вживає будь-яких заходів, які, на її думку, необхідні для запобігання втечі розшукуваної особи.

5. Звільнення не перешкоджає повторному арешту і видачі правопорушника у разі отримання в подальшому запиту про видачу.

Стаття 17. Одночасні запити

Якщо видача правопорушника запитується одночасно декількома державами або за одне й те ж правопорушення, або за різні правопорушення, запитувана Сторона ухвалює своє рішення з урахуванням всіх обставин і особливо відносної серйозності та місця вчинення правопорушень, відповідних дат надходження запитів, громадянства відповідної особи та можливості подальшої видачі правопорушника іншій державі.

Стаття 18. Передача особи, яка підлягає видачі

1. Запитувана Сторона інформує запитуючу Сторону каналами, зазначеними у пункті 1 статті 12, про своє рішення щодо видачі.

2. У випадку будь-якої повної або часткової відмови наводяться її причини.

3. Якщо запит задовольняється, запитуюча Сторона інформується про місце і дату передачі правопорушника та про тривалість строку, впродовж якого відповідна особа утримувалась під вартою з метою її передачі.

4. За винятком положень пункту 5 цієї статті, якщо відповідна особа не була прийнята у визначений день, вона може бути звільнена через 15 днів і у будь-якому випадку звільняється через 30 днів. Запитувана Сторона може відмовити у видачі її за те ж саме правопорушення.

5. Якщо Сторона з незалежних від неї обставин не може передати або прийняти особу, яка підлягає видачі, вона повідомляє про це іншу Сторону. Обидві Сторони домовляються про нову дату передачі правопорушника і застосовують положення пункту 4 цієї статті.

Стаття 19. Відстрочена або умовна передача

1. Запитувана Сторона може, прийнявши рішення про задоволення запиту щодо видачі правопорушника, відстрочити передачу відповідної особи з метою розгляду її справи цієї Стороною або, якщо така особа вже засуджена, з метою відбуття нею на території цієї Сторони свого покарання за інше правопорушення, пізніше, у зв'язку з яким запитується видача.

2. Запитувана Сторона може не відстрочувати передачу, а тимчасово передати відповідну особу запитуючій Стороні на умовах, які визначаються Сторонами за спільною згодою.

Стаття 20. Передача власності

1. Запитувана Сторона, в межах свого законодавства і на прохання запитуючої Сторони, вилучає і передає власність:

а) яка може бути необхідна як доказ; або

б) яка була здобута внаслідок правопорушення і яка на час арешту знаходилася у володінні відповідної особи або була виявлена пізніше.

2. Власність, зазначена у пункті 1 цієї статті, передається навіть якщо видача, на яку була дана згода, не може бути здійснена внаслідок смерті або втечі відповідної особи.

3. Якщо зазначена власність підлягає арешту або конфіскації на території запитуваної Сторони, остання у зв'язку із здійсненням

кримінального переслідування може тимчасово її затримати або передати за умови повернення.

4. Будь-які права, яких могли набути на зазначену власність запитувана Сторона або треті Сторони, зберігаються. У випадках існування таких прав власність повертається безкоштовно запитуваній Стороні якнайскоріше після суду.

Стаття 21. Транзитне перевезення

1. Транзитне перевезення через територію однієї з Договірних Сторін здійснюється на запит, який надсилається каналами, зазначеними у пункті 1 статті 12, якщо відповідне порушення не розглядається Стороною, у якій запитується дозвіл на транзитне перевезення, як правопорушення політичного або суто військового характеру, що має відношення до статей 3 і 4 цієї Конвенції.

2. Країна, у якій запитується дозвіл на транзитне перевезення, може відмовити у транзитному перевезенні її громадянина за змістом статті 6.

3. З урахуванням положень пункту 4 цієї статті, необхідно подавати документи, зазначені у пункті 2 статті 12.

4. У разі використання повітряного транспорту застосовуються такі положення:

а) якщо посадка не запланована, запитуюча Сторона повідомляє Сторону, над територією якої має здійснюватися політ, і підтверджує існування одного з документів, зазначених у пункті 2а статті 12. У випадку незапланованої посадки таке повідомлення має силу запиту про тимчасовий арешт, передбачений у статті 16, і запитуюча Сторона подає офіційний запит про транзитне перевезення;

б) якщо посадка запланована, запитуюча Сторона подає офіційний запит про транзитне перевезення.

5. Однак будь-яка Сторона, під час підписання або здачі на зберігання своєї ратифікаційної грамоти або свого документа про приєднання до цієї Конвенції, може заявити про те, що вона буде дозволяти транзитне перевезення відповідної особи тільки на деяких або на всіх умовах, на яких вона здійснює видачу правопорушників. У такому випадку може застосовуватися принцип взаємності.

6. Транзитне перевезення особи, яка видається, не здійснюється ні через яку територію, якщо існують підстави вважати, що життя або свобода цієї особи на такій території можуть опинитися під загрозою з причини її раси, релігії, громадянства або політичних переконань.

Стаття 22. Процедура

Якщо ця Конвенція не передбачає іншого, процедура стосовно видачі правопорушників і тимчасового арешту регулюється виключно законодавством запитуваної Сторони.

Стаття 23. Мова документів

Документи, які подаються, складаються мовою запитуючої або запитуваної Сторони. Запитувана Сторона може вимагати переклад на одну з офіційних мов Ради Європи, яку вона визначає на свій розсуд.

Стаття 24. Витрати

1. Витрати, що виникли на території запитуваної Сторони у зв'язку з видачею правопорушників, покриваються цією Стороною.

2. Витрати, що виникли у зв'язку із транзитним перевезенням через територію Сторони, у якій запитується дозвіл на транзитне перевезення, покриваються запитуючою Стороною.

3. У випадку видачі правопорушників з території, яка знаходиться за межами території метрополії запитуваної Сторони, витрати, пов'язані з подорожуванням між цією територією і територією метрополії запитуючої Сторони, покриваються останньою. Таке ж саме правило застосовується до витрат, пов'язаних з подорожуванням між територією, яка знаходиться за межами території метрополії запитуваної Сторони, і територією метрополії цієї Сторони.

Стаття 25. Визначення терміну «постанова про утримання під вартою»

Для цілей цієї Конвенції термін «постанова про утримання під вартою» означає будь-яке розпорядження, яке передбачає позбавлення волі і яке було проголошене кримінальним судом на додаток до вироку про ув'язнення або замість нього.

ЗАКОН УКРАЇНИ
ПРО РАТИФІКАЦІЮ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ВИДАЧУ ПРАВОПОРУШНИКІВ, 1957 РІК,
ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ 1975 РОКУ
ТА ДРУГОГО ДОДАТКОВОГО ПРОТОКОЛУ
1978 РОКУ ДО КОНВЕНЦІЇ²⁶²
від 16 січня 1998 року № 43/98

Верховна Рада України постановляє:

1. Європейську конвенцію про видачу правопорушників, 1957 рік, Додатковий протокол 1975 року та Другий додатковий протокол 1978 року до Конвенції, підписані від імені України 29 травня 1997 року в м. Страсбурзі, ратифікувати з такими заявами і застереженнями:

1) до Конвенції:

а) до статті 1:

Україна залишає за собою право не здійснювати видачу, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю;

б) до пункту 1 статті 2:

Україна здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням;

в) до статті 4:

видачу правопорушників за вчинення загальнокримінальних правопорушень, що також є військовими правопорушеннями, може бути здійснено Україною лише за умови, якщо особу, видача якої запитується, не буде піддано кримінальному переслідуванню за військовим правом або законом;

г) до підпунктів «а» і «б» пункту 1 статті 6:

Україна не видаватиме іншій державі громадян України.

Для цілей цієї Конвенції громадянином України вважається будь-яка особа, яка відповідно до законів України на час прийняття рішення про видачу є громадянином України;

²⁶² Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998. – № 23. – Ст. 129. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1299-XIV від 15.12.99. – ВВР. – 2000. – № 1. – Ст. 4.)

д) до пункту 5 статті 21:

Україна дозволить транзитне перевезення через свою територію осіб, що видаються, на тих самих умовах, на яких вона здійснює видачу правопорушників;

е) до статті 23:

запит про видачу правопорушника та документи, які до нього додаються, мають надсилатися до України разом із перекладом на українську мову або на одну з офіційних мов Ради Європи, якщо вони не складені цими мовами.

**ПРОЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ (РЕЄСТР. № 3456-І)
(ВИТЯГИ)**

**РОЗДІЛ ДВНАДЦЯТИЙ
ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ,
ПОВ'ЯЗАНЕ З МІЖНАРОДНИМИ ВІДНОСИНАМИ**

Глава 57

**ІМУНІТЕТИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ
І КОНСУЛЬСЬКИХ УСТАНОВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ**

Стаття 630. Дипломатичний імунітет

Правом дипломатичного імунітету в Україні відповідно до цього Кодексу користуються:

1) глави дипломатичних представництв іноземних держав, члени дипломатичного персоналу цих представництв, а також члени їхніх сімей, якщо вони проживають разом із ними і не є громадянами України;

2) співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичних представництв і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, якщо ці співробітники та члени їхніх сімей не є громадянами України і не проживають в Україні постійно;

3) співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, які не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, – стосовно дій, вчинених ними при виконанні своїх обов'язків;

4) глави дипломатичних представництв, члени дипломатичного персоналу представництв іноземних держав у третій країні, консульські посадові особи, члени спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу, які проїжджають транзитом через територію України, і члени їхніх сімей, які супроводжують вказаних осіб або слідують окремо, щоб приєднатися до них або повернутися у свою країну;

5) дипломатичні та консульські кур'єри – при виконанні своїх обов'язків;

6) глави консульських установ та інші консульські посадові особи;

7) члени спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу;

8) глави, члени і персонал представництв іноземних держав у міжнародних організаціях, посадові особи цих організацій – на підставі міжнародних угод або загальновизнаних міжнародних звичаїв.

Стаття 631. Особиста недоторканність

1. Особи, вказані в пунктах 1, 2, 4, 5, 7 статті 630 цього Кодексу, користуються особистою недоторканністю.

2. Глави консульських установ та інші консульські посадові особи можуть бути затримані або взяті під варту лише в разі переслідування за вчинення тяжкого злочину або при виконанні вироку суду щодо них, який набрав законної сили.

3. Особа, яка здійснює дізнання, слідчий або прокурор, які порушили провадження в кримінальній справі відносно особи, вказаної в частині другій цієї статті, або затримали чи взяли її під варту, повинні негайно повідомити про це главу консульської установи, а у разі, якщо він сам підлягає таким заходам, – державу, яку він представляє, через дипломатичні канали, а також Міністерство закордонних справ України.

Стаття 632. Імунітет від кримінальної юрисдикції

1. Особи, зазначені в пунктах 1, 2, 4, 7 статті 630 цього Кодексу, користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції України. Питання про їхню кримінальну відповідальність вирішується дипломатичним шляхом.

2. Співробітники обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, які не є громадянами України або не проживають в Україні постійно, глави консульських установ та інші консульські посадові особи користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції України лише щодо дій, вчинених ними при виконанні службових обов'язків.

3. Особи, які користуються імунітетом від кримінальної юрисдикції, можуть підлягати юрисдикції України в тому разі, коли відповідна іноземна держава або міжнародна організація дадуть на це згоду.

Стаття 633. Імунітет від дачі показань

1. Особи, вказані в пунктах 1, 2, 4, 7 статті 630 цього Кодексу, не зобов'язані давати показання як свідки або потерпілі, а в разі згоди давати такі показання не зобов'язані для цього з'являтися до слідчих органів, прокурора і суду.

2. Глава консульської установи та інші консульські посадові особи, а також співробітники адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу консульської установи можуть викликатися в

якості свідків при провадженні кримінальних справ. Співробітники адміністративно-технічного та обслуговуючого персоналу консульської установи не можуть відмовитися давати показання як свідки, крім показань у питаннях, пов'язаних з виконанням ними службових обов'язків. У разі відмови консульських посадових осіб давати показання як свідки до них не можуть застосовуватися заходи примусу.

3. У разі одержання згоди, про яку йдеться в частині першій цієї статті, виклик, вручений цим особам, не може містити попередження про застосування заходів процесуального примусу.

Стаття 634. Недоторканність приміщень і документів

1. Приміщення дипломатичних представництв, резиденції глав дипломатичних представництв, жилі приміщення членів дипломатичного персоналу, особисті приміщення членів спеціальних місій та їх дипломатичного персоналу, папери та кореспонденція, що їм належать, майно, яке знаходиться в них, за винятками, передбаченими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і засоби пересування є недоторканими. Доступ у ці приміщення може мати місце лише за згодою глави дипломатичного представництва або особи, яка його заміняє.

2. Приміщення представництва та спеціальної місії, предмети їх обстановки та інше майно, що знаходиться в них, а також засоби пересування представництва і спеціальної місії користуються імунітетом від обшуку, арешту та виконавчих дій.

3. Правило, передбачене в частині першій цієї статті, поширюється на жилі приміщення, які займають співробітники адміністративно-технічного персоналу дипломатичного представництва і члени їхніх сімей, що проживають разом із ними, якщо ці співробітники і члени їхніх сімей не є громадянами України або не проживають в Україні постійно.

4. Приміщення, яке займає консульська установа є недоторканим. Доступ у ці приміщення може мати місце лише за згодою глави консульської установи чи призначеної ним особи або глави дипломатичного представництва іноземної держави. Така згода може передбачатися лише у разі пожежі або іншого стихійного лиха, що потребують невідкладних заходів захисту.

5. Архіви, документи і офіційне листування дипломатичних представництв, спеціальних місій та консульських установ є недоторканими. Дипломатична пошта та пошта спеціальних місій не підлягають ні розпечатуванню, ні затриманню.

6. Згода глав дипломатичних представництв, спеціальних місій і консульських установ на доступ у приміщення, згадані в частинах першій–четвертій цієї статті, обшук, виїмку і арешт у них запитується прокурором через Міністерство закордонних справ України.

7. При обшуку, виїмці та арешті у згаданих приміщеннях є обов'язковою присутність прокурора та представника Міністерства закордонних справ України.

Глава 58

ПРАВОВА ДОПОМОГА У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ ПРИ ПРОВАДЖЕННІ ОКРЕМИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ

Стаття 635. Порядок надання правової допомоги

1. На території України міжнародна правова допомога у кримінальних справах надається та запитується на підставі чинних міжнародних договорів України.

2. При необхідності надання чи отримання правової допомоги за відсутності міжнародного договору з відповідною державою допомога може бути надана чи запитана на засадах взаємності.

3. У разі звернення України до іноземної держави про надання правової допомоги на засадах взаємності Генеральна прокуратура України чи Міністерство юстиції України гарантує від імені України цій іноземній державі надання правової допомоги на її доручення. Гарантія надання правової допомоги на засадах взаємності підтверджується письмовим зобов'язанням вищеназваних органів. Надання правової допомоги іноземній державі на засадах взаємності провадиться лише за наявності письмового зобов'язання останньої щодо виконання в майбутньому доручення України.

Стаття 636. Органи, які уповноважені здійснювати міжнародну правову допомогу у кримінальних справах

1. Генеральна прокуратура України розглядає та спрямовує за кордон для виконання доручення органів досудового розслідування про надання правової допомоги у кримінальних справах, а також розглядає та організовує виконання аналогічних доручень компетентних органів іноземних держав у розслідуваних ними справах.

2. Міністерство юстиції України розглядає та спрямовує за кордон для виконання доручення судів про надання правової допомоги у кримінальних справах, а також розглядає та організовує виконання аналогічних доручень компетентних органів іноземних держав у справах, що перебувають у їхньому провадженні.

3. У разі, якщо міжнародним договором передбачено інший порядок зносин щодо надання правової допомоги, на визначені ним органи поширюються повноваження, передбачені частинами першою та другою цієї статті. Перелік таких органів визначається у тексті договору або в законі про його ратифікацію.

Стаття 637. Порядок зносин у питаннях про надання правової допомоги

1. Органи досудового розслідування України через центральні установи своїх відомств надсилають до Генеральної прокуратури України доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах, що знаходяться у їхньому провадженні.

2. Доручення судів України надсилаються до Міністерства юстиції України.

3. За відсутності міжнародного договору з відповідною державою доручення про надання правової допомоги з дотриманням положень частин першої та другої цієї статті надсилається до Міністерства закордонних справ України для подальшого направлення його дипломатичними каналами.

4. Положення частини третьої цієї статті повинні дотримуватися при направленні в Україну доручення компетентних органів іноземної держави, з якою договірні відносини відсутні.

Стаття 638. Процесуальні та інші дії, які можуть бути проведені в порядку надання правової допомоги

1. На виконання доручення про надання правової допомоги можуть бути проведені такі процесуальні дії:

1) допит свідків, потерпілих, обвинувачених, експертів та інших учасників кримінального процесу;

2) виклик осіб до органу досудового розслідування або суду;

3) обшук приміщень і осіб, виїмка предметів і документів;

4) вручення документів особам або установам;

5) огляд місця події, документів, речових доказів;

6) арешт грошових коштів і майна, а також їх конфіскація;

7) збирання та передача речових доказів;

8) контрольована поставка;

9) прикордонне переслідування;

10) оперативно-розшукові заходи;

11) інші процесуальні дії, передбачені цим Кодексом.

2. У порядку надання правової допомоги можуть бути виконані й інші дії.

Стаття 639. Зміст та форма доручення про надання правової допомоги

1. Зміст та форма доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах повинні відповідати вимогам відповідних міжнародних договорів.

2. Доручення про надання правової допомоги у кримінальних справах (міжнародне слідче доручення про проведення процесуальних дій на території іншої держави) повинно містити:

1) назву органу, у провадженні якого перебуває справа, та закордонної установи, до якої звернено доручення;

2) посилання на чинний міжнародний договір про надання правової допомоги, учасницею якої є як Україна, так і держава, до якої звернено доручення;

3) найменування справи, в якій запитується правова допомога;

4) опис діянь, що є предметом розслідування, їх юридична кваліфікація;

5) дані про пред'явлення обвинувачення з викладенням повного тексту відповідних статей Кримінального кодексу України;

6) прізвище, ім'я, по батькові та процесуальне становище осіб, з якими необхідно виконати процесуальні дії, відомості про їхнє місце проживання або перебування, рід занять, а також інші наявні дані, що можуть полегшити виконання доручення;

7) чіткий перелік процесуальних дій, які підлягають виконанню;

8) у разі необхідності – дані про працівників органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, присутність яких при виконанні процесуальних дій вважається потрібною, і обґрунтування цієї потреби;

9) у разі, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором, або на вимогу компетентного органу держави, який виконуватиме звернення, міжнародне доручення може містити й інші дані.

3. Доручення органів досудового слідства і судів України про надання правової допомоги та документи, що додаються до них, супроводжуються засвідченим перекладом на мову, визначену міжнародним договором, а за його відсутності – на мову відповідної іноземної держави або на англійську мову.

4. Доручення про правову допомогу і додані до них процесуальні рішення та інші документи повинні бути засвідчені підписом компетентної службової особи та скріплені гербовою печаткою органу, який складає доручення.

Стаття 640. Засоби передачі доручення

1. Доручення про міжнародну правову допомогу надсилається за кордон поштою, а у невідкладних випадках попередньо може бути передано електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку, причому оригінал доручення невідкладно надсилається поштою.

2. Доручення компетентного органу іноземної держави, яке передано електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку, приймається на території України до виконання за умови обов'язкового підтвердження спрямування оригіналу доручення поштою.

Стаття 641. Доказова сила офіційних документів

1. Документи, які направляються у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги, якщо їх складено, засвідчено у відповідній формі компетентним державним органом або офіційною особою і скріплено гербовою печаткою на території іноземної держави, приймаються на території України без будь-якого додаткового засвідчення (легалізації).

2. Докази, здобуті у зв'язку з дорученням про надання правової допомоги компетентними органами іноземної держави на її території та у відповідності з її законодавством, мають доказову силу на території України і легалізації не потребують.

3. Документи, які здобуто на території України або на території іноземних держав у зв'язку з дорученням про правову допомогу на підставі цього Кодексу або міжнародного договору, розглядаються як офіційні документи і користуються на цих територіях доказовою силою офіційних документів.

Стаття 642. Надання правової допомоги у проведенні обшуку, виїмки і накладенні арешту на майно

У разі, якщо в дорученні про надання правової допомоги йдеться про проведення обшуку житла та іншого володіння особи, виїмки, накладення арешту на майно, до доручення слід додати належним чином оформлені копії документів компетентних органів про проведення цих дій.

Стаття 643. Виклик обвинуваченого або підсудного з-за кордону та їхні гарантії

1. Обвинувачений або підсудний, який має місце проживання або місце перебування в іншій державі, може бути за його згодою викликаний особою, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа, з метою притягнення до відповідальності за злочинні діяння.

2. Обвинувачений або підсудний, незалежно від громадянства, викликаний відповідно до пункту першого цієї статті, не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий, взятий під варту, до нього не можуть бути застосовані інші заходи процесуального примусу та обмеження його особистої свободи за будь-які діяння, які вчинені до перетинання державного кордону України та які не зазначені в повістці про виклик, щодо нього не може бути виконано покарання, призначене за такий злочин.

3. Особа, викликана відповідно до положень цієї статті, втрачає гарантії, якщо не залишить територію України, хоча могла це зробити, через п'ятнадцять діб із часу, коли орган досудового слідства, прокурор або суд повідомили, що її присутність в Україні не є необхідною.

Стаття 644. Виклик до органів досудового слідства або суду свідка, потерпілого, судового експерта, цивільного позивача, цивільного відповідача, їхніх представників та їхні гарантії

1. Свідок, потерпілий, судовий експерт, цивільний позивач, цивільний відповідач, їхні представники, які знаходяться за межами території України, можуть бути за їхньою згодою викликані особою, у провадженні якої знаходиться кримінальна справа, для провадження процесуальних дій на території України.

2. Доручення про виклик направляється в порядку, передбаченому статтями 636 і 637 цього Кодексу.

3. Процесуальні дії за участю осіб, вказаних у частині першій цієї статті, які з'явилися за викликом, проводяться в порядку, встановленому цим Кодексом.

4. Особи, вказані у частині першій цієї статті, які з'явилися за викликом, незалежно від їхнього громадянства, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, затримані або арештовані, до них не можуть бути застосовані інші заходи процесуального примусу та обмеження їхньої особистої свободи як з приводу злочину, який є предметом даного кримінального провадження, так і за будь-яке інше діяння, вчинене до перетинання державного кордону України, щодо них не може бути виконано покарання, призначене за такі злочини.

5. Особи, вказані у частині першій цієї статті, втрачають імунітет, передбачений частиною четвертою цієї статті, якщо не залишать територію України, хоча могли це зробити, через п'ятнадцять діб із часу, коли орган досудового слідства, прокурор або суд повідомили, що їх присутність в Україні не є необхідною.

6. Викликаному свідку, судовому експерту, потерпілому відшкодовуються витрати на проїзд і проживання в Україні, а також втрачений заробіток, а судовому експерту, крім цього, сплачується винагорода за проведення експертизи.

7. У виклику, який вручається свідку, експерту, потерпілому, що постійно перебувають за кордоном, роз'яснюється зміст частин четвертої–шостої цієї статті. У ньому не може міститися попередження про застосування заходів процесуального примусу у зв'язку з неявкою.

Стаття 645. Повернення виданих речей

1. Видані іноземною державою органам розслідування чи суду України речі, набуті шляхом вчинення злочину, а також речові докази повертаються після закінчення провадження в справі, якщо це було застережено.

2. При видачі Україною речей і речових доказів, зазначених у частині першій цієї статті, іноземній державі може бути зроблене застереження про їх повернення після закінчення кримінального провадження.

Стаття 646. Виконання доручення компетентного органу іноземної держави

1. При виконанні доручення компетентного органу іноземної держави застосовуються норми цього Кодексу.

2. На прохання органу, який направив доручення, може застосовуватися процесуальне законодавство відповідної іноземної держави, якщо це передбачено міжнародними договорами України.

3. За наявності обставин, що перешкоджають застосуванню положень частини другої цієї статті, з компетентним органом іноземної держави з'ясовується можливість виконання доручення в порядку, передбаченому законодавством України.

4. Документи, отримані внаслідок виконання доручення, засвідчуються гербовою печаткою органу, який проводив процесуальні та інші дії, та передаються без перекладу органу іноземної держави, від якого надійшло доручення, якщо інше не передбачено міжнародним договором.

Стаття 647. Відмова в наданні правової допомоги

1. У наданні правової допомоги відповідним органам іноземної держави відмовляється, якщо:

1) виконання дії, щодо якої надійшло доручення, суперечить конституційним засадам України чи може заподіяти шкоду її суверенітету, безпеці, громадському порядку або іншим суттєвим інтересам України;

2) виконання дії не відноситься до компетенції органів досудового слідства, прокуратури або суду України;

3) доручення стосується діяння, яке не є злочином за Кримінальним кодексом України;

4) держава, від якої надійшло доручення про надання правової допомоги, не забезпечує взаємності в цій сфері;

5) доручення не відповідає вимогам, передбаченим міжнародними договорами.

2. У наданні правової допомоги також може бути відмовлено якщо:

1) доручення про надання допомоги стосується правопорушення, яке є політичним правопорушенням або пов'язаним із політичним правопорушенням;

2) є достатні підстави вважати, що доручення про надання допомоги спрямовано на переслідування, засудження або покарання особи за ознаками її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками;

3) доручення стосується правопорушення, яке є предметом розслідування або судового розгляду в Україні.

3. У наданні правової допомоги відповідним органам іноземної держави може бути відмовлено за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Стаття 648. Повідомлення про результати розгляду доручення

1. На доручення компетентного органу іноземної держави про надання правової допомоги уповноважений орган України приймає рішення про задоволення запиту або про відмову в його виконанні. У разі відмови уповноважений орган України невідкладно повідомляє компетентному органу іноземної держави, від якого надійшло доручення, про прийняте рішення із зазначенням причин відмови.

2. Якщо після прийняття рішення про задоволення доручення про надання правової допомоги стане очевидною неможливість виконати доручення, про це невідкладно повідомляється компетентний орган іноземної держави, від якого надійшло доручення, із зазначенням причин.

Стаття 649. Відстрочка у наданні правової допомоги

1. Надання правової допомоги може бути повністю або частково відстрочено, якщо виконання доручення перешкоджатиме розслідуванню або судовому розгляду кримінальної справи в Україні.

2. До вирішення питання про відстрочку виконання доручення або часткове його виконання уповноважений орган України розглядає можливість виконання доручення на певних умовах.

Стаття 650. Конфіденційність

1. На прохання компетентного органу іноземної держави, який звертається із дорученням, уповноваженим органом України вживаються необхідні заходи щодо забезпечення конфіденційності факту отримання і змісту доручення про надання правової допомоги та даних, отриманих внаслідок його виконання.

2. За необхідності погоджуються умови та терміни конфіденційності відомостей, отриманих унаслідок виконання доручення.

Стаття 651. Оскарження дій і рішень службових осіб щодо проведення процесуальних та інших дій

1. Оскарження дій та рішень службових осіб компетентних та уповноважених органів України щодо порядку проведення процесуальних дій за дорученням компетентного органу іноземної держави провадиться у відповідності з цим Кодексом. Підстави проведення зазначених процесуальних дій оскарженню не підлягають.

2. Оскарження інших дій та рішень службових осіб компетентних та уповноважених органів України провадиться відповідно до законодавства України.

3. Якщо під час проведення за дорученням компетентного органу іноземної держави процесуальних та інших дій службовими особами компетентних органів України громадянам та юридичним особам будуть спричинені збитки, вони відшкодовуються згідно з чинним законодавством України.

Стаття 652. Отримання дозволу на виконання процесуальних дій на доручення компетентного органу іноземної держави

1. У разі надходження доручення компетентного органу іноземної держави про проведення процесуальних дій, які за законодавством України вимагають дозволу, компетентний орган України, у порядку, передбаченому цим Кодексом, вживає заходів для його отримання.

2. Вирішення питання про надання дозволу на проведення таких процесуальних дій обмежується дослідженням наявності підстав для їх проведення, передбачених міжнародним договором, відповідно до якого запитується допомога, а за відсутності такого договору – передбачених в цьому Кодексі.

Стаття 653. Допит свідка, потерпілого, експерта на доручення компетентного органу іноземної держави за допомогою відео- або телефонної конференції

1. У разі, якщо явка свідка, потерпілого чи експерта до компетентного органу іноземної держави для дачі показань є неможливою чи небажаною, їхній допит може бути проведено за допомогою відео- або телефонної конференції. Згода осіб на проведення їхнього допиту в такий спосіб є обов'язковою.

2. Від особи, допит якої запитується за допомогою відео- або телефонної конференції, відбирається письмова згода на його проведення, яка долучається до протоколу допиту.

3. Уповноважений орган України після отримання згоди особи на її допит доручає компетентному органу за місцем її перебування забезпечити присутність слідчого, прокурора чи судді під час проведення цих дій, фіксування допиту на відео- чи аудіоносії та складання по закінченню допиту протоколу. Зазначений протокол допиту складається за результатами перегляду відео- чи прослуховування аудіозапису конференції з дотриманням вимог цього Кодексу.

4. Компетентний орган іноземної держави, який доручає проведення допиту, повинен забезпечити на своїй території участь перекладача на час проведення відео- чи телефонної конференції.

5. Якщо під час допиту присутнім слідчим, прокурором чи суддею буде виявлено порушення вимог законодавства України з боку особи, яка безпосередньо провадить допит, вони повинні вжити невідкладних заходів для їх усунення.

6. Протокол допиту та носії відео- чи аудіоінформації надсилаються до компетентного органу іноземної держави.

Стаття 654. Створення і діяльність спільних слідчо-оперативних груп

1 Для всебічного і повного розслідування обставин злочинів, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, можуть створюватися спільні слідчо-оперативні групи.

2. Генеральна прокуратура України розглядає і вирішує питання про створення спільних слідчо-оперативних груп за клопотаннями органів дізнання, органів досудового слідства України та компетентних органів іноземних держав.

3. Члени спільної слідчо-оперативної групи безпосередньо взаємодіють між собою, узгоджують основні напрямки розслідування, проведення слідчих та процесуальних дій, обмінюються отриманою інформацією. Координацію їх діяльності здійснює ініціатор створення спільної слідчо-оперативної групи або один з її членів.

4. Слідчі та процесуальні дії виконуються членами спільної слідчо-оперативної групи тієї держави, на території якої вони проводяться.

Стаття 655. Контрольована поставка

1. Орган дізнання у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів на каналах зовнішньоекономічних зв'язків у разі виявлення ним контрабандної поставки в окремих випадках вправі не вилучати її з місця закладки або транспортування, а за домовленістю з митними та правоохоронними органами країни, куди її адресовано, безперешкодно пропустити її через митний кордон України для подальшого виявлення, викриття та документування злочинної діяльності членів міжнародних злочинних організацій, що займаються контрабандою.

2. Про результати виявлення контрабандної поставки у відповідності зі статтями 104 і 105 цього Кодексу складається протокол, який направляється до правоохоронних органів країни, куди пропущено контрольовану поставку, а в разі одержання таких матеріалів від правоохоронних органів іншої країни вони долучаються до кримінальної справи.

Стаття 656. Прикордонне переслідування

1. У разі здійснення правоохоронними органами України прикордонного переслідування щодо особи, яка вчинила незаконне переміщення через державний кордон України та державний кордон іншої країни, проводиться розслідування її злочинної діяльності на території України згідно з вимогами цього Кодексу.

2. Матеріали документування злочинної діяльності вказаної особи на території України згідно з міжнародними договорами про прикордонне переслідування передаються правоохоронним органам країни, де цю особу притягнуто до кримінальної відповідальності, а в разі одержання таких матеріалів від правоохоронних органів іншої країни вони долучаються до кримінальної справи.

Стаття 657. Здійснення оперативно-розшукових заходів в інтересах інших країн

1. Орган дізнання у процесі виконання окремих доручень, клопотань правоохоронних органів інших країн про надання правової допомоги у кримінальних справах вправі на підставі міжнародних договорів проводити оперативно-розшукові заходи стосовно фізичних і юридичних осіб відповідно до вимог цього Кодексу.

2. Про результати проведення оперативно-розшукових заходів у відповідності зі статтями 104 і 105 цього Кодексу складається протокол, який разом із відповідними носіями інформації передається

до країни, яка направила окреме доручення або клопотання про здійснення цієї дії.

Стаття 658. Направлення окремих доручень або клопотань до правоохоронних органів інших країни про здійснення оперативно-розшукових заходів

1. Слідчий або орган дізнання у зв'язку з розслідуванням кримінальної справи вправі направити доручення до правоохоронних органів інших країн про проведення оперативно-розшукових заходів на підставі міжнародних договорів.

2. Про результати проведення оперативно-розшукових заходів за кордоном у відповідності зі статтями 104 і 105 цього Кодексу складається протокол огляду одержаної інформації, який разом із одержаними з-за кордону відповідними носіями інформації долучається до матеріалів кримінальної справи.

Стаття 659. Витрати з надання правової допомоги

1. Витрати, пов'язані з наданням компетентним органам іноземної держави правової допомоги на території України, несуть відповідні органи України.

2. Якщо у процесі виконання доручення стає очевидним, що надання правової допомоги потребує надзвичайних витрат, із компетентним органом іноземної держави проводяться консультації для визначення термінів і умов, за яких може бути надана правова допомога.

Глава 59

ВИДАЧА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ЗЛОЧИН (ЕКСТРАДИЦІЯ)

Стаття 660. Направлення запиту про видачу (екстрадицію)

1. Запит про видачу (екстрадицію) іноземною державою особи, яка вчинила злочин, направляється в разі, якщо справа підсудна суду України, а також якщо відносно даної особи є невиконаний вирок суду України.

2. Запит про видачу направляється за умови, якщо за законодавством України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше чотирьох місяців.

Стаття 661. Органи, які направляють запит про видачу (екстрадицію)

1. Запит про видачу (екстрадицію) обвинуваченого направляє Генеральна прокуратура України за поданням прокурора, який

здійснює нагляд за розслідуванням справи. Матеріали запиту про видачу особи з метою притягнення до кримінальної відповідальності готуються органом досудового слідства, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа.

2. Запит про видачу (екстрадицію) особи з метою судового провадження або відбування покарання у вигляді позбавлення волі направляє Міністерство юстиції України за поданням суду, у провадженні якого знаходиться справа.

3. Уповноважені органи, зазначені в частинах першій та другій цієї статті, також розглядають відповідні запити про видачу, які надходять від іноземних держав.

Стаття 662. Зміст та форма запиту про видачу (екстрадицію)

1. Запит про видачу (екстрадицію) складається компетентним органом, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, і повинен містити у собі такі відомості:

- 1) найменування органу, що розслідує справу;
- 2) у разі наявності міжнародного договору, учасниками якого є як Україна, так і запитувана сторона, посилання на його положення;
- 3) найменування справи, по якій запитується видача;
- 4) опис подій, що є предметом розслідування, їх юридична кваліфікація;
- 5) дані про розмір заподіяної шкоди;
- 6) прізвище, ім'я, по батькові особи, щодо якої направляється запит про видачу (екстрадицію), повна дата і місце її народження, місце проживання або місцеперебування за кордоном та інші відомості про неї.

2. До запиту про видачу компетентний орган додає такі документи:

- 1) копію постанови слідчого судді, судді, ухвали суду про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту чи копію вироку з підтвердженням про набуття ним законної сили;
- 2) копію постанови про притягнення цієї особи як обвинуваченого;
- 3) копію постанови про розшук особи;
- 4) довідку про докази, якими підтверджується вина розшукуваної особи у вчиненні злочину;
- 5) текст статті Кримінального кодексу України, за яким кваліфікується інкримінований злочин;
- 6) висновок компетентних органів України про громадянство особи, видача якої запитується, складений відповідно до вимог Закону України «Про громадянство України»;

7) довідку про частину невідбутого покарання (у разі, якщо порушується клопотання про видачу особи, яка вже відбула частину призначеного судом покарання);

8) дві фотокартки та дактилокарта розшукуваної особи (за наявності).

3. Запит та документи, які додаються до нього, повинні бути засвідчені підписом компетентної службової особи та скріплені гербовою печаткою органу, який підготував запит.

4. Запити органів досудового слідства і судів України про видачу та документи, що додаються до них, супроводжуються засвідченим перекладом на мову, визначену міжнародним договором, а за його відсутності – на офіційну мову відповідної іноземної держави або на англійську мову чи іншу, погоджену із запитуваною державою.

Стаття 663. Запит про взяття під варту або затримання особи

1. У невідкладних випадках компетентні органи України можуть звернутися до відповідного органу іноземної держави з проханням про тимчасове взяття під варту або затримання особи, щодо якої буде направлено запит про видачу.

2. При цьому повідомляється про наявність постанови або ухвали про взяття цієї особи під варту або вироку, що набрав законної сили. Текст відповідного документа надсилається в якомога стислий строк шляхами, визначеними у частині першій статті 640 цього Кодексу, або через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол). Одночасно надається інформація про злочини, у зв'язку з якими видачу буде запитано, де і коли злочин було вчинено і по можливості опис зовнішності розшукуваної особи.

Стаття 664. Передача до України особи, яка підлягає видачі

Національне центральне бюро Інтерполу в Україні є органом, на який покладається обов'язок доставки до України осіб, щодо яких іноземною державою прийнято рішення про видачу в Україну.

Стаття 665. Зарахування часу затримання, тримання під вартою, етапування особи, яка видається в Україну

Час затримання та тримання під вартою особи, яка видається в Україну, на території запитуваної Договірної Сторони, а також час її етапування зараховуються в загальний строк відбування покарання, призначеного вироком суду України.

Стаття 666. Межі кримінального переслідування виданої особи

1. Особа, видачу якої здійснено на запит компетентних органів України, без згоди держави, яка її видала, не може бути засуджена або щодо неї не може бути виконаний вирок за злочин інший, ніж ті, у зв'язку з якими було задоволено запит про видачу.

2. Згода іноземної держави не потрібна, якщо видана особа не залишила територію України, хоча мала таку можливість, протягом п'ятнадцяти діб з дня звільнення від кримінальної відповідальності або завершення виконання вироку, чи, залишивши територію України, добровільно туди повернулася.

3. Якщо видана особа не залишить без поважних причин територію України протягом одного місяця з дня закриття провадження, а в разі відбуття покарання – протягом двох місяців із дня закінчення відбуття покарання чи дострокового звільнення від нього, або якщо після залишення території України повернеться, обмеження щодо інших злочинів, передбачені в частинах другій і третій цієї статті, не застосовуються і кримінальне провадження або виконання призначеного покарання відновлюється.

Стаття 667. Направлення інформації щодо результатів кримінального переслідування виданої особи

Про результати кримінального переслідування виданої особи компетентний орган направляє повідомлення та відповідні документи Міністерству юстиції України або Генеральній прокуратурі України для подальшого спрямування уповноваженим органам іноземної держави.

Стаття 668. Порядок розгляду уповноваженим органом України запиту іноземної держави про видачу особи

1. У разі надходження запиту компетентного органу іноземної держави про видачу особи прокуратура Автономної Республіки Крим, області, міст Києва і Севастополя, за дорученням уповноваженого органу України здійснює перевірку наявності можливих перешкод для її видачі, передбачених міжнародним договором, а також у разі потреби забезпечує докази, які знаходяться в Україні.

2. За результатами перевірки складається висновок про можливість видачі, з яким ознайомлюється особа, щодо якої надійшов запит, після чого матеріали перевірки разом із висновком направляються до уповноваженого органу України.

3. Після вивчення отриманих матеріалів та проведення у разі потреби додаткової перевірки уповноважений орган України направляє запит про видачу, матеріали перевірки та висновок на розгляд відповідного апеляційного суду для вирішення питання про видачу особи іноземній державі.

4. Уповноважені органи розглядають запит про видачу до іноземної держави по суті, якщо запит та матеріали, що до нього додаються, складені або містять завірений переклад українською мовою чи іншою мовою, погодженою за взаємною домовленістю, якщо

інше не передбачено міжнародним договором з відповідною іноземною державою.

5. Про рішення, зазначене в пункті 1 частини третьої цієї статті, уповноважений орган негайно інформує орган іноземної держави, який звернувся із запитом про видачу, та повідомляє про причини.

Стаття 670. Підстави для відмови у видачі

1. У видачі відмовляється, якщо особа, якої стосується запит про видачу, є громадянином України.

2. Видача не здійснюється, якщо:

1) за законом держави, яка звернулася за видачею, злочин карається позбавленням волі на строк до одного року чи більш м'яким покаранням або особа засуджена до покарання, яке становить менше чотирьох місяців;

2) злочин, за який вимагається видача, карається смертною карою за законодавством держави, яка звернулася із запитом про видачу, і компетентний орган цієї держави не надав Україні достатніх гарантій того, що смертний вирок не буде звернутий до виконання;

3) держава, яка звернулася за видачею, не забезпечує в цій сфері взаємності;

4) про те саме діяння тієї ж самої особи ведеться в Україні кримінальне провадження або воно велося і закінчено закриттям провадження в кримінальній справі чи ухваленням вироку;

5) за злочин, у зв'язку з яким запитується видача, в Україні була проголошена амністія, якщо при цьому відповідно до законодавства України переслідування даного діяння підпадає під юрисдикцію України;

6) правопорушення, у зв'язку з яким запитується видача, передбачено військовим правом і не є злочином за звичайним кримінальним правом;

7) закінчився строк давності.

3. Крім того, у видачі особи іноземній державі з метою її кримінального переслідування може бути відмовлено, якщо :

1) злочин було вчинено на території України або на водному чи повітряному судні України, а так само, якщо злочин вчинено частково на території України або в місці, яке розглядається як її територія;

2) діяння, у зв'язку з яким запитується видача, розглядається як політичний злочин або злочин, пов'язаний з політичним злочином;

3) за законодавством України злочин підлягає переслідуванню в порядку приватного чи приватно-публічного обвинувачення;

4) запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного злочину був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань або якщо становищу такої особи може бути зашкоджено з будь-якої з цих причин.

4. Грамадянство особи визначається під час ухвалення рішення стосовно її видачі.

5. Відмова у видачі особи на підставах, передбачених частиною першою, пунктами 1 і 2 частини другої, пунктом 1 частини третьої цієї статті, не позбавляє можливості кримінального переслідування цієї особи в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Стаття 671. Обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави

1. У разі надходження від компетентного органу іноземної держави запиту про видачу особи уповноважений орган України для забезпечення виконання цього запиту вирішує питання про необхідність обрання для цієї особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

2. Уповноважений орган України звертається до слідчого судді з поданням про взяття під варту особи щодо якої вирішується питання про видачу.

3. При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту слідчий суддя обмежується дослідженням наявності процесуального рішення компетентного органу іноземної держави (оригіналу або копії, завіреної належним чином) про затримання цієї особи або взяття під варту для забезпечення з подальшому її видачі та даних, що підтверджують цю особу. Матеріали, що подаються до суду, мають бути перекладені на державну мову.

4. У разі, якщо особа, стосовно якої вирішується питання про взяття під варту, не володіє державною мовою, суд забезпечує участь перекладача.

5. Строки тримання особи під вартою та порядок їх продовження визначаються цим Кодексом.

6. У випадках, що не терплять зволікань, взяття особи під варту можливо до отримання запиту про видачу. За поданням компетентного органу України слідчий суддя у цьому випадку може застосувати запобіжний захід на строк не більше сорока днів, якщо відповідний орган іноземної держави просить застосувати такий запобіжний захід і запевняє, що відносно цієї особи є обвинувальний вирок, який набрав законної сили, або прийнято судове рішення

про затримання чи взяття особи під варту та буде надіслане запит про видачу.

7. Запобіжний захід у вигляді взяття під варту, обраний в порядку, передбаченому цією статтею, скасовується, якщо:

1) протягом сорока днів після надходження прохання про взяття під варту особи не надійшло запит про її видачу;

2) дані, які містяться у зверненні про видачу особи, є недостатніми і прокурор або суд зажадав їх доповнення, але вони не надійшли протягом одного місяця від дня вручення цієї вимоги органу іноземної держави, який звернувся за видачею;

3) орган іноземної держави, повідомлений про час і місце видачі особи, не прийме її протягом семи діб з обумовленого дня видачі;

4) у видачі особи відмовлено;

5) запит органу іноземної держави про видачу або тимчасовий арешт особи відкликано.

Стаття 672. Розгляд справи про видачу особи іноземній державі Апеляційним судом Автономної Республіки Крим, обласним апеляційним судом, апеляційним судом міст Києва і Севастополя

1. Розгляд справи про видачу особи іноземній державі проводиться відповідним апеляційним судом у складі трьох суддів за участю прокурора, особи, стосовно якої вирішується питання про видачу його захисника, законного представника. Участь захисника у розгляді справи про видачу особи компетентному органу іноземної держави є обов'язковою.

2. У судовому засіданні суд розглядає запит про видачу, матеріали перевірки, заслуховує пояснення особи, стосовно якої порушується питання видачі, думку прокурора. Клопотання учасників судового процесу, що не відносяться до предмета запиту про видачу особи, не розглядаються.

3. Судовий розгляд справи обмежується перевіркою наявності підстав для видачі, передбачених міжнародним договором України, відповідно до якого запитується видача, а в разі видачі особи на засадах взаємності – дотриманням вимог Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року. Питання винуватості особи, видача якої запитується, розгляду не підлягає.

4. Особі, стосовно якої вирішується питання про видачу, що не володіє державною мовою, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, знайомитися з матеріалами справи про видачу, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача та на переклад рішення суду.

5. За результатами розгляду справи про видачу особи іноземній державі суд постановляє одне з таких рішень:

- 1) про видачу особи іноземній державі;
- 2) про відмову у видачі особи;
- 3) про необхідність проведення додаткової перевірки.

6. Копія рішення про видачу вручається особі, стосовно якої постановлене це рішення, у триденний строк після його проголошення (за необхідності – з його перекладом).

7. Про постановлене за результатами розгляду справи про видачу рішення суд невідкладно повідомляє уповноважений орган України.

8. Рішення суду про видачу особи іноземній державі, про відмову у видачі, про необхідність проведення додаткової перевірки може бути оскаржено до Верховного Суду України протягом десяти діб із моменту проголошення.

9. Постановлене за результатами розгляду справи про видачу рішення набирає законної сили і виконується після закінчення строку на оскарження. У разі подання скарги рішення набирає законної сили після розгляду справи Верховним Судом України, якщо його не буде скасовано.

Стаття 673. Розгляд Верховним Судом України скарг на рішення апеляційного суду про видачу особи іноземній державі, про відмову у видачі та необхідність проведення додаткової перевірки

1. Скарга на рішення апеляційного суду, який розглядав справу про видачу особи іноземній державі, подається:

- 1) особою, стосовно якої постановлено рішення, її захисником, законним представником – на рішення суду про видачу цієї особи;
- 2) прокурором – на рішення суду про відмову у видачі чи необхідність проведення додаткової перевірки.

2. Адміністрація місця попереднього ув'язнення при надходженні від особи скарги на рішення суду про видачу терміново надсилає її до Верховного Суду України та повідомляє про це суд, рішення якого оскаржується.

3. Суд, який постановив рішення про видачу особи, направляє до Верховного Суду України матеріали, що підтверджують законність та обґрунтованість постановленого ним рішення.

4. Верховний Суд України про надходження скарги особи на рішення апеляційного суду про видачу невідкладно інформує Генеральну прокуратуру України та Міністерство юстиції України.

5. Перевірка законності та обґрунтованості рішення про видачу провадиться протягом тридцяти діб із моменту надходження скарги.

ги судом у складі трьох суддів за участю прокурора, особи, стосовно якої постановлено рішення про видачу, її захисника, законного представника.

6. Особі, стосовно якої вирішується питання про видачу, що не володіє мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право робити заяви, заявляти клопотання, знайомитися з матеріалами справи про видачу, виступати в суді рідною мовою і користуватися послугами перекладача та на переклад рішення суду.

7. Судовий розгляд справи обмежується перевіркою відповідності рішення про видачу даної особи законодавству України, міжнародному договору України, на підставі якого запитується її видача.

8. Питання винуватості особи, видача якої запитується, розгляду не підлягає.

9. За результатами розгляду скарги особи, її законного представника або захисника на рішення про видачу цієї особи іноземній державі та перевірки матеріалів справи суд постановляє одне з таких рішень:

1) про визнання рішення про видачу особи незаконним чи необґрунтованим та його скасування;

2) про залишення скарги без задоволення.

10. За результатами розгляду скарги прокурора на рішення суду про відмову у видачі чи необхідність проведення додаткової перевірки та вивчення матеріалів справи суд:

1) задовольняє скаргу прокурора і постановляє рішення про видачу особи компетентному органу іноземної держави;

2) відхиляє скаргу і залишає в силі рішення апеляційного суду про відмову у видачі;

3) скасовує рішення апеляційного суду про проведення додаткової перевірки і виносить постанову про призначення справи до судового розгляду;

4) відхиляє скаргу прокурора і залишає в силі рішення апеляційного суду про проведення додаткової перевірки.

11. У разі скасування рішення про видачу особи суд звільняє її з-під варті.

12. Рішення Верховного Суду України, постановлене за результатом розгляду справи, є остаточним і оскарженню не підлягає.

Стаття 674. Повідомлення про результати розгляду запиту про видачу особи

1. Про результати розгляду запиту про видачу особи уповноважений орган України невідкладно інформує компетентний орган іноземної держави.

2. У разі виникнення після набрання рішенням суду законної сили обставин, що унеможливають здійснення видачі особи, уповноважений орган України приймає рішення про відстрочку видачі цієї особи до усунення таких перешкод, про що інформує компетентний орган іноземної держави.

Стаття 675. Відстрочка видачі

Суд може відстрочити видачу, якщо:

1) особа, щодо якої надійшов запит про видачу, притягається до кримінальної відповідальності або відбуває покарання за інші діяння на території України до закінчення розслідування, відбуття покарання або звільнення з будь-яких законних підстав;

2) особа, щодо якої надійшов запит про видачу, перебуває у стані тяжкого захворювання і за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю – до покращання стану здоров'я.

Стаття 676. Тимчасова видача

1. Суд на підставі обґрунтованого клопотання відповідного органу іноземної держави може своєю ухвалою дозволити тимчасову видачу, якщо відстрочка видачі, передбачена статтею 675 цього Кодексу, може потягти за собою в іноземній державі закінчення строку давності або серйозно ускладнити розслідування чи судовий розгляд справи.

2. Тимчасова видача можлива за умови, якщо іноземна держава гарантує тримання виданої особи під вартою і повернення після проведення процесуальних дій, для яких вона була видана, але не пізніше дев'яноста днів із моменту видачі.

Стаття 677. Повторна видача

Повторна видача особи може бути здійснена на підставі нового запиту відповідного органу іноземної держави в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Стаття 678. Витрати, пов'язані з вирішенням питання про видачу особи іноземній державі

Україна несе витрати, що виникли на її території у зв'язку з вирішенням питання про видачу особи іноземній державі.

Глава 60

ПЕРЕДАЧА І ПРИЙНЯТТЯ ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ

Стаття 679. Підстави для передачі засуджених осіб і їх прийняття для відбування покарання

1. Засуджену судом України особу може бути передано для відбування покарання в іншу державу, а засудженого іноземним судом

громадянина України прийнято для відбування покарання тільки за умов:

- 1) якщо ця особа є громадянином держави виконання вироку;
- 2) якщо рішення про засудження особи є остаточним;
- 3) якщо на час отримання запиту про передачу засудженої має відбувати покарання упродовж якнайменш шести місяців або якщо йому ухвалено вирок до ув'язнення на невизначений строк;
- 4) якщо на передачу згодний засуджений або з урахуванням його віку або фізичного чи психічного стану на це згоден законний представник засудженого;
- 5) якщо дія або бездіяльність, на підставі якої було ухвалено вирок, є кримінальним злочином згідно із законодавством держави виконання вироку або була б кримінальним злочином у разі вчинення на її території;
- 6) якщо держава ухвалення вироку і держава виконання вироку згодні на передачу засудженого.

2. Засуджений може бути переданий для відбування покарання в державі, громадянином якої він є, лише за умови його згоди на передачу. Згода повинна бути висловлена засудженим у письмовій формі з усвідомленням усіх правових наслідків такої згоди.

Стаття 680. Порядок і строки вирішення питання про передачу осіб, засуджених судами України, для відбування покарання в іноземних державах

1. Питання про передачу осіб, засуджених судами України до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є, вирішується Міністерством юстиції України.

2. Якщо засуджений є громадянином іноземної держави – учасниці міжнародного договору про передачу осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання в державі, громадянами якої вони є, орган, на який покладено обов'язок приведення вироку до виконання, роз'яснює засудженому його право звернутися до Міністерства юстиції України або до компетентного органу держави, громадянином якої він є, з клопотанням про передачу його для відбування покарання в цій державі. Положення цієї частини не заперечують можливості засуджених громадян інших держав звертатися з проханням про передачу в державу свого громадянства для подальшого відбування покарання.

3. Рішення про передачу засудженого може бути прийняте Міністерством юстиції України в будь-який час до відбуття засудженим покарання як з власної ініціативи, так і за проханням ком-

петентного органу іноземної держави або за клопотанням засудженого та його родичів.

4. Вказані в частині третій цієї статті прохання і клопотання повинні бути розглянуті Міністерством юстиції України в місячний строк від дня їх надходження.

5. Міністерство юстиції України після вивчення та перевірки матеріалів у разі їх належного оформлення приймає рішення щодо передачі особи, засудженої судом України до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання у державі, громадянином якої вона є, про що надсилає інформацію відповідному органу іноземної держави та засудженому або особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи.

6. Після одержання згоди компетентного органу іноземної держави на прийняття засудженого для відбування покарання і досягнення домовленості про місце, час і порядок передачі Міністерство юстиції України надсилає доручення Державному департаменту України з питань виконання покарань та Міністерству внутрішніх справ України доручення про організацію передачі цієї особи.

Стаття 681. Умови передачі засудженої особи для подальшого відбування покарання

1. Передача засудженого в порядку, передбаченому статтею 680 цього Кодексу, проводиться в разі дотримання таких умов:

1) якщо засуджена особа є громадянином держави виконання вироку;

2) якщо вирок набув законної сили;

3) якщо в момент отримання запиту засуджена особа повинна відбувати покарання протягом не менш як шість місяців;

4) якщо на передачу згодна засуджена особа або, зважаючи на її вік, фізичний або психічний стан, це вважають за необхідне близькі родичі чи законний представник засудженого;

5) якщо діяння, за яке був ухвалено вирок, є злочином відповідно до законодавства держави виконання вироку; якщо відшкодовано матеріальні збитки, заподіяні злочином;

6) якщо на передачу погодились як держава ухвалення вироку, так і держава виконання вироку.

2. У разі недотримання хоча б однієї з умов, перелічених у частині першій цієї статті, Міністерство юстиції України може відмовити у передачі або прийнятті засудженої особи.

3. У разі прийняття рішення про відмову в передачі засудженої особи для подальшого відбування покарання наводяться обґрунтовані підстави прийняття такого рішення.

Стаття 682. Повідомлення про зміну або скасування вироку суду України щодо громадянина іноземної держави

1. У разі зміни або скасування вироку суду України щодо засудженого, переданого для відбування покарання в іншу державу, а також у разі застосування до нього виданого в Україні акта амністії чи помилування, Міністерство юстиції України направляє компетентному органу іноземної держави копію ухвали чи постанови суду про зміну або скасування вироку або копію рішення відповідних органів України про застосування до засудженого амністії чи помилування.

2. Якщо вирок скасовано і справа направлена на нове розслідування чи новий судовий розгляд, одночасно направляються інші необхідні для цього документи.

Стаття 683. Порядок розгляду пропозицій про передачу громадян України, засуджених судами іноземних держав, для відбування покарання в Україні

1. Пропозиції компетентних органів іноземних держав про передачу для відбування покарання в Україні засуджених судами цих держав до позбавлення волі громадян України, а також клопотання таких засуджених або їхніх законних представників чи родичів про передачу розглядаються Міністерством юстиції України в можливо короткий строк.

2. Після порушення перед Міністерством юстиції України клопотання про прийняття громадянина України, засудженого судом іноземної держави до позбавлення волі, для подальшого відбування покарання в Україні та підтвердження громадянства України цієї особи, Міністерство юстиції України надсилає уповноваженому органу іноземної держави листа з проханням надати документи, необхідні для вирішення питання по суті.

3. Після надходження всіх потрібних документів Міністерство юстиції України протягом місяця розглядає надіслані матеріали та ухвалює рішення щодо прийняття громадянина України, засудженого судом іноземної держави, для подальшого відбування покарання на території України, про що надсилає інформацію відповідному органу іноземної держави, засудженому або особі, за ініціативою якої розглядалося питання передачі засудженої особи. У разі відмови в задоволенні клопотання наводяться обґрунтовані підстави його прийняття.

4. У разі задоволення запиту, а також наявності згоди на передачу від держави ухвалення вироку Міністерство юстиції України повідомляє про це уповноважений орган іноземної держави та надсилає Державному департаменту України з питань виконання по-

карань та Міністерству внутрішніх справ України доручення про організацію прийняття цієї особи, які погоджують місце, час і порядок прийняття засудженого за домовленістю з компетентними органами іноземної держави.

5. Міністерство юстиції України після надходження від Державного департаменту України з питань виконання покарань та Міністерства внутрішніх справ України інформації про здійснене прийняття такої особи направляє пакет документів до Верховного Суду України для розгляду питання виконання вироку іноземного суду на території України.

6. Пакет документів для розгляду питання виконання вироку іноземного суду на території України має бути перекладений українською мовою і засвідчений в порядку, встановленому державою ухвалення вироку, та містити:

1) копію вироку разом з документом, що підтверджує набрання ним законної сили, і текст закону іноземної держави, на якому ґрунтується вирок;

2) документ про тривалість відбутої частини строку покарання, включаючи інформацію про будь-яке попереднє ув'язнення, звільнення від покарання і про будь-які інші обставини щодо виконання вироку;

3) заяву засудженого, а у випадку, передбаченому міжнародним договором, заяву відповідних представників засудженого про згоду на передачу його для відбування покарання в Україні;

4) довідки про стан здоров'я і поведінку засудженого.

7. Верховний Суд України надсилає документи до відповідного місцевого загального суду за місцем перебування під вартою такої особи, який розглядає їх у порядку, передбаченому статтею 602 цього Кодексу.

8. В ухвалі, яку виносить суд за результатами розгляду справи, вказується кримінальний закон України, який передбачає відповідальність за злочин, вчинений засудженим, строк позбавлення волі, призначений вироком суду іноземної держави. Після винесення рішення про визнання вироку іноземної держави та його приведення у відповідність із законодавством України копія ухвали суду направляється до Міністерства юстиції України та Державного департаменту України з питань виконання покарань.

9. Якщо за законом України за дане діяння максимальний строк позбавлення волі є меншим, ніж призначений за вироком, суд визначає максимальний строк позбавлення волі за вчинення даного діяння, передбачений законом України.

10. Якщо закон України за злочин, вчинений засудженим, не передбачає позбавлення волі, суд визначає йому передбачене законом України покарання, яке найбільш відповідає призначеному за вироком.

11. Невиконане додаткове покарання, призначене за вироком, підлягає виконанню, якщо таке покарання за вчинення даного діяння передбачено законом України. Воно виконується в межах і порядку, встановлених законодавством України.

12. Щодо засудженого, переданого для відбування покарання в Україні, настають такі ж правові наслідки засудження, як і щодо осіб, засуджених в Україні за вчинення такого ж діяння.

13. Після прийняття засудженого для відбування покарання в Україні Міністерство юстиції України повідомляє уповноважений орган іноземної держави, судом якої ухвалений вирок, про процедуру виконання цього вироку в Україні.

Стаття 684. Повідомлення про зміну або скасування вироку суду іноземної держави

1. Будь-які питання, пов'язані з переглядом вироку суду іноземної держави, вирішуються компетентними органами держави ухвалення вироку.

2. У разі зміни іноземним судом вироку питання про виконання такого рішення розглядається в порядку, передбаченому статтею 602 цього Кодексу.

3. У разі скасування іноземним судом вироку із закриттям провадження в кримінальній справі або застосування до засудженого акта помилування, амністії, пом'якшення вироку, виданого в іноземній державі, про виконання таких рішень Міністерство юстиції України інформує Державний департамент України з питань виконання покарань.

4. Якщо вирок іноземним судом скасовано і справу направлено на нове розслідування або новий судовий розгляд, питання про подальше провадження у справі вирішується Міністерством юстиції України у відповідності із цим Кодексом.

Стаття 685. Витрати, пов'язані з передачею засудженого для відбування покарання в Україні

Витрати, пов'язані з передачею засудженої особи, покриваються державою виконання вироку за винятком витрат, які виникли на території держави ухвалення вироку.

Глава 61

ПРОВАДЖЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ У ПОРЯДКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Стаття 686. Порядок і умови прийняття провадження в кримінальній справі від іноземних держав

1. Клопотання компетентних органів досудового слідства іноземних держав про прийняття Україною провадження в кримінальній справі розглядаються Генеральною прокуратурою України, а клопотання судів – Міністерством юстиції України протягом двадцяти днів із моменту їх надходження.

2. У разі, якщо міжнародним договором України передбачено інший порядок зносин, визначена цією Главою компетенція уповноважених органів поширюється на відповідні органи.

3. Провадження в кримінальній справі, в якій судовими органами іноземної держави не було ухвалено вирок, може бути прийнято Україною за таких умов:

1) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності у справі, є громадянином України і перебуває на її території;

2) особа, яка притягається до кримінальної відповідальності у справі, є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із цим Кодексом неможлива або у видачі відмовлено;

3) іноземна держава надає гарантії, що в разі засудження чи виправдання в Україні особа, яка підлягає кримінальній відповідальності у справі, не буде піддаватися з боку цієї держави кримінальному переслідуванню за той же злочин;

4) діяння, якого стосується запит, є злочином відповідно до законодавства України.

4. У разі винесення рішення про прийняття провадження Генеральна прокуратура України, Міністерство юстиції України в порядку, передбаченому цим Кодексом, доручають справу відповідним органам України про що повідомляють державу, яка надіслала запит.

5. При відмові прийняти провадження в кримінальній справі Генеральна прокуратура України, Міністерство юстиції України повертають справу відповідним органам іноземної держави з обґрунтуванням підстав відмови.

Стаття 687. Взяття під варту особи до отримання запиту про передачу провадження в кримінальній справі

1. За клопотанням компетентного органу іноземної держави особа, яка вчинила злочин на її території та стосовно якої буде на-

правлений запит про передачу провадження в кримінальній справі, може бути взята під варту на території України на строк не більше сорока діб.

2. Взяття під варту особи здійснюється в порядку та з урахуванням вимог, передбачених статтею 671 цього Кодексу, для забезпечення видачі особи на запит іноземної держави.

3. Якщо по закінченню зазначеного у частині першій цієї статті строку тримання особи під вартою запит про передачу провадження в кримінальній справі не надійде, зазначена особа звільняється з під варти.

Стаття 688. Порядок провадження у справі, яка прийнята від компетентного органу іноземної держави

1. Провадження в кримінальній справі, яка прийнята від компетентного органу іноземної держави, починається зі стадії досудового слідства та здійснюється у відповідності з цим Кодексом.

2. Докази, які здобуто до передачі провадження компетентними органами іноземної держави на її території та у відповідності з її законодавством, мають доказову силу на території України і легалізації не потребують.

3. Відповідні органи України у прийнятій до свого провадження від іноземної держави справі можуть здійснювати будь-які передбачені цим Кодексом процесуальні дії, необхідні для забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності розслідування.

4. За наявності достатніх підстав обвинувачення у справі повинно бути пред'явлено у відповідності з Кримінальним кодексом України і в порядку, передбаченому цим Кодексом.

5. Покарання, що призначається, не повинно бути суворішим від покарання за такий же злочин, передбачене законодавством компетентного органу іноземної держави, який передав провадження в кримінальній справі.

6. Про результати провадження у справі повідомляється компетентний орган іноземної держави, якому надсилається копія чинного процесуального рішення.

7. Копія рішення у справі, яке прийнято судом, направляється Міністерству юстиції України, який і надсилає її відповідному органу іноземної держави.

8. У разі закриття кримінальної справи на стадії досудового слідства орган розслідування направляє копію рішення Генеральній прокуратурі України, яка надсилає її відповідному органу іноземної держави.

Стаття 689. Порядок і умови передачі провадження компетентному органу іноземної держави

1. Клопотання органів досудового слідства про передачу провадження в кримінальній справі компетентному органу іноземної держави розглядаються Генеральною прокуратурою України, а клопотання судів – Міністерством юстиції України, які протягом двадцяти днів із моменту надходження приймають одне з таких рішень:

- 1) передати провадження у справі компетентним органам іноземної держави;
- 2) відмовити у передачі та повернути справу органу досудового слідства, суду, які є ініціаторами передачі.

2. Провадження в кримінальній справі, в якій судами України не було ухвалено вирок, може бути передане іноземній державі за таких умов:

- 1) особа, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності у справі, є громадянином іноземної держави, перебуває на її території, а видача її Україні неможлива;
- 2) особа, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності у справі, хоч і не є громадянином іноземної держави, але перебуває на її території, а у видачі такої особи Україні відмовлено.

3. Орган досудового розслідування або суд України при підготовці запиту про надання правової допомоги на вимогу компетентного органу іноземної держави поновлює провадження в кримінальній справі, продовжує строки слідства і тримання під вартою з урахуванням часу, необхідного для направлення справи за кордон та її прийняття до свого провадження компетентним органом іноземної держави.

Стаття 690. Зміст та форма клопотань про передачу провадження у справі іноземній державі

1. Зміст та форма клопотань про передачу провадження у кримінальних справах повинні відповідати вимогам відповідних міжнародних договорів.

2. Клопотання про передачу (порушення) кримінального переслідування осіб повинні містити:

- 1) назву органу, в провадженні якого перебуває справа;
- 2) посилання на чинний міжнародний договір про надання правової допомоги, учасницею якого є як Україна, так і запитувана сторона, за наявності такого договору;
- 3) найменування справи, по якій запитується правова допомога;

4) опис подій, що є предметом розслідування, їх юридична кваліфікація;

5) прізвище, ім'я, по батькові особи, стосовно якої розслідується справа, повна дата і місце народження, місце проживання або місцеперебування за кордоном та інші відомості про неї.

3. До клопотання долучаються такі документи:

1) матеріали кримінальної справи (попередньої перевірки заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин);

2) наявні речові докази;

3) текст статті Кримінального кодексу України, за яким кваліфікується інкримінований злочин;

4) інформація про громадянство особи.

4. Копія матеріалів кримінальної справи (попередньої перевірки заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин) залишається в органі, який проводив розслідування (перевірку).

Стаття 691. Наслідки передачі провадження у справі компетентному органу іноземної держави

1. З моменту прийняття компетентним органом іноземної держави кримінальної справи до свого провадження відповідні органи України не можуть здійснювати будь-які процесуальні дії щодо особи за діяння, у зв'язку з яким передано кримінальне переслідування, інакше як на підставі запиту про надання правової допомоги з боку держави, до якої передано провадження.

2. Якщо особу, яка підлягає притягненню до кримінальної відповідальності у переданій справі, було раніше видано тій же державі у зв'язку з іншими злочинами, цій державі немає потреби повторно звертатися з клопотанням про видачу.

Глава 62

ІНШІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА, ПОВ'ЯЗАНІ З МІЖНАРОДНИМИ ВІДНОСИНАМИ

Стаття 692. Вирішення питань, пов'язаних із транзитним перевезенням осіб або речей по території України

Питання, пов'язані з транзитним перевезенням по території України осіб або речей, які видаються або передаються однією іноземною державою іншій іноземній державі, вирішуються Міністерством внутрішніх справ України.

Стаття 693. Вирішення питань, пов'язаних із транзитним перевезенням осіб або речей по території іноземних держав

За дозволом на транзитне перевезення по території іноземних держав осіб або речей, які видаються або передаються в Україну, до

компетентних органів цих держав звертаються Міністерство юстиції України, Генеральна прокуратура України.

Стаття 694. Витрати, пов'язані з транзитним перевезенням

Витрати, пов'язані з транзитним перевезенням, відшкодовує держава, яка порушила клопотання про таке перевезення.

Стаття 695. Інформування про міжнародні злочинні терористичні організації

1. Орган дізнання, слідчий, прокурор при одержанні під час попередньої перевірки заяви, повідомлення чи іншої інформації про злочин або розслідування справи відомостей про підготовку або вчинення терористичного акту на території іншої країни, до яких причетна міжнародна злочинна терористична організація, а також про місця переховування організаторів, підбурювачів, учасників та пособників цієї організації, виявлення належних цій організації знарядь злочину, зброї, документів та грошових коштів готівкою або на банківських рахунках, повинні терміново повідомити про це Міністерство закордонних справ України для інформування керівництва зацікавленої країни для вжиття невідкладних заходів щодо запобігання терористичним актам чи щодо їх розкриття.

2. При надходженні інформації про те, що організатори, підбурювачі, учасники та пособники міжнародної злочинної терористичної організації, знаряддя злочину, зброя, документи та грошові кошти готівкою або на банківських рахунках знаходяться на території України, орган дізнання, слідчий, прокурор повинні терміново здійснити всі можливі передбачені цим Кодексом заходи щодо зриву злочинних посягань, викриття і затримання зазначених осіб, вилучення зброї, знарядь злочину, документів, грошових коштів, арешту банківських рахунків.

3. Контроль за розслідуванням кримінальних справ про тероризм, до якого причетні міжнародні злочинні терористичні організації, покладається виключно на Генеральну прокуратуру України.

4. Видача (екстрадиція) організаторів, підбурювачів, учасників та пособників міжнародних злочинних терористичних організацій, знарядь злочину, зброї, документів та грошових коштів проводиться згідно з міжнародними угодами за дорученням зацікавленої країни на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом.

Навчальне видання

Володимир Сергійович Кузьмічов

Юлія Миколаївна Черноус

**РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ:
МІЖНАРОДНЕ І НАЦІОНАЛЬНЕ
ЗАКОНОДАВСТВО
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів Кривенко О. А.
Відповідальний за випуск Пашутинський С. К.
Оригінал-макет виготовлено видавництвом «КНТ»

Підписано до друку 19.05.2007. Гарнітура SchoolBook.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний. Друк офсетний.
Обл.-видав. арк. 31,95. Умов. друк. арк. 20,04.
Тираж 1000 пр. Замовлення № 7-1064

Видавництво КНТ
м. Київ, пр. Героїв Сталінграда, 8, корпус 8, оф. 1;
тел./факс (044) 581-21-38, 331-91-53
Свідоцтво: ДК № 581 від 03.08.2001 р.

Друк:

Віддруковано на ЗАТ «ВІПОЛ». 03151, Київ, вул. Волинська, 60.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 752 від 27. 12. 2001 р.